فاروق رەفیق

ستەمکاری

مەملەکەتی ترس و لەمرۆڤخستنی مرۆڤ و ترۆر کردنی عەقڵ

٢٠٠٣

نرخی تەنها (١٥) دینارە

ناوی کتێب: ستەمکاری: مەملەکەتی ترس و لەمرۆڤخستنی مرۆڤ و ترۆر کردنی عەقڵ

ناوی نووسەر: فاروق رەفیق

بابەت: لێکۆڵینەوە

تیراژ: ٢٠٠٠

ساڵی : ٢٠٠٣

ژمارەی سپاردنی (٢٠١)ی ساڵی ٢٠٠٣ی وەزارەتی رۆشنبیری پێدراوە

چاپ: چاپخانەی رەنج

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە بۆ چاپخانە

پێشکەشە:

بە ڕەنج و جوامێری و غروری

(ڕەفیق حەمە کەریم عەزیز ئاغای شیوە کەڵ)

ناواخن

ـ دەروازەیەك: فەلسەفەو ستەمكاری
بەندی یەكەم: هونەری ستەمكاری؟
"خوێندنەوەی دایەلۆگی (تیرا نیكۆس)ی زینۆفۆن"
بەندی دووەم: ستەمكاری وەك پەتای رۆحو شار
ستەمكار بەرجستەبووی ئیرۆس
"تەفسیرێكی ئەفلاتۆنیانە"
بەندی سێیەم: ستەمكاری: لەناوبردنی شارو خەساندنی مرۆڤو دیلكردنی عەقڵ
"تەفسیرێكی ئەرستۆییانە"
بەندی چوارەم: كۆڵەكەكانی ستەمكاری: ترس، عەشق، خووی پەرستن، گۆشەگیری
"خوێندنەوەیەكی دووكتێبی مۆنتسیكیۆ"
بەندی پێنجەم: دیموكراسیو ئەگەری ستەمكاریەكی نەرمو نیان
خوێندنەوەیەكی كتێبەكەی ئەلكسی دی تۆكیۆڤیڵ
"دیموكراسی لەئەمەریكا"
بەندی شەشەم: ئایدیۆلۆژیا هەڵگری تۆوی ستەمكاری
"تەفسیرێكی هانا ئارێنتی بۆ تۆتالیتاریا نیزم"
بەندی حەوتەم: پەروەردەی لیبڕاڵو زانكۆو ستەمكاری

دەروازەیەك:

فەلسەفەو ستەمكاری

ستەمكاری ئەو دیاردە ترسناكەیە كە فەلسەفە لەمێژووی دوورودرێژی خۆیدا مامەڵەی لەتەكدا كردوە، رووناكی خستۆتە سەرو پرسیاری لەناڕەوایەتی ئەو دیاردەیە، ئەو سیستەمە كردوە. زیادەڕۆیی نییە گەر بڵێین یەكێك لەغەمە بنەڕەتیەكانی فەلسەفە بریتییە لەبوونی ستەمكاری، ئەو دیاردە ترسناكەی كە نەك هەمیشە هەڕەشەی لەبوونی ئینسانو ژیانی سیاسیو رۆحی ئینسانو هەڕەشەی لەخودی ژیان كردوە بگرە هەڕەشەی لەخودی فەلسەفەش كردوە، چونكی گەر لەبەر هیچ نەبێت لەبەرئەوەی فەلسەفە تەنیا لەكەشو هەوایەكی ئازاددا دەتوانێ هەناسەبداو ستەمكاریش هەموو ئازادییەك زەوت دەكا.

لێرەوە دەتوانین بڵێین كە پەیوەندی فەلسەفەو ستەمكاری پەیوەندییەكی مێژوویی تەنگا تەنگە، ئەم پەیوەندییەش كۆمەڵێ رەهەندی هەیەو كۆمەڵێ پرسیار لەخۆدەگرێ هەر لەسەر هەڵدانی فەلسەفەوە، بەتایبەتی فەلسەفەی سیاسی، تاكو سەردەمی ئەمڕۆكە گەر لەتەك هایدگەردا نەڵێین سەردەمی مەرگی فەلسەفەیە ئەوا بەلانی كەمەوە دەشێ بەسەردەمی سەرەو لێژبوونەوەی فەلسەفە لەقەڵەمی بدەین كە یەكێك لەنیشانەكانی ئەو سەرەو لێژبوونەوەیە پرسیارنەكردنی فەلسەفەی هاوچەرخە لەستەمكاری لەرۆژگاری ئەمڕۆدا.

لەو پرسیارانە كە پێ بە پێ لەتەك سەرهەڵدانی فەلسەفەو سەرهەڵدانی ستەمكاری وەكو سیستەمێكی سیاسی نەگونجاوو پڕ لەتەڵزگە هەمیشە بەشێوازی جۆراوجۆر بەئاشكراو بە پەنهانی خۆیان خستۆتە روو دەتوانین ئاماژدە بەچەند پرسیارێك بدەین: چۆن فەلسەفە لەتەك ستەمكاریدا هەڵدەكا؟ فەلسەفە چۆن لەستەمكاری دەڕوانێ؟ ستەمكاری وەكو سیستەمێكی دژ بەعەقڵو هەستی گشتی (Common Sense) هەڵوێستی بەرانبەر بەفەلسەفە چییە، فەلسەفە وەكو سیستەمێكی عەقڵیو لۆژیكیو فەلسەفە وەكو گەشتێك بەرەو راستیو عەدالەت؟ ئایا فەلسەفە دەتوانێت هۆكارێك بێت بۆ چاككردنی (ریفۆرمی) ستەمكاری یا هەر رژێمێكی دی؟

ئایا پەیوەندی فەیلەسوفو ستەمكار چ جۆرە پەیوەندییەكە؟ پەیوەندی حیكمەتو دەستەڵات چ جۆرە پەیوەندییەكە؟ ئایا فەلسەفە دەشێ دەست وەرداتە ناو كاروباری سیاسەتەوە یاخود فەلسەفەو فەلسەفاندن بەناچاری كارێكی

"سیاسییە"؟ ئایا فەلسەفە خۆی بەشێك نییە لەستەمكاری؟ ئەمانە مشتێكن لەخەروارێ لەپرسیارو رەهەندی ئەم پەیوەندییە ئاڵۆزە.

قسەكردن لەسەر ئەم پەیوەندییەی نێوان فەلسەفەو ستەمكاری ناشێ تەنیا كارێكی عەقڵی رووت بێتو تەنیا گرنگی مێژوویشی نییە، بەڵكو ئەم باسو لێكۆڵینەوەو پرسیاركردنە باسكردنە لەفەلسەفە خۆی، لەمێژووی فەلسەفەو بگرە هەمیشەش سەرەتای هەموو فەلسەفاندنێكیشە. گەر خوداناسی (سیۆلۆجیا) ئەو زانستە، ئەو بوارە مەعریفییە بێت كە باس لەخودایەتی دەكاو باس لەسیفاتو خاسیەتو جیێو مەقامی یەزدانو ئیمانو پەیوەندی خوداو ئینسانو پەیوەندی واقیع بەترانسندێنتاڵ (متعالی)یەوە، ئەوا فەلسەفە وەكو پڕۆژەیەكی عەقڵی ئینسانی باس لەواقیع، لەو شتەی كە هەیە، باس لەئینسانو پەیوەندیە ئینسانییەكانو رەهەندە ئۆنتۆلۆژیەكەی ژیانو ئنجا رەهەندە ژیانیو مەعریفییەكانی وجودو بوونی ئینسان لەبووندا دەكا، كە بەناچاری رەهەندیكی سەرەكی ئەم بوونە پرسیاركردنە لەچۆنیتی ژیان، چۆنیتی پەیوەندی سیاسیانەی ئینسانەكانو پرسیاركردن لە چۆنیتی ژیان لەژێر سایەی چ جۆرە سیستەمیكی سیاسی ئەو تۆدا كە گونجاوە، عەقڵانییەو لەبارە بۆ مەیسەركردنی ژیانیكی چاك بۆ ئینسانەكان. فەلسەفەی سیاسی ئەوكاتە سەرهەلدەدا كە ئەوپرسیارە خۆی قووت دەكاتەوە "باشترین سیستەمی سیاسی كامەیە؟" بەواتایەكی دی ئینسانەكان بۆ ئەوەی ریكخستنیك بخەنە نیو شیوازی ژیانیانەوە، نیو كاروباری رۆژانەو ریكخستنی كاروباری شارەوە (ولاتەوە) لەرووی سیاسییەوە، واتە ریكخستنی پەیوەندی فەرمانرەواو فەرمان جیبەجیكەر (Rulers and Ruled)، دەبا كۆمەلی پرسیار بخەنە روو كە هەر هەمووی باس لە سەرهەلدانی هەم شار وەكو ریكخستنیكی سیاسیو رۆحی دەكاو هەم سەرهەلدانی فەلسەفەی سیاسی وەكو بواریكی مەعریفی كە ئەو پەیوەندییەو ئەو جۆرە ژیانە دەكاتە ئیشكالیەتو شوینی پرسیار. كەواتە لەتەك سەرهەلدانی ستەمكاریدا فەلسەفەش سەرهەلدەدا، لەتەك یەكەم ریكخستنی سیاسیانەی گروپو دەستەو تاقمەكاندا لەبۆتەقەی جڤاتیكدا، یا بەقەولی یۆنانییە كۆنەكان لەبۆتەقەی شار (Polis)دا فەلسەفەی سیاسیش سەرهەلدەدا بەرمەبنای پرسیاركردن لەژیانو بوونو جۆری سیستەمی سیاسیو ئەو ریكخستنە ئالۆزەكە لەژێر سایەیدا ئینسانەكانو پەیوەندییە ئالۆزەكان كۆدەكاتەوە. لیرەوە پرسیاركردن لەجەوهەری ستەمكاری وەكو ریكخستنیكی سیاسیانەی پەیوەندی ئینسانەكان، وەكو ریكخستنو بەریوەبردنی سیاسیانەی شار (وڵات) سەر هەلدەدا، پرسیاری ئەوەی ئایا ئەم سیستەمە سیستەمیكی چاكە، عادلە، بەرمەبنای عەقلە یا غەریزەكان؟

یاخود ناعادڵو خراپو نا ئەقلانییە؟ گەر وەك پرۆژەیەكی عەقلانی سەیری فەلسەفە بكەینو دایبڕین لەهەموو ئەو بۆچوونانەی كەوا سەیری فەلسەفە دەكەن وەكو تێڕامانێكی رووت لەبوون لەدەرەوەی هەلو مەرجی ئینسانی، ئەوا دەبێت بڵێین فەلسەفە ئەو كاتە وەكو سیستەمێكی عەقڵیو وەكو هەوڵدانێكی مەعریفی سەر هەڵدەدا كە سیستەمێكی سیاسی بەناو (Polis) شار سەرهەڵدەداو لێرەوە فەلسەفە لەپاڵ رەهەندە ئۆنتۆلۆژیو ئیبستیمۆلۆژیو جوانناسییەكەیدا رەهەندێكی ئەخلاقیو سیاسیانە لەخۆ دەگرێ كە جەوهەرینو مەرجن بۆ سەرەتاو سەرهەڵدانی فەلسەفەو بگرە لەرەهەندە بنەڕەتییەكانی فەلسەفە كە لەدواجاردا پەیوەندیان بەپرسیاری چۆنێتی ژیانو چاكەو خراپەی سیستەمی سیاسییەوە هەیە، هەر ئەمەشە پەیوندی فەلسەفە بەستەمكارییەوە.

لێرەدا چاكترە هەڵوێستەیەك بكەینو بپرسین مەبەستمان لەستەمكاری چییە؟ هەموو هەوڵێك بۆ پێناسەكردنی ستەمكاری هەوڵێكی خۆكوژییە ، جۆرێكە لە خۆكوشتن لەرووی مەعریفییەوە، چونكی ستەمكاری ئەو مەخلوقەیە كە شێوەی خۆی دەگۆڕێ، چونكی ستەمكاری لەلایەكەوە كورت ناكرێتەوە بۆ لایەنێك، رەهەندێك بەڵكو دیاردەیەكە فرە رەهەندو لەوكاتەدا كە دوای هەوڵدانێكی زۆر دەڵێین "ئائەمەیە ستەمكاری"و دەرەوەی ئەم حاڵەتەش حاڵەتێكی نا ـ ستەمكارییە یا دوورە لەستەمكارییەوە، ئا لەوكاتەدا ستەمكاری لەبەرگێكی دیكەدا خۆی بەیان دەكا، ئالەوكاتەدا ستەمكاری هەندێك رەهەندی خۆی دەشارێتەوەو ئیدی سەرئەنجام ئێمە نەمانتوانیوە ستەمكاری پێناسە بكەینو بیناسینەوەو بگرە هەندێك جار بەسیستەمێكی سیاسی كە بەڕاستی ستەمكارییە ناوی تری لێدەنێینو رەنگە بڵێین ئەو سیستەمە پەیوەندی بەستەمكارییەوە نییە. وێڕای ئەم هۆشیار كردنەوەیەش دەتوانین چەند پرەنسیپو لایەنی سیاسی ئەو سیستەمە كە پێی دەڵێین ستەمكاری دیاری بكەین بەڵام بەومەرجەی كە هەمیشە لەیادمان بێت كە ستەمكاری هەمیشە ئەگەرێكی كۆمەلایەتیو سیاسییە بەروو و شێوەی جیاواز جیاوازەوە، بەو مەرجەی هۆشیاربین كە باشترین رژێم، چاكترینو عادل ترین سیستەم دەكەویتە نیو زەلكاوی ستەمكارییەوە، یاخود ستەمكاری ئەگەریكە لەوی گەر بیتو پشتی لیبكەینەوەو دەستەڵات وەك پرنسیپو پیویستییەكی هەمیشەیی تاقینەكەینەوەو فەحسی دەستەلات نەكەینو بەشداری نەكەین لەبریارە چارەنوسسازەكاندا. ئیستا دەتوانین بلیین كە زۆر جاران ستەمكاری وابیری لیدەكریتەوە وەك سیستەمیكی زالم كە لەسەر زولمو پەخشكردنەوەی ترسەوە بەندەو لەسەر ترس دەژی، ترسو تۆقاندنی دانیشتوان وەك سیستەمیكی

فەرمانرەوایەتیكردنی كەسیك یا چەند كەسانیك یا گروپیك (كە لەرۆژگاری مۆدیرندا دەتوانین بلیین دەستەڵاتی حیزبیكی سیاسی بە ئایدیۆلۆژیایەكی خەفەقان ئامیزەوە)، سیستەمیك كە یەكیك لەنیشانە سەرەكیەكانی ناسینەوەی ئەم سیستەمە بریتییە لەنەبوونی رەوایەتی (مەشروعیەت) نەبوونی رەوایەتی یاساییو ئەخلاقیو سیاسی. سیستەمیك كە لەلایەكەوە هیچ رەوایەتیەكی نییەو پریەتی لە زۆرە ملیو بەتۆبزی سەپاندنی شتەكانو بەریوەبردنی كاروبارەكان، لەلایەكی دیكەوە حوكم كردن بەرمەبنای ترسو تۆقاندن لەدەرەوەی یاساو ریككەوتن (اجماع)ی هاونیشتمانیان، بگرە لەناوچوونو مەحف بوونەوەی ئایدیای "هاونیشتمانی"و كردنی خەلكی بەرەعیەت (Subjects) لەجیاتی هاونیشتمانیانیك بەخۆیانو مافو راوو بۆچوونو بەشداربوونیانەوە لەكاروباری سیاسیو یاساییو كۆمەلایەتی جڤاتدا. ستەمكارەكان لەرژیمە ستەمكارییەكاندا سەرەتا بەدەست بەسەراگرتنی دەستەڵات دەست پیدەكەنو دواجار كیشەی ئاسایش خود بەخود سەرهەلدەدا كە خۆی بەهانەیەكە بۆ پاراستنی دەستەلاتو لیرەوە سیستەمیك دروست دەبیت سەركوتكەر (Oppressive). لەتەك سەختی پیناسەی ستەمكاریشیدا دەتوانین وەك نەخشەیەك چەند پرنسیپیكی ستەمكاری دیاری بكەین، بەڵام بەومەرجەی لەیادمان بیت كە ستەمكاری دیاردەیەكی ئالۆزەو كورت ناكریتەوە بۆ چەند پرنسیپیكو ئەم هەولەش تەنیا بۆ چوار دەورگرتنی ئەو دیاردەیەیە یاخود هەنگاویكە بۆ تیگەیشتن لەستەمكاری، یاخود نەخشەیەكە بۆ دۆزینەوەی ریگاكانی تیگەیشتن.

پرنسیپیك كە مەوقعیكی سەرەكی هەیە كیشەی رەوایەتیو نەبوونی رەوایەتییە لەسیستەمی ستەمكاریدا كە ئاماژدەمان بۆكرد. ستەمكاری دەتوانین بەوە بناسینەوە كەسیستەمیكە تییدا دەستەڵاتو جۆری حوكم رەوایەتی لەدەست داوە، بەرمەبنای رەوایەتی سیاسیو یاسایی نییەو ئۆتۆرەتی (Authority) تییدا زۆرە ملییەو دەستەڵات بە تۆپزی دەستی بەسەردا گیراوەو ئنجا لەمەترسناكتریش ئەوەیە كە میكانیزمیك یا میكانیزمەكان بوونیان نییە بۆ فەحسكردنی ئەو دەستەڵاتە، واتە نەبوونی فەحسو بالانس (Check and Balance)ی دەستەڵات. دەشی دەست بەسەراگرتنی دەستەڵات بەرمەبنای كۆمەلی بەهانەی جیاواز بیت وەكو حالەتی تەواری (Emergency) ناكاو فەسادی سیاسی یاخود بەرژەوەندی گشتی یاخود لەبەدترین حالەتدا كیشمەكیش لەسەر دەستەڵات لەنیو گروپو دەستەو تاقمە جیاوازەكاندا یاخود تاكەكاندا. بەهانە هەرچییەك بیت بەرئەنجامەكە یەكیكە ئەویش مۆنۆپۆلكردن (ئیحتكار كردن)ی دەستەڵاتو ئۆتۆرەتیو مۆنۆپۆلكردنی بەكارهینانی

هێزو چەك بۆ سەپاندنی شێوازێكی تایبەتی لەدیدو سیاسەتو ڕێكخستنێكی تایبەتی پەیوەندیە كۆمەڵایەتییەكانو سەپاندنی یەك گووتار لەدەرەوەی ڕێككەوتن (اجماع)ی جڤاتو یاساو گفتو گۆی مەدەنیانەو عەقڵیانەی فەرمانڕەواو فەرمان بەسەردا كراوەكاندا. خاسیەتێكی دیكەی ستەمكاری بریتییە لەكۆنترۆڵكردنی زانیاریو سەرچاوەكانی مەعریفەو راوبۆچوونو ئینجا بڕیار. ستەمكاری بەكۆنترۆڵكردنی زانیاری سەبارەت بەسیستەمو سەبارەت بەچۆنێتی كاركردنی دەستەڵات دەست پێدەكاو لەئەنجامدا بەوە دەشكێتەوە كە بۆ چوونەكان، عەقڵەكان، دیدەكان كۆنترۆڵ دەكاو یەك جیهانبینی، دیارە جیهانبینیەكو دیدێكی نا عەقلانیو فەحس نەكراو لەلایەن عەقڵەوە، بەسەر هەمواندا دەسەپێنیو دواجار بڵاوكردنەوەی جۆرە زانیارییەك كە ئالودەبووەو بەدوورە لەراستیو ئنجا سەپاندنی بڕیارەكان، جا چ سیاسیە یا ئابوری یا كۆمەلایەتی یا یاسایی، لەدەرەوەی بەشداریكردنو گفتوگۆی عەقلی. بەڵام ئەم حاڵەتە مەیسەر نابێت، واتە ئەم كۆنترۆڵكردنو سەپاندنی یەك گوتارەو بەیەك بەرگ كردنە نایەتەدی گەر پڕۆسەی بەسەربازیكردنی یاساو كۆمەڵگا پیادە نەكرێت، پڕۆسەی بەسەر بازیكردنیش واتە جەنگ دژ بەئازادییەكانو ملكەچكردنی هاونیشتمانیان لەڕێگای بڕیارو فەرمانە هەڕەمەكیەكانەوە، ئەو فەرمانو بڕیارانەی كە هیچ بنەمایەكی یاساییو فیكریو ئەخلاقیان نییەو سەرچاوەكەشیان كەس نییە جگە لەستەمكارو گروپی فەرمانڕەوا. پڕۆسەی بەسەربازیكردنی كۆمەڵگاو سیاسەت ئەو سەرنجە دەخولقێنێ كە ئەسڵی سیاسەت واتە دەست بەسەراگرتنی دەستەڵاتو ئیدی پیادەكردنی ئەجێندایەك (بەرنامەیەك) كە بتەویو مەبەستت بێ لەدەرەوەی پێویستییە مەدەنیو عەقڵییەكان، واتە ڕەوایەتی بەخشین بەلاقەكردن، (تەجاوزكردن)ی سیاسەتو جڤاتو دەستەڵات، ئەمە لەكاتێكدا كە چ سیاسەتو چ جڤاتو چ دەستەڵات لەدەرەوەی ئەم لاقەكردنە بەناچاری كۆمەڵێ مانای قووڵی دیكە لەخۆدەگرن. یەكێك لەبەرئەنجامەكانی ئەم لاقەكردنەی دەستەڵاتو بواری مەدەنی بریتییە لەپشت گوێ خستنی ئەركە مەدەنییەكانو لەجیاتی ئەمە ئەزبەركردی فەرمانو ڕێسای ستەمكارو ستەمكارەكان كە بێ گومان لە دەرەوەی ئەخلاقی مەدەنینو دژ بەبەرژەوەندی بواری گشتین. لێرەوە ئەوكاتەی كە خەڵكی یا هاونیشتمانیان ئەخلاقی مەدەنی لەیاد دەكەنو جاهیلن بەرانبەر بەئەركە سیاسیو مەدەنیەكانیان، واتە دوورە پەرێزی دەكەن لەسیاسەت ئەو حاڵەتە هیچ نییە جگە لەستەمكاری یاخود بەرئەنجامەكەی دروستكردنی ستەمكارییە ئەو كاتەی خەڵكی گوێ نادەنە ئەوەی كەمەشق بەئازادییەكانیان بكەن ئیدی ئەو كەسانەی كە دەیانەوێت ترۆرایزی جڤات

بكەن بەئاسانی دەتوانن ئەو كارەبكەنو ستەم نواندن دەبێتە كارێكی ڕۆتین. ئەوكاتە خەڵكی یا هاونیشتمانیان دەستبەرداری ئازادی خۆیان دەبن، ستەمكارەكان دەتوانن لەژێر هەرناوو دروشمێكدا بێت كۆتو زنجیرو نیر بهاوێنە سەر ملو دەستو قاچو ڕۆحی ئینسانەكان. ستەمكاری لەناوبردنی ئەخلاقی مەدەنیو ئازادییە مەدەنیەكانەو كردنی ئینسانە بەڕەعیەت، مەخلوقێك كە تەنیا جێبەجێكردنی فەرمانی لەسەرە نەك بوون بەئەندامێكی چالاكی نێو جڤاتو نەك بوونەوەرێك كە لەبڕیارە چارەنووسسازەكاندا بەشدارە، تەنیا پەیڕەویكردنی لەسەرەو بێ تواناو مافی پرسیاركردن، بێ گوتنی "من بۆ پەیڕەوی بكەم؟" ستەمكاری تەنیا جۆرە حوكم كردنێكی تاكە كەسێك، كەسی ستەمكار یا دیكتاتۆر، نییە بەڵكو دەشێتو بگرە واقعێكی مێژووییە كە ستەمكاری حوكمی گروپێك بێت بەناوی "بەرژەوەندی نەتەوەیی"، "بەرژەوەندی خەڵكی"، "بەرژەوەندی ستەمدیدەكان"، "بەرژەوەندی وڵات" تا دوایی لەم جۆرە دروشمانە كە بەهانەن بۆ درێژە پێدانی سیستەمێك كە لەبەردەم پرسیارێكی سادەی عەقڵدا هەرەس دەهێنێت. وەك گوتمان ستەمكاری سیستەمێكی ئاڵۆزو فرە ڕەهەندەو لەكۆمەڵێ بەرگی جیاواز جیاوازدا لەمێژووی مرۆڤایەتیدا خۆی بەیانكردوەو بەرمەبنای پرنسیپو بەهانەی جیاواز جیاواز كە دوا نمونەی ئەو سیستەمە ستەمكارییە كە بەناوی ئازادی مرۆڤو دیموكراسیەتەوە لەرۆژگاری ئەمرۆدا خۆی بەیان دەكا. بابگەرێینەوە بۆ كیشەی فەلسەفەو ستەمكاری.

گەر سەیری فەلسەفەی كلاسیك بكەین لەیۆنانی كۆنداو لەشارستانیتی ڕۆمانیداو بگرە لەرەوتی فەلسەفە لەهەندیك لەترادسیۆنەكانی دیكەدا وەكو ترادسیۆنی ئیسلامیو مەسیحی، دەبینین ستەمكاری هەمیشە وەك كیشەیەك قووت بۆتەوەو شوینی مشتو مری فەلسەفیانەی فەیلەسوفەكان بوە. بەڵام لەسەردەمی مۆدیرنداو لەگەل سەرهەلدانی فەلسەفەی مۆدیرنداو بەتایبەت ئەو وەرچەرخانە گەورەیەی كە ئەوبوارەی پیی دەلین "زانستی سیاسی" بەخۆیەوە دەبینیت، كیشەكە شیوەیەكی دی بەخۆیەوە دەبینیتو ئیدی فەلسەفە یا لە باشترین حالەتدا سەرقالی ستەمكاری نابیتو بەتایبەت بواری زانستی سیاسی لەژیركاریگەری پۆزەتیڤیزمو میژوویتی (HIistoricism)دا خۆی لەقەرەی حوكمی بەهایی (Value Judgment)نادا، یاخود لەهەندیك حالەتدا سەرقالی بەشداریكردن دەبیت لەبیناكردنی ستەمكاریدا بەشیوازی جیاوازو بەبەهانەی جودا جودا. ویرای ئەمەش كە گوتمان "ستەمكاری" خۆی لەخۆیدا ئەم زاراوەیە حوكمدانە بەسەر ئەو سیستەمەدا كە سیستەمیكی بەدەو بەدوور لەعەقل. بەڵام ئەوكاتەی كە "زانستی سیاسی"و زانستە كۆمەلایەتیەكانی

دی دەیەوێت (دەیانەوێت) لاسایی زانستی سروشتی بکاتەوە (بکەنەوە) بەناچاری دەبێت دوورەپەرێزی بکا (بکەن) لەحوکمدان، ئەمەش بەواتایەکی دی قسەکردنە لەکێشەیەکی گەورە کە پەیوەندی بەجیاوازی خستنە نێوان Fact (حەقیقەت، واقیع)و Value بەهاوە هەیە. لیۆشتراوس یەکەم کەسە کەسەرنجمان بۆ ئەم کێشەیە بەووردیو زرنگیو ژیرانە رادەکێشێ. ئەو دەنووسێ "رێك کەوت نییە کە زانستی سیاسی ئەمڕۆ شکستی هێناوە لەوەدا کە لەجەوهەری ستەمکاری بگا وەك ئەوەی کە هەیە، زانستی سیاسی ئێمە ئەمڕۆکە سەرقاڵی ئەو باوەڕەیە کە حوکمدانی بەهایی شیاونییە لە لەبەرچاوگرتنی زانستیانەدا" ئەم کێشەیە وەك گوتمان لەوێوە دەست پێدەکا کە ئەو شتەی پێی دەڵێن "زانستە کۆمەڵایەتیەکان" لەوانە زانستی سیاسی، هەوڵدەدەن لاسایی زانستە سروشتییەکان بکەنەوەو خۆیان وەك زانستی دەقیق لەقەڵەم بدەن وەکو فیزیاو کیمیاو ماتماتیك..هتد. ئەمەش دەبێتە مایەی ئەوەی کە دوورە پەرێزی بکەین لەقسەکردن یا حوکمدان لەسەر یا بەسەر ستەمکاریدا. ئەمە لەکاتێکدا کە ستەمکاری مۆدێرن دڕاندانەتر، وەحشیانەتر، ترسناکترو سەراپاگیرترە لەستەمکاریەك کە فەلسەفە لەکلاسیکدا رووبەرووی دەبووەوە، هەر شتراوس ئاماژدە بەخاڵێکی جەوهەریو گرنگی ستەمکاری مۆدێرن دەکا: "ستەمکاری ئەمڕۆکەیی تەکنۆلۆژیای لەبەردەمدایە لەپاڵ ئایدیۆلۆژیاکاندا ، بەگشتی تەعبیری لێبکەین، ستەمکاری مۆدێرن لەسەر بوونی زانستەوە خۆی دادەرێژێ، واتە تەفسیرکردنێکی تایبەتی یاجۆرێك لەزانست. بە پێچەوانەوە، ستەمکاری کلاسیك، بەپێچەوانەی ستەمکاری مۆدێرنەوە، رووبەڕوی زانستێك نەدەبووە وە کە بیر لە "داگیرکردن یا کۆنترۆڵکردنی سروشت" بکاتەوە"[1] (جەغد کردنەکان لەم کۆتەدا ئێمە زیادمان کردون). داگیرکردنی سروشت بەسروشتی ئینسانیشەوە تاکە خاسیەتێکی جەوهەرییە کە مۆدێرنتی لەکلاسیکو هەموو ترادسیۆنەکانی دیکە جیادەکاتەوە. هەروەك شتراوس دەڵێت "ئێمە ئەمڕۆ رووبەرووی ستەمکاریەك دەبینەوە کە مەترسی ئەوە دەکرێ، سوپاس بۆ ئایدیای "داگیرکردنی سروشت"و بەتایبەت داگیرکردنی سروشتی ئینسان، مەترسییەك کە ستەمکاری لەقۆناغەکانی پێشوودا نەیتوانیوە دروستی بکا ئەویش ستەمکارییەکی هەمیشەییو گەردوونی". کەواتە ئێمە ئەمڕۆو لەدنیای مۆدێرنداو سوپاس بۆ مۆدێرنتی لەهەرکات زیاتر رووبەڕووی ستەمکارییەکی ستەمکار دەبینەوە، بەڵام ئەوە فەلسەفەیە کە بەکاری خۆی هەڵناستیو قسە لەستەمکاری ناکا. قسەکردن لەسەر سەرەو لێژبوونەوەی فەلسەفە لەدنیای مۆدێرنداو ئەو کارەساتەی پێی دەڵێن "زانستە کۆمەڵایەتیەکان" بەناچاری دەبێت هەڵبگرین بۆ بۆنەیەکی دیو هەلیکی

دیو لێرەدا بەگشتی تەنیا لەیەك رەهەندی پەیوەندی ستەمکاریو فەلسەفە قسەبکەین.

گەر بۆ ساتێك کەمو کوڕییەکانی فەلسەفەی مۆدێرن بخەینە لاوە دەتوانین بڵێین بەگشتی فەلسەفە هەمیشە کێشەی هەبووە لەگەڵ ستەمکاریدا گەر لەبەر هیچ نەبێت ئەوا لەبەر ئەوخاڵە جەوهەرییەی کە فەلسەفەو چالاکی فەلسەفی پێویستی بەفەزایەکی تاڕادەیەك کراوەو ئازاد، فەزایەکی بەدوور لەکۆنترۆڵو هەڕەشەو ترس هەیە تاکو گەشەبکا، ئازادی ئۆکسجینی فەلسەفەیە، بەڵام مەبەست چییە لەئازادی ئەوە کێشەیەکی دیکەیە. فەلسەفە وەکو بوارێکی مەعریفی ناتوانێ لەفەزایەکی سەرکوتکەرانەو ستەمکارانەدا بژیو بەرهەم بهێنێتو شتەکان بخاتە ژێر پرسیارەوە. وەك چالاکیەك، گفتوگۆیەکی عەقڵانی، وەك گەشتێك بەدووی حەقیقەتدا فەلسەفە پێویستی بەلانی کەمی ئازادی هەیە کە بەدڵنیاییەوە ستەمکاری ناتوانێ ئەو ئازادییە فەراهەم بکا. هەر لێرەشەوە دەبێت بڵێینو چەندین جار جەغدی لەسەربکەینەوەکە سروشتییە فەلسەفە وەك کێشەیەکی گەورەی خۆی سەیری ستەمکاری بکا، وەك تەڵزگەیەك، رێگرێك لەبەردەم گفتوگۆی ئازادو عەقڵانیدا. بێ هۆنییە کەفەلسەفە لەیۆنانی کۆنداو بەتایبەت لەشاری ئەسینادا رەونەق پەیدادەکاو بەرهەمدێتو گەشەدەکا، بێ هۆنییە کە فەلسەفە لەشارستانێتی ئیسلامیدا تا ئەوکاتە گەشەدەکاو بوونی هەیەو ئامادەیی هەیە، کە کرانەوەیی هەیەو پەراوێزێکی ئازاد بۆ گفتوگۆی عەقلّی.

با سەرنجێکی خێرا بدەینە دووشاری یۆنانی، سپارتاو ئەسینا[2] سپارتا وەکو شارێکی گرنگی یۆنانی کە رەقیبی ئەسینابوو، شارێك بوو خاوەن سیستەمێکی سیاسیو سەربازیو کۆمەڵایەتی تایبەت[3] یەکێك لەسیفاتە سەرەکییەکانی سپارتا گەر نەڵێین ستەمکاری بەلانی کەمەوە دەبێت بڵێین زاڵ بوونی میلیتاریزم (سەربازیگەرێتی)بوو، واتە زاڵ بوونی کەڵکەڵەی سەربازیو سەربازیگەری، کردنی کۆمەڵگا بەیەك سەربازگەی گەورە رێکخستنی شار (Polis) بەرمەبنای بۆچوونو پرنسیپی سەربازی. ئەوەی بۆ ئێمە گرنگە لێرەدا ئەوەیە کە سپارتا وێڕای گرنگی سیستەمی پەروەردەشی، لەمێژووی خۆیدا یەك تێکستی فەلسەفی بەرهەم نەهێناوە، فەیلەسوفێکی بەرهەمنەهێناوە، دیارە چەندین ژەنەڕاڵو سەرکردەی سیاسیو سەربازیو ستراتیژیستی گەورەی خستۆتەوە بەڵام لەبواری فەلسەفەدا تێکستێکی ناچیزیش چییە لەو شارەوە بۆ ئێمە نەماوەتەوە. لەبەرامبەر سپارتادا ئێمە ئەسینامان هەیە کە شارێکی لیبڕاڵ (بەمانای کلاسیکی لیبرال)و دیموکرات کە لەیۆنانی کۆندا بۆتە مەرکەزی چالاکی فەلسەفەو فەیلەسوفانی وەکو سوکراتو

ئەفلاتوون‌و زینۆفۆن‌و ئەرستۆیی بەرهەمهێناوە. رەوایە لێرەوە وەکو دوو تایپ سەیری سپارتاو ئەسینا بکەین، تایپێك کە تایپی سپارتاییە. رەنگە بێ بەری نەبێت لەفەزیلەت، لەوانە دروستکردنی ستراژیسیست‌و جەنگاوەرەکان، بەلام تایپێکە کە فەلسەفە بەرهەمناهێنێ چونکی ناتوانێ لانی کەمی ئازادی فیکرو گفتوگۆی عەقلیی فەراهەم بکاو تایپێکی دی کە تایپی ئەسینایییە تایپێکە رەنگە بێ بەری نەبێت لەکەم‌و کوڕی لەوانە بلاوبوونەوەی جۆرێك لەبەرەڵایی، ئازادییەکی منداڵانە کە لەلایەن گاڕانەوە بەهەلە بەکار دەهێنرێت، بەلام وێڕای ئەمەش فەلسەفە تەنیا لەژێر سایەی ئەم تایپەدا گەشەدەکات‌و دەتوانی قسەی خۆی بکا. گەر بەووردی لەبۆچوونە فەلسەفییەکانی سوکرات‌و ئەفلاتوون‌و ئەرستۆو زینۆفۆن وردبینەوە دەبینین کە هەریەك لەم فەیلەسوفانە لەلایەکەوە رژیمی سپارتایان بەرز نرخاندەوە، بەلام نەیانتوانیوە لەژێر سایەی ئەو سیستەمەدا بژین، لەلایەکی دیکەوە کیشەیان هەبوە لەتەك ئەسینادا، رژیمی دیموکراسی ئەسینایدا، بەلام هیچ کام لەم فەیلەسوفانە نەیانتوانیوە لەدەرەوەی ئەسینا بەکاری فەلسەفییەوە سەرقال بن، بەواتایەکی دی ئەسینای لیبرال‌و دیموکرات بەهەموو کەموکوریەکانیشیەوە تاکە مۆلگەیەکی فەلسەفەو تاکە پەناگایەکی چالاکی فەلسەفەبوە. تایپی سپارتایی دەشی فەزیلەتی خۆی هەبیت، ئینسانی چوست‌و چالاك‌و جوامیرو جەنگاوەر دروست بکا بەلام فەلسەفە لەو کەش‌و هەوایەدا هەناسەی بۆ نادری‌و هەر بۆیەشە سپارتای میژوویی یەك بەرهەمی فەلسەفی بەرهەم نەهینا. بەپیچەوانەوە تایپی ئەسینایی کە رەنگە سیستەمیك بیت زۆر رەزیلەت لەخۆبگری‌و ئینسانی عەوام‌و بازاری (Vulgar) دروست بکا بەلام فەزیلەتیکی گەورەی ئەسینا ریگەدانیەتی بەگەشەکردنی فەلسەفە. بەدریژایی میژوو هەردوو تایپی سپارتایی‌و ئەسینایی خۆیان دووبارە دەکەنەوە، لەهەر چرکەساتیکدا، ویرایی جیاوازی کلتورو بەهاو ئایین‌و ئەو ئەفسانەیەی کەپیی دەلین "رەگەز" تایپی ئەسینایی، واتە هەبوونی پەراویزیك بۆ ئازادی‌و جۆریك لەکرانەوەو زال بوونی ئەخلاقی مەدەنی‌و هەبوونی فەزای گشتی (public)، بالادەست بووبیت ئەوا فەلسەفەو چالاکی فەلسەفی،و دام‌و دەستگایەك بوونی هەبووە بۆ برەو پیدانی گفتوگۆی فەلسەفی‌و لەهەر چرکەساتیکیشدا تایپی سپارتایی بالا دەست بووبیت ئەوا فەلسەفەو چالاکی فەلسەفی یا بوونیان نەبووە یاخود لەپەراویزیکی لەبیرکراودا بوون بی کاریگەری‌و بی هەستکردن بەبوونیان‌و فەیلەسوفەکان لەحالەتی کۆچدا بوون‌و لەبیری مەنفا.

بالەیۆنانی کۆنەوە بازیکی زۆرگەورەو میژوویی بدەین‌و نموونەیەك لەسەدەی بیستەم بهینینەوە لەمەر پەیوەندی فەلسەفەو ستەمکارییەوە. بەر لەوشتەی کەپیی

دەلین "شۆرشی کۆمەنیستی رووسی" فەلسەفە لەرووسیادا لەگەشەکردندا بوو، یانەی فەلسەفی‌و بنکەی فەلسەفی‌و گفتوگۆی فەلسەفی لەئەکادیمیاکانداو گۆڤاری فەلسەفی خاسییەتیکی ژیانی فیکری روسیای پیش ئەو بەناو شۆرشەبوو. کاتیك ئەو ئاشوبە کۆمەڵایەتی‌و رۆحییە روودەداو ستەمکارەکان حوکم دەگرنە دەست ئیدی فەلسەفە پاشەکشی دەکا، لەو سەرودەمی ئەو ئاشوبەدا چەند فەیلەسوفیك نەك ئازادی قسەکردنیان نامینیت، نەك بواری چالاکییە فەلسەفییەکان کەم دەبنەوە بەلکو ئەو چەند فەیلەسوفە کەمەی ئەو سەردەمەی رووسیا لەبۆنە جیاوازەکاندا رووبەرووی نەك ستەمکاری حیزبی کۆمیونیست‌و کۆمیونیستەکان‌و دەولەت دەبنەوە بەلکو لەلایەن میگەلیشەوە تەماتە باران دەکرین، باشترین نموونە بەسەرهاتی نیکۆلای بردیایڤە. بردیایڤ وەکو فەیلەسوفیك ناچاردەکریت رووسیا بەجی بهیلی‌و لەفەرەنسا نیشتەجی بیت‌و هەر لەفەرەنساشەوە دریژە بەکارە فەلسەفییەکانیبدا. لەماوەی هەفتاو چوارسالی حوکمی کۆمیونیستەکاندا لەرووسیا یەك فەیلەسوف لەدایك نابیت‌و چالاکی فەلسەفی کۆتایی پی دیت (دیارە پیویست بەئاماژدە بۆ کردن ناکا کەمارکسیزم ئایدیۆلۆژیایە نەك فەلسەفە). گەر چالاکییەکی فەلسەفیش بوونی هەبووبیت ئەوا (١) لەپەراویزدا بووە، (٢) دژ بەدەولەت بووەو ریگای پینەداوە، (٣) ویرای ئەمەش بۆ میژوو بلیین کە لەپەراویزدا یەك دوو فەیلەسوفی گەورە لەکار نەکەوتن بەلام دەبا مرۆڤایەتی بەچارەنووسیان ئەو کاتە بزانی‌و ئاگادار بیت کە کۆمیۆنیزم وەکو سیستەمیکی ستەمکاری کۆتایی دیت. لەکاتیکدا کە فەلسەفە لەژیر سایەی ستەمکاری کۆمیۆنیزمدا وەکو پرۆژەیەك لەبار دەبریت‌و هەموو چالاکیەکی فەلسەفی یاساغ دەکریت، لەو شوینەی کەپیی دەلین "خۆرئاوا" ویرای هەموو کەموکورییەکانی سیستەمی سیاسی‌و کۆمەلایەتی‌و ئابووری، چالاکی فەلسەفە برەو پەیدا دەکا. بۆ نموونە لەئەمریکا، کە دەشیت ژیانی ئەمریکی‌و خەونی ئەمریکی‌و سیستەمی سیاسی ئەمریکی‌و سەرمایەداری ئەمریکی کە وەحشیترین جۆری سەرمایەدارییە شوینی چەندین رەخنەی قوول‌و مانادار بن ویرای ئەمەش لەسەدەی بیستەمدا گرنگترین سەنتەری چالاکی فەلسەفی پیك دەهینیت، بەپلەیەك ئەو چالاکییە فەلسەفیانەو چاپکردنەوەی میراتی فەلسەفی شوینی سەرسورمانە. لیرەوە تایپی سۆڤیەتی لەگەل ریزماندا بۆ سپارتاو فەزیلەتەکانی، تایپیکی سپارتایی بوو هەر بۆیەشە لەژیر سایەیدا فەلسەفە نەك گەشەی نەکرد بەلکو پووکایەوە، تایپی ئەمریکیش لەگەل ریزماندا بۆ ئەسینا، تایپیکی ئەسینایییە، دیموکراتی لیبرالە کە تییدا فەلسەفە لەگەش‌و نمادایە. بەلام بۆ ئەوەی بەساویلکەیی تاوانبار نەکردریین دەلیین کە نمونەی ئەمریکی لەسەرەو لیژبوونەوەدایەو لەرۆژگاری

ئەمرۆدا ویرای ئەو چالاكییە هەرە دەولەمەندەی فەلسەفەش، فەلسەفە دەستەوەستانە لەبەردەم جیهیشتنی كاریگەری لەسەر ئەو سیستەمەو بگرە بەهۆی سەرەو لیژبوونەوەی خودی فەلسەفەشەوە فەلسەفە تیناگا یا نایەویت تی بگا چی لەئەمەریكادا دەگوزەری.

مەبەست لەباسكردنی ئەونمونە زیندوە لەدنیای مودیرن وەبیرهینانەوەی ئەو راستیەیە كەفەلسەفەو ستەمكاری دوو دژەیەكن، دوو دوژمنی خوینینی یەكدی، ستەمكاری لەفەلسەفەدا كەوتنی خۆی دەبینیتەوەو فەلسەفەش لەستەمكاریدا مەرگی خۆی. ستەمكاری ترسی گەورەی لە فەلسەفەو فەیلەسوفەكانە، فەلسەفەش دەزانی كەستەمكاری ئەو ئاوو هەوایە، ئەو كەشە نییە كەئەم تییدا گەشەبكا، قسەبكا فەیلەسوف دەزانی لەژیر سایەی ستەمكاریدا ئەو دەبیت یا مالی چۆل بكا یا لەپەراویزدا بەنهینی قسان بكاو بەزمانیكی تەمو مژئاسا بدوی یا دەبیت ئامادەبیت بچیتە ژوورەساردەكانی زینداندانەكانی ستەمكارەكانەوە یاخود ترۆركردنی كاراكتەری لەلایەن كۆیلەكانی دەستەلاتەوە، ئەو مەخلوقە عەجیبەی دەستەلاتی مۆدیرنە دروستی كردووە (رۆشنبیر)، هیرشە شەخسییەكانو گالتە پیكردنەكانی ئایدیۆلۆژیستەكانی ستەمكاری. لەفەزایەكی نا ئازاددا، لەنیو جڤاتیكدا كە جگە لەستەمكاری هیچ سیستەمیكی دیكەی ئەزموون نەكردوە، فەلسەفە ناتوانی هەناسەبدا. بەلام لەبیرمان بیت كەلەو شوینەدا كەخەلكی تامی ئازادی فیكریان نەچەشتوەو هەمیشە دەستو پەنجەیان لەتەك ستەمكاریدا نەرم كردوە، ئەوە بەتەنیا ستەمكار نییە كەدژی فەلسەفەیەو دژی سیاسەت بەلكو جەماوەریشو بگرە خوینەوارەكانی ئەو جڤاتەش دژ بەفەلسەفەنو دژ بەفەیلەسوفەكانن. لیرەوە دەبیت تیبگەین لەو دژایەتیكردنەی فەلسەفەو فەیلەسوفەكان لەدنیای ئیمەدا لەلایەن ئەو مەخلوقە عەجیبەوە كە پیی دەلین "رۆشنبیر" ئەم دژایەتیە دژایەتیەكە هەم لەلایەن سیستەمی سیاسییەوەو هەم ئەو مەخەلوقانەوە كە فەلسەفە نیشانەی پرسیار لەسەریان دادەنی لەوانە "رۆشنبیران". هۆكەشی ئەوەیە كە ستەمكاری لەمیژووی دوورو دریژی خۆیدا زەوقیكی هەرەناشرین، دیدیكی هەرە كەچو خیل بەسەر كەسەكاندا دەسەپینی كە یەكیك لەرەهەندەكانی ئەو زەوقە ناشرینە دژایەتیكردنی فەلسەفەو حەقیقەتە، گەرچی لەلایەن ئەوكەسانەشەوەبیت كە خۆیان بە"خویندەوار" دەزانن. ئەمجارە ستەمكار رۆلی پاسەوان، گارد، جەللاد بەجیدەهیلی بۆ ستەمكارە گرگنەكان، ئەو ستەمكارە گرگنانەی دژ بەحەقیقەتو فەلسەفەو عەقلن لەجیاتی خودی ستەمكارو لەژیر پەردەی "پیشكەوتن"و عەقلانیەتو ئازادیدا، هەر ئەمەشە خاسییەتیكی سەرەكی "رۆشنبیر" كە لەجیاتی

ستەمكار هەلدەستی بە بەدناوكردنی فەلسەفەو فەیلەسوف بەلام ئەمجارە لەژیر ناوی "رۆشنگەریدا"، هەرئەمەشە كارەساتی ئیمە لەم سەردەمەدا.

ستەمكاری تەنیا كیشەیەكی سیاسی نییە كە خۆی لەسیستەمیكی سیاسی خراپدا بەیاندەكا، بەلكو ئەوكاتە ستەمكاری دەبیتە خوو عادەتو جۆریك لەدنیابینیو كۆمەلانی خەلكی جگە لەستەمكاری شیوازیكی دی، ژیانیكی دی نابیننەوە لەو دیو ئەو سیستەمەوە، ئیدی ستەمكاری نەك ریشەكانی لەداموو دەستگا سیاسیو حكومییەكاندا دادەكوتی، بەلكو ریشە لەناو هەموو دەستگا كۆمەلایەتیو بگرە لەمەترسناكتر لەرۆحی خەلكیدا دادەكوتیو لەجیاتی ستەمكاریك كە لەسەرەوەی هەرەمە كۆمەلایەتیەكەوەیە سەدەها ستەمكاری گرگن دروست دەبن لەپەیوەندیە كۆمەلایەتییەكاندا، لە پەیوەندی ژنو میردەوە بگرە تا پەیوەندی دۆستایەتیو تا پەیوەندی نیوان قوتابیو مامۆستاو بگرە تاپەیوەندی "رۆشنبیران". ئیدی لیرەوە تیگەیشتن لەمۆنتسیكیۆ، كە دواجار لیی دەدویین، ئاسان دەبیت كە پیی وایە دۆستایەتی لەژیر سایەی ستەمكاریدا مەحالە. مەبەستی سەرەكی ئیمە لەم ئاماژدە بۆكردنە نیشاندانی ئەو راستییەیە كە ستەمكاری تەنیا كیشەیەكی سیاسی نییە بەلكو كیشەیەكی ئەخلاقیو دەروونیو فیكریو كۆمەلایەتییەو كەسانی ژیر سایەی ئەو سیستەمە هیچ شتیك نییە لەژیانی ئەو خەلكەدا كە سروشتی بیت، هاورییەتی درۆیە، پەیوەندی عەشقی درۆیە، پەیوەندی سیاسیانە بوونی نییە لەجیاتی ئەوە پەیوەندی شوانو مەرومالات بوونی هەیە، داموو دەستگای مەدەنی بوونی نییە، لەهەمووی ترسناكتر پەیوەندی رۆحانی بوونی نییەو بگرە رۆحانیەت هەروەك فەلسەفە هەرگیز لەژیر سایەی سیستەمی ستەمكاریدا گەشەناكا. بگەرینەوە سەرئەو خالەی كە بۆ فەلسەفە لەژیر سایەی ستەمكاریدا گەشەناكاو فەلسەفە چۆن لەستەمكاری دەروانی. فەلسەفە گەشتیكی مەعریفی لەسەرخۆیە بەرەو حیكمەت، گفتوگۆیەكی مرۆڤە ئازادەكانە لەفەزایەكی دۆستیو ئازاددا لەمەر رەهەندە جیاوازەكانی بوون. بی هۆنییە كە فەیلەسوفەكانی یۆنان، لەوانە ئەفلاتوونو ئەرستۆ، فەلسەفە دەبەستنەوە بە هاورییە تیەوەو لەكۆمەلی تیكسدا پەیوەست كردنیكی فەلسەفەو سیاسەتو هاورییەتی دەبیننەوە، بەپلەیەك كەدەتوانین بلیین فەلسەفە گفتوگۆی هاوریكانە یا جەنتلمانەكان لەمەجلیسی هاورییانەدا. ستەمكاری كە سیستەمیكە لەسەر ترۆرو ترس بەندە بواریك بۆ ئەو فەزا ئازادو پر لە بروراو هاورییەتیە نا هیلیتەوەو جەنتلمان دروست ناكا بەلكو كۆیلە بەرهەمدەهینی،و ئیدی لیرەوە فەلسەفەو كاری فەلسەفی مەحال دەبن، كۆیلە حەزی لەفەلسەفە نییە، فەلسەفە كاری جەنتلمانەو ستەمكاریش جەنتلمان بەرهەم

ناهینی. لەژێر سایەی ستەمکاریدا، منداڵەکانی ستەمکاری بەبوغزو تۆڵەو پاشقول لەیەکگرتن پەروەردە دەکرین. ستەمکار ئەو رۆحە نەخۆشە پەروەردەدەکا کەناتوانی بێ بوغزو نەفرەتو رۆحی تۆڵەسەندنەوە بژی، بێ رقو کینەو گومان بژی، لەژێر سایەی ستەمکاریدا کە کاریگەریەکی سەنگینی لەسەر هەموو ئەندامانی جڤات هەیە، تەنیا ستەمکارە گرگنەکان دروست دەبن نەك هاوریکان.

هەموو چرکەساتە پڕ لەرەونەقەکانی فەلسەفە ئەو چرکەساتانەن کە یا ستەمکاری بوونی نەبووە یاخود ستەمکاری لاواز بوەو دەستەڵاتیکی سەراپاگیریی نەبوە تاکو ریگا لەکاری فەلسەفەو فەیلەسوفان بگری دەتوانین، ئەم ئەرگومینتە (حجەیە) بەکار بهینین دژی ئەو رەگەز پەرستانەی کە فەلسەفە بەمولکی رەگەزیکی تایبەت، واتە رەگەزی سپی، دەزانن‌و لەو باوەرەدان کە تەنیا رەگەزی سپی فەلسەفەی بەرهەمهیناوەو بەرهەمدەهینی. ئەو رەگەزپەرستانە، لەوانە تەنیا بۆنمونە ئاماژدە بۆ ئەمانویل کانتو ئیرنست رینان بکەین، ئەو رەگەزپەرستانە ئەو خالە جەوهەرییەی کە لەبیری دەکەن بریتییە لەچۆنیتی سیستەمی حوکمو فەرمانرەواو ئاوو هەوای سیاسی کە بمانەویت یانەمانەویت رۆلیکی گرنگ دەبینن‌و کاریگەریەکی زیاد لەپیویستیان هەیە لەسەر هەبونی یا نەبوونی چالاکی فەلسەفی[٤] کاتیك ئیرنست رینانی رەگەز پەرست دەلی رەگەزی سامی ناتوانی فەلسەفە بەرهەم بهینی، ئەمە رایە نەك بۆچوونیکی رەگەز پەرستی رووتە بەلکو موغالەتەیەکی میژوویشە لەوەدا کە ناتوانی ئەو راستییەببینی کە بەناو "رەگەز"ی سامی فەیلەسوفی گەورەی دروستکردوە، کەواتە کیشەکە "رەگەز" نییە بەلکو کیشەکە ستەمکارییە، ئەوە ستەمکارییە کە ریگرە لەبەردەم چالاکی فەلسەفیدا، ئەوە ستەمکارییە کە کەشی ئازاد لەناودەباو فەلسەفەش لەخەفەقاندا ناتوانی هەناسەبدا، کەواتە "رەگەز" توخمە سەرەکیەکە نییە لەنەبوونی چالاکی فەلسەفیدا بەلکو هەبوونی یا نەبوونی ستەمکاری توخمە سەرەکیەکەیە. لەو شوینەدا کە پەراویزیك بۆ ئازادی بوونی هەیە فەلسەفە گەشەدەکاو لەوشوینەش کە خەفەقان هەیە ستەمکاری دەژی‌و فەلسەفە دەمری. لیرەوە فەلسەفەو ئازادی بییەك ناژین‌و فەلسەفەو ستەمکاریش پیکەوە ناژین، هەربۆیەشە فەیلەسوفە گەورەکانی وەکو ئەفلاتون‌و ئەرستۆو شیشەرۆو فارابی‌و مۆنتیسکیوو ئارینتو شتراوس هەمیشە جەغدیان لەسەر لایەنە کاولکارییەکەی ستەمکاری کردوەو پییان لەسەر بوونی پەراویزیك لەئازادی داگرتوە تاکو فەلسەفە بوونی هەبیت.

قسەکردنی ئیمە لەسەر ستەمکاری پرۆژەیەکی دریژەو لیرەدا تەنیا بەشیك لەبۆچوونەکانمان‌و خویندنەوەکانمان دەخەینە روو. لەم کتیبەدا چەند

فەیلەسوفیك،و چەند بیریاریك‌و چەند تیکستیك هەلدەبژیرین بۆ قسەکردن لەسەر ستەمکاری. بەدەگمەن فەیلەسوفیك بەدی دەکەین لەمیژووی فەلسەفەدا، تاکو فەلسەفەی مۆدیرن کە راوبۆچوونی نەبیت بەرانبەر بەستەمکاری‌و ئازادی‌و چۆنیتی باشترین سیستەمی سیاسی، لیرەوە قسەکردن لەسەر ستەمکاری نەك سەخترین پرۆژەیە لەپەیوەندیدا بەفەلسەفەو، بگرە پرۆژەیەکە کۆکردنەوەی لەدوو تویی کتیبیکدا مەحالە، بەتایبەت کە دەگەینە قۆناغی مۆدیرن گفتوگۆکەمان روویەکی دیکە وەردەگریتو پیویستی بەووردەکارییەکی تایبەت هەیە چونکی رووبەروی بیریاری ئەو تۆ دەبینەوە کە بەشداریدەکا لەبیناکردنی ستەمکاریدا، لەوانە ماکیاڤیلی‌و هۆبزو لۆك‌و کارل مارکس‌و.. هتد. بەلام ئیمە لیرەدا چەند فەیلەسوفو چەند تیکستیکمان هەلبژاردوە بۆ قسەکردن لەسەر ستەمکاری، باسنەکردنی فەیلەسوفو بیریارەکانی دی لەم روەوە مانای ئەوەناگەیەنیت کە راو بۆچوونی گرنگو جەوهەریان نییە لەسەر ئەوکیشەیە بگرە باسنەکردنیان تەنیا کیشەیەکی تەکنیکییە ئەویش ئەوەی کە کتیبیك ناتوانی هەموو ئەو بۆچوونانە، ئەو هەموو خاوەن راو سەرنجانە بەسەربکاتەوە. ئەم کەموکورییە تەنیا بەوە پردەبیتەوە کەئیمە نیازی خۆمان دەربرین بۆ خوینەران، نیازی ئەوەی کە ئەم کتیبە سەرەتای پرۆژەیەکی دریژخایەنە لەسەر ستەمکاری، بەواتایەکی دی ئەمە هەنگاوی یەکەمەو ئیمە لەبوارەکان‌و هەلەکانی داهاتودا بۆ کیشەی ستەمکاری دەگەریینەوەو ئەو تیکستانە، ئەو فەیلەسوفانە بەسەر دەکەینەوە کە باس لەستەمکاری دەکەن.

بۆئیمەستەمکاری پرسیاریکی وجودی‌و سیاسیانەی گرنگەو بگرە بنەرەترین پرسیارە لەبەرئەوەی ستەمکاری یەکیکە لەبنەرەترین کیشەی کۆمەلگاکانی ئیمە هەر لەمەراکیشەوە تاکو چین، لیرەوە قسەکردن لەسەر ستەمکاری‌و تیگەیشتن لەم دیاردەیە، ئەم نەخۆشییە سیاسی‌و کلتوری‌و رۆحییە مەرجی یەکەمە بەرەو رزگاربوون لەستەمکاری‌و دامەزراندنی کۆمەلگایەکی ئازاد. هەر بۆیەشە قسەکردنی ئیمە لەسەر ستەمکاری پرۆژەیەکی دریژخایەنە. لەلایەکی دیکەوە تیگەیشتن لەستەمکاری لای ئیمە تەنیا گرنگیەکی تیوری‌و عەقلی نییە بەلکو مەسەلەی ژیان‌و مەرگە بۆ ئیمە، چونکی ستەمکاری تەنیا سیستەمیکە کە ئیمە پیی ئاشناین‌و سەدەکان تیدەپەرن‌و ئیمە تەنیا پەنجە لەتەك ستەمکاریدا نەرم دەکەین، بەمانایەکی دی، ستەمکاری تەنیا سیستەمیکە کە لەمیژە بالادەستە لەدنیای ئیمەدا بەشیوازی جیاواز جیاواز، بەشیوەو رەنگو قەبارەی جیاوازو بەشیوەیەك کە ئیمە رام بووبن، راهینراوین، پەروەردەکراوین، زەینیکمان بۆ دروست بوە کە لەدەرەوەی ستەمکاری هیچ شتیکی دیکە ناتوانین ببینین، لەو چرکە ساتانەشدا کە هەلی رزگار

بوونمان بۆ دەرەخسی، لەو هەلو بۆنانەشدا کە دەتوانین لەستەمکاری دەربازبین وەکو بالندەیەکی عاشقی دیلی دەگەرپینەوە بۆ ناو قەفەسەکەمان، بەلی هەندی جار ستەمکاری لای ئیمە لەقەفەسیکی دەرگا کراوە دەچیت، ئەوە ئیمەین کە ناتوانین، جورئەت ناکەین لەقەفەسەکە بیینەدەرەوە، یاخود گەر بیینە دەرەوە یا بمانهیننە دەرەوەی قەفەسەکە هەر زۆر زوو خۆمان دەگەیەنینەوە ناو قەفەسەکە. لەدەرەوەی قەفەسیش تووتی ئاسا گۆرانیەکانی ستەمکاری دەچرین، لەمامەلەکردنماندا لەتەك یەکدی وەك ستەمکار مامەلە دەکەین، بەلی ستەمکاری ئیمەی لەمرۆڤ خستووە، ئیمە جەوهەری ئینسان بوونمان لەدەستداوە. هەرگیز نابیت بەکۆمەلی دروشمی عەدەمی (ناهیلیستی)و ئانارشیستیو وشەی "یاخی بوون"و "بوهیمی بوون" هەلبخەلەتینو وابزانین هەلگرانی ئەو درووشمانە دژ بەستەمکارینو کەسانی ئازادن، ناو هەزار جارنا، ئەوکەسانە پەروەردەی ستەمکارین، منداله ورکەکانی ستەمکارین، پیاوانی ستەمکارینو مۆرکی ستەمکاری لەسەر رۆحیانەو ئەو دروشمانەش راکردنن لەمامەلەکردن لەتەك ستەمکاریدا، مامەلەکردنیکی عەقلیو بەرمەبنای مەعریفەو ئەرگومینت، ئەمە جگە لەوەی کە پەرتەوازەییو بی بەرنامەییو بی ستراتیژیەتی ئەو ستەمکارە بچووکانە خۆی لەبەرژەوەندی ستەمکارییە، لیرەوە هەموو دروشمیکی عەدەمی بوونو بانگەواز بۆ عەدەمیەتو دژایەتیکردنی فەلسەفەی سیاسیو فەلسەفە خۆی خزمەتیکە بەستەمکاری. هەمیشە ستەمکارەکان، چ لەرابووردودا چ لەدنیای مۆدیرندا، چ بەرمەبنای ستراتیژیەتیکی داریژراو بیت یاخود لەریگای ترۆرو ترسو تۆقاندنو شیعرەوە، هەولیانداوە کە خەلکی دیارە رەعیەت، بیر لەسیاسەت نەکەنەوە. سیاسەت بەمانا قوولەکەی نەك حیزب حیزبینەکەی ناو ولاتانی ئیمە، هەولیانداوە کەلکەلەی سیاسەتو بیرکردنەوە لەدەستەلاتو بگرە لەرۆژگاری ئەمرۆدا کەلکەلەی گالتەکردن بەسیاسەتو سیاسەتمەدارەکان بلاوبکەنەوە تاکو بوار برەخسی کە ستەمکارو سیستەمی ستەمکاری کاروباری بەچاکی بروا. بۆستەمکاری گەورەترین کیشەو مەترسی ئەوکاتە سەرهەلدەدا کەخەلکی پرسیاری سیاسیانە بخەنەروو، ئەوکاتەی سیاسەت لەدەستەیەك بسیننەوەو بیگەریننەوە ژیر رکیفی هاونیشتمانیان، ئەمەش بەو مانایە نا کەشەر لەسەر دەستەلات بکەن بەلکو بەمانا ئەفلاتوونیو ئەرستۆییەکەی سیاسەت واتە پرسیارکردن لەعەدالەتو ژیانی چاكو هەبوونی فەرمانرەوای عادلو ئنجا فەحسکردنی دەستەلات. سوکرات لەبۆنەیەکدا دەلیت سیاسەت بریتییە لەوەی کە دووهاوری یەکتریان بینی لەباشترین ژیان پرسیار بکەن. مەبەستی سوکرات ئەوەیە کە ئیمە پرسیار دەکەین چۆن بژینو چ ژیانیك

دروستترین ژیانەو کامە ژیان زۆرترین بەختەوەریمان بۆ فەراهەم دەکا ئا ئەمەیە کرۆکی سیاسەت. بەلام ستەمکارو کۆیلەکانی ستەمکاری کاریان ئەوەیە کە ریگە نەدەن ئەو فەزایە دروست بیت کەتییدا مرۆڤەکان لەبوونیانو ژیانیان پرسیار بکەن، کاریان رەزیلکردنی سیاسەتەو سەرقال کردنی خەلکی بەژیانی رۆژانەو رابواردنەوە. لیرەوە ئەو کەسەی کە ئەمرۆ دژی سیاسەتە لەراستیدا لەلایەکەوە گەورەترین خزمەت بەستەمکارەکانو ستەمکاری دەکاو لەلایەکی دیکەوە شەکەرۆکەیە کە (مهرج) کە ستەمکاری بەکاری دەهینی بۆ دلخۆشکردنو مەستکردنی گاران تابیر لەپرسیارە سیاسییە چارەنوسسازەکان نەکەنەوە. لیرەوە لەباسکردنی ستەمکاری هاوچەرخدا زۆر پیویستەو مەسەلەیەکی جەوهەرییە کە دەبیت رۆلی "رۆشنبیران" لەراگرتنی ئەو سیستەمەدا لەبەرچاوبگرین، یەکیك لەکۆلەکە هەرە سەرەکییەکانی ستەمکاری ئەمرۆ "رۆشنبیرە".

وەکو گوتمان ئیمە لیرەدا تەنیا چەند فەیلەسوفو بیریاریك بەسەردەکەینەوە، چەند تیکستیکی فەلسەفی دەخوینینەوە، ئەویش لەترادسیۆنی ئەوروپیدا. لیرەوە رەخنەیەکی مانادار، کە دیارە لەپال رەخنەی دیکەدا، بشی لەم بەرهەمەی ئیمە بگیریت ئەو رەخنەیە دەبیت کە دەلیت "ئەم بەرهەمە لەدیدیکی نیوەندیتی ئەوروپییەوە (Eurocentrism) مەرکەزیتی ئەوروپییەوە نوسراوە.ئیمەش لەتەك پیزانینماندا دەلیین ئەمە عەینی حەقیقەتە. ئیمە ویرای خەباتمان دژ بەمەرکەزیتی ئەوروپی ( )، پەروەردەبووی ئەوترادسیۆنەین، رزگاربوونیش لیی ئاسان نییە. ئیمە زیاتر ئاشنای میراتی فیکری ئەوروپینو لەوبوارەدا مەشقمان بینیوەو پەروەردەبووین. بۆ ئیمە ئاسان نییەو بگرە جورئەتی ئەوە ناکەین کە لەحالی حازردا دەم لەترادسیۆنی چینیو هیندیو ئیسلامی بدەینو بلیین لەوترادسیۆنانەدا کیشەی ستەمکاری چۆن کەوتۆتەوە. ئیمە لەویژدانیکی تەندروستەوە هەق بەخۆمان نادەین کەیەك دووکتیبۆچکە لەم لاو ئەولا خربکەینەوەو پەرە پەرەیان بکەینو دواجار بلیین "ئا ئەمەیە دیدی ئیمە لەسەر ئەوترادسیۆنە"، ئەمەکاری ویژدانە بیمارەکانە کە لەکوردا نمونەی زۆرە. ئەو تیکستانەی لیرەدا قسەیان لەسەر دەکەین لەزانکۆو لەسەردەستی شارەزایانی فیکرو فەلسەفە بەوانە خویندوومانن ئنجا جورئەتی ئەوەمانکردوە دەم لەتەفسیرو خویندنەوەی خۆمان بدەین، ئەمەش ئەو ئەخلاقەیە کە لەکوردا بوونی نییە، ئەوەی کە هەیە بریتییە لەچەند ویژدانیکی بیمار، بەلی بیمارو چەند ئیگۆیەکی لەخۆرا فوو تیکراو. ترادسیۆنیکی دیکە کە ئیمە کەمیك شارەزاییمان لەسەر هەیە ترادسیونی ئیسلامییەو ئیمە لەژیر دەستی دوو فەیلەسووفی عیراقیدا ئیسلاممان خویندۆتەوە، دکتۆر حسام ئالوسیو دکتۆر

عیرفان، بەڵام ویرای ئەمەش قسەکردن لەسەر ئیسلام خۆ ئامادەکردنی دەوی مەشقکردن‌و شەونخونی بەسەر کتیب‌و سەرچاوەکانەوە کە لەئیستادا ئیمە جورئەتی ئەوە ناکەین، گەرچی سەرقالی خویندنەوەی ئەو میراتە دەولەمەندەشین بەڵام جورئەتی ئەوەناکەین خۆمانی لەقەرە بدەین، ئەمەلەکاتیکدا پیویستە لەیادمان بیت کە سۆفستائییەکانی کورد (واتە رۆشنبیرانی کورد) ئیسلام‌و قسەکردن لەسەر ئیسلام بەنیچیریکی سانا لەقەلەم دەدەن، ئەو نیچیرەی کە هەرچی لەسەر بلیی دروستەو پیویست بە خۆمائامادەکردن‌و چوون بۆ زانکۆو خویندنەوەی کتیبەکان ناکاو پیویستی بە شەهادەکان نییە، هەرئەوەندەی کە توانیت شعریك بنوسی دەتوانی لەسەر ئیسلام قسەبکەیت. گەر جورئەتمان کردباو بمانتوانیبا لەسەر ئیسلام قسەبکەین ئەوا دەمانتوانی کۆمەلیك فەیلەسوفی ئیسلامی لەوانە فارابی بخەینە ژیر سەرنج‌و ووردبوونەوە وە لەوشوینەدا کە پەیوەندی بەستەمکارییەوە هەیە. رەنگە بەهانەیەك کە ئیمە بیدەین بەدەستەوە لەبەرانبەر ئەو رەخنەیەدا کە ئاماژدەمان پیکرد واتە یۆرۆ سینتریك بوونی هەندی بۆچوونی ئیمە رەنگە ئەمە بیت کە ئەو تیکستانەو ئەو فەیلەسوفانەی ئیمە لییان دەدوین بەشیکن لەمیراتی فیکری مرۆڤایەتی. ئیمە دەبیت لەتەك ئەو تیکستانەدا خۆمان هاوشیوە بکەین‌و بەم کارەش ئەو تیکستانە لەناوچەگەریتی رزگاریان بکەین‌و خۆشمان بەم کارە لەناوچەگەریتی رزگار بکەین‌و ببینە هاونیشتمانیەکی گەردوونی، گەر هاونیشتمانی جیهانی مانایەکی هەبیت.

بەندی یەکەم لەم کتیبەدا تایبەتە بەشیکردنەوەی دایەلۆگەکەی زینۆفۆن تیرانیکۆس ـ کە ئیمە لیرەدا بەپیویستمان زانی دەقی ئەو دایەلۆگە بکەینە کوردی‌و لەتەك راڤەکردنماندا بۆی لەچوارچیوەی فەسلیکدا بیخەینە بەردەم خوینەران.
بەندی دووهەم تایبەتە بەئەفلاتوون: "ستەمکاری وەك پەتای رۆح‌و شار، ستەمکار بەرجەستەبووی ئیرۆس" لیرەدا پیویستە سەرنجی ئەو خالە بدەین کە ستەمکاری کیشەیەکی گەورەیە لای ئەفلاتوون‌و لەکۆمەلی دایەلۆگدا بۆ ئەم کیشەیە دەگەریتەوەو بگرە جگە لە چەند دایەلۆگیك نەبیت دەتوانین بەم شیوە یا بەو شیوەیەی دی مەسەلەی ستەمکاری لەدایەلۆگەکانی ئەفلاتووندا ببینینەوەو تەفسیری بۆ بکەین. ئەوەی ئیمە لیرەدا دەیخەینە روو نابیت وەکو کۆی بۆچوونی ئەفلاتوون سەیربکردریت لەمەر ستەمکارییەوە، داستانی ئەفلاتوون‌و ستەمکاری بابەتی چەند کتیبیکە، کە بەو هیوایەی لەداهاتوودا بتوانین بۆی بگەریینەوەو بەتیروتەسەلی تر قسەی لەسەر بکەین.

بەندی سییەم "ستەمکاری: لەناوبردنی شارو خەساندنی مرۆڤ‌و دیلکردنی عەقل: تەفسیریکی ئەرستۆییانە"
تایبەتە بەراوو بۆچونی ئەرستۆ. لیرەشدا دەبیت ئەوە بزانین کە بۆزانینی سەرجەم رای ئەرستۆ لەسەر ستەمکاری پیویستمان بەخویندنەوەی کۆمەلی بەرهەمی ئەرستۆیە، ئیمە لیرەدا تەنیا جەغدمان لەسەر کتیبی "سیاسەت"ە.
بەندی چوارەم "کۆلەکەکانی ستەماکاری: ترس، عیشق، خووی پەرستن گۆشەگیری" تایبەتە بەخویندنەوەی دووکتیبی مۆنتسیکیو. لەباسکردنی مۆنتسیکیودا دەمانتوانی رەخنە لەبۆچوونی ئەو بگرین وەکو ئەوروپییەك کە چۆن مامەلە لەتەك ئەوی دیکەدا (other) کە لیرە ئیسلام‌و موسلمانەکانن دەکاو کیشەی "من‌و ئەوی دیکە" زیندوو بکەینەوەو لیرەشەوە هەم قسە لە نیوەندیتی ئەوروپی بکەین‌و هەم لەسەر ئۆرینتالیزم بدویین. بەڵام ویرای گرنگی ئەو باسەش ئیمە دوورە پەریزیمان کرد لەئاماژدە بۆکردنیکی لەو جۆرە چونکی پەیوەندییەکی راستەوخۆی بەباسەکەمانەوە نییە. لەلایەکی دیکەشەوە قووتکردنەوەی ئەو رەخنەیە ئەگەری ئەوە لەخۆ دەگری کە پرسیار بخاتە سەرگرنگی بۆچوونەکانی مۆنتسیکیو.
بەندی پینجەم "دیموکراسی‌و ئەگەری ستەمکارییەکی نەرم‌و نیان" تایبەتە بەخویندنەوەی کتیبەکەی تۆکیوڤیل. بی گوومان ئەوەی لیرەدا ئیمە گوتومانە خویندنەوەییەکی سەراپاگیری ئەو کتیبە نییە، ئیمە تەنیا لەپەیوەندیدا بە ستەمکارییەوە قسە لەسەر ئەو کتیبە دەکەین. "دیموکراسی لەئەمریکا" یەکیکە لەهەرە کتیبەگرنگەکانی سەدەی نۆزدە کە تەنیا دەشی بەراووردی بکەین لەتەك کتیبەکەی هیگلدا "فینۆ مینۆلۆژیای رۆح" لەگرنگیداو پیویستی بەخویندنەوەو خویندنەوەهەیە.
بەندی شەشەم "ئایدیۆلۆژیا هەلگری تۆوی ستەمکاری" تایبەتە بە هانا ئارینت. هەرچی پەیوەندی بەم ئافرەتە ژیرو دلیرەوە هەیە دەبیت بلیین کە عەقلیکی گەورەی سەدەی بیستەمەو بەردەوام خویندنەوەی نویی بۆ دەکری‌و بەتایبەت لەدنیای ئەنگلۆ ـ ئەمریکیدا. فەسلیك کافی نییە بۆ بۆچون‌و تیوریەکانی ئەو ئەقلە لەمەر تۆتالیتاریانیزمەوە بەلکو ئەو کارە بەکتیب دەکری، لیرەدا بەتکا وەکو دەروازەیەك بۆ قسەکردن لەسەر ئەو عەقلە لەم کارەی ئیمە بروانن.
دوابەش تایبەتە بە پەروەردەی لیبرال‌و زانکۆو ستەمکاری. ئەم فەسلەش خۆی بابەتی کتیبیکە گەر چەند کتیبیك نەبیت، ئیمە لیرەدا جگە لەچەند سەرنجیك زیاتر هیچی دیکەمان نەخستۆتە روو.

دوا سەرنجمان ئەوەیە کە هیواداریـن ئـەم بەرهەمـە هـەنگاوی یەکـەم بیــت بــۆ قسەکردن لەسەر ستەمکاریو سەرەتای پرۆژەیەکی گەورە بیت لەسـەر ئـەو دیـاردە ئالۆزەو بەوهیوایەی ئەم بەرهەمە ببیتــە مایـەی خولقـاندنی کۆمـەلی پرسـیار لەمـەر بارودۆخی ستەمکاریانەی کوردەوەو سەرەتایەك بیت بۆ پرسیارکردن لەو نەخۆشییە رۆحیو سیاسییەی کە ئیمە لەمیژە موبتەلاین پیی، سەرەتایەك بیـت بـۆ رزگـاربوون لەســتەمکارییەك کـە ئیمــە تــەنیا قوربانیــەکی نــین بـــەلکو لەدروســـتکەرەکانی ئەوستەمکارییەینو ستەمکاری لەرۆحماندا مۆلگـەی خسـتوەو نـاتوانین لـەدەرەوەی ستەمکاری هیچ سیستەمیکی دیکـە ببینـین یـا خـەون بـەهیچ سیسـتەمیکی دیکـەوە ببینین، بەو هیوایەی ئـەم بەرهەمـە سـەرەتای بیرکردنـەوە بیـت لـەرزگار بـوون لـەو بیمارییە.

فاروق رەفیق
ئازاری دوو هەزارو سی
کەنەدا

بەندی یەکەم

هونەری ستەمکاری؟

هونەری ستەمکاری؟

زینۆفۆن Xenophon (354ـــ430 پیش زاین) وەك فەیلەسوفو میژوونوسو بیریاریکی سیاسی کۆمەلیك بەرهەمی لەدوا بەجی ماوە کە ئەمرۆ لەکۆمەلیك بەرگدا لەبەردەستماندان، لەوانە "بیرەوەرییەکان Memorabilia" و "ئیکۆنۆمیکۆس Oeconomicus" و "سیمپۆزیەم" و "عوزرخوایی سوکرات" و "پەروەردەی کوروش Cyropaedia" (لەدوو بەرگدا)و هیلینیکا "کاروباری یۆنانی" و ئانابەسس Anabasis و ئنجا دایەلۆگی تیرانیکۆس Tyrannicus یاخود هیرۆ Hiero.

تیرانیکۆس دایەلۆگیکی کورتە لەنیوان هیرۆ، ستەمکاری سیراکۆسو سایمۆندیسی شاعیردا سەبارەت بەستەمکاری کەتییدا کۆمەلی راووبۆچوون شەنو کەو دەکرین، کۆمەلی وینە لەمەر ستەمکارو ژیانی ستەمکاری دەکەون، کۆمەلیك رەهەندی ستەمکاری دەخرینە روو. ستەمکاری کیشەی یۆنانیە کۆنەکان بوو، واتە شوینی بیرکردنەوەیان بوو، هەر بۆیەشە ئەفلاتوون لەچەند دایەلۆگیکدا لەستەمکاری دەدوی، ئەرستۆ بەهەمان شیوە، بەلام ئیمە تیکستیکمان نییە راستەوخۆ بەناوی ستەمکارییەوە جگە لەئەم دایەلۆگەی زینۆفۆن، "تیرانیکۆس، واتە ستەمکار."

لەسەرەتاوە سەرنجی خوینەران بۆ ئەو راستییە رادەکیشین کە تیگەیشتن لەم دایەلۆگە لەدەرەوەی بەرهەمەکانی دیکەی زینۆفۆن کاریکی ئاسان نییە، واتە ئایدیالترین حالەت ئاگاداربوونە لەنوسینەکانی دیکەی زینۆفۆن، یاخود لەباسکردنی "هیرۆ"دا گەرانەوە بۆ هەندیك بەرهەمی دیکەی ئەو لەوانە بەلانی کەمەوە پەروەردەی کوروش (Cyropaedia). بەلام بەهۆی نەبوونی ئەو بەرهەمانە بەهیچ زمانیکی خۆرهەلاتی ناوەراست، تائەو شوینەی ئیمە ئاگادارین جگە لەبەشیکی کەمی گەشتەکەی زینۆفۆن بەولاتی فارسدا لەژیر ناونیشانی "The Persian Expedition" ئەمە وادەکا کە خوینەر سوودیکی ئەوتۆ نەبینیت. ویرای ئەم سەرنجەش ئەم دایەلۆگە سەربەخۆیەو بی ئاماژەدەکردنیش بە بەرهەمەکانی دیکەی زینۆفۆن خۆی وەك تیکستیك مەحکەمەو دەتوانین مامەلەی لەتەکدا بکەینو بیخوینینەوە. خالیکی تر ئەوەیە کە شارەزا بوون لەیۆنانی کۆنو بەتایبەت لەرووی سیاسیو میژووییەوەمەرجی سەرەکییە بۆ تیگەیشتن لەو رەوتە (سیاقە)ی کە ئەم تیکستەی تییدا لەدایك بوە. بەلام ئیمە لیرەدا لەبەر مەسەلەیەکی فیکری بەپیویستمان نەزانی کە ئەو رەوتە میژووییە باس بکەین، ئەویش لەبەر دژایەتی کردنمان بۆ فیکرو

مەنهەجی میژویتی (Historicism) کە وەك کەلکەلەیەك کۆمەلی گورزی لەفیکرو ترادسیۆنی مرۆڤایەتی داوە. گەر ئەو رەوتە میژووییە باس بکەین کە ئیمە کۆمەلیك سەرچاوەمان لەبەردەستدایەو بەئاسانی دەتوانین ئەوکارەبکەین، بەلام رەنگە ئەو ئینتباعە بدەین بەدەستەوە کە ئەم تیکستە میژووییەو لەسەردەمیکی تایبەتیدا هاتۆتە ئاراوەو باس لەسەردەمیکی تایبەتی دەکا، ئەمە لەکاتیکدا بەهەلبژاردنی ئەم تیکستەو بەقسەکردنمان لەسەری دەمانەویت کیشەیەکی یونیڤیر سال (گەردوونی) بهوروژینینو هەژاری فیکری سیاسی ئەمرۆکە دەربخەینو بلیین چۆن تیکستیکی کۆن کە لەسەر ستەمکارییە سنورەکانی میژوو دەبریتو دەیەها وانەی پییە بۆ ئیمە. ئیمە دەمانەویت بەم هەلبژاردنەو تیکستەکانی دیکەی نیو ئەم کتیبە هەژاریو کلۆلی زانستی سیاسی هاوچەرخ دیاری بکەین کە نایەویت لەستەمکاریو بەتایبەت لەستەمکاری هاوچەرخ قسەبکا ئەمەش لەبەر زال بوونی دوو کەلکەلە، پۆزە تیڤیزمو میژوویتی، لەلایەکی دیکەوە ئەم دایەلۆگە دەبیت وەك تیکستیکی سەربەخۆ بخویندریتەوە لەدەرەوەی ئەو رەوتە میژووییە. لەبەردووهۆ ئیمە دەقی ئەم دایەلۆگەمان لەزمانی ئینگلیزییەوە کردە کوردی، یەکەم: لەبەر گرنگی دایەلۆگەکە کە راستەوخۆ دەربارەی ستەمکارییە، دووهەم: لەبەرئەوەی کە قسەکردنەکانی ئیمە لەسەر ئەو دایەلۆگە سیخناخ نەبیت بەکۆتەیشن (ئیقتباس)، وەرگرتنی نمونە لەو تیکستەوە، واتە ناچار نەبین بۆ هەرخالیك، بۆ شیکردنەوەی هەر بیرۆکەیەك نموونەیەك بهینینەوە. لەجیاتی ئەمە ئیمە تیکستەکە بەکوردی دەخەینە بەردەم خوینەرانو ئەوساکە ئیمە ناچارنابین راڤەکردنەکەمان سیخناخ بکەین بەنمونەی ئەو تیکستە، بەلکو خوینەران دەتوانن زوو زوو بۆ تیکستەکە بگەرینەوە. ئەوەش بلیین کە ئەم تیکستە قسەکردنیکی زۆر هەلدەگریو ئیمە لیرەدا تەنیا راگوزاری قسەی لەسەر دەکەینو ئەو مافە بەخۆمان دەدەین کە لەبۆنەی دیکەدا بۆ ئەم تیکستە بگەرییینەوە بەتایبەت کیشەی حیکمەتو ستەمکاری، کیشەی فەیلەسوفو ستەمکار هەلدەگرین بۆ بۆنەکانی دیکە. ئەمەش دەقی دایەلۆگەکە.

هیرۆ یا تیرانیکۆس Tyrannicus

زینۆفۆن[١]

(1)

(1) سایمۆندیسی شاعیر جاریك لەجاران هات بۆلای هیرۆی ستەمكار. دوای ئەوەی هەردووكیان حەوانەوە، سایمۆندیس گوتی "هیرۆ ئامادەییت تیدایە ئەو خالەم بۆ روون بكەیتەوە كەچ شتیك هەیە تۆ لەمن باشتر بیزانی؟"

هیرۆ گوتی: "جۆری ئەوشتانە دەبیت چی بن كە رەنگە من بیانزانم چاكتر لەپیاویكی حەكیمی وەكو تۆ؟"

(2) سایمۆندیس گوتی: "بەش بەحالی خۆم دەزانم كە تۆ كەسیكی تایبەت (private)[٢] بوویتو ئیستاش ستەمكار، ریی تیدەچی، چونكی هەردوو حالەتەكەت ئەزموون كردوە، كە ئەوە لەمن باشتر بزانی كە ژیانی ستەمكاریو ژیانی تایبەتی جیاوازن چ لەرووی چیژەوەو چ لەرووی ئازارەوە."

(3) هیرۆ گوتی: "باشە بۆچی ئەوشتانەی ژیانی تایبەتیم وەبیرناهینیتەوە لەبەرئەوەی لەحالی حازردا بەلانی كەمەوە تۆ كەسیكی تایبەتیتو سەربەخۆ؟ لەم ریگەیەوە لەو باوەرەدام بتوانم بەچاكی جیاوازییەكانی ئەو دووجۆرە ژیانەت. نیشان بدەم"

(4) سایمۆندیس بەم شیوەیە دووا: "زۆرچاكە هیرۆ، لەبەر رۆشنایی سەرنجدانەكانمدا لەرابووردوودا دەتوانم بلیم كە كەسانی تایبەت هەست بەچیژ یا ئازار دەكەن لەبەرانبەر بینراوەكاندا لەریگای چاوەوە، لەبەردەم شتە بیستراوەكانیشدا لەریگای گویوە،بۆندارەكان لەریگای لووتەوە، خواردنو خواردنەوە لەریگای دەمەوە، ئینجا سیكس، لەریگای دیارە هەموو دەزانین لەكویوە.

(5) هەرچی پەیوەندی بەوشتەوە هەیە كە ساردە یاگەرم، رەق یا نەرم، سووكە یا سەنگین، كاتێك كەجیایان دەكەینەوە من وای دەبینم كە لەرێگای هەموو جەستەمانەوە هەستیان پێدەكەین، چ خۆشحاڵمان بكەن یاخود ئازارمان بدەن. هەروەها وا بۆمن بەدیار دەكەویٚ كە ئێمە خۆشحالٚ بین یا ئازار بچێژین بەهۆی ئەو شتەوە كە چاكە یاخراپە، ئەمە هەندێك جار تەنیا لەڕێگای رۆحەوە دەبێت، هەندیٚ جاری دی لەڕێگای رۆحو جەستەوە.

(6) "ئەوەی كە نوستن خۆی جۆرێكە لەخۆشی، دەتوانم بڵێم كە من لەمە بەئاگام بەڵام لەڕێگای چییەو لەچ كاتێكداو چۆن، ئەمەیان تاڕادەیەك لێی بیٚ ئاگام".

"هەروەها رەنگە شوێنی سەر سوڕمانیش نەبێت كە شتەكان لەوكاتەدا كە بێدارین زیاتر وێنەیەكی ئاشكرامان دەدەنیٚ وەك لەحاڵەتی خەوتندا".

(7) هیرۆ لەبەرانبەر ئەوشتانەی گووتران ئاوها وەڵامی دایەوە: "سایمۆندیس، بەش بەحاڵی خۆم ناتوانم بڵێم كە چۆن ستەمكار شت، جا هەر شتێك بێت، دەبینیٚ لەدەرەوەی ئەو خاڵانەی كە تۆ ئاماژدەت بۆكردن. تائێرە بەلانی كەمەوە من نازانم كە چۆن ژیانی ستەمكارانە جیاوازە لەژیانی تایبەتی جا لەهەر روویەكەوە بێت".

(8) سایمۆندیس گوتی: "بەڵام بەم شێوەیە ئەو دوو ژیانە جیاوازن، چێژ لای ستەمكار چەندین جار رێژەی زیاد دەبێت لەڕێگای هەریەك لەو هۆكارانەوەی كە ئاماژدەمان پێدان، هەروەها ستەمكار خاوەنی ئەو شتانەیە كە كەمتر ئازار بەخشن".

"ئەمە بەهیچ شێوەیەك وانییە سایمۆندیس" هیرۆ گوتی: ئەوە باش بزانە كەستەمكارەكان چێژو خۆشیان كەمتر هەیە وەك لەوپیاوانەی كە ژیانی تایبەتی خۆیان دەژینو لەسەر هۆكاری متەوازع دەژین،و هەروەها ستەمكارەكان زۆرترینو گەورەترین ئازارو دەردەسەریان هەیە".

(9) سایمۆندیس لەوەڵامدا گوتی: "ئەوەی دەیلێیت بەراستی سەرسورهێنەرە" لەبەرئەوەی گەر ئەمە ئاوها بێت ئەی بۆچی زۆربە ئارەزوو دەكەن ببنە ستەمكار، هەروەها زۆربەی ئەوانەی ناوبانگیان دەركردوە وەك كەسانی بەتوانا هەمان ئارەزوویان هەیە؟ هەروەها بۆچی هەر هەموو ئیرەیی بەستەمكارەكان دەبەن؟"

(10) هیرۆ گوتی: بەزیۆس سوێندبیٚ، لەبەرئەوەی تەنیا مەزەنە دەربارەی مەسەلەكە دەكەن، هەرچەندە بیٚ ئەزموونن لەڕووی كردارەوە دەربارەی هەردوو جۆری ژیانەكە. من هەولٚ دەدەم مەسەلەكەت بۆ روون بكەمەوەو راستی مەسەلەكەت پیٚ فێربكەم، لەبینینەوە دەست پێدەكەم گەر لەبیرم مابێت تۆش قسەكانت لەوێوە دەست پێكرد.

(11) "هەر لەخالی سەرەتاوە، كاتیك لیی رادەمینم، وای دەبینم كە ستەمكارەكان هەرچی پەیوەندی بەشتە جوانو شاكارەكانەوە هەیە كەسەرنجمان بۆلای خۆیان رادەكیشن لەریگای بینینەوە، ستەمكارەكان لەوەزعیەتیكدان كە زەرەریانە. بۆ نمونە، شتی جیاوازی زۆر هەن لەوڵاتە جۆراو جۆرەكاندا كەشایانی بینینن، كەسانی تایبەت دەچن بۆ هەریەك لەو شوینانەو هەرشاریك كە دلیان بخوازی بۆ بینینی ئەو شتە جوانو شاكارانە. هەروەها دەچن بۆ ڤیستڤاله باوەكان كە لەویدا ئەو شتانە نیشان دەدرین كە لەلایەن هەموانەوە بەرز دەنرخیندرین.

(12) بەڵام ستەمکارەکان کەمترین شانسیان هەیە بۆ بینینی ئەوشتانە لەبەرئەوەی لەرووی ئاسایشەوە گونجاو نییە بۆ ئەوان بچن بۆ ئەوشوێنانەی کە تێیدا ئەمان (ستەمکارەکان)، بەهێزتر نابن لەهەموو ئەوانی دیکەی کە لەوێ ئامادەن. هەروەها لەماڵیشەوە ئاسایشێکی ئەوتۆیان دابین نەکردووە کە بتوانن بەدڵنیاییەوە بڕۆن بۆ دەرەوە موڵكو ماڵیان بەکەسانی دەوروبەر بسپێرن. چونکی ئەو ترسە لەئارادا هەیە کە لەدەستەڵات بخردرێنو بێ دەستەڵات بمێننەوەو نەتوانن تۆڵە لەو کەسانە بکەنەوە کە ناعەدالەتیان نواندوە".

(13) "رەنگە بڵێیت بەڵام هەموو ئەو دیمەنانە، ئەوشتانە دەهێنرێنە بەردەمیان هەرچەندە لەماڵیشەوە نەجولێن". بەزیۆس سوێندبێ، سایمۆندیس، ئەمەوایە، بەڵام ژمارەیەکی زۆر کەم لەنمونەیەکی ئێجگار زۆر ئنجا ئەمانە بەهۆی سروشتیانەوە بەنرخێکی زۆرگران بەستەمکار دەفرۆشرێن بەشێوەیەك ئەو کەسانەی کە ئەو شتانە دەخەنە روو چاوەڕوانی ئەوە دەکەن کە لە چرکەساتێکدا هێندە پارە لەستەمکار وەربگرن چەندین بار زیاتر لەوەی کە لەئینسانەکانی دی وەریدەگرن لەهەموو ژیانیاندا".

(14) ئنجا سایمۆندیس گوتی: "گەر هەرچی پەیوەندی بە دیمەنە جوانەکانەوە هەبێت ئاوها لەبارێکی خراپدا بیت، بەلانی کەمەوە لەرووی بیستنەوە لەبارێکی چاکتردا خۆت دەبینیتەوە، لەبەرئەوەی هیچ کات تۆبێ بەش نیت لەپێداهەڵدانو ستایشکردن کە چ دەنگێکی شیرینە. ئەوانەی لەمەجلیسی تۆدا ئامادە دەبن ستایشی ئەو شتانە دەکەن کەدەیانڵێیتو بەکردەوەکانتا هەڵدەدەن. لەبەرانبەریدا تۆ دووریت لەمەودای سوکایەتی پێکردن، قورسترینو ناخۆشترین شت بۆ بیستن، چونکی هیچ کەس ئامادەنییە کە بەرەو رووی ستەمکار خودی ستەمکار تاوانبار بکا".

(15) ئنجا هیرۆ گوتی: "کامە چێژ؟ تۆ لەوباوەڕەدایت کە ستەمکار لەو کەسانەوە کە هیچ شتێکی خراپ ناڵێن لەبەردەمیدا چی دەست دەکەوێت لەکاتێکدا ئەو دەزانێ کە هەر بیرکردنەوەیەکی ئەو پیاوە بێدەنگانە خۆی لەخۆیدا بۆ خودی ستەمکار خراپەو شوێنی گومان؟ یاخود، چ چێژێك، لەو باوەڕەدایت ئەو بەدەستی بهێنێ لەوانەوە کەستایشی دەکەن لەکاتێکدا ئەو دەزانێ کە ئەوان بۆیە ستایشی دەکەن تەنیا لەبەر خاتری تەمەلوق کردن؟"

(16) ئنجا سایمۆندیس گوتی: "بۆخاتری زیۆس، هیرۆ ئەم هەقەت پێدەدەم، شیرین ترین ستایش لەوکەسانەوە دێت کە ئازادن بەپلەیەکی زۆر. بەڵام ببینە، تۆ

ناتوانی هیچ کەس رازی بکەیت بەوەی کە تۆ چێژی زیاتر نابینیت لەوشتانەی کە ووزەو توانا بەئێمەی ئینسان دەدەن."

(17) من دەزانم سایمۆندیس کەبەلانی کەمەوە زۆربە لەو باوەڕەدان کە ئێمەی ستەمکار دەخۆیینو دەخۆینەوە بەچێژو زەوقێکی زۆرەوە زیاتر لەکەسانی تایبەت لەودیدەوە کە بەشداربوونیان لەژەمێکدا لەسەر سفرەی ئێمە چێژی زۆرترە وەك لەخواردنی هەر سفرەیەکی دی، ئاخر ئەو شتەی کە لەودیو عادی بوونەوەیە چێژێکی نائاسایی دەبەخشێ.

(18) هەر لەبەر ئەم هۆیەشە کە هەموو ئینسانەکان جگە لەستەمکارەکان بەخۆشییەکی زۆرەوە چاوەڕوانی هاتنی کاتی ئاهەنگو جەژنەکان دەکەن. مێزی ستەمکارەکان هەمیشە بەو شێوازە زۆرە دەڕازێنرێتەوە کە هەلی زیادکردنی چێژوو خۆشی نامێنێت بۆ ستەمکارەکان لەکاتی ئاهەنگەکاندا. لەبەرئەوە لەم رووەوە بارودۆخی ستەمکارەکان خراپ ترە لەکەسانی تایبەت".

(19) دواجار گوتی: "من باش دەزانم کەتۆش لەم رووەوە ئەزمونت هەیە، مەبەستم ئەوەیە بڵێم کەسێك تا زیاتر خزمەتی بکردرێت بەڕێژەیەکی ئەوتۆ کەزیاتربێت لەو رێژەیەی پێویستە، زیاتر هەست بەتێربوون دەکاو کەمتر ئیشتیای خواردنی دەبێت. هەروەها سەبارەت بەماوەی چێژیش ئەوکەسەی کە کۆمەڵێ خواردنی زۆری بۆ دروست بکردرێ لەوەزعێکی خراپتردایە وەك لەوکەسەی بەتەوازعەوە دەژی."

(20) سایمۆندیس گوتی: "بەڵام بۆخاتری زیۆس، هەتاکو ئەو کاتەی کە دڵ ئارەزوودەکا، ئەو کەسانەی لەسەر خواردنی دەوڵەمەند دەژین چێژی زۆر دەبینن وەك لەوانەی کە لەسەر ژەمی سادەو هەرزان دەژین."

(21) هیرۆ گوتی: "سایمۆندیس، کەواتە تۆ لەو باوەرەدایت ئەو کەسەی کە زۆرترین چیژ ببینی لەهەر کردەوەیەك ئەوا عیشقیکی زۆریشی دەبیت بۆ ئەوشتە؟".

"بەدلنیاییەوە" سایمۆندیس گوتی:

"باشە، تۆ وای دەبینیت کەستەمکارەکان بەتاسەو خۆشییەکی زۆرەوە بچنە سەر سفرەکانیان زیاتر لەپیاوانی تایبەت؟"

سایمۆندیس گوتی: "نەء بۆ خاتری زیۆس من هەرگیز وای نابینم، بەڵام وا بۆ زۆربەی خەلك دەردەکەوی."

(22) هیرۆ گوتی: "بەرای تۆ هۆی چییە ئەو هەموو ژەمە پیشکەش بەستەمکار دەکری، تیژ، تال، سویر، ترشاو، نمونەکانی دیکەی وەکو ئەمانە؟".

سایمۆندیس گوتی: "بەدلنیاییەوە من زۆر بەناسروشتیان دەزانم".

(23) تۆ لەو باوەڕەدایت کە ئەم خواردنانە شتێك بن جگە لەبابەتی ئارەزوو بۆ ڕۆحە ناسك یانەخۆشەکان؟ "لەبەرئەوەی بەش بەحاڵی خۆم دەزانم، ڕەنگە تۆش بزانی، کە ئەو کەسەی بەتاسەوە نان دەخوا هیچ پێویستی بەم بێ مانابیە نییە".

(24) سایمۆندیس گوتی: "باشە سەبارەت بەو بۆنو بەرامو ڕۆنە گرانبەهایانەی کە لەخۆتیان دەدەیت، لەو باوەڕەدام ئەوانەی لەدەورتن لە تۆ زیاتر چێژیان لێ دەبینن، هەروەك چۆن پیاوێك خواردنێکی بۆن ناخۆشی خواردبێت کەسانی نزیك لێوەی زیاتر هەستی پێدەکەن وەك لەخۆی".

(25) هیرۆ گوتی: "لەمەزیاتر، هەرچی پەیوەندی بەخواردنەوە هەبێت، ئەو کەسەی هەموو جۆرە خواردنێکی هەبێت بەتاسەوە لەهیچیان ناڕوانێ. بەڵام کەسێك کە لەشتێکی کەم بێت لەکاتی بینینی لەو شتەدا بەتاسەوە خۆی لەوشتە تێردەکا."

(26) سایمۆندیس گوتی: "ڕەنگە چێژوەرگرتن لەسێکس بەپلەی یەکەم بێت بۆ ئارەزوو خواستن بۆ ستەمکاری، ئارەزووکردنی بوون بەستەمکار، چونکی تۆ دەتوانی لەگەڵ کێ بتەوێ، جوانترین کەس، بخەوی".

(27) هیرۆ گوتی: "ئێستا تۆ ئاماژدەت بەشتێکدا کە باش ئەوەبزانە ئێمەی ستەمکار لەم ڕووەوە حاڵمان خراپترە لەکەسانی تایبەت. دەربارەی ژن هێنان، سەرەتا ژن هێنانێك هەیە لەتەك کەسێکی دەوڵەمەنترو بەدەستەڵات تر کە من وای دەبینم نەجیبترین جۆری ژنخواستنە کە چێژ ببەخشێتە بوكو زاوا. دووهەم، جۆرێکی دیکەی ژنخواستن هەیە کە لەنێوان دووکەسی یەکساندا ساز دەدرێ. بەڵام زەماوەندکرن لەتەك ئەو کەسانەدا کە لەپلەی خوارەوەن بەزەماوەندێکی بێ کەڵكو بێ ڕێز حیساب دەکرێ".

(28) کەواتە، مەگەر لەوحاڵەتەدا نەبێت کەستەمکار لەتەك ئافرەتێکی بیانیدا زەماوەندبکا، دەنا ناچار دەبێت لەتەك ئافرەتێکی ئاست نزمدا زەماوەندبکا، بەواتایەکی دی ئەوشتەی کە ڕازی دەکا بەئاسانی بەدەستی ناگات. لەمەزیاتر، بەتەنگەوە هاتنو سەرنج ڕاکێشانی ئافرەتێکی حەکیم زۆرتر چێژ بەخشە وەك لەهی ئافرەتی کۆیلە، ئەمەی دواییان هیچ شوێنی ڕەزامەندی نییە، نەك ئەوەندە بەڵکو بۆنەی ئەو تۆ زیاتر دەڕەخسێ بۆ تووڕەبوونو ئازارو دەردەسەری لەکاتی پشت گوێ خستنی شتێکدا.

(29) بەڵام هەرچی پەیوەندی بە سێکسەوە هەبێت لەتەك کوڕە جوانەکاندا، ستەمکار لێرەشدا زەرەریەتی، هەروەك چۆن لەتەك ئافرەتاندا بۆ منداڵ هێنانەدنیاوە. وابزانم هەموو دەزانین کە سێکسێ چێژ زۆر دەبەخشێ گەر پێ بەپێ لەتەکیدا عەشق هەبێت.

(30) بەڵام لەستەمکاردا عەشق کەمتر سەرهەڵدەدا، کەمتر خۆی نیشان دەدا، چونکی عەشق قسە لەچێژێ ناکا کە لەبەردەستدابێت، بەڵکو چێژی عەشق لەو شتەدایە کەشوێنی ئاوا تخواستنە. هەروەك چۆن پیاوێك کە ئەزموونی تینوێتی نەکردبێت چێژ لەخواردنەوە نابینێت، ئاوهاش پیاوێکی بێ ئەزموونی عەشق بێ بەشە لەئەزموونی چێشتنی شیرینی سێکس".

(31) سایمۆندیس بەمە زۆر پێکەنییو گوتی: "هیرۆ مەبەستت چییە؟ ئایا ئەوە ئینکار دەکەیت کە عەشقی کوڕوکاڵ مەسەلەیەکی سروشتییە لەستەمکاردا؟ گەر وایە چۆن دەتوانیت (دەیلۆخیۆس)ت خۆش بوێ، ئەوەی کە دەڵێن جوانترین کوڕە؟.

(32) بەزیۆس سوێندبێت، سایمۆندیس، ئەمە لەبەر ئەوەنییە کە من ئارەزووی ئەو شتە دەکەم کەلە ئەودا بوونی هەیە، بەڵکو بۆ بردنەوەو بەدەست هێنانی ئەو شتەیە کە بەکەڵکی ستەمکار نایەت."

(33) لەبەرئەوەی من (دەیلۆخیۆس)م خۆش دەوێ بۆ ئەو شتەی کە سروشت ئینسان ناچار دەکا لەکەسێکدا بخوازێ کە باشترینە، ئەمەش ئەو شتەیە کە من دەبێت بەدەستی بهێنم، بەڵام من بەقووڵی ئارەزووی بەدەست هێنانی دەکەم هاوڕێ لەتەك عەشقدا، لەتەك کەسێکدا کەڕازی بێت هەروەها کەمتر ئارەزووی ئەوە دەکەم کە بەتۆپزی لێی بستێنم وەك لەوەی خۆم ئەزیەت بدەم.

(34) من خۆم لەو باوەڕەدام کە سەندن بەزۆری لەدوژمنێك کەڕازی نییە خۆشترین شتە، بەڵام خزمەتی ئەوکەسانەی کەخۆیان دەخوازن لای من خۆشترین شتە.

(35) بۆ نمونە، غەمزیەکی ئەو کەسەی کە وەڵامی عەشق دەداتەوە زۆر ئارامی بەخشە، پرسیارەکان چێژ بەخشن، وەڵامەکانیش هەروەها، بەڵام شەڕکردنو ململانێ زۆرترین ئارەزوی سێکسی دەهوروژێنێ.

(36) بەدڵنیاییەوە وای دەبینم کە چێژێك لەکەسێکەوە کە خۆی ڕازی نییە زیاتر لەکرداری قۆڵ بڕین دەچێ وەك لەسێکس. هەرچەندە بێزاری کەسی قۆڵ بڕاو جۆرێك چێژ بەکەسی قۆڵ بڕ دەبەخشێ، لەگەڵ ئەمەشدا چێژوەرگرتن لە ئازاری ئەوکەسەی کە خۆشت دەوێ، ماچی بکەیتو شوێنی بوغزی ئەو بیت، دەستی بۆ بەریتو شوێنی بێز هاتنەوەی بیت، ئایا بەڕاستی ئەمە ئیدی شوێنی بێزاریو بەزەیی هاتنەوە نییە؟.

(37) کەسێکی تایبەت کاتێك کە مەعشوقەکەی خزمەتێکی پێشکەش بکا تێدەگاو وەکو نیشانەی عەشق سەیری دەکا چونکی ئەو دەزانێ کە مەعشوقەکەی لەژێر هیچ

پاڵەپەستۆیەکدا هیچ خزمەتێك ناکا. بەڵام هەرگیز شیاو نییە بۆ ستەمکار کەبڕوا بەو کەسە بکا کە خۆشی دەوێت.

(38) چونکی ئێمە دەزانین ئەو کەسانەی بەهۆی ترسەوە هەوڵ دەدەن خزمەتێك بکەن، بەهەموو شێوازێك هەوڵ دەدەن وا خۆیان نیشان بدەن وەکو هاوڕێ. لەمەزیاتر لەبیرمان بێت کەپیلان دژ بەستەمکاران لەهیچ کەسێکەوەو لەلایەن هیچ کەسێکەوە دانارێژرێن جگە لەو کەسانەی کە ئیدعا دەکەن کە گوایە ئەمانیان (ستەمکارەکان) خۆشی دەوێ".

(2)

(1) ئنجا سایمۆندیس سەبارەت بەقسەکانی هیرۆ گوتی: "ئەو هەموو لەبەرژەوەندی نەبوونانە کە ئاماژەت پێدان بەلای منەوە زۆر سادەن، چونکی من دەبینم ئەو کەسانەی کە بەپیاوی کامڵ ناوبانگیان دەرکردوە، بەدەستی خۆیان خۆیان خستۆتە حاڵەتێکەوە کە لەرووی خواردنو خواردنەوەو شتی ناسکەوە زۆر لەبەرژەوەندیان نەبێت، بگرە لەسێکسیش دوورەپەرێزیان کردوە.

(2) بەڵام ئێوەی ستەمکاران لەم شتانەی خوارەوەدا لەکەسانی تایبەتیتان تێپەڕاندوە. ئێوە پرۆژەی گەورە دادەهێننو بەجوانی جێ بەجێیان دەکەن، ئێوە رێژەیەکی زۆر ئەوشتانەتان هەیە کە پێویست نین، ئەو ئەسپانەتان هەن کە بێ وێنەن، چەکی ئەوتۆ کە ناوازەن، خشڵی نایاب بۆ ژنەکانتان، خانوە هەرە قەشەنگەکان، ئەو خانوانەی کە رازێنراونەتەوە بەشتو مەکی بەهادار، لەمەزیاتر، ئەو خزمەتکارانەی ئێوە هەتانن هەم لەژمارەدا زۆرنو هەم لەمەعریفەدا باشترینن، ئنجا ئێوە ئەوکەسانەن کە دەتوانن. هەم بەدوژمنەکانتان زەرەرو زیان بگەیەنن هەم سوود بەهاوڕێکانتان ببەخشن.

(3) بەرانبەر بەمە هیرۆ گوتی: "سایمۆندیس من هیچ سەرسام نیم لەوەی کەزۆرینەی ئینسانەکان بەستەمکاری هەڵدەخەڵەتێن. چونکی من لەوباوەڕەدام کە حەشامات (Crowd) ئەو سەرنجەیان لادروست دەبێت کە هەندێك بەختەوەرنو هەندێکی دی کلۆڵ ئەمەش لەرێگای بینینەوە.

(4) ستەمکاری بەئاشکرا ئەو موڵکو ماڵانە دەخاتە روو کە بەهادارن. بەڵام ئەوشتەی کەرەقو شوێنی زەبرو زۆنگە لەرۆحی ستەمکاردا پەنهان دەهێڵێتەوە، لەوشوێنەدا کە بەختیاریو کلۆڵی ئینسانی تێیدا خەزن کراوە.

(5) ئەوەی کە ئەمە بەسەر زۆربەدا تێدەپەڕێ، وەك گوتم شوێنی سەرسوڕمان نییە. بەڵام ئەوەی کە تۆش لەمەبێ ئاگایت، تۆیەك کە ناوبانگت دەرکردوە بەوەی بەچاکی ئەو کێشانە دەبینیت کە شوێنی ئیشکالیەتن لەرێگای عەقڵتەوە نەك لەرێگای چاوانتەوە، ئا ئەمە بۆ من شوێنی سەرسوڕمانە.

(6) بەڵام، سایمۆندیس، من لەرێگای ئەزمونەوە دەزانمو پێت دەڵێم کە ستەمکار کەمترین بەشی شتەچاکەکانی هەیەو خاوەنی بەشێکی زۆری شتەخراپەکانیشە.

(7) سەیری ئەم نمونەیە بکە: گەر ئاشتی سەیربکردرێ وەك ئەوەی کەباشترین چاکەیە بۆ ئینسانەکان، ئەوا ستەمکارەکان کەمترین بەشیان پێ دەبڕێ لەئاشتی،

گەر جەنگیش گەورەترین خراپە بێت ئەوا ستەمکارەکان زۆرترین بەشیان هەیە لەم خراپەیەدا.

(8) چونکی، شیاوە بۆ کەسانی تایبەت، مەگەر لەوحاڵەتەدا نەبێت کەشارەکەیان سەرگەرمی جەنگ بێت، دەنا دەتوانن بۆ هەرکوێییەك دڵیان دەخوازێ گەشت بکەن بێ ئەوەی بترسن لەوەی کە کەسێك ترۆریان دەکا. بەڵام ستەمکاران، هەر هەموویان، ئاوها سەیری هەموو شوێنێك دەکەن وەك ئەوەی سەرزەمینێکی پڕ لەکەڵکەڵەی دوژمن کارانە بێت. خۆیان وا بیردەکەنەوە کە زۆر پێویستە بەحاڵەتی پڕ چەك بوونەوە بڕۆنو هەمیشەش چواردەوریان بەپاسەوانی تایبەتی بگیردرێت.

(9) لەمەزیاتر، گەر کەسانی تایبەت بەهۆی کاریکەوە پی بنیتە خاکی دوژمنەوە ئەوا لەو باوەرەدا دەبن کە سەلامەت دەبن بەلانی کەمەوە دوای ئەوەی کە دەگەرینەوە مالەوە. بەڵام ستەمکاران دزانن ئەوکاتەی دەگەنەوە شاری خۆیان ئا لەویدا زیاتر لەهەر شوینیکی دی خۆیان لەنیو دوژمنەکانیاندا دەبیننەوە.

(10) دووبارە، گەر ئەوانەی بەهیزترن پەلاماری شاریاندا،و ئەوانەی کە لەدەرەوەی دیوارەکانی قەڵان، لاوازنو لەوباوەرەدان کە لەمەترسیدان، هەر هەموو هەست بە ئەمنو ئەمان دەکەن بەلانی کەمەوە کاتیك خۆیان دەگەیەننەوە ناو قەڵاکە. بەڵام ستەمکار تەنانەت لەناو مالی خۆشیدا بەدوور نییە لەمەترسیو لەئاسایشدا نییە، نەك ئەوەندە بەلکو بگرە لەمالی خۆیدایە کە ئەو لەوباوەرەدایە دەبیت زیاتر لەهەر شوینیك زۆرتر ووریا بیت.

(11) زیاتر لەمە، بۆ کەسانی تایبەت، رزگار بوون لەجەنگ لەریگای پەیمانەکانو ئاشتییەوە فەراهەم دەکریت. کەچی لای ستەمکاران هەرگیز ئاشتی لەتەك رەعیەتی ستەمکاریدا مەیسەر نابیت، هەروەها ستەمکار ناتوانی باوەر بەریککەوتنو پەیمان بهینیتو پشتی لی بکاتەوە.

(12) "دیارە ئەو جەنگانە هەن کەشارەکان بەرپایان دەکەن، یا جەنگی کە ستەمکاران بەرپای دەکەن دژ بەوانەی بوونەتە قوربانی زۆرو ستەم. لەم جەنگانەدا، هەرچی تالیو سەختیەك کە ئینسان دەیچیژیو لەشاردا پییدا تیدەپەری، بەهەمان شیوەش ستەمکاریش پییدا تیدەپەری.

(13) هەردوو لا دەبیت پرچەك بن، هۆشیاربن، ریسك بکەن، ئنجا لییان درا دیارە ئەزیەت دەخۆن، هەریەکە لەم جەنگانەدا بەشی خۆی ئازار دەچیژی.

(14) تا ئیرە، جەنگی هەردوولا وەك یەکن. بەڵام هەرچی پەیوەندی بەو چیژو خۆشییەوە هەبیت وەك بەرئەنجامی شەرکردن کە کەسانی ناو شار لیی بەهرەمەند

دەبن لە جەنگ دژ بەشارەکانی دیکە، ئەوا ستەمکاران لەم چیژو خۆشیەش بی بەشن.

(15) بەدلنیاییەوە ئەو کاتەی شارەکان نەیارەکانیان لەشەردا دەبەزینن، ئاسان نییە تەعبیرکردن لەوچیژو خۆشییە کە کەسەکان بەدەستی دەهینن لەبەرئەنجامی شکاندنی دوژمن دا، لەراونانی دوژمندا، چەندە خۆشی دەبینن لەکوشتنی دوژمنەکانیاندا، چەندە بەکردەوەکان شاگەشکە دەبن، چەندە ناوو ناوبانگ بۆخۆیان بەدەست دەهینن،و چۆن بەختەوەریەکی ئەو تۆ بەدەست دەهینن لەو قەناعەتەوە کە شتیکیان بۆ شارەکەیان زیادکردوە.

(16) هەریەکە ئیدعای ئەوەدەکا کە لەپلانەکەدا بەشداربوەوەو زۆرترینی کوشتوە، زەحمەتیش نییە کە ئەو راستییە نەبینری چۆن زیادەرۆیی دەکەنو پیوەی دەنین، ئیدعاکردنی ئەوەی کەهیندەیان کوشتوە، لەراستیدا زیاتر لەوەی کەمردوون. ئەوشتە نەجیبانەیە لای ئەوان دەبیتەمایەی سەرکەوتنیکی گەورە.

(17) بەڵام کاتیك کە ستەمکار گومان لەهەندیك کەس بکا لەوەی داوبچنن دژ بەئەو،و بەفیعلی وا سەیربکا کە خەریکی پیلانیکی لەو جۆرەن، ئەوا لەناویان دەبا، ئەو دەزانی کە هیچ شتیك بۆشار زیادناکا، دەزانی، بی گومان، کە فەرمانرەوایەتی تەنیا بەسەر ژمارەیەکی کەمدا دەکا، لیرەوە ناتوانی دلخۆش بیتو هیچ فەخریك لەکرداریدا نابینیتەوە، بەلکو هەتا دەتوانی لەوشتەی کە رووی داوە کەم دەکاتەوەو لەکاتیکدا ئەمە دەکا، عوزر دەهینیتەوە بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە وەك ئەوەی کە هیچ ناعەدالەتیەکی نەنواندبی. لیرەوە تەنانەت ئەو شتەی کردوویەتی لای خۆشی کاریکی جوامیرانە نییە. هەروەها لەکاتیکدا ئەوانەی کە ئەم لییان دەترسا دەمرن، لەم حالەتەشدا ئەو ئازاتر نییە بەلکو لەجاران زیاتر حەزەردەکا. کەواتە ستەمکار هەموو ژیانی لەشەریکدا خەرجدەکا کە من ئیستا بۆت باس دەکەمو نیشانتی دەدەم.

(3)

(1) ئیستا وەرەو مەسەلەی هاورییەتی لەبەرچاوبگرە، چۆن ستەمکاران بەشداری تیدادەکەن. جاری باسەرنج بدەینە ئەوەی ئایا هاورییەتی مەزنترین چاکەیە بۆ ئینسانەکان.

(2) دیارە مەسەلەکە لای کەسیك کە خۆشدەویستری لەلایەن کەسیکی دیکەوە ئەوا ئەوکەسەی خۆشی دەوی بەئامادەبوونیو بینینی ئەو هەمیشە خۆشحالە، بەخۆشییەوە سوودی پیدەگەیەنی، تاسەی دەکا گەر ئامادەنەبوو (لەوی نەبوو)، بەخیرهاتنەوەی دەکا لەکاتی گەرانەوەیدا، چاکەکانی لەتەکدا بەش دەکا، بەهانایەوە دەچی گەر بینینی رووبەروی گیروگفت بۆتەوە.

(3) لەمەزیاتر، تەنانەت ئەوە بەسەر شارەکاندا تینەپەریوە کە ئەو راستییە نەبینن کە هاورییەتی مەزنترین چاکەیەو شوینی خۆشی هەموو ئینسانەکانە. بەهەرحال، زۆریك لەشارەکان ئەو یاسایەیان دارشتوە کەتەنیا زیناکەران بکوژدرین بی لیپرسینەوە، لەبەر ئەم هۆیە، لەبەر ئەوەی لەوباوەرەدان کەزیناکەران تیکدەرانی دۆستایەتی نیوان ئافرەتانو میردەکانیانن. چونکی هەرکاتیك ئافرەتیك بەهۆی حالەتیکی تایبەتەوە ملی نا بۆ پەیوەندیەکی سیکسی، میردەکەی بەچاویکی سووك سەیری ناکا، بەومەرجەی میردەکەی رای وابیت کە هاورییەتی ژنەکەی بەردەوام دەبیت بی پچران.

(4) "من خۆم لەو باوەرەدام کە خۆش بویستریت هیندە چاکەیەکی مەزنە کە کەسی خۆش ویستراو هەم لەخوداکانەوەو هەم لەئینسانەکانەوە سودو کەلك رووی تیدەکەن. تەنانەت لەمەشدا ستەمکاران، بەجیا لەهەموو کەس، بی بەشنو زەرەریانە.

"بەلام، سایمۆندیس گەر حەزدەکەیت بزانی من راستیت پیدەلیم ئەوا لەم خالە وورد بەرەوە. بەدلنیاییەوە پتەو ترین دۆستایەتی ئەو دۆستایەتیەیە کە دایكو باوکان بۆ مندالەکانیان هەیانەو ئەوەی مندالەکان بۆ دایكو باوکیان هەیانە، برا بۆ برا، ژن بۆ میردی، هاوری بۆ هاوری.

(5) گەر تۆ بتەوی بەووردی لەمەسەلەکە ووردببیتەوە کە کەسانی تایبەت خۆش دەویسترین لەلایەن ئەوانەوە کە ناوم بردن، لەکاتیکدا ستەمکاران مندالەکانی خۆیان کوشتوە، لەژیر سایەی رژیمە ستەمکارەکاندا برا بۆتە جەللادی برا، هەروەها زۆریك

لەستەمکاران سەرەو نگوم کراون لەلایەن ژنەکانیانەوە، یاخود لەلایەن هاوری کانیانەوە، ئەو هاورییانەی کە ئەمان لەو باوەرەدابوون بەراستی هاورین.

(6) چۆن ستەمکارەکان باوەر بهینن بەوەی کە شوینی خۆشەویستین، یا خۆش دەویسترین لەلایەن هیچ کەسیکەوە، هیندەی شوینی رکو کینەن بەپیی سروشتو بەلام خۆش ویستنیان بەزۆری یاسا؟

(4)

(1) دووبارە، وەرەو سەیری کێشەی بڕوا (trust)بکە، کێ دەتوانێ لەمەدا بەشداربێتو بێ بەش نەبێت لەچاکەی مەزندا؟ ئەوە چ جۆرە دۆستایەتیەکی شیرینە کە بەدوورە لەبڕواو ڕێزی وەك یەکەوە؟ چ جۆرە نزیکیەکە لەیەکەوە کەخۆشی دەبەخشێ بەژنو مێرد بێ بڕوا؟ یاخود ئەوە چ خزمەتکارێکە باشە گەر شوێنی بڕوا نەبێت؟

(2) لێرەدا هەرچی پەیوەندی بە بڕواکردنو ئیعتمادکردنەوە هەیە، ستەمکار کەمترین بەشی پێ بڕاوە، نەك هێندەی نەك تەنیا ئەوەی ژیانیان خەرج دەکەن لەبڕوانەکردن بەو خواردنو خواردنەوانەی پێشکەشیان دەکرێ، بەڵکو مومارەسەیەکە باوە کە ستەمکارەکان پێش ئەوەی قوربانی پێشکەش بەخوداکان بکەن داوا لەئامادەبوان دەکەن کەتامی قوربانییەکە بکەن بەهۆی بێ باوەڕیو نەبوونی ئیعتمادیانەوە بگرە لەوێشدا ڕەنگە شتێکی خراپ بخۆن یا بخۆنەوە.

(3) هەرچی پەیوەندی بەنیشتمانەوە هەیە، لای ئینسانەکان نیشتمانەکان زۆر بەبەهان. هاونیشتمانیان وەك پاسەوانی یەکتر مامەڵە دەکەن دژ بەکۆیلەکان، هەروەها دژ بەپیاو خراپەکان، ئەمەش بێ بەرانبەر، بۆ ئەوەی هیچ هاونیشتمانییەك ڕووبەڕوی ترۆر نەبێتەوە.

(4) بگرە تا ئەو شوێنە پێشکەوتوون لەچاودێریکردندا کە هەندێك کردویانەتە یاسا کە تەنانەت کەسی شەریکی تاوانبار هەروا بەئاسانی بۆی دەرباز نەبێت. کەواتە بەهۆی نیشتمانەوەیە هەر هاونیشتمانییە ژیانی خۆی بەسەلامەت دەژی.

(5) بگرە لەمەشدا، پێچەوانەکەی بۆ ستەمکارەکان ڕاستە. لەجیاتی ئەوەی تۆڵەیان بۆ بکەنەوە، شارەکان بەشکۆمەندییەوە ڕێز لەبکوژانی ستەمکار دەنێن، لەجیاتی ئەوەی بکوژی ستەمکار لەمەڕاسیمە پیرۆزەکاندا بێ بەش بکەن، وەك ئەوەی کە لەگەڵ بکوژانی کەسانی عادی دەیکەن، کەچی شارەکان لەمەعبەدەکاندا پەیکەر بۆ ئەو کەسانە دادەتاشن کە ستەمکار ترۆر دەکەن.

(6) "سایمۆندیس، گەر لەو باوەڕەدایت کە ستەمکار خاوەنی شتومەکی زۆرترە وەك لەکەسێکی تایبەتو هەر بۆیەشە چێژێکی زۆرتر دەبینێت لەوخاوەندارێتییە، تەنانەت ئەمەش وانییە. هەروەك چۆن وەرزشکارەکان هیچ لەزەتێك لەوەنابینن کەبیسەلمێنن لەکەسانی عادی بەهێزترن، ئاوهاش ستەمکار هیچ لەزەتێك لەوە

نابینیت کە زۆرتر شتومەکی هەیە وەك لەکەسە تایبەتیەکان، بەلکو ئازاریکی زۆر دەچیژی کاتیك کەمتری هەبیت لەستەمکارەکانی دیکە. چونکی ئەو واسەیری ستەمکارەکانی دیکە دەکا وەکو مونافسو دوژمنو چاو بر لەسامانی ئەم.

(7) "هەروەها ئەوشتەی کە ستەمکار ئارەزووی دەکا خیراتر نایەت بەدەستەوە وەك لەکەسیکی تایبەت. کەسی تایبەت یا ئارەزووی خانوویەك دەکا، یا کیلگەیەك، یا کۆیلەیەکی ناومال، بەڵام ستەمکار ئارەزووی شارەکان دەکا، داگیرکردنی وڵاتە بەرفراوانەکان، بەندەرەکان قەلا مەزنەکان، ئەوشتانەی کە بەقورسیو مەترسیەکی زۆرەوە بەدەست دەهینرین، وەك لەوشتانەی کە شوینی ئارەزووی کەسانی تایبەتن.

(8) "زیاتر لەمە، تۆ لەنیوپیاوە تایبەتەکاندا کەمتر هەژاریك دەبینی هەژارتر لەستەمکارەکان. چونکی ئەوشتەی گەورەیەو یاخود بریکی کافییە حوکم بەسەریدا نادری لەرووی چەندیتییەوە بەلکو لەریگای بەکارهینانیەوە هەلدەسەنگیندری. هەر بەم پییە، ئەو برەی کەزیاد لەپیویستە گەورەیەو ئەوەش کە لەسنوری کافی بوون کەمترە بچووکە".

(9) لیرەدا بۆکەسی ستەمکار جۆری مولكو مالی لەراستیدا کەمترنو نەگونجاوترن بۆ پیویستیەکانی وەك لەوەی لای کەسانی تایبەت دەیبنینەوە. کەسانی تایبەت دەتوانن مەسروفی رۆژانەیان کەم بکەنەوە بەهەر جۆریك کە دەیانەویت، بەڵام ستەمکارەکان ناتوانن لەبەرئەوەی زۆرترینی خەرجیەکانیانو پیویست ترینیان لەپاراستنو پاسەوانی کردنی ژیانیاندا خەرج دەکریت. هەروەها کەمکردنەوەی ئەو خەرجیانە دەبیتە مایەی ویرانی.

(10) دواجار، بۆچی دەبیت وەك هەژار حیساب بکردرین ئەوانەی کە دەتوانن ئەوشتانە بەدەست بهینن کە پیویستیانە لەریگای هۆکاری رەواوە؟ کی ئەو کەسانە بەهەژارو کلۆل لەقەلەم نادات کە بەهۆی پیویستیەکانیانەوە ناچارن شتی خراپو سووك دابهینن؟

(11) ستەمکارەکان لەزۆربەی کاتەکاندا زۆر ناعادلانە هەلدەستن بەتاڵانکردنی مەعبەدەکانو ئینسانەکان، لەبەرئەوەی هەمیشە پیویستیان بەپارەی زیاتر هەیە بۆ مەسروفاتە زیادەکانیان. وەك ئەوەی کە جەنگیکی ئەبەدی هەبیت، ستەمکارەکان ناچارن کە پشتگیری سوپا بکەن یاخود تابچن.

(5)

(1) "سایمۆندیس، با دەربارەی غەمێکی دیکەی ستەمکارەکان قسەت بۆ بکەم. هەرچەندە ستەمکارەکان هەروەك کەسانی تایبەت، ئاشنان بەکاسانی شەریفو ژیرو عادل، بەڵام لەجیاتی ئەوەی ئیعجاب دەربارەیان دەربڕن لێیان دەترسن. ستەمکارەکان لەکەسانی ئازاو دلێر دەترسن لەو رووەوە کە رەنگە بەکارێك هەڵبستن لەپێناو ئازادیدا، لەحەکیمەکان دەترسن لەوەی رەنگە شتێکی نوێ یا هۆکارێکی نوێ دابهێنن، هەروەها لەعادلەکان دەترسن لەبەرئەوەی رەنگە کۆمەڵانی خەڵك حەزبکەن لەلایەن ئەوانەوە فەرمانڕەوایەتی بکردرێن".

(2) لەکاتێکدا، بەهۆی ترسیانەوە، بەنهێنی دوورەپەرێزی دەکەن لەوجۆرە کەسانە یاخۆیانیان لێ رزگاردەکەن، کێ دەمێنێتەوە جگە لەتایپی ناعادلو شەهوانی (نا مولتەزیمەکان)و کۆیلە؟ ناعادلەکان لەلایەن ستەمکارەکانەوە شوێنی باوەڕن چونکی هەروەك ستەمکارەکان دەترسن لەوەی رۆژێك شارەکان ئازادبنو ئەمان بخەنە ژێر رکێفی خۆیانەوە. شەهوانیو نامولتەزیمەکان شوێنی باوەڕی ستەمکارەکانن چونکی لەئێستادا بەئارەزووی خۆیان هەڵسو کەوت دەکەن، کۆیلەکانیش لەبەرئەوەی هێندە بەسووكو سەلیمی سەیری خۆیان دەکەن خۆیان نابینن کەشایانی ئەوەبن ئازادبن. ئەم غەمە لای من زۆر زەحمەتە، لەکاتێکدا بزانی کۆمەڵێ کەسی چاك هەن بەڵام ناچاربیت سوود لەکەسانی دیکە وەربگریت.

(3) "زیاتر لەمە، ستەمکار ناچارە کە عاشقی شاربێت، چونکی بێ شار نەدەتوانێ خۆی بپارێزێو نەبەختەوەریش بێت. وێڕای ئەمەش ستەمکاری ستەمکارەکان ناچار دەکا کە گیرو گرفت بۆ وڵاتەکانیشیان دروست بکەن. ئەوان هیچ خۆشحاڵ نابن لەوەی کە هاوڵاتیان ئازابن یاخود پڕچەك. بەپێچەوانەوە چێژ لەوە دەبینن کە بێگانەکان زیاتر لەهاوڵاتیان پڕچەكو شوێنی سام بن، ستەمکارەکان ئەم بێگانانە وەکو پاسەوانی خۆیان بەکاردەهێنن."

(4) زیاتر لەمە، لەکاتی وەرزی بەپیتو بەرەکەتداو هەبوونی شتو مەکی چاك، تەنانەت لەوێشدا ستەمکارەکان هەست بەخۆشی ناکەن. چونکی ستەمکارەکان لەو باوەڕەدان کە تاکو ئینسانەکان لەهەژاریدا بژین زیاتر تەسلیم دەبنو بەکار هێنانیان ئاسان ترە.

(6)

(1) "سایمۆندیس حەزدەکەم بۆت ئاشکرا بکەم کە ئەو چێژو خۆشییەی کاتی خۆی وەك کەسێکی تایبەت هەستم پێکردون، لەوەتەی بوومەتە ستەمکار من وای دەبینم کە بەتەواوی لێیان دابڕوام".

(2) ئەوکاتەی من لەتەك هاوڕێکانی هاوتەمەنی خۆمدا دەبووم، لەزەتم لێ دەبینینو لەزەتیان لێ دەبینیم، لەمیوانداریيەکاندا بەشداریم دەکردو زۆرجار تا ئەو رادەیەی کە هەموو شتێکی ناخۆشی نێو ژیانی ئینسانم لەیاد دەکرد، بگرە زۆرجاران تاکو ئەو پلەیە رۆحم مەست دەبوو کە لەنێو گۆرانیو ئاهەنگو سەمادا دەتوایەوە، و بگرە زۆرجاران ئارەزوی سێکسیشم سەری هەڵدەدا لەنێوان منو ئەوکەسانەی لەدەوروبەر ئامادەبوون.

(3) ئێستا من بێ بەشم لەوکەسانەی کە لەهاوڕێیەتیم لەزەت دەبەن، لەبەرئەوە، من کۆیلەم هەیە لەجیاتی هاوڕێکان. من بێ بەشم لەهەر هۆگریو نزیکیەك لەتەکیاندا لەبەرئەوەی لەناویاندا خواستێکی چاك نابینمەوە بەرانبەر بەخۆم. هەروەها زۆر بەتوندی دوورە پەرێزی دەکەم لەخواردنەوەو خەوتن وەك ئەوەی لەکەمیندابم.

(4) لە حەشامات سڵ بکەیتەوە لەکاتێکدا لەتەنیایی رابکەیت، لەوەبترسیت کە پاسەوانت نەبێت لەهەمانکاتدا لەوکەسانەش بترسیت کەپاسەوانیت دەکەن، بەوە رازی نەبیت کە چواردەورت بەپیاوی پڕچەك نەگیرابێت لەهەمان کاتیشدا حەزیش نەکەیت بەچەکەوە بیان بینیت، ئایا بەڕاستی ئەمە هەلو مەرجێکی شوێنی بەزەیی نییە؟

(5) زیاتر لەمە، باوەڕ بەبێگانەکان زیاتر بکەیت وەك لەهاونیشتمانیان، بەربەریەکان زیاتر لەیۆنانیەکان، ئارەزوی ئەوەبکەیت کەسانی ئازاد بکەیتە کۆیلەو ناچاربیت کۆیلەکان ئازاد بکەیت، ئایا ئەمانە هەر هەموو نیشانەی ئەو رۆحەنین کەشڵەژاوەو پەرێشان بوە لەلایەن ترسەوە؟

(6) "ترس، وەك دەزانی، لەرۆحدا تەنیا ئەوەنییە کەخۆی لەخۆیدا شوێنی ئازارە، بەڵکو دەشبێتە تێکدەری هەموو چێژەکان".

(7) سایمۆندیس گەر تۆش ئەزموونی جەنگت هەبێتو رەوانەی بەرەکانی پێشەوەی جەنگ کرابیتو رووبەڕوی دوژمن وەستا بیتەوە، بیرت دەکەوێتەوە کە چ جۆرە خواردنێکت وەرگرتوەو چۆنیش خەوت هەبوە.

(8) ئازارێك لەوكاتەدا چەشتوتە هەمان ئازارە کە ستەمکارەکان دەیچێژن، بگرە زۆر خراپ تر لەوەش. چونکی ستەمکارەکان لەو باوەڕەدان کەتەنیا دوژمنەکان لەپێشیانەوە نین بەڵکو لەهەموو لایەکدان.

(9) سایمۆندیس دوای ئەوەی گویی لەم قسانە گرت، قسەکانی بەهیرۆ بری‌و گوتی: "لەوباوەرەدام تۆ زۆر بەچاکی مەسەلەیەکت خستەروو. جەنگ شتیکی تۆقینەرە. بەڵام لەگەل ئەمەشدا، هیرۆ ئیمە پاسەوان دادەنیین لەکاتی عەمەلیاتی سەربازیداو بەبرواوە بەشی خۆمان لەخواردن‌و خەو وەردەگرین".

(10) لیرەدا هیرۆ گوتی: "سایمۆندیس، بەلی راستە بەزیۆس سویندبی، یاسا چاودیری پاسەوان دەکا تاکو هەم لەخۆیان بترسن‌و هەم لەجیاتی ئیوە سل بکەنەوە. بەڵام ستەمکارەکان پاسەوانەکان بەکری دەگرن، هەروەك دروینەکەرەکان".

(11) هەروەها بەدلنیاییەوە پاسەوانەکان، گەر توانای هەرشتیکیان هەبیت، دەبیت بەوەفا بن. لەگەل ئەمەشدا پەیداکردنی پیاویکی بەوەفاو دلسۆز زۆر زەحمەت ترە لەپەیداکردنی کەسانی دیکە بۆ هەر ئەرکیك دەتەویت، لەکاتیکدا ئەوانەی بەکاری پاسەوانی هەلدەستن لەبەرخاتری پارە ئەو کارە دەکەن‌و لەهەرچرکەساتیکدا پارەیەکی زۆرتر وەربگرن لەریگای کوشتنی ستەمکارەوە، زۆرتر لەوپارەیەی کەستەمکار دەیانداتی، ئەواهیچ سل ناکەنەوە لەوکارە.

(12) "هەرچی پەیوەندی بەوخالەوە هەیە کە گوایا تۆ بەخیلی بەئیمە دەبەیت لەبەر ئەوەی ئیمە دەتوانین سود بەهاوریکانمان بگەیەنین‌و هەروەها لەبەرئەوەی دەتوانین باڵادەست بین بەسەر دوژمنە تایبەتیەکانماندا، ئەمەش بەوشیوەیە نییە کە تۆ بۆی چوویت".

(13) دەربارەی هاورییان، چۆن دەتوانی باوەر بەوە بهینیت کەتۆ سوودیك دەبەخشیت، لەکاتیکدا دەزانیت ئەوکەسەی زۆرترین سود لەتۆ وەردەگری زۆر بەخۆشییەوە خیراو بەپەلە لەبەرچاوت گوم دەبیت؟ لەبەرئەوەی هەرچییەك لەستەمکار وەربگری کەسی باوەرناکا مولکی ئەوبیت تاکو دوور نەکەویتەوە لەفەرمانەکانی ستەمکار.

(14) هەرچی پەیوەندی بەدوژمنە تایبەتیەکانەوە هەیە، چۆن دەلییت کە ستەمکارەکان دەستەڵاتیان بەسەریاندا دەشکی‌و کۆنترۆلیان دەکەن لەکاتیکدا ستەمکارەکان دەزانن کە هەموو رەعیەتەکانیان دوژمنیانن، لەکاتیکدا کەشیاو نییە هەر هەموویان بکوژیت یا تەوق‌و زنجیریان بکەیت؟ چونکی لەوکاتەدا کی دەمینیتەوە کەستەمکار حوکمیان بکا؟ ویرای زانینی ئەوەی کە ئەوانە هەرهەموو

دوژمنی ئەون (ستەمکار)، لەلایەکەوە دەبیت خۆی لییان بپاریزی‌و لەلایەکی دیکەشەوە ناچارەکە بەکاریان بهینیت.

(15) "سایمۆندیس ئەوە چاك بزانە، ئەوکەسانەی کەئەمان لییان سل دەکەنەوە لەنیو خەلکیدا، زۆر زەحمەتە بۆیان (ستەمکارەکان) کەدەیانبینن زیندوون‌و دین‌و دەچن، بەڵام کوشتنیشیان ئاسان نییە. ئەمە هەر وەك ئەوە وایە کە ئەسپیکی چاك‌و چاپووك هەبیت لەهەمانکاتیشدا ترسی ئەوەش لەئارادابیت کە رەنگە ببیتە مایەی دەردیکی چارەسەر نەکراو، لیرەدا ئینسان زەحمەتە بتوانی بیکوژی لەبەر چاکەکانی، لەهەمانکاتیشدا زەحمەتە هیشتنەوەی بەزیندویتی بەهۆی ئەگەری روودانی کارەساتیکەوە لەناوەراستی رووبونەوەی مەترسیەکدا".

(16) هەروەها هەروەك کۆمەلی شتی دیکە کە ئیدارەکردنیان زەحمەتەو لەهەمان کاتیشدا بەسودن، هەر هەموو دەبنەمایەی دەردەسەری خاوەنەکانیان‌و بگرە ئەوانەش کە خۆیان لی خەڵاس کردوە."

(7)

(1) کاتێك سایمۆندیس ئەوشتانەی لەهیرۆ بیست، گوتی: "وادەردەکەویت کەشەرەفو ناوو ناوبانگ شتیکی مەزن بیت، ئینسانەکان رەنجو زەحمەتیکی زۆر دەکیشنو بەرگەی هەموو مەترسییەکان دەگرن لەپیناو بەدەست هینانیدا".

(2) تۆش بەهەمان شیوە، هەرچەندە ئەوەتا دەلییت کەستەمکاری کیشەی زۆرە، بەلآم لەگەل ئەمەشدا هەولی بۆ دەدەیت بەو هیوایەی بە بەریز سەیر بکردرییت، لەپیناو ئەوەی کە هەر هەموو ئەوانەی ئامادەن لەمەجلیسیکدا، هەر هەموو گوی رایەلی فەرمانەکانت بن بی هینانەوەی بەهانە، تا موعجیب بن پیت، لە بەرت هەلبستن، لەسەر شەقامەکان ریگات بۆ چۆل بکەن،و هەمیشە بەقسەو بەکردەوە ریزت بۆ دابنین. ئەمە ئەوشتانەن کە رەعیەت دەیکەن بۆستەمکارەنو هەرکەسیکی دی کە بەریزەوە بینرخینن.

(3) "هیرۆ، من خۆم وابیردەکەمەوە کەپیاوی راستەقینە لەبوونەوەرەکانی دیکە جیاوازە لەوەدا کە هەولی شەرەف دەدات. لەکاتیکدا هەموو ئاژەلەکان چیژ لەخواردنو خواردنەوەو خەوو سیکس دەبینن. بەلآم تموح بەشیوەیەکی سروشتی لەئاژەلە ناعەقلیەکاندا سەر هەلناداتو هەروەك چۆن مەرج نییە لەگشت ئینسانیکدا سەرهەلبدا. ئەوکەسانەی کە عەشقی شەرەفو ستایش لەسەریاندا هەیە بەسروشت جیاوازنو ئەوانەی کە ئیدی تەنیا ئینسان نین بەلکو پیاوی راستەقینەن".

(4) بەم پییە، من وای بۆ دەچم کە رەنگە تۆ ئەو هەموو شتانەت لەستەمکاریدا تەحەمول کردبیت لەبەرئەوەی تۆ زۆرتر لەهەر کەسیکی دی بەرز نرخیندراویتو ریزت لیگیراوە. لەبەرئەوەی هیچ چیژیکی ئینسانی نییە هیندە نزیك بیتەوە لەوشتەی کە خوداییە جگە لەو چیژەی کە پابەندی شەرەفو ریزە.

(5) دەربارەی ئەمە هیرۆ گوتی: "بەلآم سایمۆندیس، تەنانەت شەرەفو ریزی ستەمکارەکان هەروەك چیژی سیکسە کە پیشتر بۆم رونکردیتەوەو نیشانمدا چۆن حالەتیکە".

(6) خزمەتی لەوکەسانەوە بیت کە عەشق نابەخشن، گوتمان هیچ جۆرە خزمەتیكو کاریك نییە، هەروەك چۆن سیکسیك بەزۆر بیت تەنیا لەرووکەشدا وا دەردەکەوی کە خۆشە. بەهەمان شیوە خزمەتی کەسانیك کە دەترسن بەهیچ شیوەیەك ریز لینانو شەرەفی تیدا نییە.

(7) ئایا دەتوانین بلیین ئەوانەی کەناچار دەکرین لەسەر کورسییەکانیان هەلبستنە سەرپی تاریز لەوانە بگرن کە ناعادلانە مامەلەیان لەتەکدا دەکەن، یاخود ئەوانەی لەسەر شەقامەکان ریگا چۆل دەکەن بۆ بەهیزەکان، ئەو کەسانەی بەعەدلەوە مامەلەیان لەتەکدا ناکەن، ئایا ئەمە ریزدانانو بەگەورەیی سەیرکردنە؟

(8) "زیاتر لەمە، کۆمەلآنی خەلکی خەلات دەدەنە ئەوانەی کە زۆرتر شوینی رق لیهاتنەوەن،و بگرە بەتایبەتی لەوکاتەدا کە هەست بکەن رەنگە زەرەرو زیانیك ببینن لەئەوانەوە. بەلآم من لەو باوەرەدام کە ئەم کارانە رەنگە شیاوتربیت وەکو کاری کۆیلایەتی سەیر بکرین. لەکاتیکدا بەش بەحالی خۆم لەوباوەرەدام ریزو شەرەف لەکرداری تەواو پیچەوانەی ئەوانەوە سەر هەلدەدەن".

(9) "ئەوکاتەی ئینسانەکان، لەودیدەوەی کە پیاویکی راستەقینە دەتوانی سودمەندبیت بۆیان، لەوقەناعەتەوەی کە سود لەچاکەکانی وەردەگرن، لەبەرئەم هۆیە ناوی ئەوو ستایشی ئەو لەسەر زمانیان دەبیت، ئەوکاتەی هەر کەسە ئەو ببینی وەك چاکەی خۆی، ئەوکاتەی بەئیرادەوە ریگای بۆبکەنەوەو لەبەری هەلبستن لەدیدی ویستنو حەزلیکردنەوە نەك لەترسو تۆقاندنەوە، ئەوکاتەی خەلاتی دەکەن بۆ فەزیلەتە مەدەنیەکانیو سودەکانی، خزمەتکردنی ئەوان بۆکەسی ئاوها بەوشیوەیە، بەرای من ریزدانانی حەقیقییە بۆ ئەوکەسە، کەسیکی لەوجۆرەش، بەرای من، شایەنی ریزیکی لەو جۆرەیە. کەسیکی لەوجۆرە بە بەختەوەر دەزانم کە ئاوها ریزی بۆ دابنری".

(10) وای دەبینم کەسیکی لەو جۆرە پیلان دژی ناچنری، بەلکو قەلەقیەك بوونی دەبیت نەکا زەرەر ببینیو بەم شیوەیە ژیانی خۆی دەژی بە بەختەوەریو بی ترس، بی حەسودی بردن، بەدوور لەمەترسی. بەلآم ستەمکار، سایمۆندیس، باش دەزانی کە ژیانی شەوو رۆژی وەك کەسیك دەژیو دەباتە سەر کە لەلایەن هەموو ئینسانەکانەوە حوکمی بەسەردا دراوە کە دەبیت بمری لەبەر ئەو هەموو ناعەدالەتیانەی کە ئەنجامی داون.

(11) کاتیك سایمۆندیس گویی لەو هەموو قسانە بوو گوتی: "بەلآم هیرۆ، کەواتە گەر ستەمکار بوون هیندە مایەی کلۆلییەو تۆباش ئەمە دەزانی، هۆی چییە خۆت لەو خراپەیە رزگار ناکەیت، هەروەها بۆچی کەسیك تائیستا بەخواستو ویستی خۆی دەست بەرداری ستەمکاری نەبوە، کەسیك کەستەمکاری بەدی هیناوە"؟

(12) هیرۆ گوتی: "لەبەرئەوەی تەنانەت لەمەشدا ستەمکاری هەرمایەی بەدبەختییە، چونکی شیاونییە کەدەست بەرداری بیت. لەبەرئەوەی ستەمکار چۆن دەتوانی ئەو هەموو پارەیەی ئەو کەسانە بداتەوە کە ئەم تالانی کردوون، یاخود

لەبەرانبەردا ئازاری زنجیرو تەوقیك بچیژی كە ئەم لەدەستو قاچو ملی ئەوانی دیكەی كردوون، یاخود چۆن جەزای ئەو هەموو ژیانە بداتەوەو بمری بۆ ئەو هەموو كەسانەی كە ئەم كوشتوونی؟ راستییەكەی، سایمۆندیس، گەر خۆ خنكاندنی (واتە كەسی ستەمكار) سوود بەهەر كەسیك بگەیەنی. ئەو هیچ بەرژەوەندیەكی گیر ناكەویت، جا كیشەكانی بپاریزی یاخود بیانخاتە لاوە".

(8)

(1) ئنجا سایمۆندیس گوتی: "هیرۆ، من سەرسام نیم لەوەی كەئیستا تۆ بەدل لەگەل ستەمكاریدا نیت، چونكی تۆ لەو باوەرەدایت كەستەمكاری ریگریكە لەبەردەم بەدەست هینانی عیشقی ئینسانەكاندا ویرای ئەوەش، من لەوباوەرەدام كە دەتوانم ئەوەت فیربكەم كە حوكم كردن مەرج نییە ببیتە ریگر لەبەردەم ئەوەی كە لەلایەن خەلكییەوە خۆش بوویستریت، بگرە بەرژەوەندیشی تیدایە بۆ ژیانی تایبەتی".

(2) "لەكاتیكدا تاقیكردنەوەی ئەوەی كە ئەمە خودی حالەتەكەیە یاخود نەء باجاری لەوە گەریین كە فەرمانرەوا بەهۆی دەستەلاتیەوەیەتی كە دەتوانی خزمەتی گەورە پیشكەش بكات، بەلكو گەر ستەمكارو كەسی تایبەت هەمان كاربكەن، ئەو خالە لەبەرچاو بگرە كامیان زیاتر پیزانینو سوپاس دەباتەوە لەریگەی خزمەتكردنیكی وەك یەكەوە. بەنمونەیەكی سادە دەست پیدەكەم".

(3) یەكەم، گریمانی ئەوە بكە كە فەرمانرەوایەكو پیاویكی تایبەت، كاتیك كەسیك دەبینن، هاورییانە مامەلەی لەتەكدا دەكەن. لەم حالەتەدا، تۆ لەو باوەرەدایت سلاوو پیشوازی كامیان لای كەسی بیسەر زۆرتر چیژو خۆشی بەخشە؟ دووبارە گریمانی ئەوە بكە كە هەر دووكیان هەمان كەس ستایش دەكەن، كامە ستایشیان زۆرتر چیژو خۆشی بەخشە؟

(4) "تەسەور بكە، ئەو كەسە فیداكاریەك پیشكەش دەكا، هەردووكیان دەستی ریزی لی دەنین، بەرای تۆ كام دەستی ریز لینانەیا نەكە زۆرترمایەی پیزانینە؟تەسەوربكە هەردوكیان وەك یەك سەردانی نەخۆشیك دەكەن، ئایا روونو ئاشكرانییە كە سەرنجدانو بەتەنگەوەهاتنی كەسیكی دەستەلاتدار دەبیتە مایەی مەزنترین خۆشی؟ گریمانی ئەوە بكە كە هەردووك وەك یەك خەلاتەكان دەبەخشن، ئایا ئاشكرانییە كە تەنانەت لەم حالەتەشدا خزمەتو خەلاتی كەسیكی خاوەن دەستەلات زۆرتر بەهادارترە لەخەلاتو خزمەتی كەسیكی تایبەتی گەرچی لەئەسلدا نیوەی بەهای ئەو خزمەتەی ئەویشی هەبیٚ".

(5) "راستیت بویٚ، من لەو باوەڕەدام كە ئەوكەسەی فەرمانڕەوایەو حوكم دەكات چونكی نەك تەنیا فەرمانڕەوایەتی كردن پیاوی راستەقینە زیاتر نەجیب تر دەكا، بەڵكو ئێمە بە دیدێكی ترو خۆشییەكی ترەوە لەهەمان كەس دەڕوانین زۆرتر لەكاتی ئەوەدا كە فەرمانڕەوایەتی دەكا وەك ئەوەی لەكاتێكدا كە ژیانی تایبەتیانەی خۆی

دەژی. هەروەها ئێمە زۆرتر لەزەت لەگفتوگۆی ئەوانە دەبینین کە خاوەن جێو مەقامن وەك لەوانە کە هاوشانی خۆمانن".

(6) "هەرچی پەیوەندی بەکوڕانەوە هەیە، کە تۆ لەوباوەڕەدا بوویت لەو رووەوە ستەمکاری گونجاو نییە، ئەوان کەمتر هەست بەسوکایەتی دەکەن لەگەڵ کەسێکی پیر کاتێك ئەو کەسە فەرمانڕەوابێت، وە کەمتریش سەرنجی ناشرینی مەعشوقەکە دەدەن، چونکە بوونی ئەو وەك کەسێکی بەڕێز خۆی لەخۆیدا کۆمەك کەرە بۆ بەرز نرخاندنی، بەپلەیەك کە اهانەکانی مەحف دەبنەوە، وە ئەو شتەی کە نەجیبە زۆرتر خۆی نیشان دەدا".

(7) "کەواتە لەکاتێکدا کە تۆ سوپاسێکی زیاتر وەردەگریت لەرێگای خزمەتی یەکسانەوە، ئایا رەوا نییە بڵێین، لەکاتێکدا کە تۆ دەتوانی سودی زیاتر ببەخشیت لەڕێگای جێ بەجێکردنی کۆمەڵێ شتی زۆرەوەو بەخشینی خەڵاتێکی زۆر، رەوانییە بڵێین کە دەتوانی زیاتر شوێنی خۆش ویستن بیت وەك لەکەسێکی تایبەت"؟

(8) هیرۆ یەکسەر وەڵامی دایەوە، سایمۆندیس، نەخێر بەهیچ شێوەیەك، لەبەرئەوەی ئێمە ناچارین کارگەلی ئەوتۆ بکەین کە دەبنە مایەی چاندنی دوژمنایەتی، زیاتر لەکەسانی تایبەت.

(9) ئێمە دەبێت تالانی بکەین بۆ ئەوەی پارەمان هەبێت بۆ جێبەجێکردنی پێویستیەکانمان، دەبێت خەڵکی ناچاربکەین پاسەوانی ئەو شتانە بن کە پێویستیان بەپاراستن هەیە، ئێمە دەبێت ناعادلەکان سزابدەین، سنوور بۆ ئەوکەسانە دابنێین کەبێ ئیلتیزامن، لەکاتی هێرشی سەربازیشدا چ لەدەریاوە بێت یا لە وشکانییەوە ناشێتو نابێت کارەکە بدەینە دەست تەمبەڵەکان.

(10) "زیاتر لەمە، ئەو پیاوەی کەستەمکارە پێویستی بەکرێگیراوەکان هەیە. هیچ بارێك گرانتر نییە بۆسەر شانی هاونیشتمانیان جگە لەمە.. چونکی هاونیشتمانیان لەوباوەڕەدان کەستەمکارەکان ئەو بەکرێگیراوانە رادەگرن نەك بۆ ئەوەی هاوبەشی رێزبن لەتەکیاندا بەڵکو بۆ ئەوەیە کە تاکو سوود مەندبن لەکۆمەکیان".

(9)

(1) لەبەرانبەر ئەوەشدا سایمۆندیس گوتی: "هیرۆ، من ئینکاری ئەوە ناکەم کە ئەو هەموو مەسەلانە پێویستیان بەسەرنجدان هەیە. هەندێ بەتەنگەوە هاتن رەنگە ببنە مایەی رقو کینە، هەندێکی دی مایەی رازی بوون".

(2) فێرکردنی ئەوشتەی کە زۆر چاکە، ستایش کردنو رێز لێنان لەوکەسەی ئەمە بەدەست دەهێنێت لە رێگای زۆر نەجیبانەوە، خۆی مەسەلەیەکە دەبێتە مایەی سەرهەڵدانی رێزی موتەبادل، لەکاتێکدا سەرزەنشتکردنی ئەو کەسەی کەمتەرخەمو بێ باکە لەئەنجامدانی کارێکدا، زۆر بۆ هێنان، سزادانو راستکردنەوە، ئەم شتانە هەر هەموو دەبنە مایەی سەرهەڵدانی دوژمنایەتی موتەبادل.

(3) بەم پێیە، من دەڵێم ئەو پیاوەی کە فەرمانڕەوایە دەبێت فەرمان بەسەر کەسانی دیکەدا بدا کە ئەوان هەڵبستن بەسزادانی ئەو کەسەی پێویستی بەزۆرە ملێ هەیە، بەڵام خۆی دەبێت خەڵاتەکان دابەش بکا. ئەوەی ئێستا روودەدا ئەوە دەسەلمێنێ کە ئەمە رێکخستنێکی چاکە.

(4) چونکە هەرکات ویستمان کۆرسەکان (تیپەکان) کێ بڕکێ بکەن ئەوا ئەرخۆن[٣] (archon) خەڵاتەکان دابەش دەکا، بەڵام کاری رێکخستنی هەر کۆرسەی بە بەڕێوەبەرەکان سپاردوە، هەروەها کەسانی دی بۆ بەکارهێنانی زۆر دژ بەوانەی لەنواندندا سستی دەنوێنن. بەم پێیە، ئەوەی لەم کێ بڕکێیانەدا دەبێتە شوێنی رێزو پێزانین ئەوە لەخودی ئەرخۆنەوە دێت، ئەو شتەش کەمایەی بوغزو بێزهاتنەوەیە لەکەسانی دیکەوە دێتو کاری ئەوانە.

(5) ئەوە چییە رێدەگرێ لەوەی کە گشت مەسەلە سیاسییەکان ئاوها بەم شێوەیە ئیدارە بکرێن؟ هەموو شارەکان وا دابەش کراون، هەندێك بەپێی قەبیلەکان، هەندێکی دی بەپێی دابەشکردنی ناوەکی، هەندێکی دی بەپێی کۆمپانیەکانو فەرمانڕەواکانیش هەریەکە لەبەشێك لێپرسراوە.

(6) گەر کەسێك پێویست بێت خەڵات بەسەر ئەو بەشانەدا دابەش بکا، وەکو کۆرسەکان، بەهۆی لەشکری چاکەوە، ئیلتزامی چاك، سوارچاکی، دلێری لەجەنگەدا، عەدالەت لەپەیوەندییە عەقدییەکاندا، ئەوا ئەم شتانە رێی تێدەچێ کە مومارەسە بکردرێن بە مەبەستو نیازەوە.

(7) "بەڵێ، بەزیۆس سوێندبێ، لەکاتی حەملەی سەربازیدا بەخێراییەکی زۆرتر بە بەرەوپیری کارەکە دەچن هەوڵی بەدەست هێنانی رێزو شەرەفی زیاتر دەدەن، زیاتر بەپارە بەشداری دەکەن، کە کاتی خۆی هات بێ دواخستن، هەروەها کشتوکاڵ کە بەنرخترینی شتەکانە بەڵام کەمتر ئیدارە دەکرێ لەرێگای کێ بڕکێوە، بگرە کشتوکاڵیش زیاتر پێش دەکەوێ گەر کەسێك خەڵات دیاری بکا بۆ کێڵگەکانو گوندەکان بۆ ئەوکەسانەی کە باشتر زەوی دەکێڵنو بەرهەم دەهێنن،و کۆمەڵێ کاری چاك دەشێ بەئەنجام بگەینرێت لەلایەن ئەو کەسانەوە کە لەنێو هاونیشتمانیاندا بەچالاکییەوە روو لەئەنجامدانی ئەو کارانەوە دەکەن".

(8) "بودجە بەم شێوەیە زیاد دەکا، بەدواشیدا، لەحاڵەتی نەبوونی کاتی فەراغدا اعتدال زۆرتر بەرکەماڵ دەبێت، هەرچی پەیوەندی بەکاری خراپیشەوە هەبێت، کەمتر لەوکەسانە دەوەشێتەوە کە سەرقاڵن".

(9) "گەر ئیستراد سودی هەبێ بۆشار، ئەوکەسەی رێزی زیاتری لێدەگیرێ لەبەر سەرقاڵ بوونی بەم کارەوە ئەوا کەسانی وەکو خۆی خڕدەکاتەوەو هانیان دەدا. گەر وادەرکەوت کە ئەو کەسەی دەرامەتێکی بێ دەردەسەری بۆ شار دەهێنێتە ئاراوە دەبێت رێزی بۆ دابنرێ، تەنانەت تێڕامانێکیش لەم جۆرە بێ حیساب بۆ کردن ناهێڵدرێتەوە".

(10) "بەکورتییەکەی، سەبارەت بەهەموو مەسەلەکان ئەو کەسەی کە شتێکی بەسوودی نوێ دەخاتە روو بێ رێزلێنان هەروا بەئاسانی بەسەریدا باز نادرێ، گەر ئەم کارە بکرێت ئەوا ئەمیش بەدەوری خۆی کەسانی دی دەرگیر ئەوە دەکا کە بیر لەشتی چاك بکەنەوە هەر کاتێکیش هەموو سەرقاڵی ئەوشتە بوون کە بەسودە، ئەمە خۆی لەخۆیدا بەناچاری دەبێتە مایەی چاککردنو داهێنانی زیاتر".

(11) "بەڵام هیرۆ گەر تۆ لەوە سڵدەکەیتەوە کە گەربێتو خەڵاتێکی زۆر بەسەر خەڵکدا دابەش بکردرێت، لەبەرانبەردا رێژەی خەرجی بەرز دەبێتەوە، ئەوەت لەیادبێت کەهیچ شمەکێکی بازرگانی هەرزان تر نییە وەك لەوەی کە ئینسانەکان دەیکڕن بەهۆی خەڵاتەکانەوە. ئەوە دەبینیت لەمسابەقەکانی ئەسپسواری وەرزشو کۆرسەکاندا کە چۆن خەڵاتی بچکۆلە خەرجییەکی زۆرو رەنجێکی زۆرو بەتەنگەوە هاتنێکی زۆر بۆ ئینسانەکان دەهێنێت؟"

(10)

(1) هیرۆ گوتی: "واهەست دەکەم تۆ لەمەڕ ئەم کێشانە چاك قسە دەکەیت، بەڵام ئایا هیچ شتێکت هەیە بیلێیت لەمەڕ سەربازە بەکرێگیراوەکانەوە، تاکو من بەهۆیانەوە رقو کینەیەك ئیجاد نەکەم؟ یاخود لەو باوەڕەدایت کە کاتێك فەرمانڕەوا دۆستایەتی خەڵکی بردەوە ئیدی پێویستی بە پاسەوان نامێنێت".

(2) "سایمۆندیس گوتی: بۆ خاتری زیۆس، بەدڵنیاییەوە پێویستی پێیان دەبێت. چونکی من دەزانم کە مەسەلەیەکی سروشتییە لەهەندێ کەسدا، هەروەك چۆن لەئەسپەکاندا دەیبینین، کە بێ ئەدەبو بێ ئیلتزام دەبن کاتێك پێویستیەکانیان تێربکردرێت.

(3) ترسێك کە پاسەوان دەیخاتە دڵی ئەو جۆرە کەسانەوە دەیکاتە کەسێکی موعتەدیل. هەرچی پەیوەندی بەکەسانی جوامێرەوە هەیە، بەڕای من هیچ شتێك نییە تۆ لەڕێگای ئەم سەربازە بەکرێگیراوانەوە بیدەیتە ئەوان.

(4) دیارە تۆ وەکو پاسەوانانی خۆت کۆمەکیان دەکەیت، پێش ئێستە زۆر لەسەروەرەکان بەدەستی کۆیلەکانیان تیاچوون. گەر بێتو، ئنجا ئەمە خاڵی یەکەمە، یەکێك لەوەزیفەکانی ئەو سەربازە بەکرێگیراوانە ئەوەبێت کە، وەك ئەوەی پاسەوانی هەموو هاونیشتمانیان بن، کاتێك کەپێویستییەك لەوجۆرە خۆی سەپاند ئەوا بەهانای هەموو کەسێکەوە بچن، هەروەها فەرمانیان بەسەردا درا کە دژی هەموو پیاو خراپێك بن لەنێو شاردا، لەم حاڵەتەدا هاونیشتمانیان لەوە تێدەگەن کە ئەوا لەلایەن ئەو بەکرێگیراوانەوە کۆمەك دەکرێن.

(5) زیاتر لەمە، ئەمانە رەنگە بەچاکی بتوانن جۆرێك لەبرواو سەلامەتی فەراهەم بکەن بۆ جوتیارەکانو زەویو زارەکانو مەڕومالات لەگوندەکاندا، هەروەك پاراستنی موڵکی تایبەتی خۆتو هەموو کەسانی دی لەدەڤەرەکەدا. هەروەها دەتوانن کاتی ئازاد بۆ هاونیشتمانیان فەراهەم بکەن تاکو بەتەنگ موڵكو ماڵیانەوە بێن لەرێگای پاراستنی بەرژەوەندیانەوە.

(6) هەروەها هەرچی پەیوەندی بەنهێنیو هێرشی کتو پڕی دوژمنانەوە هەبێت، ئەوەکێیە زیاتر لەهەرکەس کە دەتوانێ پێش وەخت هۆشیار بێتەوە، بەئاگا بێتەوەو بزانێ چی روو دەدا یاخود کارێك بکا پێش لەڕوودانی هێرشی لەو جۆرە بگرێ جگە

لەئەوکەسانەی کە لەسوپایەکدانو زەبتو ڕێکخستنو مەشقیان بینیوە؟ چی هەیە لەسەربازە بەکرێگیراوەکان بەسودتر بۆ هاونیشتمانیان؟ سەربازە بەکرێگیراوەکان لەهەرکەس زیاتر دەشێ ئامادەبن بۆ زەحمەت، ریسك کردن، لەپێناو بەرژەوەندی هاونیشتمانیاندا.

(7) هەرچی پەیوەندی بەشارەکانی دراوسێوە هەیە ئایا پێویستیەك لەئارادا نییە بەتایبەت بەهۆی بوونی ئەوانەوە کە هەمیشە چەکدارن، بۆ ئارەزوو خواستنی ئاشتی؟ بەهۆی زەبتو ڕێکخستنیانەوە، سەربازە بەکرێگیراوەکان باشتر دەتوانن ئەوشتانە بپارێزن کە موڵکی هاوڕێکانەو ئەو شتانەش خاپوور بکەن کە موڵکی دوژمنەکانە.

(8) کاتێك هاونیشتمانیان لەوە تێگەیشتن کە ئەم سەربازە بەکرێگیراوانە بەهیچ شێوەیەك ئەزیەتی ئەو کەسانە نادەن کە ناعەدالەتیەکیان نەکردوە، بەڵکو تەنیا کۆنترۆڵی ئەو کەسانە دەکەن کە کاری خراپە دەکەن، بەهانای ئەوکەسانەوە دەچن کە ناعەدالەتیان بەرانبەر کراوە، راوێژ وەردەگرن یا لەجیاتی هاونیشتمانیان رووبەڕوی مەترسی دەبنەوە، ئا لەحاڵەتێکی ئاوهادا ئایا پێویست نییە کە هاونیشتمانیان پارەی تەواو بۆ راگرتنو پاراستنی کۆمەڵێ خەڵکی لەو جۆرە خەرج بکەن؟ لەدواجاردا لەیادمان بێت، خەڵکی پاسەوانی تایبەتی رادەگرن بۆ ئامانجی کەمتریش لەوەی ئاماژدەمان پێدا".

(11)

(1)"هیرۆ، تۆ نابێت خۆت بدزیتەوە لەخەرجکردنی ماڵو سامانت بەمەبەستی چاکەی گشتی، من وای دەبینم ئەوەی کەسێك وەك ستەمکار نەخشەی بۆ دەکێشێ لەشاردا بریتییە لەخەرجکردنی زیاد لەپێویست بۆشار وەك موڵكو ماڵی خۆی. ڕێگەبدە ئەم خاڵانە یەك بەیەك تاقی بکەینەوە".

(2) "یەکەم کامەیان، بەرای تۆ، شوینی شکۆمەندییە بۆ تۆ، خانوویەکی رازاوەو قەشەنگی گرانبەها، یاخود شارێکی رازاوە بەدیوار، مەعبەدەکان، ریزی دارودرەخت، بازارەکان، و بەندەرەکان؟

(3) سەبارەت بەسوپاکان، کامەیان زیاتر شوێنی تۆقاندنە لای دوژمنەکانت، خۆت بەسوپایەکی مەزنەوە بگونجێنی یاخود شارەکەت سەرجەم پارێزراوبێت بەسوپایەکی چاك"؟

(4) سەیری بوجەو دەرامەت بکە، بەچ ڕێگایەك دەشێ زیادبکردرێت، گەرتۆ تەنیا سەرقاڵی ئەوەبیت کە موڵكو سامانی خۆت لەحاڵەتی بەرهەمهێنانو زیادبووندابن، یاخود هەوڵی ئەوەبدەیت کە ماڵو موڵکی هەموو هاونیشتمانیان لەبرەودابن؟

(5) هەروەها لەمەڕ ئەو خولیایەی کە واسەیردەکرێ وەك نەجیب ترینو قەشەنگترین شت، پەروەردەکردنی ئەسپی گالیسکە، بەڕای تۆ کام ڕێگەیەیان زۆرترین کەرامەتو ڕێز بۆتۆ دەهێنێت، ئەوەی کەخۆت باشترین تیپی ئەسپەکان لەنێوان یۆنانیەکاندا هەڵبژێرێت،و ڕەوانەی پێشبڕکێ کانیان بکەیت، یاخود ئەوەی کە پەروەردەبووترینو بەتواناترینو ئامادەبووترین بۆکێبڕکێ لەناو خودی شارەوە هەڵبژێردرێن؟ ئنجا سەبارەت بە بردنەوە، کامەیان زۆرلای تۆ نەجیبترە، بردنەوەی ئەسپی گالیسکەکانی تۆ، یاخود بەختەوەری ئەوشارەی کە حوکمی دەکەیت؟

(6) من دەڵێم شیاونییە بۆ کەسێك کە ستەمکارە کێبڕکێ لەگەڵ کەسانی تایبەتدا بکا. چونکی گەر بیبەیتەوە، لەحاڵەتێکی ئاوهادا شوێنی ئیعجاب نابیت بەڵکو دەبیتە شوێنی حەسودی، چونکی ئەوبردنەوەیە بە بەرئەنجامی موڵكو مەسروفێکی زۆر لەقەڵەم دەدرێ، خۆگەر بێتو کێبڕکێکە بدۆڕێنی ئەوا دەبیتە شوێنی گاڵتەجاڕی".

(7) "بەڵام هیرۆ من پێت دەڵێم، تاقیکردنەوەی تۆ وا لەگەڵ ئەوکەسانەی شارەکانی دیکە حوکم دەکەن، گەر تۆکارێك بکەیت ئەوشارەی حوکمی دەکەیت لە شارەکانی دیکە بەختەوەرتربێت، ئەوە باش بزانە کە تۆ لەلایەن داوەرەوە

(حەکەمەوە) بەبراوە لەقەڵەم دەدرێیت لەتاقیکردنەوە هەرە قەشەنگەکەی نێوان ئینسانەکاندا".

(8) یەکەم، زامنی عەشقی رەعیەتەکەت دەکەیت بۆخۆت، ئەمەش ئەوشتەیە کە ئارەزوی دەکەیت. لەمەزیاتر، داوەری ئەم سەرکەوتنە یەك کەس نابێت، بەڵکو هەموو ئینسانەکان گۆرانی بۆ فەزیلەتەکانت دەچرن.

(9) وەك بابەتی ئیعجابو سەرنجدان تۆ تەنیا لەلایەن کەسانی تایبەتەوە بەرز نانرخێندرێت، بەڵکو لەلایەن هەموو شارەکانەوە نەك بەتەنیا لەبواری تایبەتیدا بگرە لەبواری گشتیداو لەلایەن هەمووانەوە بەئیعجابەوە سەیر دەکرێیت".

(10) "هەرچی پەیوەندیشی بەئاسایشی خۆشتەوە هەبێت، چاکتر بۆت دەلویَ کە سەفەربکەیت بۆ هەرکوێیەك کە دەتەوێت بۆ بینینی دیمەنەکان، هەروەها بۆت دەلویَ ئەمەبکەیتو لێرەش بمێنیتەوە. دەشیَ ڤیستڤاڵی هەمیشەیی ساز بدەیت بۆ ئەوانەی حەزدەکەیت ئەو بەرهەمانە نیشان بدەن، جا چ ژیری بێت، یا جوانو قەشەنگ یا شتی چاك کە هەیانە، هەروەها بۆ ئەوانەش کە ئارەزو دەکەن خزمەتت بکەن".

(11) "هەموو ئەوانەی کە ئامادە دەبن دەبنە هاوپەیمانت، ئەوەش کە ئامادەنییە لەویَ، ئارەزوی ئەوە دەکا کە بتبینێت. کەواتە تۆنەك دەبیتە شوێنی رەزامەندی بەڵکو لەلایەن ئینسانەکانەوە خۆش دەویسترێیت. دەربارەی جوانەکانیش، تۆ هیچ پێویست ناکا کە ئیغرائیان بکەیت، بەڵکو رازی بە بەوەی کە اغراء بکردرێیت لەلایەن ئەوانەوە، هەرچی پەیوەندی بەترسیشەوە هەبێت کە رەنگە هەندێك ئەزیەت ببینیت".

(12) تۆ ئەو پیاوانەت دەبێت کەگوێڕایەڵت دەبن گەر مەترسییەك لەئارادابێت ئەوا تۆ نەك هاوپەیمانەکانت لەدەوری خۆت دەبینیت بەڵکو پاڵەوانەکانیشو ئەوانەش کە بەتاسەوەن بۆت، هەرگیز تۆ چواردەورت خاڵی نابێت لەوکەسانەی کە جوامێرن تاکو ئەو خەڵاتانەیان لەتەکدا بەش بکەیتو ئەوکەسانەی کە لەزەت لەشتە چاکەکانت دەبینن‌و ئەوانەش کە ئامادەن بجەنگن لەپێناو شتەکانی تۆدا هەروەك ئەوەی شتومەکی خۆیان بێت".

(13) دەربارەی سەروەتو سامانیش تۆ هەموو سامانی هاوڕێکانت دەبێت"بەڵام هیرۆ، هاوڕێکانت بەبڕوا دەوڵەمەندبکە، چونکی ئەمە دەبێتە دەوڵەمەندکردنی خۆت. شار دەوڵەمەند بکە، بەو شێوەیەیە تۆ دەستەڵاتی خۆت زیاد دەکەیت. هاوپەیمانەکان بۆشار پەیدا بکە".

(14) "سەیری نیشتمان بکە وەکو موڵکی خۆت، هاونیشتمانیان وەکو هاوڕێکانی خۆت سەیربکە، هاوڕێکان وەکو منداڵەکانی خۆت، لەکوڕەکانتا وەکو ژیانی خۆت بڕوانە، و هەوڵبدە لەهەموو ئەمانە تێپەڕێنیت بەهۆی چاکەوە".

" گەر تۆ لەنواندنی چاکەدا لەگەلٙ هاوڕێکانت باڵادەست بیت، دوژمنەکانت ناتوانن دژت بوەستنەوە. گەر هەموو ئەوشتانە بکەیت، ئەوە بزانە، هەموو ئەوشتانەی بەدەستیان دەهێنیت نەجیبترینو پیرۆزترین لەنێوئینسانەکانداو بۆماوەیەك کامەران بوون، بزانە هیچ کات نابیتە شوێنی ئیرەیی لەبەرئەوەی بەختەوەری".

* * *

لەکاتی تەفسیرکردنی ئەم تیکستەدا، دایەلۆگی "هیرۆ یا تیرانیکۆس"، هەروەك هەموو تیکستە فەلسەفیەکانی دی دەبیت سی تویژ، چین لەو تیکستە دیاری بکەین، بەواتایەکی دی سی پەیامی جیاواز بۆسی گویگر، خوینەر یا گروپ یا دەستە بژیری جیاواز، تویژی یەکەم لەم تیکستە، چینی سەروەی ئەم دایەلۆگە، باس لەپەیامیك دەکا بۆ خوینەرە گشتییەکانو ئینسانی سادەیە، تویژی دووەم یا چینی دووەمی ئەم تیکستە باس لەپەیامیك دەکا بۆ فەرمانرەواکانو سیاسەتمەدارەکانو ئەو کەسانەی سەرقالی کاروباری سیاسیو مەدەنین، تویژی سییەمی ئەم تیکستە باس لەپەیامیك دەکا بۆ بیرمەندو فەیلەسوفەکان. پەیامی یەکەمی ئەم تیکستە کە بۆ ئەو کەسانەیە کە بەزاقو بریقی ستەمکاری هەلخەلەتاونو بەسەرسورمانەوە سەیری ستەمکاری دەکەن، بەسادەیی دەلیت کە ژیانی ستەمکار چییەو رای ستەمکار لەمەر ژیانی خۆیەوە نیشان دەدا، لەپال دەربرینیکی سادەی حەکیمیکدا لەمەر ستەمکارییەوە. چ کەسیکی عەوام هەیە، ویرای ترسو تۆقاندنی ستەمکاریش، ویرای ئەو قەسابخانانەی کەستەمکاری دەیاننیتەوە، چ بەئاشکراو چ بەنهینی، چ لەبیداریداو چ لەخەودا ئیعجابی دەرنەبریبی بەرانبەر بە ستەمکاریو ئارەزوو خواستن بەژیانی ستەمکار یاخود ئارەز خواستنی بوون بەستەمکار، یا بەلانی کەمەوە پرسیاری ئەوەی کە ستەمکاری چییەو چی لەدنیای ستەمکاردا دەگوزەری.

تویژی یەکەمی، یا سەرەوەی ئەم تیکستە، کە تەنكو سادەیە، وەلامگۆی غەمو ئارەزوو پرسیارەکانی ئینسانی عوامە لەوەدا کە لەتویکلدا، لەشیوەی دەرەوەدا پیمان دەلیت ستەمکاری چییەو ستەمکار چۆن دەژیو ژیانی ستەمکارانە چ جۆرە ژیانیکە. هەموو تیکستیکی فەلسەفی، چینیك یا تویژیکی سەرەوەی بەرووکەش پەیامیکی بۆ ئینسانی سادە پییە، ئینسانی سادەش ئەو ئینسانەیە کە لەبەر هەر

هۆیەك بێت بواری قولّ بوونەوەی فەلسەفەو مەعریفەی نەبوە، فەلسەفەو فیکری نەخوێندۆتەوە،و پرسیارە هەرە قوڵەکانی کەینونە رۆحی نەکرۆشتوون‌و لەسەر دەستی مامۆستاکاندا نەبۆتە شاگردو مەشقی نەبینیوەو زیاتر سەرقاڵی رووکەشیی ژیانە. ئینسانی سادە، کە لێرەدا مەبەستمان حوکمی ئەخلاقی نییە، وێڕای سادەیی‌و رووکەشی پرسیارەکانیشی، خاوەنی غەمەو دەیەوێت لەکۆمەڵێ شت تێبگا، لەوانە ستەمکاری چییە ستەمکار چۆن دەژی؟ ئەم ئینسانە لەزەینیدا وێنەیەکی بۆ ستەمکارو ژیانی ستەمکار کێشاوەو بگرە لەبەر هەر هۆیەك بێت ئیعجابی بەرانبەر بەستەمکاریش هەیەو لەمەزیاتر، ئارەزووی ژیانی ستەمکارانە دەکا وەك هۆیەك بۆ رزگاربوون لەغەمە بێ سنورەکانی ژیانی رۆژانە، لێرەوە ئەم تێکستە پەیامێکی بۆ ئەو ئینسانە پێیە دیارە ئینسانی سادە، یا خوێنەرە گشتییەکان، بەخوێندنەوەی ئەم تێکستە شۆك دەبن (رادەچڵەکێن) لەبەرئەوەی وێنە سادەکان‌و گشتییەکان لەم تێکستەدا لەمەڕ ستەمکارییەوە کورت دەهێنن لەنیشاندانی واقیعی ستەمکاری‌و ژیانی ستەمکار. وێڕای ئەم راستییەش، لەمێژووی دوورو درێژی ستەمکاری‌و سستەمی سیاسیدا ئەو وێنانە لەمەڕ ستەمکارییەوە بەردەوامی بە خۆیان دەدەن.

پەیامی دووەم کە زۆر گرنگە، بۆ ستەمکارو سیاسەتمەدارو فەرمانڕەواکانە، کە باس لەچۆنێتی فەرمانڕەوایەتی دەکا، چاککردنی سیستەمی ستەمکاری‌و چۆنێتی دەرککردن‌و مامەڵەکردن لەتەك کۆمەڵانی خەڵکدا. ئەم توێژەی ئەم دایەلۆگە، کە دواجار قسەی لێدەکەین، ئەو توێژەی ئەم تێکستەیە کە سنوری مێژوو دەبڕێ‌و لەتەك سیستەم‌و بارودۆخە جیاوازەکان‌و خوێنەران لەودیوو بارودۆخێکی مێژوویی تایبەتی‌و ناوچەگەرییەوە بەدرێژایی مێژوو قسەدەکا، هەتا رێکخستنی سیاسی بوونی هەبێت ستەمکاری ئەگەرێکە، ستەمکارەکان لەوشوێنە هەن کە دەستەڵات تەجاوزی پێدەکرێ‌و تاکو دەستەڵاتیش تەجاوزی پێبکردرێ ئینسانەکان خۆیان لەژێر سایەی ستەمکاریدا دەبیننەوە، تاکو پێویست بێت سیاسەتمەدار هەبێت، بواری مەدەنی، دەستەڵات، کە دیارە تا رێکخستن هەبێت سیاسەت‌و دەستەڵاتیش هەن، کەواتە پرسیاری چۆنێتی رێکخستنی سیاسیانەی کۆمەڵگا (بەمانای مۆدرێن)و کاروباری شار (وڵات) بەمانای کلاسیك پێویستییەکی نکۆڵی لێنەکراوە. پەیامی دووهەمی ئەم تێکستە قسە لەمەڕ چۆنێتی بەڕێوەبردنی کاروباری سیاسی دەکا، گەر چی لەژێر پەردەی چاککردنی ستەمکاریشدابێت. هەر ئەمەشە پڕ مەترسیترین پەیامی ئەم تێکستە، (ئایا مەبەستی زینۆفۆن بوە لەگەیاندنی ئەم پەیامە یاخود نەء ئەمە مەسەلەیەکی دیکەیە). مەترسی سەرەکی ئەو توێژەی ئەم تێکستە لەوەدا

نییە کەباس لەوە دەکا کە پێویستە ستەمکار لەبیری خەڵکی‌و بەختەوەری خەڵکیدا بێت، بەڵکو مەترسییەکە لەخودی فیکرەی ریفۆرمی (چاککردنی) ئەوسیستەمەدایە، سیستەمێك کە ئەگەری ریفۆرمی زۆر کەمە، لەبیرۆکەی هونەری ستەمکاریدایە، واتە هونەرێك کە باس لەچاککردنی سیستەمێك دەکا لەرێگای کۆمەڵێ پرنسپ‌و هەنگاوەوە، سیستەمێك کە رەوایەتی نییە. مەترسی ئەم پەیامە رەنگە لەوەدابێت کە دەشێ ستەمکارەکان‌و سیاسەتمەدارەکان گوێ لەم پایامە بگرن‌و لەڕێگای پەیڕەوکردن لەهەندێ ئامۆژگاری‌و هەندێ گۆڕانکارییەوە ئیدی دەتوانن هەموو سیستەمێکی ستەمکاریمان پێ بفرۆشن وەك سیستەمێکی چاك یاخود سیستەمێك کەژیانی ژیانەو مافی بوونی هەیە، ئەوە ئەگەر زیادەڕۆیی نەکەن‌و سیستەمێکی ستەمکارمان لەژێر ناوی سیستەمێکی عادل‌و عەقڵانی‌و لەم رۆژانەشدا دیموکراسی پێ نەفرۆشن. پەیامی سێیەم لەم تێکستەدا بۆ فەیلەسوفەکانە کە باس لەوەدەکا چۆن ئەمان دەتوانن لەتەك ستەمکاریدا مامەڵە بکەن. با لەوە گەڕێین کە ئایا سایمۆندیس حەکیمە یا نەء، بەڵام لەیادمان بێت کە ئەم تێکستە لەلایەن فەیلەسوفێك‌و سیاسەتمەدارێك‌و مێژوو نوسێکەوە، نوسراوە، کە بێ گومان یەکێك لەپەیامە سەرەکییەکانی ئەم تێکستە رووبەروی ئەو چەند کەسە کەمە بۆتەوە کە بەحەکیم‌و فەیلەسوف ناویان دەرکردوە. قوڵترین چینی ئەم تێکستە ئەوچینەیە کەباس لەفەلسەفەو ستەمکاری دەکا، ستەمکارو فەیلەسوف، سیاسەت‌و فەلسەفە، حەقیقەت‌و کاروباری سیاسی دەکا.

دایەلۆگی "هیرۆ یاتیرانیکۆس" لە دووبەش پێکهاتوە، لەبەشی یەکەمدا کە بریتییە لە حەوت بەند، هیرۆ هەولّ دەدات کە بۆسایمۆندیسی شاعیر بسەلمێنێ کە ژیانی ستەمکار لەبەراوردا بەژیانی کەسی تایبەت ژیانێکی پڕ لەکلۆڵییەو بەدوور لەبەختەوەری. بەشی دووەم، لەبەندی هەشتەمەوە تاکو بەندی یازدەهەم، سایمۆندیس هەولّ دەدا کە هیرۆ رازی بکا کە دەشێ ژیانی ستەمکار چاك بکردرێت‌و ستەمکار دەتوانێ ژیانێکی بەختەوەرانە بژی‌و کارێکیش بکا کە خەڵکی هەم بەختەوەربن‌و هەم ستەمکاری دوای چاککردنی قبولّ بکەن‌و ستەمکاریان خۆش بوێ. لەبەشی دووەمدا کە تێیدا سایمۆندیس فیکرەی چاککردنی ستەمکاری وەکو سیستەمێك دەخاتە روو بەرمەبنای کۆمەڵێ پرنسیپ یاخود کۆمەڵێ پێشنیاری چاکسازی. لەم بەشەدا ژیانی ستەمکاری "رۆشنگەر" وا وێنا دەکرێت کە ژیانێکی باڵادەستترە لەژیانی کەسانی تایبەت. کەسانی تایبەت مەبەست لەوکەسانەیە کە هیچ جێ‌و مەقامێکیان لەبواری گشتی‌و مەدەنی‌و سیاسیدا نییە. هەرچی پەیوەندی پەیامی سەرەکی دایەلۆگەکەوە هەیە دەبێت ئەوە بزانین کە ئەم دایەلۆگە رووی

لەدەمی کێیە، لەستەمکارەکان یاخود پیاوانی خاوەن کردار؟ یاخود هەرکەسێك کە بیر لەبەشداریکردن لەبەڕێوەبردنی کاروباری سیاسی شار (Polis) دەکاتەوە؟ ناتوانین ئاڵۆزی ئەم دایەلۆگە سادەبکەینەوە بۆ پەیامێك، بەڵکو ئەوەی نزیکترە لەراستییەوە ئەوەیە کەبڵێین ئەم دایەلۆگە فرەپەیامەو فرە نیازەو رووی دەمیشی لەکۆمەڵێك لایەنە، هەر لەستەمکارەکانەوە تاکو ئەوانەی دەیانەوێت لەبواری مەدەنیدا کاربکەن، تاکو ئەوکەسانەی گەرەکیانە لەستەمکاری وەکو سیستەمێك بگەنو بزانن کێشەکانی چییە.

زینۆفۆن لەم دایەلۆگەدا لەڕێو رەسمی "دایەلۆگە سوکراتیەکان"ی خۆی دەردەچێت، ئەو دایەلۆگانەی کە سوکرات تێیدا قسەکەرەو دەتوانین لەپەیامە سەرەکیەکەی دایەلۆگە لەرێگای ئەوەوە بگەین، وەکو دایەلۆگی "عوزرخوایی سوکرات"و دایەلۆگی "ئیکۆنۆ میکۆس"، لەدایەلۆگی" "هیرۆ یا تیرانیکۆس"دا سایمۆندیس کە هیرۆ پێماندەناسێنێ وەکو پیاوێکی حەکیم، سایمۆندیس کەسەکەیە کە ستەمکار دەجولێنێ قسەبکا، هەرئەوە سەردانی هیرۆی ستەمکاری کردوەو لەسەر سفرەی ستەمکارەکە پرسیار دەکا. هەر لەرێگەی سایمۆندیسیشەوەیە کە فیکرەی هونەری ستەمکاری دەخرێتە روو، ئەمەش خۆرزگارکردنە لە "دایەلۆگە سوکراتیەکان"و بگرە خستنە رووی فیکرەیەکە تەواو پێچەوانەی بۆچوونی سوکرات، هەر ئەمەشە کە وای لەزینۆفۆن کردوە لەجیاتی سوکرات سایمۆندیس هەڵبژێرێ وەکو هاو دایەلۆگی ستەمکارو ئەو کەسەی کە لەبەر هەرهۆیەك بێت، جا چ هۆی خودپەرستی بێت، خۆ بردنە پێشەوە بێت لەستەمکار یاخود بەڕاستی باوەڕی تەواوی بەڕاو بۆچوونی خۆی هەیە، ئەوکەسەی کە فیکرەی هونەری ستەمکاری دەخاتە روو. سوکرات بەشێوەیەکی موتڵەق ستەمکاری رەتدەکاتەوەو لێرەوە ناشێ ئەو قسەکەرە بێت لەدایەلۆگێکدا کە فیکرەی چاککردنی ستەمکاری لەسەر زمانی ئەوەوە بخرێتە روو. بەڵام ئایا سایمۆندیس حەکیمە؟ دواجار بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەگەرێینەوە. خاڵێك کە جەوهەرییە ئەوەیە کە پەیامی ئەم دایەلۆگە ئاڵۆزەو ناتوانین کورتی بکەینەوە بۆیەك رەهەندو لەوە بەولاتریشەوە ئێمە ناتوانین بڵێین مەبەستو نیازی خودی زینۆفۆن لەم دایەلۆگەدا ئا ئەمەیە، بۆ نمونە، ناتوانین بڵێین زینۆفۆن دژی ستەمکاری نەبوە، یاخود بڵێین سایمۆندیس زمانحاڵی زینۆفۆنە لەم دایەلۆگەدا، ناتوانین بڵێین فیکرەی هونەری ستەمکاری فیکرەی خودی زینۆفۆنە، لەلایەکی دیکەشەوە ناتوانین ئەم ئەگەرە بەتەواوی لەیادبکەینو تووڕی هەڵبدەینە ئەولاوە. هەر لەبەر ئەم ئاڵۆزیو سەنگینی فیکرەی هونەری ستەمکارییە کە زینۆفۆن ناوی خۆی ناهێنێت. لە دایەلۆگەکانی تریدا، زینۆفۆن یا بەناوی خۆیەوە

قسەدەکات وەکو لەدایەلۆگی "رێگاکانو هۆکارەکان Ways and Means" دا دەبینین، یاخود ناوی خۆی دەهێنێت، جگە لەدایەلۆگی ئیکۆنۆمیکوس کە سەبارەت بە چۆنێتی بەڕێوەبردنی کاروباری ناوماڵە، واتە ئابوری. ئێمە وای دەبینین هۆی ناو نەهێنانی خۆی، بەئیحتمالی زۆر دەگەڕێتەوە بۆ خستنەڕووی. فیکرەی "هونەری ستەمکاری"، واتە سەیکردنی چاککردنی ئەو سیستەمە وەکو هونەرێك لەپاڵ هونەرەکانی دیکەدا وەکو هونەری فەرمانڕەوایەتی کردن کە دایەلۆگی "پەروەردەی کوروش" لەو هونەرە دەدوێ. هۆی ناونەهێنانی نوسەر لەم دایەلۆگەدا وەکو گوتمان لەسەنگینی خودی فیکرەی چاککردنی ستەمکاری دایە وەکو فیکرەیەکی نا - سوکراتی. هەر لێرەشەوەیە دەتوانین کلیلی ئەو نهێنییەمان دەست بکەوێ کە بۆچی لەجیاتی سوکرات زینۆفۆن سایمۆندیسی شاعیر هەڵدەبژێرێ وەکو کاراکتەرێکی ئەم دایەلۆگە، سوکراتی فەیلەسوف وانەی هونەری فەرمانڕەوایەتی کردن، هونەری سیاسەت دەڵێتەوەو سایمۆندیسی شاعیریش ئەو هونەرە پێشنیار دەکا کە لەڕووی پلەوپایەوە هونەرێکی نزمترە لەهونەری سیاسەت کە بریتییە لەهونەری ستەمکاری، واتە هونەری چاککردنی سیستەمێك بێ گۆڕانی جەوهەری، قبوڵکردنی سیستەمێك دوای هەندێ ئاڵو گۆڕو گۆڕان. سوکرات لەدایەلۆگی "Oeconomicus"دا کە دایەلۆگێکە لەنێوان سوکراتو ئەسینایییەکی تردا لەمەڕ کاروباری ئابورییەوە، قسە لەهونەرێك دەکا بەناوی هونەری شاهەنشاهی (Royal art) ئەویش هونەری بەڕێوەبردنی ناوماڵ (ئابوری)و هونەری بەڕێوەبردنی کاروباری شارە. لێرەدا سوکرات قسە لەدیسپلینکردنی ئارەزوەکان دەکاو لەگوتنەوەی ئەم هونەردا سوکرات هیچ نیازێکی شەخسی نییەو تەنیا چاوی لەبەرژەوەندی گشتیو مەدەنی بڕیوە. بەڵام سایمۆندیسی شاعیر قسە لەهونەرێکی دیکە دەکا کە لەڕووی ئەخلاقییەوە بەپلە دوو دێتو قسەیەکیش لەدیسپلینکردنی ئارەزوەکان لەئارادا نییە. تۆ بڵێی هەر ئەمە جیاوازی فەیلەسوفو شاعیر، فەلسەفەو شیعر نەبێت، یەکێکیان باس لەدیسپلینکردنی ئارەزوەکان لەلایەن عەقڵەوەو جڵەو خۆشکردن تەنیا بۆ عەقڵو ئەوی دیکەیان رەهاکردنی ئارەزوەکان؟

دایەلۆگی "هیرۆ یا تیرانیکۆس" بەم شێوەیە دەست پێدەکا "سایمۆندیسی شاعیر جارێك لەجاران هات بۆلای هیرۆی ستەمکار. دوای ئەوەی هەردوکیان حەوانەوە.." سایمۆندیسی شاعیر لەبارەگای هیرۆی ستەمکاردایەو لەسەر سفرەی ستەمکار . عیبارەتی "دوای ئەوەی حەوانەوە" دەمانتوانی بەم شێوەیەش تەرجومەی بکەین "دوای ئەوەی کەیفو خۆشیانکردو خواردیانو خواردیانەوە.."

ئەوەی گرنگە سەرنجی بدەین ئەوەیە کە شاعیر لەسەر سفرەی ستەمکارەو نانی ستەمکار دەخواو هەر لەوێدایە کە دەحەوێتەوە، بوونی ئەو لەمەجلیسی ستەمکاردا کۆمەڵێك دەلالەتی خۆی هەیەو لەهەمان کاتیشدا سنور بۆ ئەو شتانە دادەنێت کە دەیانڵێت یاخود ئەوشتانەی دەیانڵێت بەهۆی بوونییەوە لەسەر سفرەی ستەمکار مەجرایەکی دیکە بەخۆوە دەبینن. گەر ئەم گفتوگۆیە، بۆ نمونە، لەئاگۆرادا، واتە بازاڕ یا فەزای گشتیدا ئەنجام بدرایە مەجرای قسەکان شێوەی دیکەیان بەخۆوە دەگرت گفتوگۆکە ئازادانەتر دەبوو، بەڵام لەسەر سفرەی ستەمکار ئەمە خۆی مانایەکی دیکەو دەلالەتێکی دیکەی هەیە. دوای خوێندنەوەی دایەلۆگەکە بۆمان دەردەکەوێت کە ئەوە سایمۆندیسە ئامۆژگاری ستەمکار دەکاو پێشنیاری چاککردنی رژێمەکەی دەکا، بەواتایەکی دی هیرۆی ستەمکار راوێژی بەسایمۆندیسی ژیرنەکردوە، هیرۆ رۆژێك بەخەیاڵیدا نەهاتوە کە ستەمکاری پێویستی بەچاککردنەو لێرەوە پێویستە ئەو راوێژ بە کەسێکی ژیری وەکو سایمۆندیسی شاعیر بکا، ئەوە سایمۆندیسی شاعیرە هاتوە بۆلای هیرۆو خۆبەخشانە لەهونەری ستەمکاری دەدوێ. گرنگی ئەم خاڵە لەوەدایە کە هیرۆ دواجار بۆ چوونی هەرچیەك بێت بەرانبەر بەستەمکاری ئەوە ئاشکرایە کە وێڵی رێگایەك یا شێوازێك نییە تاکو سیستەمەکەی چاك بکاو هەر بۆیەشە ئەو نەیناردوە بەدوای حەکیمێکدا یا نەچۆتە لای حەکیمێك تا راوێژی پێ بکا، بەڵکو ئەوە شاعیرە وا لەبارەگای ستەمکارداو هەر شاعیریشە، بەزمانی سەربازی قسان بکەین، سەرقاڵی داڕشتنی ستراتیژیەتێکە بۆ نەك خەفەکردنی ستەمکاری بەڵکو چاککردنی ئەو سیستەمە. وێڕای ئەوەش کە ئەو لەبارەگای ستەمکاردایە، لەکۆمەڵێ شوێنی ئەم تێکستەدا هەست بەوە دەکەین کە هیرۆی ستەمکار گومان لەهەڵوێستی سایمۆندیس دەکا، تۆ بڵێی سایمۆندیس ئەجێندایەکی تری نەبێت لەودیو راوێژەکانیەوە؟ یاخود ئەمە سەرەتای داڕشتنی تەقلیدێکە، تەقلیدی هەبوونی راوێژکار لەلایەن فەرمانڕەواوە، داڕشتنی پەیوەندیەکە لەنێوان فەرمانڕەواو داڕێژەرانی ستراتیژیەت، دیسکۆرس (گوتار) هەر لەسۆفستائیەکانی یۆنانی کۆنەوە تاکو "رۆشنبیران"ی ئەمڕۆ لەژێر پەردەی شارەزایاندا؟

سایمۆندیس گفتوگۆکە بەپرسیارێك دەکاتەوەو بابەتی شوێنی گفتوگۆ سەرەتا بەراوردکردنی ژیانی ستەمکارو ژیانی کەسێکی تایبەتە واتە کەسێك لەدەرەوەی سیاسەتو کاروباری مەدەنی،و پرسیارەکەش ئەمەیە کە کامەیان، ژیانی ستەمکارانە یا ژیانی تایبەتی، زیاتر شوێنی ئاواتخواستنە؟ بەڵام بابزانین سروشتی ئەم پرسیارە چییە؟ پرسیارەکە سەبارەت بەدوو جۆر شێوازی ژیانەو بەرمەبنای

داوپێنگێکی ئیستاتیکی (جوانناسی)یە لەوەدا کە قسە لە "چێژ"و "ئازار"دەکا، دیارە چێژو ئازاری ژیانی ستەمکاری یاخود ژیانی کەسی تایبەت. سایمۆندیس ناپرسێ کە کامە ژیان راسترە، لەحەقیقەتەوە نزیکترە، چاکترە بۆ جڤات، بۆ شار، کامەیان سیاسیانەترە، مەدەنیانەترە، بگرە جڤات لەدەروەی لەبەرچاوگرتنەکانە، پرسیار لەچێژو ئازاری شێوازێکی تایبەتی ژیانە، کامەیان لەو دووجۆر شێوازە ژیانە چێژبەخشترە یا ئازاری زۆرترە ژیانێکی ستەمکارانەی کە ستەمکاردەژی یا ژیانی کەسێکی تایبەت. هیرۆی ستەمکار لەپرسیارەکەی سایمۆندیس سەری سوڕ دەمێنێ، هۆکەی ئەوەیە کەسایمۆندیس لێرەدا بەحەکیم ناوی هاتوە، ئایا هۆی چییە کە نازانێ ژیانی ستەمکار ژیانێکی کلۆڵانەیە، هەر ئەمەشە وادەکا لەناواخنی ئەم تێکستەداو لەهەڵوێستی هیرۆوە ئێمە لەوە بگەین کە هیرۆ بەگومانە لەهەڵوێستی سایمۆندیس، ئاخر چۆن بەگومان نەبێت کە لەلایەکەوە ئەو راستییە نابینێت کە ستەمکار بەختەوەر نییەو لەلایەکی دیکەوە لەکێشەی ستەمکاریدا لەژیانی ستەمکارو چۆنێتی ئەو ژیانەوە دەست پێدەکات، کەواتە یاسایمۆندیس ژیر نییە یاخود مەرامێکی هەیە کە بەلانی کەمەوە لەدایەلۆگەکەدا مەرامەکانی دیکەی سایمۆندیس شاراوەبن ئەو مەرامە ئاشکرایە کە سایمۆندیس گەرەکیەتی وانەیەك بە هیرۆی ستەمکار بڵێتەوە لەمەڕ هونەری ستەمکارییەوە. رەنگە وەك شاعیرێك بیەوێ وەڵامی چاکەیەکی هیرۆ بداتەوە بەگوتنەوەی وانەیەك لەمەڕ چاککردنی ستەمکارییەوە، لەمەڕ چۆنێتی حوکمکردنەوە وەك ستەمکارێك بەڵام ئەمجارە وەك ستەمکارێکی خۆشویستراو. بەڵام سایمۆندیس واگفتوگۆکە دەست پێدەکا وەکو ئەوەی کە ئەوکەسەی دەبێت فێربێت خودی سایمۆندیسە نەك هیرۆ واتە سایمۆندیس دەیەوێت لەهیرۆوە فێربێت، هەرئەمەشە ئایرۆ نییە کە (موفارەقەکە)، واتە حەکیمێك کە مەبەستیەتی وانەیەك بەستەمکارێك بڵێتەوە داوا لەستەمکار دەکا تاکو جیاوازی نێوان دوو جۆر ژیانی بۆ دیاری بکا، بەواتایەکی دی مەبەستیەتی لێوەی فێربێت.

سایمۆندیس لەسەرەتادا لەو بۆچوونەوە دەست پێدەکا کە پێی وایە ژیانی ستەمکاری بالاترو چێژ بەخشترە، ئەمەش بۆچوونی زۆربەی خەڵکییە، بەڵام دیارە بۆچونێکی حەکیمانە نییەو بەدوورە لەحیکمەتەوە، جا ئەمە تاکتیکە یاخود بەڕاستی سایمۆندیس رای وایە ئەمە پرسیارێکی دیکەیە. گەر بڵێین سایمۆندیس رای وایە کە ژیانی ستەمکاری چێژبەخشترە ئەوا ئەو لەحەکیم بوون دەکەوێ، پێدەچێ شێوازێك بێت تا لەرێگەوەی هیرۆ هانبدا قسان بکاو دواجار مەرامە سەرەکیەکەی کە گوتنەوەی وانەی هونەری ستەمکارییە بەیان بکا. لەهەموو حاڵەتەکاندا

سایمۆندیس کارێك دەکا کە هیرۆ قسان بکاو ئەو بۆچوونەی زۆر بە (کۆمەڵانی خەڵك) رەت بکاتەوە، سایمۆندیس هیرۆ ناچار دەکا هەموو کەموکوڕییەکانی ستەمکاریو ژیانی ستەمکار بخاتە روو. بەلانی کەمەوە لێرەدا ژیرێتی سایمۆندیس بەدیار دەکەوێ. وەکو گوتمان هەقمانە بەگومان بین لەحەکیم بوونی سایمۆندیس، بەڵام بەمانایەکی دیکەی ژیرێتی، واتە زۆرزان، سایمۆندیس ژیرە. سایمۆندیس لەپێستی جاهیلێکدا خۆی دەشارێتەوەو لەرێگای خستنەڕووی ئەو بۆ چوونەی عەوامەوە کە دەڵێت ژیانی ستەمکار باڵادەستترە هیرۆ ناچاردەکا سروشتی ستەمکاری یەکالابکاتەوە.

هیرۆ لەکاتی خستنەرووی راستی ژیانی ستەمکاردا هەر لەسەرەتاوە پێ بزانێ یا نەء کێشەیەکی فەلسەفیمان بۆ یەکلایی دەکاتەوە ئەویش رۆڵی هەستەکان لەکەشفکردنی حەقیقەتدا. کاتێك کە سایمۆندیس باس لەهەستەکان دەکا وەکو بینین، بیستن، بۆ نکردنو هتد، و دەڵێت "چێژ لای ستەمکار چەندین جار رێژەی زیاد دەبێت لەرێگای هەریەك لەو هۆکارانەوەی کە ئاماژدەمان پێدان، هەروەها ستەمکار خاوەنی ئەوشتانەیە کە کەمتر ئازار بەخشن"، سایمۆندیس لەرووکەشدا باس لەهەستەکان دەکا وەکو هۆکارێك کەلای ستەمکار مایەی هێنانی بەختەوەرین، بەڵام لەجەوهەردا کێشەیەکی دیکەی فەلسەفی فرە رەهەند دەخرێتەروو ئەویش پەیوەندی هەستەکانو بەختەوەری، رۆڵی هەستەکان لەکەشفکردنی حەقیقەتداو..هتد. هیرۆ دوو رەهەندی ئەو کێشەیەمان بۆ یەکلایی دەکاتەوە، یەکەم ئەوەی کە هەستەکان وەکو هۆکارێك لەژیانی ستەمکاردا مایەی هێنانی بەختەوەری زیاترنین ئەمەش لەبەرئەو کۆمەڵە هۆیانەی کەباسیان دەکاو هەرهەموو پەیوەندیان بەسیستەمی ستەمکاریو جێو مەقامی ستەمکارەوە هەیە، و دووهەم نیشاندانی ئەو راستییەی کە هەستەکان ناشێت پشتیان پێ ببەستین بۆ زانینی جەوهەری ستەمکاری، حەقیقەتی ستەمکاری شتێکەو هەستەکانیش وێنەیەکی دیکەمان دەربارەی ستەمکاری لادروست دەکەن کە شتێکی تەواو جیاوازە. ئەمەش ئەو کێشە ئیبستیمۆلۆژییەیە کە فەلسەفە لەمێژووی خۆیدا دەستو پەنجەی لەتەکدا نەرم کردوە. هیرۆ نەك ئەرگومێنتەکەی، وێنەکەی سایمۆندیس یا زۆربە هەڵدەوەشێنێتەوە لەپەیوەندیدا بەرۆڵی هەستەکانو ژیانی ستەمکارەوە، بەڵکو بەپەنهانی بەسایمۆندیسیش دەڵێ کە ئەو وێنە رووکەشەی هەستەکان لەمەڕ ستەمکارییەوە دەیکێشن وێنەیەکی دروست نییەو بەدوورە لەحەقیقەتی ستەمکارییەوە. (دواجار دەگەڕێینەوە سەرکێشەی هەستەکان).

هیرۆ لەکاتی خستنەرووی راستی ژیانی ستەمکاردا باس لەترسی ستەمکار دەکا لەپیاوی دلێرو عادلو ژیر (بەشی پێنجەم، ١و٢). ستەمکار لەپیاوی دلێر دەترسێ

چونکی پیاوی دلێرو جوامێر ریسك بەژیانییەوە دەکا لەپێناو ئازادیداو کۆیلایەتی قبوڵ ناکاو ئنجا کۆنترۆڵیش ناکردرێت. ستەمکار لەپیاوی عادل دەترسێ چونکی وەکو هیرۆ دەڵێ رەنگە خەڵکی یا زۆربە هۆشیار ببنەوەو بیر لەوەبکەنەوە کە چاکترە لەلایەن کەسی عادلەوە فەرمانڕەوایەتی بکردرێن، واتە لەهەردوو حاڵەتەکەدا ستەمکار لەکاراکتەرو خاسیەتەکانی ئەو دوو تایپە دەترسێ، تایپی دلێرو تایپی عادل، دلێریو عەدالەت، کە ئەم قسەیەی هیرۆ جەوهەری ستەمکاری دەردەخا کە رژێمێکە دژ بەئازادیو دژ بەعەدالەتو رژێمێکە ئەوکەسە بەدوژمنی خۆی دەزانێ کەباس لەئازادیو عەدالەت بکاو رژێمێکیشە لەدواجاردا لەسەر دەستی عەدالەتخوازو ئازادیخوازەکاندا کۆتایی پێ دێت، گەر کۆتایی پێبێت، رژێمێکە نەك ترس تێیدا فەرمانڕەوایە بەڵکو ترسنۆك بەرهەمدەهێنێ. لێرەوە ترسی هیرۆ لەکەسانی دلێرو عادل ترسی ستەمکارێك نییە بەڵکو ترسی ستەمکارییە لەعەدلو ئازادیخوازی. بەڵام ئەی ترس لەحەکیم یا حیکمەت (Wisdom) لەم ڕەوتەدا چ مانایەکی هەیە؟ بێ ئەوەی بچینە پێچ پێچەکانی ئەم کێشەیەوە دەتوانین بڵێین کە ترسی گەورەی هیرۆ لەحیکمەت ئەوەیە کە حیکمەت خۆی دەستەڵاتێکە سنور بۆ دەستەڵاتی ستەمکار دادەنێ. حیکمەت، هەرچی پەیوەندی بەفەرمانڕەوایەتی کردنەوە هەبێت، کۆمەڵێ پرنسیپە (Principles) کە لەناواخنیدا هەم دلێری لەخۆدەگرێو هەم دژایەتیکردنی کۆیلایەتیو هەم عەدالەت لەخۆدەگرێ، بگرە عەدالەت جەوهەری حیکمەتە، لێرەوە حیکمەت هەڕەشەیەکی گەورەیە بۆ سەر ستەمکاری. ئێمە لێرەدا لەگەڵ تەفسیری پرۆفیسۆر شتراوسدا یەك ناگرینەوە کە لەلێدوانیدا لەسەر ئەم دایەلۆگە عەدالەتو دلێری لێك جیادەکاتەوە، بەڕای ئێمە حیکمەتێك بوونی نییە بێ دلێریو بێ هەستی عەدالەت، هەر ئەمەشە بۆچوونی ئەرستۆ لەکتێبی "ئەخلاقی نیکۆماخی"دا. بەدگومانی بەرانبەر بەحەکیمو حیکمەت چ لەلایەن ستەمکارانەوەبێت یا خەڵکی عەوام لەڕاستیدا قسە لەخاڵێکی گرنگ دەکا ئەویش ئەوەی کەحیکمەت خۆی جۆرێکە لەدەستەڵات، مەبەستو نیازی مەعریفەیە، مەقامێکە، حاڵەتێکە کە بۆ هەموو کەس نییەو گەیشتن پێی ئاسان نییە،و نیازو مەرامیش لەحیکمەت خودی حەقیقەتەو هەر لێرەشەوە چ حیکمەتو چ حەکیم دەبنە شوێنی گومان لەلایەن ستەمکارانو بازاڕییەکانەوە شایانی لێتێگەیشتنە کە دەبینین ترسی گەورەی هیرۆ لەئینسانی حەکیمە، نەك لەبەرئەوەی کە حەکیم بیەوێ جێی ستەمکار بگرێتەوە، نەك لەبەرئەوەی وەك کەسی دلێر ریسك بەژیانییەوە بکا لەپێناو ئازادیدا، بەڵکو بوونی حەکیمو حیکمەت خۆی دانانی پرسیارە لەبەردەم ستەمکاریدا، داوپێنگەکانی ئینسانی حەکیم جیاوازنو بەهیچ شێوەیەك شوێنێك بۆ سازش لەگەڵ ستەمکاری

ناهێڵنەوە. لای ستەمكار نیازو مەرامی كەسی دلێرو كەسی عادل ئاشكرایە بەڵام نیازو مەرامی كەسی حەكیم ئاشكرا نییە ئەوەندە نەبێت كەستەمكاری لەلایەن حیكمەتەوە شایانی قبوڵكردن نییە. لێرەدا شوێنی خۆیەتی جارێكی دی گومان بكەین لەوەی كە سایمۆندیس بەڕاستی حەكیمە، چونكی هەر لەسەرەتاوە وا دەدوێ وەك ئەوەی ئەو بۆچونەی قبوڵ بێت كە ژیانی ستەمكاری شوێنی ئاواتخواستنە. لێرەدا هیرۆ هەقیقەتی گومان لەسایمۆندیس بكاو ئێمەش هەقمانە بپرسین ئەمە چ جۆرە حیكمەتێكە؟ شتراوس لەم رەوتەدا باس لەدووجۆر حیكمەت دەكاو ناونانی حیكمەتی سایمۆندیسیش جێدەهێڵێ بۆ ئێمە، حیكمەتی سۆفستائیو حیكمەتی ناسۆفستائی كە دەشێ ناوی بنێین حیكمەتی سوكراتی[٤] . ئینسانی حەكیم، بەقەولی شتراوس، "جەنتڵمانەو سۆفستائیش كۆیلەیەو بازاڕی". ئێمە وای دەبینین كە ئینسانی حەكیم ئینسانێكی جەنتڵمانە نەك مل نانێت بۆ ستەمكاری بەڵكو تاكە سامو هەیبەتێكە كە ستەمكاری لەبەردەمیدا بسڵەمێتەوە، سۆفستائیش ئەو كەسە بازاڕییە كە نەك بەتەنیا مل بۆ ستەمكاری دەنێ بەڵكو بەهانە بۆ ستەمكاری دەهێنێتەوەو لەتەك هەموو رژێمەكاندا هەڵدەكا. جەنتڵمان خاوەنی پرنسیپە، سۆفستائی نەك پرەنسیپی نییە بەڵكو بانگەشە بۆ كەیاس (ئاژاوە)و بەزمانی مۆدێرن "فەوزەویەت" دەكاو مشەخۆرێكە لەسەر كەیاس دەژیو هەمووشت لای ئەو دەڕوا جگە لە حەقیقەت.

ترسی هیرۆی ستەمكار لەحیكمەت لەراستیدا لەوێدایە كە ئەو لەحیكمەت تێناگا، حیكمەت لای ئەو موعەمایە، ئەو لەدلێریو ئینسانی دلێر تێدەگا، ئەو لەنیازی ئینسانی عادلو لەعەدالەت تێدەگا، تێدەگا كە عەدالەت پێچەوانەی ستەمكارییە، بەڵام چونكی ئەزموونی حیكمەتی نییە لەحیكمەت تێناگاو هەرلێرەشەوە حیكمەت مەترسییە گەورەكەیە بۆ سەرخۆی وەك ستەمكارێكو بۆ سەر رژێمەكەی كە ستەمكارییە. هەموو شتێكی نادیار شوێنی مەترسییە، بەڵام حیكمەت تەنیا شتێكی نادیار نییە كە رەنگە رۆژێك بەدیار بكەوێ، بۆ هەمیشە حیكمەت بۆ بازاڕییەكانو شاعیرەكانو ستەمكارەكان ئەو موعەمایەیە كەشوێنی مەترسییە، چونكی لەگەڵ دەركەوتنی یەكەم پریشكی حیكمەتدا بازاڕییەكانو شاعیرەكانو ستەمكارەكان بەشەوارە دەكەون. رەنگە بشێ رای جیاوازمان هەبێت بەرانبەر بەژیرێتی سایمۆندیس، بەڵام دەشێت هەموو لەسەر ئەو خاڵە كۆك بین كە سایمۆندیس بەژیرێتی خۆی هیرۆ ناچار دەكا كە كەمو كوڕییەكانی ستەمكاری بدركێنێو تاڵترین راستی دەرك پێ بكا ئەویش ئەوەی "شارەكان بەڕێزەوە لەبكوژانی ستەمكارەكان دەڕوانن".

لەبەشی یەكەمدا سایمۆندیس ئاماژدە بەهەشت جۆر لەچێژو ئازاردەكا كە رەنگە وابكەن ستەمكاری شوێنی ئاواتخواستن بێت، لەوانە بینین، دەنگەكان، سێكسو هتد.. هیرۆش یەك بەیەكی ئەو ئەرگومێنتانە پووچەڵ دەكاتەوەو هەرچی پەیوەندیشی بەسێكسەوە هەبێت (لێرەدا قسە لەسەر پرنسیپی چێژە) ئەو رای وایە كە ستەمكارەكان لەم روەشەوە لەمەوقعێكی خراپدا خۆیان دەبیننەوە چونكی ستەمكارەكان بێ بەشن لەعەشق. تائێرە دایەلۆگەكە لەدەوری دوو بۆچوون دەسوڕێتەوە، یەكێكیان كە سایمۆندیس دەریدەبڕێو بۆ چوونێكی بازاڕییەو وا لەستەمكاریو هۆكانی ستەمكاری دەڕوانێ كە چێژە بەدەنییەكان، لەوانە سێكس، ئەو هۆیانەن لەپشت، ستەمكارییەوە، دووەمیان بۆچوونی هیرۆیە كە بەپێی ئەرگومێنت خاڵ بەخاڵی بۆچوونی یەكەم بەتاڵ دەكاتەوەو بۆچوونێكە دەڵێ: ستەمكار دابڕاوە لەهەمووشتی چاكو بەچێژ، چێژی جەنگ، مانای قوڵی هاوڕێیەتی، بڕوا، وڵات، هامشۆكردنی پیاو چاكان، نەبوونی عەشق، لەجیاتی ئەوە لەترسێكی هەمیشەییدا دەژی، ناچارە تاوان لەسەر تاوان ئەنجام بدا تاكو دەستەڵاتی بپارێزێو گەر كوژراش خەڵكی رێزێكی زۆر بۆ بكوژەكەی دادەنێن، گرنگ ئەوەیە كە ئەمە ستەمكارەو لەجەوهەری ستەمكارانەی رژێمەكەی دەدوێ تائێرە تاكتیكی سایمۆندیس بەچاكی ئیشی كردوە، بەمانایەكی دی، ئەو خاڵەی كە سایمۆندیس چاوی لێبڕیوە ئەوەیە كە ژیانی ستەمكاری دەبێتە مایەی بەدەست هێنانی دەستەڵاتو سامان، بەڵام لەچێژە بەدەنیەكانەوە دەست پێدەكا تاكو هیرۆ ناچار بكا ئەو بەرەتكردنەوەی ئەو بۆچوونە هەڵبستێو ئیدی ئەوەی دەمێنێتەوە بیستنی هۆ سەرەكییەكانن یا پاڵنەرە سەرەكیەكانی كە لەپشت ستەمكارییەوە بونیان هەیە. ئەگەر چێژە بەدەنیەكان پالنەر نەبن لەودیو كەڵكەڵەی ستەمكاریەوە، ئەی پاڵنەری سەرەكی چییە؟ سایمۆندیس دوای بێدەنگییەك كە خۆی لەم تێكستەدا بێدەنگییەكە زۆرتر لەهەر رستەیەك یاگوزارەیەكی دیكە دەدوێ، ئایدیایەكی دیكە دەخاتە روو بۆ تاقیكردنەوە ئەویش ئایدیای (honor)ە، شەرەفو رێزو ناوو ناوبانگ، واتە ئەو چێژەی كە رێز بۆ دانانو ناو و ناوبانگو شەرەف دەیبەخشێ وەكو پاڵنەرێك بۆ بوون بەستەمكار. سایمۆندیس پێی وایە كە هیچ چێژێك نییە بالاتر لەچێژی بەدەستهێنانی رێزو شەرەفو جێو مەقامو ناوبانگ. تەنیا ئەم چێژە ئینسانییە كە دەتوانێت نزیك بێتەوە لە خودایەتیەوە (Divinty)، ستەمكارەكان شوێنی شكۆو رێزدانانن لەهەر كەسێكی دیكە زیاتر. لەمەزیاتر، ئەو دەڵێت ئینسان بەهۆی بوونی هەستكردن، چێژ وەرگرتن لەشەرەفو رێزو ناوو ناوبانگ لەئاژەڵ جیا دەكرێتەوە. با لەسەر ئەم خاڵە كەمێك بوەستین.

کۆژیف لەوتارەکەیدا (ستەمکاریو حیکمەت) لەسەر کتێبەکەی شتراوس کە دواجار لەدوو توێی کتێبێکدا چاپ دەبنەوە، ئایدیای شەرەفو ناوو ناوبانگ لەم دایەلۆگەدا دەبەستێتەوە بەهاوکێشەی سەروەرو کۆیلەوە لای هیگلٚ، کە بەڕای ئێمە هەوڵێکی مانادارەو لەشوێنی خۆیدایە بەلاّم ئەوەی کە ووتارەکەی (کۆژیف)ی لاواز کردوە لەلایەکەوە پیٚ داگرتنی کۆژیڤە لەسەر کۆتایی هاتنی مێژوو سەرهەڵدانی "دەوڵەتێکی موتەجانسسی گەردوونی"و لەلایەکی دیکەوە سادەکردنەوەی خودی فەلسەفەی هیگلٚ (قسەکردن لەسەر کۆژیڤ کێشەیەکی دیکەیەو لێرەدا بواری درێژەدان بەم خاڵە نییە).

گەر لەدیدی هیگڵەوە بڕوانینە کێشەی شەرەفو ناوو ناوبانگ ئەوا دەبێت بڵێین ئەمە خاسیەتی هەموو ئینسانێك نییە بەڵکو خاسیەتی سەروەرەکانە (Masters)، واتە ئەوە تەنیا سەروەرە کە لەبیری شەرەفو سومعەدایەو لەپێناویدا ئامادەیە بمریٚ. گەر خوێندنەوەیەکی هیگڵی بۆ گوزارەکەی سایمۆندیس بکەین ئەوا دەبێت لەفیکرەی ئارەزووەوە دەست پیٚ بکەینو سومعەو شەرەف وەکو ئارەزووی ئارەزوەکان سەیربکەین[٥] . بەپێی خوێندنەوەیەکی هیگڵی دەتوانین بڵێین کە ئارەزو ئەو شتەیە کە بوون دەگۆڕیٚ، لەحاڵەتێکی سروشتییەوە بۆ حاڵەتێکی بالاّتر، خۆی بۆ خۆی بەیاندەکا لەمەعریفەدا، واتە وەك بابەت خۆی بۆ زاتێك بەیاندەکا. لێرەوە مرۆڤ لەرێگەی ئارەزووەوە دروست دەبێت (لەبیرمان بێت ئەمە بەپێی خوێندنەوەی هیگڵی) خۆی بەیان دەکا بۆ خۆیو ئەوانی دیکە وەك "من". "من" بریتییە لەمنی ئارەزوو. ئارەزوو مرۆڤ پالٚ پێوەدەنیٚ بۆ کردار (Action)، کرداریش خودبەخود فیکرەی (نەفیکردنەوە) یاخود وێرانکردن لەخۆ دەگریٚ. تێرکردنی ئارەزوو پێویستی بەکردارەو کرداریش وێرانکردنو بیناکردنەوەیەو هەر ئەمەشە واقیعی خودێتی (subjectivity). بۆ ئەوەی خود (زات) هۆشیاری هەبێت بەناچاری دەبێت ئارەزوو چاو لەشتێکی ناسروشتی ببڕێت ئەمەش هیچ نییە جگە لە خودی ئارەزوو، واتە ئارەزوو ئاراستەی ئارەزوویەکی دیکە دەکرێتو ئەمەش لەڕێگای نەفیکردنو توانەوەی کردارەوە کە دەبێتە مایەی تێرکردنی ئەو ئارەزووە، لێرەوە منێکی دی دروست دەبێت. بەلاّم مادامێك ئارەزوو لەڕێگای کردارەوە دێتە دی، کەواتە خودی "من" هیچ نییە جگە لەکردار. ئارەزووی مرۆڤ ئاراستەی ئارەزوویەکی دیکە دەکریٚ، کەواتە لێرەدا قسە لەفرەیی ئارەزووەکان دەکەین، مەبەستیش لەئینسانەکانە، لێرەوە ئارەزوو ئاراستەی بەدەستهێنانی ئارەزووی ئەوانی دیکە دەکرێت، واتە بەدەستهێنانی ئارەزووی ئەوی دیکە بۆ خۆ. لەم هاوکێشەیەدا ئارەزوو کە چاو لەئارەزووی ئەوی دیکە دەبرێت ئەمەش واتە دەست

بەسەراگرتنی ئارەزوی ئەوی دیکە، واتە بەدەستهێنانی ددان پێدانان (Recognition) یاخود بوون بەشوێنی عەشق، خۆش ویستن لەلایەن ئەوی دیکەوە (to be desired) یاخود بەدەستهێنانی سومعەو شەرەف کە ئارەزووی ئارەزووەکانە. تەنانەت شتو مەکی مادی کە لەخۆیدا مانایەکی نییە کە ئارەزوو دەکریٚ بۆ ئەوەیە چونکی ماتەریالّی ئارەزووەکانی دیکەیە. ئارەزووی ئینسانی بۆ ئەوەی ببێتە ئینسانی دەبێت ئارەزووە ئاژەڵییەکان بەجیٚ بهێڵیٚو لەودیو ئەو ئارەزووانەوە ئارەزووی ئینسان بکاو ئەمەش ریسك ئامێزە بەلاّم هەر ئەم ریسکەشە بەپێی هیگلٚ کە ئینسان دەکا بەئینسانو واقیعی ئینسانی لیٚ دروست دەکرێت. ئینسان دەبێتە ئینسان لەرێگای ریسککردنیەوە بەژیانییەوە بۆ بەدەست هێنانی ئارەزووی ئینسانی، واتە ئارەزووی ئاراستەی ئارەزوویەکی دیکە دەکرێت، ئەمەش واتە جێگۆڕکیٚ کردنی ئارەزوویەك (ماتەڕیالیەکان) بەئارەزوویەکی دیکە کە ئارەزووی ئەوی دیکەیە. "من" ئارەزوودەکەم کە "ئەو"ی دیکە ددان بە بەهاکانی مندابنیٚ، یاخود من ئارەزوو دەکەم، بێگومان ریسك بەژیانمەوە دەکەم، تا ئەوی دی لەمندا "سەرچاوەی شکۆو دەستەلاّت ببینێتەوە". لێرەوە هەموو ریسکی ئینسانی، لەم دیدەوە، بریتییە لە بەدەست هێنانی ئەو ددان پێدانانەو قسەکردنیش لەخود هۆشیارییە، واتە قسەکردن لەسەر ئەو شەڕەیە لەسەر ددان پێدانان، شەڕێك لەپێناو هەیبەتو سومعەو شەرەفدا، کە بەڕای هیگلٚ بیٚ ئەم شەڕە تامردن لەپێناو سومعەدا شتێك نەدەبوو بەناوی واقیعی ئینسانییەوە. ئینسان لەو ئارەزووە دروست بوە کە چاو لەبەدەستهێنانی ئارەزووی ئەوی دیکە دەبڕیٚ. لەم جەنگە خوێناویەدا یەکێك ئامادەیی ریسك کردنی هەیەو ئارەزووی سومعەو شەرەفو ددان پێدانانی دەکا لە ئەوی دیکەو یەکێکی دی دەترسیٚو ریسك ناکاو لەدواجاردا مل کەچ دەکاو ددان بەجیٚو مەقامو دەستەلاّتو هەیبەتی ئەوی دیکەدا دەنێتو دەست بەرداری ئارەزووی بەدەست هێنانی ئارەزووی ئەوی دیکە دەبێت، واتە دەست بەرداری "ددان پێدانان" دەبێتو ددان بەئەوی دیکە دادەنێتو بیٚ ئەوەی ددانی پێدا بنریٚ (without being recognized) ددانبنان بەئەوی دیکەدا واتە سەیرکردنی وەکو سەروەرو کردنی خۆ بەکۆیلە. یەکێکیان هۆشیارییەکی سەربەخۆیە، واتە واقیعی جەوهەری لای ئەو بوونە بۆ خۆی، ئەوی دیکە هۆشیارییەکی نا سەربەخۆیە (واتە سەر بەکەسێکی دی هۆشیارییەکی دیکەیە) واتە واقیع لای ئەو بریتییە لەبوون بۆ کەسێکی دیکە کەسی یەکەم سەروەرە،و ئەمەی دوایی کۆیلەیە.

هیرۆ ئەوە بۆ سایمۆندیس روون دەکاتەوە کە سومعەو شەرەفێك کە ستەمکار بەدەستی دەهێنیٚ سومعەو شەرەفێکی رەسەن نییە چونکی سەرچاوەکەی ترسە

"خزمەتێك كە بەرئەنجامی ترس بێت ناشێ بەڕێزو شەرەف لەقەڵەم بدرێت" بەڵكو جۆرێكە لە كۆیلایەتی. كەواتە كرداری كۆیلە ناتوانێ سەروەر رازی بكاو لەم حاڵەتەدا ستەمكار، گەر هیگڵیانە لەمەسەلەكە بڕوانین دەڵێین، هەر ئەمەشە تراژیدیای سەروەر، هەر ئەمەشە چارەنوسی جەنگی بەدەست هێنانی سومعەو دەستەڵاتو ئارەزووی ددان پێدانان كە لەدواجاردا سەروەر خۆی لەبەردەمدا دەبینێتەوە. بۆ ئەم حاڵەتە تراژیدییە؟

لەجەنگی سەروەرو كۆیلە بۆ بەدەست هێنانی ددان پێدانانو سومعەدا، سەروەر تەنیا كەسێك نییە كە خۆی بەسەرەوەر بزانێ بەڵكو كۆیلەش واسەیری دەكاو كۆیلەش خۆی بەكۆیلە دەزانێ (چونكی شەهامەتی ریسك كردنی بەژیانەوە نییە،و ئنجا لەچاوی سەروەریشەوە بەكۆیلە سەیر دەكری). راستە سەروەر ددان بەكەرامەتی ئینسانیدا دەنرێ بەڵام ئەم ددان پێدانانە لەلایەن كەسێكەوەیە كە ئەم، واتە سەروەر، ددان بە ئەودانانێو لەلایەن كەسێكەوەیە كە شایانی ئەوە نییە، لەمەوقیعی ئەوەدا نییە كە ددان بەكەسدا بنێو بگرە چونكی ئازاد نییە، سەروەرنییە، شەهامەتی سەروەرانەی نییە، ددان پێدانانەكەی مانایەكی نییە، هەر ئەمەشە تراژیدیای سەروەر، واتە لەدواجاردا لەلایەن كەسێكەوە بەبەڕێزو خاوەن شكۆ لەقەڵەم دەدرێ كە كۆیلەیە، هەر ئەمەشە مەغزای قسەكەی هیرۆ، هەرئەمەشە كە هیرۆ دەیەوێت بەئازارێكی زۆرەوە تەعبیری لێبكا وەك ئەوەی بڵێ "من چی بكەم لەناوو ناوبانگێك كە لەلایەن كۆیلەكانەوە بەدەستی دەهێنم". هیرۆ چاك دەزانێ كە ئەوەی خەڵكی یا رەعیەتەكەی لێی دەترسن، ئەوەی كە ستەمكاری لەسەر ترس بەندە، كرۆكی تراژیدیای ستەمكارو ستەمكارییە. ئەو چاو لەوكاتە دەبڕێ كە خەڵكی بەسەرچاوەی ئەتۆڕەتی (دەستەڵات)ی بزانن، بەڵام ئەم سەیركردنە سەرچاوەكەی ترس نەبێت، ددان پێدانان بەدەست بهێنێ بەڵام ئەم ددان پێدانانە سەرچاوەكەی ترس نەبێت، لەكەسانێكەوە نەیەت كە ترسنۆكنو لەترسی ژیانیان ئامادەن هەموو جۆرە درۆیەك بكەنو ددان پێدانانێك لەئەمانەوە مانایەكی نییە، ئەوكەسەی شەهامەتی نەبێتو بەڕێزەوە سەیری خۆی نەكاو سومعەی نەبێت ناشتوانێ بەكەسی دیكەی ببەخشێ (مەسەلە عەرەبییەكەی دەڵێ "فاقد الشیئ لایعطیه") (ئەو كەسەی شتێكی نەبێت ناتوانێ بیدا). هیرۆ ددان بەو راستییەدا دەنێ كە فەشەلی هێناوە چونكی تەنیا لەرێگەی هێزو ترسەوە، كە جەوهەری ستەمكارییە، توانیویەتی كارێك بكا خەڵكی قبووڵی بكەنو هەرچیەكیش دەیبیستێ لەستایشو پێدا هەڵدان مانایەكی نییە چونكی لەرەعیەتێكی تۆقیوو ترساو بێ شەهامەتەوە دێتەدەرێ. بەڵام ئەوەی كەهیرۆ لەیادی دەكا ئەو خاڵە جەوهەریەیە كە ئەوەی ئەو باسی دەكا

كرۆكی ستەمكارییە، ستەمكاری چییە گەر كەسێك، دەستەیەك، خۆی یا خۆیانو دیدو بۆچوونیانو كردارەكانیان بەسەر زۆربەدا نەسەپێننو بۆ سەرگرتنی ئەم هەوڵەش ترسو تۆقاندن وەك چەك بەكار نەهێنن بێ ئەوەی حیسابێك بۆ دیدو ئارەزووی زۆربە بكەن؟ ستەمكاری بریتییە لەفەرمانڕەوایەتیكردنێك بەسەر كەسانێكدا كە هیچ دەستەڵاتێكیان نییە لە هەڵبژاردنی ئەو سیستەمەدا،و جۆرە فەرمانڕەوایەتیكردنێكە بێ یاسا، یا لەدەرەوەی یاساو عەدالەتو تەنیا ئیرادەی ستەمكارە كە بریتییە لەكۆی یاساو دەستەڵات. كەواتە حوكم كردنێكە بەسەر رەعیەتێكدا كە لەمرۆڤ بوون كەوتوونو ئامادەی هەموو فەرمانێكن. مەبەستی سایمۆندیس لەفیكرەی "هونەری ستەمكاری" گۆڕینی ئەم حاڵەتەیە لەقبوڵنەكردنی ستەمكارییەوە لەلایەن خەڵكییەوە بۆ قبوڵكردنی دوای هێنانەدی چەند گۆڕانكارییەك. ستەمكاری حوكم كردنێكە لەدەرەوەی یاساو بزربوونی یاساش واتە نەبوونی ئازادی، ئازادی بوونی نییە لەغیابی یاسادا.

گەر شەرەفو ناوو ناوبانگ خاڵێكی جەوهەری بێت لای سایمۆندیسی شاعیر ئەوا عەشق خاڵێكی جەوهەرییە لای هیرۆی ستەمكار. هیرۆ دەیەوێت خۆش بویسترێو دادو بێدادیەتی لەوەی كەبێبەریە لەعەشق، لەخۆشەویستی لەلایەن كەسانی دیكەوە. لێرەدا زینۆفۆن خاڵێكی جەوهەری ستەمكاریمان بۆ بەیان دەكا ئەویش ئەوەی كە ستەمكارەكان تەنیا بەداگیركردنی دەستەڵات ناوەستنەوە، بگرە داوای ئەوە دەكەن كە خۆش بویسترێن لەلایەن هەموانەوە، بەواتایەكی دی لەپشت ستەمكارییەوە ئیرۆسێك (Eros) لەكاردایە. لێرەدا زینۆفۆنو ئەفلاتوون یەك دەگرنەوە لەسەر ئەو خاڵەی كە ئیرۆس پاڵنەری سەرەكی ستەمكارییە. لەلایەكی دیكەشەوە جیاوازی فەیلەسوفو ستەمكار لێرەدا دەردەكەوێ، هەردووك لەلایەن ئیرۆسەوە فەرمانڕەوایەتی دەكرێن، یەكێكیان لەلایەن ئیرۆس یاعەشقی حیكمەتو مەعریفەوە، ئەمەش كەس نییە جگە لە فەیلەسوف، ئەوی دیكە ئیرۆسێكی سیاسی واتە بەدەستهێنانی عەشقی كۆمەڵانی خەڵكی.

هیرۆ نەك لەدەستی بێ عەشقی گلەیی دەكا بەڵكو لەبێ هاوڕێیەتیش، هاوڕێیەتی راستەقینە، دادو فوغان دەكا. هاوڕێیەتی بریتییە لەخۆش ویستنو تەقدیركردنو بڕوا پێهێنان لەلایەن دۆستێك یاچەند دۆستێكەوەو ئەمەش سەرچاوەی چێژێكی بێ سنورە. هاوڕێیەتی نەك چێژ بەخشە بەڵكو سەرچاوەی چاكیشە، دەبینین هیرۆ حەسودی بەوانە دەبا كە هاوڕێیان هەیە. هیرۆ تەنیا ئاماژدە بەو راستییە دەكا كە ستەمكار بێ هاوڕێیە چونكی لەرێگای ترسو ترۆرەوە حوكم دەكاو بوارێكی بۆ هاوڕێیەتی راستەقینە نەهێشتۆتەوە، ئەمەش لەبەرئەوەی هاوڕێیەتی نییە

لەدەرەوەی، یەکەم، بڕوا (trust)، دووەم، عەشق، سێیەم، ئازادی، واتە هاوڕێیەتی تەنیا لەنێوان کەسە ئازادەکاندا دێتە ئاراوە، ئەوکاتەی کەسێك بەئاگرو ئاسن حوکم بکا مانایەك بۆ دۆستایەتیو بڕواو ئازادیو متمانە نامێنێتەوە، دوای زینۆفۆن بەدوو هەزار ساڵ مۆنتسیکیۆ جارێکی دی جەغد لەسەر ئەم راستییە دەکاتەوە کە لەژێر سایەی ستەمکاریدا. هاورێیەتی بوونی نییە.

*   *   *

با لەسەرەتایەکی تازەوە دەست پێ بکەین بۆ خوێندنەوەی ئەم تێکستە گرنگەو ئەمجارە چەمکی ئازادی خاڵی دەست پێکردن بێت، واتە بێ بەری بوونی ستەمکاری لەئازادیو بگرە ئازاد نەبوونی خودی ستەمکار کە هیرۆ جەغدی لەسەر دەکات. هیرۆ لەبەراوردکردنی ستەمکار بەکەسی تایبەتدا بە پلەی یەك دەڵێت کەستەمکار کەسێکی ئازاد نییە، ئازاد نییە لەوەی کە سەفەربکا بۆ هەر کوێیەك کە دڵی دەخوازێ، ناتوانێ گەشتو گوزاربکاو دیدەنی شوێنی جیاوازبکا بۆ بینینی دیمەنە سەر سوڕهێنەرەکانو ناتوانێ لەفیستڤاڵەکاندا بەشداری بکا لەبەرئەوەی شوێنی ئاسایشو ئەمان نییە بۆ ستەمکار کە "بچن بۆ ئەو شوێنانەی کە ئەمان تێیدا بەهێزنین..". هەروەها ستەمکار ئازاد نییە لەوەی کە خۆشی ببینێت لەبیستنی ستایشکردنی خۆی چونکی دەزانێ ئەوستایشانە پڕن لەنیفاقو هەروەها ئەوانەی کە هیچی خراپ ناڵێن دەربارەی ئەم خۆی لەراستیدا لەدڵی خۆیاندا هەزاران ئایدیای خراپیان لەسەر ئەم کەڵەکە کردوە. هەروەها ستەمکار ئەوە دەزانێ کە ئەوکەسانەی ستایشی دەکەن بەئیحتمالی زۆر یاموجامەلەی دەکەنو تەمەلوقی بۆدەکەن یاخود مەبەستێکی خود پەرستانە لەودیو ئەو ستایشەوە خۆی مەڵاس داوە. دووبارە لەمەڕ خواردنو خواردنەوەشەوە ئازاد نییە، بەڵکو بەڕای هیرۆ ستەمکار هیچ ئازادییەکی نییە لە لەزەت کردن لەخواردنو خواردنەوەداو لەبەر کۆمەڵێك هۆ (بڕوانە1.23-1.25). ئەو ئازاد نییە لەوەی کە جڵەوی ئارەزووەکانی بگرێتەوە ئەمەش واتە بێ رێزی، چۆن؟ لەبیرمان بێت کەسایمۆندیس کاتێك بەراوردی ستەمکار دەکا لەگەڵ تایپەکانی دی، بەراوردی ستەمکار ناکا لەگەڵ کەسی بازاڕی، عەوام، یا سادە، بەڵکو تایپێکی دیکە لەبەردەمیدا قووت دەکاتەوە کە تایپی پیاوی راستەقینەیە (Real man). پیاوی راستەقینە ئەو پیاوەیە کە ئازادە، ئازادیش لەوەدانییە کە هەرچیت بوێت بیکەیت، بەڵکو ئازادی پیاوی راستەقینە وا لەزەبتکردنی نەفسو دەروونو خۆدا، واتە هەبوونی ژیانێکی موعتەدیلو هەبوونی توانای زەبتکردن، دیسپلینکردنی زات. ستەمکار ئازاد نییە چونکی خاوەنی ئەم ئیرادەیە نییە، بەڵکو توانای زەبتکردنی خۆی نییە لەهەموو روەکانەوە، ئەمە جگە

لەوەی کە ئازاد نییە بەهۆی بێ بڕواییو بێ هاوڕێیەتیو بەهۆی بڵاوکردنەوەی ئەو هەموو دوژمنایەتیو ترسو لەرزەوە لەنێو شاردا. هەروەها وەك گوتمان ستەمکار ئازاد نییە لەچێژوەرگرتن لەعەشق چونکی عەشق ئەوکاتە مانای هەیە کە لەنێوان دووکەسی ئازاددا روودەداو هەر دوولا وەك یەك عەشق بەیەکتری دەبەخشن لەبەرهیچ نا، نەدەستەڵاتو نەسامانو نەجێو مەقام، بەڵکو لەبەر خودی عەشق، ئەمەش مەیسەر نابێت مەگەر لەگەڵ تایپی خۆنەبێت، لەم روەوە ستەمکار زەرەریەتی. هەروەها لەیادمان بێت کەستەمکار ئەزمونی ئەو عەشقە ناکات کە لەنێوان دڵدارەکانو دۆستەکاندا هەیە چونکی رەهەندێکی سەرەکی عەشق بڕواو باوەڕهێنانە بەیەکدیو ستەمکاریش لەم روەوە ژیانی ئەو، ئەزموونەکانی، مەوقیعی سیاسی ئەو کورتی دەهێنێتو بگرە ژیانێك دەژی بەدوور لەعەشق، بۆ؟ ژیانێك دەژی بەدوور لەعەشق چونکی ئەو هەمیشە لەدڵەڕاوکێو ترسو بێ بڕوایدا دەژیو ناتوانێت باوەڕ بەکەسێك بکا جا چ دەگابەوەی کە کەسێکی دی خۆش بوێت، خۆش ویستن واتە بڕوا کردن بەمەعشوق، بڕوا لەوەدا کە مەعشوق نەك نابێتە سەرچاوەی خراپی بۆ عاشق، بەڵکو سەرچاوەی هەموو دڵنیاییە کە ستەمکار لەم دڵنیاییە بێ بەشە، بەمانایەکی دی لەئەزمونی عەشق بێ بەشە. لەعەشقدا ترس لە گیانی خۆو سەلامەتی بەدەنی خۆ بوونی نییە، بەڵکو عەشق خۆ بەدەستەوەدانی مەعشوقە، بەڵام لەبیرمان بێت کە ستەمکار لەترسێکی ئەبەدیدا دەژی هەرچی پەیوەندی بەئەوانی دیکەوە هەبێت. ئەو دەزانێ کەشیاو نییە بۆ ستەمکار کە بڕوابەکەس بهێنێ کە ئەو خۆشی دەوێ، هەر ئەمەشە دۆزەخی ستەمکار، ئاخربڕوا نەهێنان بەدوژمن نەك سادەیە بەڵکو پێویستە، بڕوانەهێنان بەهەموو کەس حیکمەتە، بەڵام بڕوانەهێنان بەهیچ کەس ئائەمە دۆزەخە، جا ئەو کەسە بگرە دۆستو مەعشوقت بێت. کورت هێنانی ستەمکاری لەبواری عەشقدا گرنگیەکی تایبەتی هەیە چونکی پەیوەندییەکی تەنگاتەنگ هەیە لەنێوان ستەمکاریو عەشقدا. ستەمکاری ئەو سیستەمەیە کە لەدوورەوە ئەو خولیایە دروست دەکا لەخەڵکیدا بەرانبەر رژێمی ستەمکاری وەك ئەوەی مەیدانێك بێت بۆ بەدەست هێنانی عەشق، دەست گەیشتنی بەهەر مەعشوقێ کە دڵت بخوازێ بەهەر عیشقێ کە خولیای بیت، لەودیدەوە کە ستەمکار سەروەری مەیدانی عەشقە، ئەمە دیارە بێ ئاگا لەوەی کە ستەمکار ئەو بیابانە بەرە هووتەیە خاڵی لەعەشق. وێڕای حەقیقەتی ستەمکاری، لەناو خەڵکیدا ئەو حەماسەتە، بەڵام بەهەڵە، دروست دەبێت بۆ ستەمکاری وەکو ئەوەی ئەو سەرزەمینەبێت کە تێیدا ئارەزووە عیشقیەکان تێردەبن.

سایمۆندیس بەسادەیی مەسەلەکە روون دەکاتەوەو پێی وایە کەستەمکاری ئەوهەڵو مەرجە بۆ ستەمکار دەڕەخسێنێ بۆ ئەوەی کە لەتەك جوانترین کەسدا پەیوەندی عیشقی بکا، هیرۆ لەتەك ئەم جۆرە بیرکرنەوەیەدا نییەو بەتایبەت لەتەك ئەم بەهانە هێنانەوەیەدا گیروگرفتی هەیە، هیرۆ ئەوە روون دەکاتەوە کە چۆن رەوانییە، شیاو نییە لەتەك ئافرەتێکی خۆماڵیدا زەماوەند سازبدا، بۆیە دەبێت تەنیا ئەم کێشەیە لەڕێگای زەماوەندێکەوە چارەسەر بکردرێت لەتەك ئافرەتێکی هەندەرانیدا کە خودی ستەمکارپێشتر نەیبینیوەو دەستی بەردەستی نەکەوتوە، بەواتایەکی دی هەرگیز شوێنی ئارەزووی ستەمکارنەبوە، واتە بزربوونی عەشق‌و ئارەزوو،و ئامادەبوونی هۆو بەهانەی دیکە لەوانە سیاسی‌و ئابووری‌و.. هتد، هەڵبژاردنی ئافرەتێکی هەندەرانی هەڵبژاردنێکە بەرمەبنای هەندێ حیساباتو لەبەرچاوگرتنی سیاسی‌و کۆمەڵایەتی بەدوور لەعەشق، لەوانە بۆ نمونە دەوڵەمەندبوونی ئافرەتی هەڵبژێردراو، واتا حیساب بۆکردنی سامان نەك هەست‌و عەشقی ساتەوەختی یەگتر بینینی عاشقانە، خواستنی شتێك لەدەرەوەی عەشق، خواستنی دەستەڵاتو پلەوپایەی کەسی خوازراو نەك کەسی شوێن ئارەزوو و تاسە.

چ کارەساتێك گەورەترە لەکارەساتی زەماوەند کردن لەتەك کەسێکدا کە نەشوێنی رەحم‌و نەشوێنی عیشقی ئێمەبێت؟ بەڵێ ئائەمەیە کلۆڵی ستەمکار. بەڕای سایمۆندیس، هیرۆ دەتوانێ دەستی بەشتە خۆشەکان بگاو دەتوانێ لەگەڵ جوانترین کەسدا بخەوێ، بەڵام لەبەرئەوەی هیرۆ لەرێگای ترس‌و تۆقاندنەوە حوکم دەکا ناتوانێ ئومێدی ئەوەی هەبێت کە عیشقی وەڵام بدرێتەوە یاخود باوەڕی هەبێت بەهەر وەڵامێك کە ئەوە لەعەشقەوە سەرچاوەی گرتوە. ترس هەموو متمانەیەك دەکوژێ‌و نەبوونی متمانەش لەخۆیدا دەبێتەوە هۆی پەخش بوونەوەی ترس، بەڵام ئەمجارە ترسی ستەمکار لەدەوروبەرو بەرئەنجامەکەشی مەحف بوونەوەی عەشق.

دەبێت لەیادمان بێت کە ئێمە لێرەدا لە ئیرۆسێکی تایبەتی قسەدەکەین بەمانای ئارەزووی مرۆڤەکان بۆیەکتر، دەنا ستەمکاری‌و ستەمکار بێ بەش نین لەئیرۆس، ئەوەی لەستەمکاردا چالاکە جۆرە ئیرۆسێکی سیاسییە بەڵام بەهۆی لەدەست چوونی یا کەم بوونەوەی دەستەڵاتی عەقڵەوە ئیرۆسێکە دێوانەو بێ هیچ سنورێك.

ئیرۆسی سیاسی کە دواجار لای ئەفلاتون دەیبینینەوە گەر رێنومایی بکردرێت لەلایەن عەقڵەوە بەرهەم‌و کرداری نەجیبانەی لێدەکەوێتەوە. شێوازی ژیانی ستەمکار بریتییە لەهەوەس‌و ئارەزوو بۆ هەیمەنە پەیداکردن بەسەرئەوانی دیکەدا کە لەبواری گشتی‌و مەدەنیدا بەستەمکاری دەشکێتەوە، لەسەر ئاستی تاکە کەسیانەی ستەمکاریش ئەو بۆشاییە رۆحییە دروستدەکا کە عەشقی تێدانییەو ژیانی

ستەمکار دەبێتە گێژاوێکی دووبارە بوەوە لەچاندنی ترس‌و بڕوانە بوون‌و ئنجا دەست درێژی بۆسەر دونیای هەموان. هیرۆ خۆی ددان بەو راستییەدا دەنێ کە "بەزۆر شت سەندن لەدوژمن" چێژێکی زۆری پێدەداو باجی ئەم چێژەش ئەو شێوازی ژیانەیە کە ئەو دەژی‌و خاڵییە لەمتمانەو ئنجا دۆستایەتی. دۆستایەتی رەسەن تەنیا ئەو کاتە مەیسەر دەبێت کە ئینسانەکان ئازادن، بەزمانی یۆنانی کۆن قسان بکەین، تەنیا ئینسانە ئازادەکان، نەك کۆیلەکان، دەتوانن ببنە دۆست، بەڵام بەهۆی حوکم کردنییەوە لەرێگای ترس‌و زەبرو زۆرەوە، ستەمکار لەلایەکەوە بێ دۆست ترین کەسەو متمانەی بەکەس نییەو کەسیش متمانەی پێ ناکا، لەلایەکی دیکەشەوە خۆی کەسێکی ئازاد نییە. ستەمکار کۆیلەی ئیرۆسە سەر لێشێواوەکەی خۆیەتی، کۆیلەی هەوەسی دەستەڵاتو ئارەزووی خستنەژێر رکێفی ئیرادەی کەسانی دیکەوە بۆخۆی‌و تەنیا لەبەرخاتری دەستەڵاتو تێرکردنی ئەو هەوەسەی کە تێربوونی بۆنییەو سنورێك ناناسێت. هیرۆ بەهۆی ئەوەی کە دۆستایەتی لەناو بردوە لەنێو رەعیەتەکەیدا، خۆشی توورِ هەڵداوەتە نێو گێژاوی نەبوونی متمانەوەو ئازادییەوە.

سایمۆندیس لەدوای بەشی هەشتەمەوە هەوڵی ئەوە لەگەڵ هیرۆدا دەدات کە رێگای نیشان بدا چۆن شێوازی حوکم کردنی کە ستەمکارییە بگۆڕێ، هەندێك گۆڕانکاری بەدی بهێنێت تاکو لەلایەن شارەوە رێزی بۆ دابنرێ (بڕوانە بەشی 8-9-10). ئەو گۆڕانکاریانە لەبوغزو کینە دژ بەستەمکار کەم دەکەنەوەو لەرێژەی ترس کەم دەکەنەوە، بەرئەنجامەکەشی چاککردنی ئەو سیستەمە دەبێت.

ئەوەی شوێنی سەرنجە ئەو خاڵەیە کە کۆمەڵێك لەئامۆژگاری‌و پێشنیارەکانی سایمۆندیس لای هەندێ بیریاری سیاسی قۆناغی مۆدێرن دووبارە دەبنەوە لەوانە ماکیاڤیللی‌و رۆسۆ، و لەسەردەمی مۆدێرندا ئەو پێشنیارانە دەبنە بەرنامەی دەوڵەتی نەتەوە بۆنمونە کاتێك کەسایمۆدیس دەڵێ پێویستە ستەمکار چەندین جۆر لەخەڵات دابەش بکا لەبوارەکانی کشتوکاڵ‌و پیشەسازی‌و بازرگانی بەمەبەستی تەشویق کردنی خەڵکی‌و دەست گرتنی بەهرە جیاوازەکان، ئەمە ئەوشتەیە کە دەوڵەتی نەتەوە پێی هەڵدەستێ چ ماکیاڤیللی‌و چ رۆسۆش ئاماژدە بەو پێشنیارە دەدەن، هەروەها کە دەڵێ لەجیاتی بەکرێ گرتنی کۆمەڵێ چەکدار ستەمکار پێویستە سوپایەکی رێك‌و پێك‌و خاوەن دیسپلین (زەبت) بهێنێتە ئاراوە، یاخود پۆلیسی دەوڵەت وەك هێزێکی هەمیشەیی بۆ پاراستنی ئیدارە (کە دەشێ بڵێین

دەوڵەت) ئەمەش ئەو شتەیە کە دەوڵەتی مۆدێرن ئەنجامی داوە، واتە دەوڵەت بەخۆیو لەشکرو سوپاو دەستگای پۆلیسەوە.

سایمۆندیس دەڵێ لەجیاتی کۆمەڵێ چەکداری بەکرێگیراو پێویستە ستەمکار بیر لەوەبکاتەوە کە دانیشتوان سەربازی بکەن وەك ئەرکێکی ئیجباری، ئەم پێشنیارانە لەدنیای مۆدێرندا بەووردی جێ بەجێ کراون، لێرەدا بپرسین ئایا دەوڵەتی مۆدێرن دەوڵەتێکی ستەمکاری چاك کراو نییە؟

سایمۆندیس پەنجە دەخاتە سەر خاڵێکی جەوهەری کە پەیوەندی بەعەشقی جەماوەرەوە هەیە، ئەویش بۆ ئەوەی فەرمانڕەوا شوێنی ڕێزو مەحەبەتی خەڵکی بێت دەبێت ستەمکار کاریان بۆ بکا (بەشی 1و 8)، ستایشیان بکا (8.3-3-8-4)، بەمانایەکی دی دەبێت خەڵکی هەست بکەن کە کەرامەتیان پارێزراوە، کە بەرئەنجامەکەی بۆ فەرمانڕەوا بریتی دەبێت لەگەڕانەوەی دەستی ڕێز بۆ خودی ئەوو ئەمجارە خەڵکی دەستی ڕێز لە ئەودەنێنو لەئەنجامیشدا شار کەشو هەوایەکی دیکە تێیدا بالادەست دەبێت. سایمۆندیس لەبەشی (14-11-13-11)دا قسە لەسوودەکانی ئامۆژگاریەکانی خۆی دەکا بۆ ستەمکار. هەموو ئەم ئامۆژگاریانە دواجار ماکیاڤیللی پێشنیاریان دەکا بۆ میر. نزیکییەکی تەواو هەیە لەنێوان ئەم دایەلۆگەی زینۆفۆنو کتێبی "میر"ی ماکیاڤیللیدا.

ماکیاڤیللی لەنێو نووسەرو بیریارە کلاسیکەکاندا زۆرتر ئاماژدە بەزینۆفۆن دەداو بەتایبەتی دایەلۆگی "هیرۆ" ئەمەش زیاتر لەکتێبەکەیدا "گووتارەکان"(٦) لە "گووتارەکان"دا ماکیاڤیللی ئاماژدە بەهیرۆ دەدا وەك ستەمکارێكو وەك نموونەی ستەمکار دەیهێنێتەوە کە هەروەك چۆن زینۆفۆن مەبەستیەتی لەو دایەلۆگەدا بیڵێ، ماکیاڤیللی پێ لەسەر ئەو خاڵەدادەگرێ کەستەمکارەکان لەخزمەتی شارو وڵاتەکانیان دانینو هیچ کات لەبیری دەوڵەمەندکردنو هێنانە کایەوەی ئاسایش دانین بۆ شار، ئەوشارەی کە ستەمکار حوکمی بکا دەستەڵاتی لەنێو شارەکاندا زیاتر نابێت. ماکیاڤیللی هەروەك زینۆفۆن لەوباوەڕەدایە کەستەمکار بۆ ئەوەی حوکم بکا بەناچاری دەبێت شار، یاخود وڵات بەزمانی ئەمڕۆ، دابەش بکاو جیاوازیو تەفرەقە بخاتە نێو جڤاتەوەو لێرەوە بەرژەوەندی خود پەرستانە دەست بەسەر بەرژەوەندی مەدەنیو گشتیدا دەگرێت.

خاڵێکی دیکەی گرنگ کە هاوبەشە لەنێوان دایەلۆگی "هیرۆ.."و بۆ چوونەکانی ماکیاڤیللیدا بریتییە لەفیکرەی چاککردنی ستەمکاری، بەشێوەیەك کە پێشنیارەکانی سایمۆندیس بەشێوەی جۆراوجۆر لای ماکیاڤیللی دووبارە دەبنەوە. دووبارە کردنەوەی کۆمەڵێ ئایدیای ناو دایەلۆگی "هیرۆ" لەلایەن ماکیاڤیللییەوە

نابێت ئەوخاڵەمان لەبیربەرێتەوە کە ماکیاڤیللی بەزمانێکی نوێو لەسەردەمێکی نوێدا هەندێ خاڵی پێشنیارکراو دووبارە دەکاتەوە، لەسەرەتای سەردەمێکی نوێداو دارشتنی جیهان بینییەکی نوێ کە تێیدا جیاوازی هەیە لەنێوان ئەخلاقو سیاسەتدا، لەم دیدگا نوێیەدا سیاسەت لەحیکمەت جودا دەبێتەوە. وێڕای ئەم جیاوازییە گەورەیەش، شتراوس رای وایە کە دایەلۆگی "هیرۆ" نیشانەی خاڵێکی پەیوەندی نزیکە لەنێوان زانستی سیاسی پێش مۆدێرنو زانستی سیاسی مۆدێرندا.

هیرۆ لەبەردەم پێشنیارەکانی سایمۆندیسدا بێدەنگی هەڵدەبژێرێو ئەو شپرزەییە لای ئێمە دروست دەکا کە ئێمەنەزانین خوی ستەمکار چۆن وەك پیاوێکی خاوەن کردار (Man of action) چۆن سەیری ئەو پێشنیارانە دەکا؟ بەڵام بێدەنگی هیرۆ خۆی زۆرتر لەوە دەدوێ گەر بهاتایەو قسەی کردبا. لەیادمان بێت کە هیرۆ ستەمکارێکی هۆشیارە، ستەمکارێك نییە نەزانێ ستەمکاری چییەو ئاگادار نەبێت لەرەهەندە ترسناکەکانی ئەو سیستەمە. لێرەوە لایەنێکی بێ دەنگی هیرۆ تاڕادەیەك لەگومانێك دەدوێ لەبەرانبەر پێشنیارەکانی سایمۆندیس بۆ چاککردنی ستەمکاری. یاخود بەلانی کەمەوە هیرۆ دەزانێ کە ئەو پێشنیارانە ستەمکاری ناگوێزنەوە بۆ سیستەمێکی تەواو جیاواز، واتە لەجەوهەردا ستەمکاری چاك ناکرێت، ناتوانی بیگۆڕی تەنیا بەوەی کارێك بکەیت خەڵکی بەختەوەربن، ئەمەی دواییان دیموکراسیەتی مۆدێرنە، سەردەمی کۆمەلانی خەڵکدا (Masses) ، دیموکراسیەتی مۆدێرن ستەمکارییەکە کە ئامۆژگارییەکانی سایمۆندیسی پەیڕەو کردوە خاڵ بەخاڵ.

لەلایەکی دیکەوە بێدەنگی هیرۆ لەوخاڵە جەوهەرییە دەدوێ کە پێشنیارەکانی سایمۆندیس مامەڵە لەتەك ئەو گۆڕانکارییە دەرەکیانە دەکەن کە پەیوەندیان بە خودی هیرۆوە نییە، وەك ئەوەی هیرۆ بیەوێت بڵێت دوای ئەو هەموو گۆڕانکاریانەش من وەکو زاتێکی کڵۆڵ دەمێنمەوە. بێدەنگی هیرۆ لەو سەرسوڕمانە دەدوێ کەستەمکارێك هەیەتی بەرانبەر بەشاعیرێك کە ناتوانێ ستەمکاری وەکو نەخۆشییەك ببینێ بەپلەی یەك لەخودی رۆحی ستەمکاردا، بەواتایەکی دی وەکو گوتمان سایمۆندیس بەراستی سوکراتی نییە چونکی سوکرات ستەمکاری وەك نەخۆشی رۆحی دەبینێت، بەڵام نەخۆشییەك کە چارەسەری نییە مەگەر بەبڕینی هەموو ئەو خانانەی کە بیمار بوون، موبتەلا بوون بەو نەخۆشییە. لای سوکرات هەر هەوڵێك بۆ چاککردنی ستەمکاری هەوڵێکی بێهودەیە. لای سوکرات هۆی سەرەکی ستەمکاری زاڵ بوونی ئارەزووە ناپێویستەکانەو کزبوونی رۆڵی عەقڵە لەحوکم کردندا. بەپێی ئەم بۆچوونە ستەمکاری بریتییە لە "بێ یاسایی"و عەدالەتیش هاوشێوەیە لەتەك

یاساو عەقڵدا. ئایا بۆ عەدالەت ئەوە پرسیارێکی سەرەکی نیە کە یاساکان خراپ بـن یـا چـاك؟ ئایـا سـەرچاوەی یاسـاکانو سروشـتیان جەوهـەرو سروشـتی رێکخسـتنی سیاسی، عادل بوون یا ناعادل بوونی سیستەمی سیاسی دەرناخەن؟ لەم دایەلۆگەدا مەسـەلەکە تـەمو مژاوییـە. ئـەوەی ئاشـکرایە کـە سـایمۆندیس چـاو لـەچاککردنی ستەمکاری دەبڕێو کردنی ستەمکار بە"ستەمکارێکی بەسوود". وەك ئاماژدەشمـان پێدا لێرەدا ئەم دایەلۆگە لەدایەلۆگە سوکراتیەکانی زینۆفۆن جیادەبێتـەوە، چونکـی سوکراتی زینۆفۆنی لەو دایەلۆگانەدا جەغد لەسـەر هونـەری فەرمانڕەوایـەتی کـردنو مافی فەرمانڕەوایەتی کردن دەکا، یاخود بوونـی یـەك پێودانـگ (Criterion) ئـەویش مەعریفەی حوکم کردنە نەك تـرسو فرۆفێـڵو ناعەدالـەتی، واتـە فـەرمانڕەوا دەبێت لەلایـەن مەعریفـەوە رێنومـایی بکردرێـتو هـەر ئەمەشـە فـەرمانڕەوا لەسـتەمکار جیادەکاتـەوە، لەلایـەکی دیکەشـەوە هـەر ئـەم خاڵـە پـەیوەندی حیکمـەتو فەرمانڕەوایەتی کردن دیاری دەکـا. لـەدواجاردا سـایمۆندیس ئامۆژگـاری هـیرۆ ناکـا تـاکو لـەنێوان فەزیڵـەت (Virtue)و چێـژدا یـەکێکیان هـەڵبژێرێ، یـاخود ببێتـە فەرمانڕەوایەکی خاوەن فەزیڵەت، بەڵکو ئامۆژگاری دەکا کە چێژەکـانی بگونجێنـێ، تەشویقی هەندێك فەزیڵەت بکاو بڕوا بەرەعیەت پەیدا بکاو کۆمەڵێ کاربکا کە بوار بۆ چێژی شەخسی خۆی بمێنێتەوە. بـەڵام ئەمـە مانـای ئـەوە ناگەیـەنێت کەسـتەمکار دەبێتە خاوەن فەزیڵەت. ستەمکار لەهەموو ئەو فەزیڵەتانە بێ بەشە کەئەفلاتوون لە "کۆمـار"دا ئاماژدەیـان پـێ دەدا، وەکـو اعتـدال، عەدالــەت، حیکمــەت، بــەزەیی، دیسپلینی خۆ (زەبت کردنی نەفس)، راستگۆیی.. ..

بەندی دووەم

ستەمکاری وەك پەتای رۆح و شار
ستەمکار بەرجەستەبووی ئیرۆس
"تەفسیرێکی ئەفلاتوونییانە"

زاراوەی ستەمکاری:

لەیۆنانی کۆندا Tyrannos کە ووشەی Tyrantی ئینگلیزی لەوەوە سەرچاوەی گرتوە، ئەم وشەیە ئاماژەکردن بوو بۆ کەسێ کە ئەمڕۆ ئێمە ووشەی ستەمکار یا "دیکتاتۆر"ی بۆ بەکاردەهێنین. Tyrannos

واتە ستەمکارێك کە دەستەڵاتی تەواوی کاروباری سیاسی شاری بەدەستەوە گرتوەو دەستی بەسەر دەستەڵاتدا گرتوە بێ لەبەرچاوگرتنی هیچ دەستورێك، واتە وەك تەحەدایەکی یاساو دەستووری شار، بەمانایەکی دی فەرمانڕەوایەکی ناڕەوا. کاتێك مێژوونوسان قسە لەسەر "سەردەمی ستەمکارەکان" دەکەن لەیۆنانی کۆندا مەبەستیان لەو قۆناغەیە لەنێوان 650 بۆ 510ی پێش زایینی، قۆناغێك کەتێیدا شارەکانی یۆنان کەوتنە ژێر رکێفی ستەمکاریو ستەمکارانەوە، ئەم ستەمکار کۆدێتای دەکرد بەسەر ئەو ستەمکاری ترداو بەم شێوەیە ئەم قۆناغە قۆناغی ژێر پێ خستنی دەستورو یاساو قۆناغی ناڕەوایەتی بوو. لەرووی تیورییەوە ئەم قۆناغە، وێڕای لایەنە خراپیەکانی لەرووی سیاسیو کلتورییەوە، زەخیرەیەکی مێژوویی دروستکرد بۆ فەیلەسوفو بیریارو درامانووسو کۆمیدی نووسو یاسادانەرانی نەوەکانی دوایی تر تاکو لەو زەخیرەیەوە لەدیاردەی ستەمکاری بگەنو بیخەنە بەر روناکی بیرکردنەوەو،و شەنو کەوکردنی هۆ گشتییەکانی ئەم دیاردەیە، لەوانە هۆکارە ناوخۆییەکانی سیستەمی ئەرستۆکراسی، واتە نارێکی ئەوسیستەمەو نالایقی ئۆرستۆکراسەکان کە لەسەدەی حەوتەمدا دەستەڵاتیان گرتەدەست. لێرەوە قۆناغی "ستەمکارەکان" وەرچەرخاندنێك بوو لەگەشەکردنی سیاسیانەی یۆناندا، چرکەساتێك کەتێیدا رێکخستنێکی کۆن هەڵدەوەشێتو رێکخستنێکی نوێ لەسەر کەلاوەی ئەو رێکخستنە کۆنەوە دادەمەزرێندرێ.

فەیلەسوفەکانی سەدەی چوارەم ووشەی "شا" یان وابەکاردەهێنا وەك ئاماژەکردنێك بۆ جۆرێکی چاکی فەرمانڕەواو وشەی Tyrant (ستەمکار)یش وەك ئاماژەکردنێك بۆ جۆرێکی خراپی فەرمانڕەوا، لەگەڵ ئەمەشدا نووسەرەکانی پێشوو بەشێوەیەك مامەڵەیان لەتەك ئەم دوو ووشەیە دەکرد وەك ئەوەی هاومانابن (synonyms). کۆنترین بەکارهێنانی ووشەی Tyrannos کە مابێتەوەو بەدەستمان گەیشتبێت بەکارهێنانەکەی ئەرخیلیۆسە کە لەچەند دێڕێکدا هاتوەو ئەمەش لەناوەڕاستی سەدەی حەوتەمدا نووسراوە،و ئنجا نووسینێکی هیپیاس Hippias کە لەسەدەی چوارەمدا نووسراوە. لەنوسینەکەی ئەرخیلیۆسدا قسەکەرەکە دەڵێ:

"من هیچ بەتەنگ سامانی گیگیسەوە Gyges
نایەم، هیچ بەخیلیەك لەمندانییە، من حەسودی
بەکارەکانی خوداوەندەکان نابەم، هەروەها
ئارەزووی ستەمکاریەکی مەزنیش ناکەم"

دەبێت بگوترێت کە گیگیاس شای Lydia بوو لەنێوان 685 و 657ی پێش زاینیدا. لێرەوە رەنگە ووشەی تیرانۆس لە Lydiaوە هاتبێتە ناو یۆنانو لەوێشەوە بۆ زمانە ئەورووپییەکان.

ئەوەی زۆرگرنگە سەرنجی بدەین ئەو مانا ئەسڵییەیە کە وشەی تیرانۆس لە هەناویدا هەڵی گرتبوو. لەبنەڕەتدا ووشەی تیرانۆس ئاماژەکردن بوو بۆ کەسێ کە اغتصاب دەکا. کەواتە تیرانۆس (ستەمکار) ئەو کەسەیە کە اغتصابی یاسا دەکا، کەسێ کە دەستەڵاتی لەرێگای هۆکارە دەستووریەکانەوە بەدەست نەهێناوە بەڵکو اغتصابی دەستووری کردوە، لەمە زیاتریش ستەمکار ئەو کەسەیە کە اغتصابی خەڵکیو بواری مەدەنی دەکا. ئەسخیلیۆسو سۆفۆکلیس لەسەدەی پێنج هەمدا هەردوو وشەی تیرانۆسو شا (مۆنارکۆس Monarchos) یان بەیەك مانا بەکاردەهێنا وەك ئاماژەکردن بۆ "تاکە فەرمانڕەوا". بەڵام هەرچی پەیوەندی بەمێژوو نووسی یۆنانی هیرۆدتسەوە هەیە لێرەدا دەتوانین یەك دوو سەرنج دەربڕین. لەکتێبەکەیدا "مێژووەکان" ئەو قسە لەشاکانی قوبرسو مەکدۆنو وڵاتی فارسو میسر دەکا. ئەوەی شوێنی سەرنجە ئەوەیە کە جیاوازی ئەوتۆ ناخاتە نێوان ئەو زاراوانەی کە بەکاریاندەهێنێ بۆشاکانی خۆرهەڵات زۆرجار "شا"و هەندێك جاری دیکە ستەمکار (Tyrannos) بەکاردەهێنێ. ئەو ستەمکارانەی کە لەکتێبەکەی هیرۆدتسدا ناویان هاتوە دەچنە ریزی سێ گروپەوە:

١ـ ئەوانەی کە بەفعلی کەسایەتیەك بوون لەجەنگەکانی فارسەکاندا، جەنگەکانی نێوان یۆنانو فارسەکاندا.

٢ـ ئەوانەی کە چالاکیەکانیان پێشینەیەکی نکۆڵی لێنەکراو دروستدەکا بۆ وەزعی هەنووکەیی. شارەکانی یۆنان لەبەشی دوایی سەدەی شەشەمدا.

٣ـ ئەوانەی کە بەڵگەکان دەخەنە روو سەبارەت بەهەر بابەتێك کە شوێنی مشتومڕ بێت.

لێرەوە ستەمکارەکان، لەهەرسێ گروپەکە، تایپێکی کەسایەتی دروست دەکەن، کەسانێك کە کاراکتەرێکی بەهێزیان هەیە، ئەوانەی کە داستانی عەجیبو غەریب دەربارەیان ئاڵو گۆڕی پێدەکرێ. دەبێت بگوترێت کە ژمارەیەکی زۆری ئەو ستەمکارانەی کە ئاماژەیان پێکراوە لەکتێبەکەی هیرۆدتسدا ئەو فەرمانڕەوایانەی

شارەکانی یۆنانن لەئاسیای بچووك بوون کە لەلایەن فارسەکانەوە پشتگیری دەکران. بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین پێناسەیەك گەلاڵە بکەین لەکتێبەکەی هیرۆدتسدا دەربارەی ستەمکاری، لەدیدی ئەوەوە دەستەڵاتی تاکە کەسێك بەسەر جڤاتدا بریتییە لەستەمکاری.

مێژوو نوسێکی تری یۆنان کە لەسەر ستەمکاری‌و ستەمکاران دواوە بریتییە لەسیۆسیدیس Thucydides لەکتێبە گرنگەکەیدا "مێژوی جەنگی پیلوپینژیان". لەکاتی قسەکردن لەسەر مێژووی کۆنی یۆناندا سیوسیدیس ئاماژدەیەك بۆ ستەمکارەکان دەکاو دەڵێ کە لەپێش ئەو ستەمکارانەوە، شاو تەختی پادشایەتی میراتی بوون کە ئیمتیازو دەستەلاتیان دیاریکراو بوو. ستەمکارەکان، کەواتە، ئەوانەن کە دەستەلاتیان بەمیرات بۆ نەماوەتەوە بەڵکو دەستیان بەسەر دەستەڵاتدا گرتوەو هیچ سنورێکیش بۆ ئیمتیازو دەستەڵاتیان بوونی نیە. (١)

ستەمکار ووشەیەکی گونجاوە بۆ وەسفکردنی ئەو پیاوەی کە بەرێگای ناڕەوا دەستەڵات دەگرێتە دەست. تەنیا لەسەدەی چواردەهەمدایە کە ووشەکانی تیرانی‌و تیرانوس مانا مۆدێرنەکەی ئەمڕۆ دەگەیەنن، حکومەتێکی بێ یاساو توندوتیژ کە تێیدا فەرمانڕەوا فەرمانڕەوایەتی ناکا بۆ چاکەی گشتی‌و هیچ حیسابێك بۆ بواری مەدەنی ناکا. دەتوانین چەند تایبەتمەندیەکی رژێمە ستەمکارییەکانی یۆنان دیاری بکەین کە دواجار دەبنە مایەی گفتوگۆو بابەتی فەلسەفی فەیلەسوفەکانی یۆنان لەوانە ئەفلاتوون‌و ئەرستۆ. تەنیا بۆ نمونە ئاماژدە بەچەند خاڵێك بدەین.

١ـ رژێمی ستەمکاری یۆنان خۆی زادەی کێشمەکێش‌و ململانێی میلیشیایی بوو هەندێ جاریش کۆتایی بەوکێشمەکێشە میلیشیاییە دەهێناو رێکخستنێکی بۆشار دەهێناو جارێکی دی یەکگرتنێکی بۆ شار فەراهەم دەکردەوە. وەك رافایل سیلی دەڵێ "ستەمکاری بوە مایەی زیادکردنی دەستەڵاتی دەوڵەت، هەر ئەم خاڵەشە کاریگەریە درێژخایەنیەکەی ستەمکاری" (٢).

٢ـ بوونی رێکخستن‌و کۆنترۆڵکردنی ئاشوب‌و ناکۆکی نێوان دەستەوتاقمەکان زۆر جاران بۆتە مایەی گەشەکردنی بازرگانی‌و ئابوری.

٣ـ خاڵی سێیەم پەیوەندی بەرۆڵی ئاینەوە هەیە. ئەم خاڵە زۆرگرنگە کەسەرنجی بدەین چونکە دواجار سیستەمە ستەمکارییەکانی دوایی هەر هەموو پەیڕەو لەم سیاسەتە دەکەن. ستەمکارەکانی یۆنان تەشویقی گەشەکردنێکی سیستماتیکی دام‌و دەستگا ئاینیەکانیان دەکردو پشتیان پێدەبەستن بەنیازی کۆنترۆڵکردن‌و دامرکاندنەوەی رۆحی نەیاری دانیشتوان.

٤ـ ستەمکارەکان هەمیشە لەرێگای ترس‌و تۆقاندنەوە حوکمیان کردوە لەجیاتی یاسا. ئەوان لەرێگای هێزە سەربازی‌و میلیشیاتەکانەوە حوکمیان کردوە، ئەم خاڵە، واتە حوکم کردن لەرێگای ترسەوە، دەبێتە خاسیەتێکی ستەمکاری‌و پرنسیپێ کە لەرێگەوەی دەتوانین ستەمکاری بناسینەوە، بەتایبەت لای مۆنتسیکیو.

٥ـ ئەندرۆس لەکتێبەکەیدا "ستەمکارانی یۆنان"(٣) سەرنجمان بۆخاڵێکی گرنگ رادەکێشێ ئەویش ئەوەی کە هەندێ ستەمکارەکان وا خۆیان دەبینی وەك ئەوەی کە لاسایی ستەمکاری فارسی دەکەنەوە لەوەدا کە بەفەخرەوە دەستەڵات نیشان دەدەن‌و سەرگەرمی چێژە هەستییەکان (جەستەییەکان)دەبن. ئەم خاڵە دووشتمان پێدەڵێ:

یەکەم: ستەمکاری فارسی بارگاوی بوە بەچێژو هەست‌و تێرکردنی ئارەزووەکانی ستەمکار، سیستەمێك رازاوە بەسروتی حسی‌و چێژپەرستن، دیارە بۆ ستەمکارو لەلایەن ستەمکارەوە. دواجار لای مۆنتسیکیو ئەم خاڵە جەغدی لەسەر دەکرێتەوە.

دووەم: تێگەیشتنێکی تایبەتی دەستەڵات لێرەدا خۆی بەیان دەکا ئەویش ئامانجی دەستەڵات فەراهەمکردنی حاڵەتێکە کە تێیدا چێژە حسییەکان دەبنە ئامانجی موتڵەق.

کەواتە لێرەوە دەڵێین تۆمارەکانی سەدەی حەوتەم‌و شەشەمی یۆنان ئەوەمان نیشان دەدەن کە ستەمکارەکان لەو سەردەمەدا بەدەست بەسەراگرتنی دەستەڵاتداو کۆنترۆڵی سیاسی دەستەڵات بۆ خۆیان ئەم کارە بوە مایەی لاوازبووی ئۆرستۆکراسی تەقلیدی یۆنان. لێرەوە ووشەی Tyranny دێتە ناو زمانی یۆنانییەوەو لەوێشەوە بۆزمانە ئەوروپییەکان‌و بۆ نێو قاموسی سیاسی بەهەموو ئەومانایانەی کە ئەم ووشەیە لەخۆ دەگرێ، بەد، بێ رەحمی، بەدترین جۆری حکومەت، مەرگی بواری مەدەنی، بێ یاسایی، حکومکردنی هەڕەمەکی، باڵادەست بوونی ترس‌و تۆقاندن.

هەڵەیەکی مەنهەجی‌و فیکری‌و ئنجا نیشانەی تێنەگەیشتنە لەئەفلاتوون گەر بەشێوەی گشتی‌و گشتگیری لەسەر رای ئەفلاتوون قسەبکەین، بۆ نمونە وەك ئەوەی کە بڵێین رای ئەفلاتوون لەسەر ستەمکاری ئەمەیە. چونکی بەباوەڕی ئێمەو ئنجا بەباوەڕی شتراوس‌و ئالان بلۆم‌و پرۆفیسۆر نوولێش دایەلۆگەکانی ئەفلاتوون دۆکترینێك (عەقیدەیەك)و دۆگمایەك پێشکەش ناکەن بەڵکو وەك ئالان بلوم دەڵێ دایەلۆگەکان رێگا خۆش دەکەن بۆ فەلسەفاندن philosophyizing . لەبنەڕەتدا هەر دایەلۆگە وەزیفەی مامۆستایەك دەبینێ کەکارێك دەکا قوتابیەکانی بیربکەنەوە. لێرەوە تێگەیشتن لەئەفلاتوون تەنیا لەرێگەی خودی فەلسەفاندنەوە دەبێت. ئەمە

بەومانایە نایەت کە وانەیەکی ئەفلاتوونی بوونی نییە، بەڵام ئەو وانەیە یەك، گشتی نییە، دوو، ئەو وانەیە پەیوەندی بەهەموو دەنگەکانی هەر دایەلۆگەوە هەیە. هەر دایەلۆگە لەچەند دەنگێك پێکهاتوە، ئەو وانەیە لەیەکێ لەدەنگەکاندا نییە بەتەنیا بەڵکو لەهەموو دەنگەکاندایە ئنجا کە دێینە سەر هەر دایەلۆگە نابێت دایەلۆگەکان تێکەڵ بکەین. بۆ نمونە گەر قسە لەسەر رای ئەفلاتوون بکەین لەسەر ستەمکاری دەبێت بزانین لەکامە دایەلۆگ قسەدەکەین، ئێمە لێرەدا باس لەرای ئەفلاتوون دەکەین لەسەر ستەمکاری تەنیا لەدایەلۆگی کۆماردا.

ئەفلاتوون لەدایەلۆگی "کۆمار: دەربارەی "عەدالەت"دا تایپۆلۆجی Typology شێوە سیاسیەکانمان بۆ دەخاتە روو و پۆلێنیان دەکا بەرمەبنای ئەو تاکە کەسانەی کە دەتوانن بەشداریان بکەن، واتە بەشداری لە فەرمانڕەوایەتیکردنی رژێمی سیاسیدا. لەنێو ئەم رژێمانەدا، ئەفلاتوون ستەمکاری بەنەخۆشیەکی سیاسی، سیستمێکی سیاسی کە شوێنی بێزلێهاتنەوەیە دەزانێ، نەك لەبەرئەوەی کە فەرمانڕەوایەتی یەك تاکە کەسە، بەڵکو لەبەرئەوەی نوێنەرایەتی ئەو حاڵەتە دەکا کە شار کۆنترۆڵ دەکرێو فەرمانڕەوایەتی دەکرێ لەلایەن نزمترینو سووکترین ئارەزووەکانەوە. پێچەوانەی ستەمکاری، دیموکراسی نییە بەڵکو شاهەنشاهی عەقڵە، بەواتایەکی دی فەرمانڕەوایەتی عەقڵ، حوکمکردنی شار لەلایەن فەیلەسوف ـ شاوە کە لەهەموکەس زیاتر بەتواناترەو شایانی حوکمکردنەو هیچ گرنگیەك بەدەستەڵاتی سیاسی نادا تەنیا لەبەرخاتری دەستەڵات خۆی، لەرێگەیەوە ئەوە عەقڵە کە حوکم دەکاو حوکمی عەقڵیش حوکمێکی عادلانەیە.

ئەفلاتوون واسەیری ستەمکاری دەکا وەك دژە عەدالەتو عەدالەتیش لەبیری ئەفلاتوندا ئەو رێکخستنە هارمۆنیەی ئەوبەشانەی شارەکە لەکێشمەکێشدان، ئنجا رێکخستنێکی هارمۆنیانەی بەشەکانی رۆح(٤) لێرەوە زۆربەی ئەو کردارانەی کە بەشێوەیەکی گشتی بەناعەدالەت ناو ریزیان دەکەین لای ئەفلاتوون نیشانەن بۆ نەخۆشیەکی قوڵتر.

هارمۆنی هەلو مەرجە، هۆیەو ئنجا ئاکامی عەدالەت. لەشارێکی عادلدا هەریەك لەسێ چینەکەی شار، فەیلەسوف ـ شاکان، جەنگاوەرەکانو چینی بەرهەمهێنەران، هەریەکە وەزیفەی خۆی جێبەجێ دەکاو بەم شێوەیە رێکخستنێکی هارمۆنی دێتە دی. لەتاکەکەسی عادلیشدا هەریەك لەسێ بەشەکەی رۆح، بەشی بیرکردنەوە یا عەقڵ، بەشی سومۆس یا Spirited جەنگاوەر،و بەشی ئارەزوو خواستن The deseiring part، هەریەکە وەزیفەی گونجاوی تایبەت بەخۆی بەئەنجام دەگەیەنێت لەژێر رێنومایی بەدیقەی عەقڵدا.(٥) تاکە کەسی عادل:

"رێگە نادا کە هیچ بەشێکی رۆحی دەست
وەربداتە کاروباری خەڵکی دیکەوە یاخود سێ
بەشەکەی رۆحی دەست وەربدەنە کاروباری
یەکترەوە، بەڵکو ماڵی خۆی باش رێك دەخاو خۆی
حوکمی خۆی دەکا. خۆی رێك دەخا، دەبێتە
هاوڕێی خۆیو لەبەشەکانی رۆحی خۆیدا هارمۆنیەك
دروستدەکا، هەروەك نۆتی هارمۆنیا، نزمترین و
بەرزترین و ناوەندیترین سکیل".(٦)

میتافۆری (ئیستعارەی) تەندروستی ناوەندیترین میتافۆرە لەقسەکردنی ئەفلاتووندا لەسەر عەدالەت. لە "کۆمار"دا فەلسەفە واپێناسە دەکرێ وەك "هونەری پزیشکی رۆح". لەدایەلۆگی "گۆرگیاس"دا ئەفلاتوون عەدالەتو تەندروستی پێکەوە گرێ دەدا.(٧)

ئەفلاتوون لەکۆماردا پێشنیاری ئەوە دەکا کە ئینسانەکان پێویستیەکی جەوهەریان هەیە بەعەدالەت، پێشنیاری ئەوە دەکا کە شار لەسەر پێویستیەکانی ئینسانەوە دروست دەکرێت، لەوانە عەدالەت دەردەکەوێ کەپێویستیەکی جەوهەری ئێمەی ئینسانە. هەبوونی عەدالەت واتە "بەتەواوی کامل بوون"، واتە بەدەستهێنانی هەلومەرجی راست بۆ رۆحی ئینسانە، واتە "هارمۆنیەکی رۆحانی کە بەرئەنجامی خۆ ـ کۆنترۆلکردنە".

لەبەرامبەر ئەو وێنەیەی سەرەوەدا، ئەم وێنەیەشمان هەیە دەربارەی ستەمکاری. ستەمکاری لەیەککاتدا بریتییە لەنا ـ هارمۆنی، ناڕێکیو پەتا، هەردووك چ ستەمکارو چ شارێك کە لەلایەن ستەمکارەوە فەرمانڕەوایەتی دەکرێ بەدەست ناڕێکیو نەگونجاویو پەتاوە دەناڵێنن، چ لەبەشەکانی رۆحداو چ لەبەشەکان یا چینەکانی شاردا، لێرەوە ستەمکاری بریتییە لە "نەخۆشیەکی کوشندەی شار"، ئەوەی گرنگە سەرنجی بدەین ئەو خاڵەیە کەلای ئەفلاتوون جیاوازییەکی جەوهەری نییە لەنێوان ستەمکارو رەعیەتدا The subjects کەسانێك کە لەلایەن ستەمکارەوە فەرمانڕەوایەتی دەکرێن، لەبەرئەوەی ئەوە کەڵکەڵەو خواستی پیاوو ژنانە کە رێکخستنی سیاسیانە دێنێتە بەرهەمو لەهەمان کاتیشدا ئەو رێکخستنە سیاسییە رەنگدانەوەی ئەو کەڵکەڵانەی ئەوانە. لە "کۆمار"دا سوکرات کە باس لە رژێمەکان دەکا لەپەیوەندیاندا بەکاراکتەری مرۆڤەکانەوە دەڵێت:

"تۆ دەزانی، من گوتم، کە پێویستە هێندەی جۆرەکانی ڕژێمە سیاسییەکان جۆری کاراکتەر بوونیان هەبێت؟ یاخود تۆ لەو باوەڕەدایت کە ڕژێمەکان" لەداربەڕوو و بەردەکانەوە سەرهەڵدەدەن" نەك لەخواست وکەڵکەڵەی ئینسانەکانەوە لەشارەکاندا .. ..(٨)

لێرەوە دەتوانین بەو بەرئەنجامە بگەین کە هیچ تاکە کەسێکی تەندروست ناتوانێ گەشەبکاو سەر دەربهێنێ لەخاکی ستەمکارییەوە.

ئەو هەموو ناهەمواری‌و پەشێوییە سیاسییەی نێو سیستەمی ستەمکاری خۆی نیشانەی ناڕێکی‌و نەخۆشیەکی قوڵترە کە وا لەناو رۆحدا، نەك رۆحی ستەمکار بەتەنیا بەڵکو رۆحی رەعیەت‌و حەشاماتی ستەمکاریش. لەکاتێکدا کەسی عادل "دەبێتە هاورێی خۆی"، کەسی ناعادل رۆحێکی هەیە کە لەجەنگدایە لەگەڵ خۆی، رۆحێك کە بەشەکانی یەك دژی ئەوی دیکەیە، کەسی ناعادل بۆ هەمیشە دەرگیری کێشمەکێشێکی رۆحی مەدەنییە. تائێرە چەند تێبینیەکی گشتیمان خستەروو، ئێستا با سەیرێکی کتێبی ٨،٩ی کۆمار بکەین بەشێوەیەکی سیستماتیکی تر.

لەکتێبی هەشتەمی "کۆمار.."دا ئەفلاتوون ئەوەمان نیشاندەدا کە چۆن‌و بۆچی شاری ئایدیاڵ پیر دەبێت‌و سەرەو لێژدەبێتەوە،و چۆن ئەم سەرەو لێژبوونەوەیە بەچەند قۆناغێکدا تێدەپەرێ تا دەگاتە پەتای ستەمکاری کە بریتییە لەهەڵوەشاندنەوەیەکی تەواوی شاری ئایدیاڵ. قۆناغەکانی سەرەولێژبوونەوە شایانی ناسینەوەن، شاری ئایدیاڵ سەرەتا هەنگاوێ دادەبەزێ بەرەو تیموکراسی Timocracy ، مەست بوو بەعیشقی شەرەف honour ، ئنجا هەنگاوێکی دی دادەبەزێ بەرەو ئۆلیگارشی، سەرمەست بوو بەعیشقی سامان، ئنجا بەرەو دیموکراسی حاڵ لێهاتوو بەعیشقی ئازادی، لێرەشەوە هەنگاوێکی سەرەو لێژتر بەرەو غەرق بوون لەنێو ستەمکاریدا کە هیچ نییە جگە لەحاڵەتێکی ئارەزووکردنی بێسنور.

پێش ئەوەی کەشاری بەستەمکاری کراوو ستەمکارو رۆحی ستەمکارانە تاقی بکەینەوە پێویستە سێکێچێکی شاری دیموکرات‌و پیاوی دیموکرات بکێشین. ئەم کارە پێویستە چونکی لەدوا شیکردنەوەدا ستەمکار هیچ نییە جگەلە بەرجەستەبوونی هەموو ئارەزوو ئاواتە دیموکراسیەکان، دیموکراسیش هیچ نییە جگە لەدایکی ستەمکاری.

دیموکراسی(٩) یاخود شاری دیموکرات ئەوکاتە سەرهەڵدەدا کە شاری ئۆلیگارشی بەهۆی تەماعی لەرادەبەدەرەوە داغان دەبێت، ئەوکاتەی لەژێر سایەی ئۆلیگارشیدا نە ئارەزووی سامان‌و نە سامان خۆی هیچ سنورێك ناناسنەوە. ئەم نا ـ اعتدالی یەی فەرمانڕەوایەتی شار دەبێتە مایەی نا ـ اعتدالی فەرمانڕەوایەتی بەسەردا کراوەکان واتە رەعیەت. ئەوان لەلایەن یاساوە سنورێکیان بۆ دانانرێ تا موڵك‌و ماڵیان بەهەدەر نەدەن لەبەرئەوەی هەژار دەبن،و ئنجا حاڵەتێك دێتە پێش کەتێیدا هەژار رقی لەدەوڵەمەند دەبێتەوەو دەکەوێتە پیلان دانان‌و دژی سەروەندمەند. بەم شێوەیە شار دەکەوێتە ناو ململانێی ناوخۆوەو ئەوکاتەش کە هەژارەکان سەرکەوتنیان بەدەستهێنا دیموکراسی سەرهەڵدەدا.

دیموکراسی لەسەر دوو پرنسیپی ناگونجاو بەندە یەکسانی‌و ئازادی. یەکسانی دابەشکردنی هاونیشتمانێتی Citizenshiph و پلەوپایەو وەزیفەکان دیاریدەکا.(١٠)و ئازادیش ئەوە رادەگەیەنێ کە هەر کەسە چی دڵی بخوازێ دەتوانێ بیکا. پرنسیپی دووەم تەنیا بەناوە Nominl ، چونکی هەلومەرجەکانی ئەگەری راستەقینە پشت گوێ دەخا.

لەبەشی(558d 5-9)ی کۆماردا، سوکرات لەجیاوازی نێوان ئارەزووە پێویستیەکان‌و ئارەزووە لاوەکیەکان دەدوێ. سوکرات مانای پێویست فراوان دەکا تاکو هەر ئارەزوویەك بگرێتەوە کە تێرکردنی دەبێتە مایەی چاکە بۆ ئێمە (هەمووان)و ئەو ئارەزووانەش ناو دەنێ لاوەکی یا پێویست نەبوو کە یا ئەوەتا تێرکردنیان نابنە چاکە بۆ ئێمە یاخود ئەوانەی کە لەراستیدا دەبنەمایەی ئازار بۆئێمە، هەروەها ئەوانەش کە کەسێك دەتوانێ دەست بەرداریان بێت گەر بێت‌و لەلاوێتیەوە کار بکا لەسەر وازهێنان لێیان. لێرەوە ئینسانی دیموکرات لێوانلێوە لەکێشمەکێشی نێوان ئارەزووە پێویستەکان‌و ئارەزووە پێویست نەبووەکان، ئینسانی دیموکرات بەنەبوونی پلان‌و رێکخستن لەژیانیدا دەناسرێتەوە. لەشاری دیموکراتیدا زۆر دیاردەو گروپ دەبینینەوە، هاوپەیمانێتی سەربازی، میلیشیاو میلیشیای دژ، مەنفی‌و کەسی گەڕاوە لەمەنفا.. .. هتد. گەنجەکان گوێ لەهەموو ئەوکەسایەتیانەو ئەو گوتارانە دەگرن کە لەوفەزایەدا دادەرێژرێن. گوتارەکان تەشویقی بێ شەرمی دەکەن بەناوی پیاوەتیەوە، بێ ئەدەبی بەناوی پەروەردەوە، ئانارکی لەبەرگی ئازادیدا، تورەهات وەك مەزنێتی. ئەم گوتارانە بەناوی ئازادییەوە. داو پێنگو اعتدال‌و شەرم تووڕهەڵدەدەن. لەئەنجامدا، سوکرات (لەبەشەکانی 562a – 564b)دا دەڵێت. هەروەك ئۆلیگارشی، دیموکراسیش خاپوور دەبێت لەلایەن زیادە رۆیی کردن لەوشتەدا کە وەك چاکە لەقەڵەمی دەدا ئەویش

ئازادییە. لەدیموکراسیدا ئازادی تا سەر سنووری ئانارکی هەڵدەگیرێت بەو شێوەیەی کە هەرهەموو وەك یەك مامەڵەیان لەتەك دەکرێ‌و وەك یەك هەڵس‌و کەوت دەکەن، لەبەرئەوەی هەر هەموو هەوڵدەدەن دوورەپەرێزی بکەن لەوەی وا دەربکەون کە کۆنترۆڵ دەکرێن ئەم زیادە رۆییە لەئازادیدا رژێم بەرەو ستەمکاری دەبا، لەم حاڵەتەدا ئازادی زۆر کۆیلایەتیەکی زۆر بەرهەمدەهێنێ.

لەبەشی 562دا سوکرات دەستدەکاتە قسەکردن لەسەر ریشەکانی ستەمکاری، ئەوەی گرنگە ئەو جیاوازییەیە کە ئەو دەیکات لەنێوان کازیوەی ستەمکاری‌و ستەمکار لەلایەك‌و خاسیەتەکانی ستەمکاری‌و خاسیەتە ستەمکاریەکان لەلایەکی دیکەوە. لەبەشی 565dدا سوکرات پرسیارێك دەربارەی گواستنەوە لەسەرکردەی خەڵکییەوە بۆ ستەمکار دەخاتە بەردەم هاو دایەلۆگەکان‌و هەر خۆشی لەرێگای وێناکردنی سەرکردەیەکەوە کە بەزۆرە ملێ خۆی بەسەر خەڵکیدا دەسەپێنێ وەڵامدەداتەوە. لەو وێناکردنەی سوکراتدا ستەمکار لەترسی دوژمنەکانی کۆمەڵێ پاسەوان بەکرێ دەگرێ. ستەمکار پەیمان بەخەڵکی دەدا بەکردنی کاری سەرسوڕهێنەر، دیارە زۆربەی ئەو کارانە بەجێ ناگەیەنێ. لەجیاتی ئەوە لەرێگای جەنگەوە مەشغوڵیان دەکاو ئاراستەی نەزەریان بەشوێنێکی تردا دەباو ئنجا لەرێگای داواکردن لێیانەوە کە دەبێت بەشداریان هەبێت سەرگەرمیان دەکا لەنێو ژیانی رۆژانەدا. هەنگاو بەهەنگاو هەموو کەسێکی چاك‌و خاوەن ویژدان (566ds) لەناو دەبا، بگرە یارو هاوڕێکانی خۆشی، ئەوانەی کە بوێرن رەخنەی لێبگرن. لەئەنجامدا ئەو دەبێتە شوێنی رق‌و بوغزی خەڵکی‌و ترسیش لەژیانی خۆی رۆژبەرۆژ زیاتر دەبێت. لێرەوە شارێك کە رۆژێك ئازادبوو ئێستا نائازادو هەژاری هەژارو پڕ لەترس‌و کێشمەکێش. سوکرات دەڵێ ستەمکار دەبێت بەچاوێکی تیژبینیانەوە چاو ببڕێتە کەسی دلێر، کەسی خاوەن عەقڵی گەورە، خاوەن زانین‌و دەوڵەمەند. بۆ ئەمانە روو دەدەن؟ سوکرات ئەم تەفسیرە دەخاتە روو، واتە ئەو تەفسیرەی کە دەڵێ شاعیرانی درامانووسی، شاعیرانی تراژیدی نووس‌و بەتایبەت یورپیدیس لێپرسراون لەستەمکاری لە (568ab – b6). شاعرانی تراژیدیا مەدحی ژیانی ستەمکار دەکەن‌و خۆشیان وەك حەکیم‌و هاوڕێی ستەمکار سەیردەکەن، شانۆنامەکانیان لەشارەکاندا بڵاودەبنەوە، خەڵکی بەلای ستەمکاریدا رادەکێشن. ئەوان ئیعجابی خۆیان لەمەڕ دەستەڵاتی ستەمکارەوە نیشان دەدەن هەستکردن بەسەر سوڕمانی لەبەردەم دەسەڵاتی ستەمکاردا،و بەم شێوەیەش رەوایەتی بەستەمکاری دەبەخشن‌و کارێك دەکەن کە ستەمکاری شایانی قبوڵکردن بێت. لەمە گرنگترو ترسناکتر ئەو دیدەیە کە شاعیرەکان لێوەی لەشتەکان دەڕوانن کە دیدێکە دەتوانین

ناوی بنێین "دیدی مانای تراژیدی ژیان" یا "دیدی تراژیدیانەی ژیان" کە ئەم دیدە لەریشەدا دیدێکی ستەمکارانەیە. زمانی تراژیدی‌و دیدی تراژیدیانە ناڕەوا (ستەمکاری) بەڕەوا دەکا، ئەوەی کە ناشێ کارێك دەکا شیاوبێت یا شایانی قبوڵکردن، مانای پاڵەوانانە، پاڵەوانی تراژیدی‌و وێنەی شای خۆرهەڵاتی بەستەمکار دەبەخشێ. ئەمە لەکاتێکدا کە ستەمکاری تەنیا یەك مەغزا لەخۆدەگرێ ئەویش ئەوەی کە ستەمکاری جۆرە هەل‌ومەرجێکە. کە تێیدا کەس ئازاد نییەو هەرهەموو دەبێت لەبەردەم ستەمکاردا بەچۆکدابێن هەروەك چۆن لەبەردەم خوادا بەچۆکدادێن. بینەران‌و گوێگرانی تراژیدیا تەشویق دەکرێن کە غەم بۆ لەدەستدانی بەربەریانەی یا ئازاری ئەم ستەمکارە لەخودا چوە بخۆن، ئنجا دەگەیەنرێنە ئەو قەناعەتەی کە لەزەینی خۆیاندا وێنای بێ ئەخلاقی وەك مەسەلەیەکی ئاسایی وێنابکەن، وەك ئەوەی کە جوانی لەعەدالەت جیابکرێتەوە.

سوکرات دیموکراسی دەبەستێتەوە بەستەمکارییەوە، پەیوەندی ئاشکرای نێوان ئەم دوو رژێمە لەسەرەتای کتێبی دووەمی کۆماردا لەلایەن گلاوکۆنەوە پێشنیار دەکرێ. زۆربە (the Multitude) هیچ عەشقێکی نییە بۆ عەدالەت، بەپێچەوانەوە تاسەی ژیانی ستەمکار دەکا. هەموو ئینسانێك ستەمکارە، یاخود فەنتازیای دیموکرات وانیشاندەدا. ئامانجی سوکرات لەم وێناکردنەدا ئەوەیە کە نیشانی بدا ئەم ژیانە، ژیانی دیموکراسی، چێژی ناعەدالەتی هەیەو کاریگەری عەمەلی ئەم ژیانەش بریتیە لەلاوازکردنی بەرگریکردن لەستەمکاری. لەگەڵ ئەمەدا بازنە یا سووڕی عەدالەت کە لەکتێبی یەکەمدا دەست پێدەکا تەواو دەبێت. عەدالەت لەستەمکاریدا هیچ نییە جگە لەوەی کە سراسیما خۆس هەر لەسەرەتاوە رای وابوو کە هەیە ئەویش: عەدالەت بریتییە لەبەرژەوندی‌و ئیرادەی کەسی بەهێز. لێرەدا ستەمکار دوای لاوازکردنی خەڵکی ئەو کەسە بەهێزەیە. لەکاتێکدا کە عەدالەت کورتکرایەوە بۆ دەستەڵات، خەڵکی لاوازو بێ هێز ئیدی هیچ ئیختیارێکیان نییە جگە لەتەسلیم بوون، ئیدی دەبنە کۆیلەی کەسی کۆیلە. ئێستا پرسیاری سوکرات‌و ئەدەمەنتیوس ئەمەیە:

> **"ئەوەی دەمێنێتەوە، بۆشوێنی سەرنجدان خودی کەسی ستەمکارە، چۆن ئەو لەکەسی دیموکراتەوە گۆڕاو ئنجا کاتێك هاتە بوون، چ جۆرە ئینسانێکەو چۆن دەژی حەقیرانە یا نەجیبانە"(١١).**

ئێمە پێویستە لەسەردوو ئاست سەیری کێشەکە بکەین، ئاستی سیاسیو ئاستی تاکەکەس. لەسەر ئاستیسیاسی، هۆی گۆڕانی سیاسی دەگوترێت بریتییە لەدابەش بوونو ناکۆکی ناو شار خۆی. کێشمەکێشی هەرسێ بەشەکەی دیموکراسی ڕێگادەداو کۆمەك دەکا تا ستەمکاری سەرهەڵبدا، مەبەستی لەسێ بەشەکە، چینی فەرمانڕەوا، پارەدروستکەران، کۆمەڵانی خەڵك. بەم شێوەیە جەنگو جەدال ئەوکاتە دەستپێدەکا کە سەرکردەکانی خەڵك هەوڵدەدەن تا دەستیان بەسامان رابگا بۆ خۆیانو بۆ خەڵکیو دەوڵەمەندەکان تاوانبار دەکەن کە دژی خەڵکینو خەریکی پیلانن. لێرەدا خەڵکی جێو مەقامی پیاوێك بەرزدەکەنەوەو وەکو سەرکردەو رابەری خۆیان حیسابی بۆ دەکەن، ئا لەم حاڵەتەوە ستەمکاری سەرهەڵدەدا. سوکرات دەڵێ:

"ئایا خەڵکی هەمیشە خوویان نەگرتوە بەوەی کە پیاوێك وەك سەرکردەیەکی تایبەتی خۆیان دابنێنو پەروەردەی بکەنو کارێك بکەن تا بێ دەستەڵاتی زیاتر بێ؟" ، " بەڵێ ئەوان خوویان بەجۆرەکارێکی لەوشێوەیە گرتووە. کەواتە ئاشکرایە، من گووتم، کەستەمکار بەسروشتی گەشە دەکا، ستەمکار لەریشەی سەرکردایەتیەوە گەشەدەکا، نەك لەهیچ شوێنێکی ترەوە".(١٢)

پیاوێك لەوجۆرە دەستەلأت بەسەر خەڵکیدا پەیدا دەکاو روو لەهەر جۆرە تاوانێك دەکا تا دەستەڵاتی زیاتر بەدەستبهێنێ، ستەمکار بەشێوەیەکی گشتی هەوڵدەدا شەڕ بەشارەکانی دراوسێ بفرۆشێ تا ئاوو هەوایەك بخوڵقێنێ کە خەڵکی پیویستیان بەسەرکردەبێتو سەرقاڵی ئەوبنو بیر لەپرسیاری گرنگو کاروباری شارنەکەنەوە. لێرەوە ستەمکار بریتییە لەبەرجەستەبوونی هەموو ئارەزوو و ئومێدە دیموکراتەکان، ئەوشتە دەکا کە ئارەزوودەکا، ئەو بابەتی هەموو ئارەزووە دیموکراتیەکانە، ئەو خۆی ئیرۆسە.

لەسەر ئاستی تاکەکەسیش، لە کەسی ستەمکاردا ئەوە ئارەزووە پێویست نەبوەکانە کە بەهێزنو باڵادەست. ئەو ئارەزووانەکامانەن، ئەدەمانتیوس پرسیاردەکا، لەوەڵامدا سوکرات باس لەجیهانی خەون دەکا.

بەڕای سوکرات کەسایەتی ستەمکارانە لەناو هەریەکێك لەئێمەدا خەوتوە یاخۆی مەڵاس داوەو تەنیا لەخەوبینینەکاندا خۆی نیشان دەداو کارێك دەکا بناسرێتەوە، ئەوکاتەی کە کەس سڵناکاتەوە لەوەی هەوڵبدا پەیوەندی سێکسی هەبێت لەگەڵ

دایکی خۆی، لەگەڵ هەرئینسانێکی دی، لەگەڵ خودا، هەمووشت قەسابی بکا، ئارەزووی هەموو جۆرە خواردنێك دەکا. سوکرات ئەم ئارەزووانە ناو دەبات بەو ئارەزوانەی کە یاسا ژێر پێدەخەن، بەڵام ناویان نابات بەئارەزووە ناسروشتیەکان. ئەم ئارەزووانە لەئەگەری واقیعی جیابوونەتەوە. ئەم ئارەزووانە پێویست نین بۆ مانەوەو چاك بوونی تاکە کەس. ئارەزووە ئاژەڵییەکانو کێوییەکان ئەو کاتە بەخەبەر دێنەوە کە بەشەحەکیمەکانی رۆح دەخەون. ستەمکارو شارێك کە لەلایەن ستەمکارەوە فەرمانڕەوایەتی دەکرێت دووچاری پەتایەك دەبن کەتێیدا رێنومایی عەقڵو مەستی بەشەرەف توورڕ هەڵدەدرێن لەپێناو ئارەزوە بێ سنورەکاندا. ستەمکاری رێکخستنێکی سیاسییە کەتێیدا چ ستەمکارو چ رەعیەت لەگێژەڵووکەی ئارەزوو و خۆڕازیکردندا گیریان خواردووە، کلتورێکی سیاسی کە دەشێت بەچێژ پەرستی Hedonism ناوڕیزی بکەین. لێرەوە دەتوانین ئەوە ببینین کە دەستەڵاتی ئابووریو سیاسی هەردووك هەم رەنگدانەوەو هەم هۆی کلتووری ستەمکارین. ستەمکاری پشت بەکلتورێ دەبەستێت کە فێرمان دەکا چۆن هەڵسوکەوت بکەین، چۆن بیربکەینەوەو چۆنیش هەست بکەین.

ستەمکار ئەو کەسەیە کەلەلایەن ئارەزووەوە لێدەخوڕدرێ. لەدایەلۆگی گۆرگیاسدا پۆلیوس دەڵێت گەر ئەو ستەمکار بوایە، ئەو هەرچی دڵی خواستبا دەیکرد.

"پۆلیوس: کەواتە تۆ دەتەوێ یاحەزدەکەی ئازار بەدەست ناعەدالەتیەوە بچێژی وەك لەوەی خۆت ناعەدالەتی بکەیت.

سوکرات: بەش بەحاڵی خۆم هیچیانم ناوێ، بەڵام گەر بێتو بڕیاربێت یەکێك لەوانە بیت، ئەوامن بێ دوودڵی ئازار بەدەست ناعەدالەتیەوە هەڵدەبژێرم وەك لەوەی خۆم ناعەدالەتی بکەم.

پولیوس: کەواتە حەزناکەی ببیتە ستەمکار؟

سوکرات: نە ، گەر مەبەستت لەبوونە ستەمکار ئەوەبێت کە من چی دەکەم.

پۆلیوس: مەبەستم لەوەیە کە تۆزێ پێش ئێستا گوتم، لەمەوقعێکدا بیت کە هەرشتێك بکەیت کە بزانی دەگونجێ بۆ شار، جاکوشتنی خەڵك بێت، یا رەوانە کردنیان بۆ مەنفا، یاخود کردنی هەر شتێكو هەمووشتێك کە تۆ وابیبینی کە گونجاوە".(١٣)

ستەمکار ئەو کەسەیە کە بەرۆژی رووناك سەرقاڵی تێرکردنی ئەو ئارەزووانەیە کە ئێمە تەنیا لەشەوداو لەخەودا خەویان پێوە دەبینین.

لای سوکرات ئیرۆس سەرۆکی یاخی هەموو ئارەزووە نا یاساییەکانە، هەروەك چۆن ستەمکار سەرۆکی یاخی بەشە فاسدەکەی شارە. گەر کەسێ بەم وەسفە ناڕازی بێتو مەبەستی لەئیرۆسی سوکراتی بێت یا ئیرۆسی دایۆتیما بێت لەدایەلۆگی سیمپۆزیەمدا، ئەوا ئەم ناڕازی بوونە شوێنی قبوڵە، بەڵام ئەم ئیرۆسەی کە لێرە قسەی لەسەردەکەین ئەو ئیرۆسەیە کە لەلایەن شاعیرەکانەوە بەمەزنی سەیردەکرێو ناوی ستەمکاری لێ دەنرێ. ئیرۆسی شاعیرەکان تەنیا ئارەزوو نییە بەڵکو بایەتی هەموو ئارەزوەکانە کە لەرێوەی عاشق مەعشوقەکەی دەکاتە بکەری عیشقو لێپرسراو لەعیشقی. لێرەوە ئیرۆس وەك مەعشووق لێوانلێوەو وەك عاشقیش خاڵی خاڵیی، ئەو هەردوو بەش لێك دەدا، رەتکردنەوەی تەواوی عاشق لەگەڵ کۆنترۆڵکردنی تەواوی مەعشوق.

رەعیەتی ستەمکاری بەحەماسەوە وێڵی شتەبچووکە بێ جەوهەرەکانن. ئاشکرایە کە ئەفلاتوون قێزی لەرەعیەتی ستەمکاری دەبووەوە زیاتر وەك لەکەسی ستەمکار چونکی بەلانی کەمەوە کەسی ستەمکار کاری گەورەی لێدەوەشێتەوەو کەسی ستەمکار هەڵگری ئەگەری فەیلەسوف بوونە بەڵام حیکمەتی لەدەستداوە. ئەگەری ستەمکاربوون ئەگەری فەیلەسوف بوونیشە لەبەرئەوەی ئەو رۆحانەی کە دەتوانن ناعەدالەتی باوەڕپێنەکراو ئەنجام بدەن ئەوەندە بەتوانان کە بتوانن عەدالەتیش بناسنەوە. لەفەیلەسوفدا ئەوە ئیرۆسێکی بەدەستەڵاتە کە دەست بەسەر رۆحی فەیلەسوفدا دەکێشێ، ئیرۆسی مەعریفی، ئیرۆسێ یا دێوانەییەکی نێردراوی ئاسمان"، فەیلەسوف لەم حاڵەتەدا ئارەزووی ئەو شتەدەکا کە سەرمەدییە، حەقیقەتو زانینی چاکە. لەکەسی ستەمکاردا ئیرۆس دەبێتە سەرکردەی هەموو ئارەزووە پێویست نەبووەکان. ئیرۆس، ستەمکارەکەی ناو رۆح، دێوانەیی دەکاتە پاسەوانی خۆی، بەم شێوەیە هەموو ئیعتدالێك تێکدەچێو دێوانەییەکی غەریب رۆح داگیردەکا:

ـ "ئایا هەر لەبەرئەم هۆیەیە کە عیشق هەر لەدێرزەمانەوە ناو نراوە بە " ستەمکار"؟

+ پێدەچێ.

ـ هەروەها هاوڕێم، من گوتم، ئایا پیاوی سەرخۆش لەعەقڵیدا وەرچەرخاندنێکی ستەمکارانە هەیە؟

+ راستە.

- لەمەزیاتر، ئەو پیاوەی دێوانەیە وا تەسەور دەکا کە بتوانێ نەك حوکمی ئینسانەکان بەڵکو هی خوداکانیش بکا. کەسێ دەبێتە ستەمکار یا بەسروشتی یا بەپراکتیك یا بەهەردووك، ئەو مەست دەبێت، دەبێتە ئیرۆتیکی، میلانکۆلیك (ماخۆلانی)."(١٤)

لەنێو ئارەزوە جیاجیاکانی بەشە نزمەکەی رۆحدا، ئیرۆس لەلایەن سوکراتەوە واسەیردەکرێ وەك ئەوەی سروشتێکی تایبەتی هەبێت کە وادەکا ببێتە سەرکردەی ئارەزووەکانی دیو دواجاریش ببێتە ستەمکار. لەپیاوی ستەمکاردا ئیرۆس رێنومایی هەموو کردارەکان دەکا ئەمەش دەبیات بەرەو هەموو جۆرە تاوانێكو هەڵسو کەوتی بێ شەرمانە. ئەو لەراستیدا دەبێتە ئەو کەسەی نێو خەونەکان، ئەو خەونانەی کە ئارەزووەکانی تێیاندا خۆیان بەیان دەکەن، لەبەرئەوەی ئەو ناعادلە بەمانای ووشەی ناعادل بوون. ئەو کاتەی ئیرۆس زاڵ دەبێت، ئەو بەشەی رۆح فەرمانڕەوایەتی دەکا کە هەرگیز نەگونجاوە بۆ ئەو کارە، لەجیاتی عەقڵ کە بەسروشت گونجاوترە بۆ ئەرکی. فەرمانڕەوایەتی کردن. فەرمانڕەوایەتی ئیرۆس بێ بەشە لەرێنومایی تاکو تێرکردنی ئارەزووە پێویستەکان، لەبەرئەوەی ئەو کەسەی کە کۆنترۆڵ بکردێ لەلایەن ئیرۆسەوە، بەم شێوەیە ئەو ناتوانێ جەغد بخاتە سەر سادەترین ئەرك لەنێو شاردا. ستەمکار سێبەرەکانی ئەشکەوتە لەرووناکیدا. ستەمکار بەرجەستەبوونی ئیرۆسە. لەمەزیاتر، ستەمکار بەیانکردنی بەسیاسیکردنی تەواوی ئارەزووە، لێرەدا مەترسیو عەشق دەبنە یەك.

دەتوانین تا ئێرە بە چ بەرئەنجامێك بگەین لەقسەکانی سوکراتەوە؟ ئەوخاڵە دەبێت شوێنی جەغدکردن بێت ئەوەیە کە ئیرۆس رۆح دەکاتە ستەمکار، کەسی ستەمکار ماخۆلانییەو تەنیا نایەوێت حوکمی ئینسانەکان بکا بەڵکو دەشیەوێ حوکمی خوداکانیش بکا. لەهەریەك لەئێمەدا ستەمکارێکی بوون بەهێز خەوتووە، دواجار ستەمکاری لەروودانیدا رەنگە نائاسایی بێت بەڵام ئەگەری ستەمکاری

حەقیقییەو لەویٚ بوونێکـی هەمیشـەیی هەیـە. سـوکرات پێـش ئـەوەی قسـە لەسـەر بەکۆیلەکردنو ناعەدالەتی بکا، هەنگاوێکی دیکـە دەنێـت بـۆ جەغدکردنـە سـەر ئـەو جیاوازیـەی نێـوان سـتەمکارو سـتەمکارانە (Tyrannical). ئـەم بابەتـە پرسـیاری عەدالەتمان بیردەخاتەوە لـەکتێبی دووهـەمدا (کۆمـار). میتـۆدی بنـەڕەتی بۆگـەڕان بەدوای عەدالەتدا لـەکتێبی دوهـەمدا بریتـی بـوو لـە بـەراوردکردنی شـارو رۆح. هـەر رژێمە ئینسـانێکی هەیـە کـە رۆحـی یەکسـانە پێـی. لەئـەنجامدا رۆحـی ستەمکارانە هەیـەو شـاری ستەمکارانە، لـێرەوە دەتوانـین لـەپیاوی ستەمکارانە بڕوانـین وەکـو حاڵەتێکی شەخسی Private و حاڵەتێکی مەدەنی (گشتی) publc . لەبیرمان بێت کە لەکتێبی دووهەمدا سوکرات ژیانی کەسی عادلو کەسـی ناعـادل بـەراورد دەکـاو لـەو باوەڕەدایـە کـە کەسـی عـادل چاکـترە لەکەسـی ناعـادل. لـەکتێبی نۆهـەمدا یەکـەم ئەرگومێنتی خۆی دەخاتە روو کە بۆچـی پێـی وایـە کەسـی عـادل لەکەسـی ناعـادل چاکترە. سوکرات ئەوە بۆ گلاوکۆن دەستنیشان دەکا کـە ئـەو سـەبارەت بەهـەردوو کەسی تایبەت (ستەمکارانە) کەبەختی نەیهێناوە بێتە سـتەمکارو ئنجا ئەوکەسـەش کـە بەڕاسـتی بۆتـە سـتەمکار دەدویٚ (578c3). ئـەم پیـاوە سـتەمکارانە، کەسـانی شەخسـی یـا تایبـەت بەئاسـانیو یەکسـەر ناناسـرێنەوە. لەبەشـی (577c5–e1)دا سوکرات ئەوە بۆ گلاوکۆن دەست نیشـان دەکـا کـە ئـەو سـەبارەت بەهەردووکەسـی تایبەت (ستەمکارانە) کە بەختی نەیهێناوە بێتە سـتەمکارو ئنجـا ئـەو کەسـەش کـە بەڕاستی بۆتـە سـتەمکار دەدویٚ. ئـەو پیـاوە سـتەمکارانە، کەسـانی تایبـەتی، بەئاسـانیو یەکسـەر ناناسـرێنەوە. چونکـی تـرسو پەشـیمانیان، ئـازارو هاواریـان، هەرگیز لەبواری مەدەنی یا گشـتیدا خۆیـان دەرناخـەن. بـەڵام دووبـارە پرسـیارەکە ئەوەیە چۆن کەسی ستەمکارانە دەبێتە ستەمکار بەفعلیو چ هەلومەرجێك پێویستە بـۆ ئـەم گواسـتنەوەیە؟ لەبەشـی (578–579)دا سـوکرات وێنـای پیـاوێك، سـەرۆك خێزانێکمـان بـۆ دەکێشـیٚ، وەك نمونەیـەك بـۆ روونکردنـەوەی مەبەسـتەکەی نـەك مەبەسـتی بێـت بلێـت "سـتەمکار" ئاوهـا سـەرهەڵدەدا، لـەو وێناکردنـەی سـوکراتدا داوامان لێکراوە سەرۆك خێزانێك ببینین کە لەبەر هـەر هۆیـەك بێـت بـەخۆیو مـاڵو منداڵو کۆیلەو خزمەتکارەکانیەوە لـەدەرەوەی شـار، لەشـوێنێکدا، لەچۆڵەوانیـەکدا نیشتە جێبن، لەوشوێنەی کە دەستی بـەهیچ یارمەتییـەکدا ناگـا. لەترسـی ژیـانیو ماڵو منداڵی رەنگە هەندیٚ لەکۆیلەکانی ئازاد بکاو پەیمانیان پێبداو زیـاتر سـەرقاڵی تەمـەلوق بێـت بـۆ خزمـەتکارەکانی. گـەر چـەند خـێزانێکی دیکـە لـەو دەوروبـەرە نیشتەجیٚ بـبن تـرسو نائـارامی ئـەوپیاوە زیـاتر دەبێـتو لـێرەوە ئـەم وەك دوژمـن سـەیریان دەکـاو هەسـت بـەوەدەکا کـە چـوار دەوری بـەدوژمن گـیراوە بوونـی

کەسایەتیەکی ستەمکارانە لەناخداو هەبوونی ترسو نـەبوونی بـڕوا بەئـەوانی دیکـەو هەبونی حەزکردن یا ئارەزووی کۆنترۆڵکردنی ئەوانی دیکـە، ئەمانـە ئەوخاڵانـەن کـە سوکرات لـەو وێناکردنـەدا دەیـەوێت سـەرنجمان بـۆی رابکێشـیٚ. "ئـەو پیـاوەی کـە لەناخیدا رژێمێکی خراپ هەیە، پیاوی سـتەمکارانە، ئـەوەی کـە ژیـانی تایبەتیانـەی خۆی ناژیو بەڵکو بەهۆی شانسێکەوە دەبێتە ستەمکار، کۆنترۆڵی خۆی بۆنـاکردریٚ کـەچی هـەولٚدەدا حوکمـی ئـەوانی دیکـە بکـا، هـەروەك ئـەوەی کـە کەسـێك بەجەستەیەکی بیمارەوە لەجیاتی ئـەوەی لەشـوێنێکی تایپـەتیدا ژیـان بەسـەربەریٚ ناچاربکردریٚ لەزۆرانو جەنگو ململانێییەکدا دژ بەجەستەکانی دی بەشـداری بکـا.. .. ئایا بەراستی ئەمە هەلومـەرجێکی ئەسـتەم نییـە؟ ئایـا ژیـانی ئـەو پیـاوەی کـە ستەمکارە ژیانێکی سەخت تر نییە؟.. ..(١٥)" بەپێی بەشی (80- 578) سـتەمکاری بەدبەخت ترین شارە چونکی چ شار وەکـو گشـتو چ هاونیشـتمانیان لـەنێویدا هـەر هەموو کۆیلەنو کەمترین شت دەتوانن بەئەنجام بگەیەنن. بەهەمان شێوە سـتەمکار بەدبەخترین بوونەوەرە لەبەرئەوەی ستەمکار ئەزمونی ئەشکەوت دەکا، مەبەستیش لەئەشـکەوت وێنـا یـا لێـك چوانـدن یـا ئـەنالۆژی ئەشـکەوتە لـەکتێبی "کۆمـار"دا، مەبەستیش وێنـاکردنی واقیعـی ئینسـانییە. سـتەمکار دیلـی نێـو ئەشـکەوتەو تـەنیا وەهمەکانی ئەشکەوت دەخوازیٚ. لێرەوە کەسی زۆر ناعادل بـەناچاری سـتەمکارێکە کە ستەمکارانە چ خۆیو چ شار بەڕێوەدەبا.

لەدایەلۆگی "گۆرگیاس"دا، سـوکرات سیاسـەت پێناسـەدەکا وەك "هونـەرێك کـە ئیشی ئەوەیە بەتـەنگ رۆحـەوە بێـت".و فـەرمانڕەواش وەکـو دکتـۆر پێناسـەدەکا. دکتـۆر هـەم نەخۆشـی دیاریدەکـاو هـەم هـەتوان، چارەسـەر، گـەرچی زۆر جـاران دەرمـانێك کـە دکتـۆر پێشـنیاری دەکـا یـاخود چارەسـەرێك بۆنەخۆشـی کەسـێکی نەخۆش زۆرجار تاڵە بەڵام لێرەدا ئازادییەك لەئارادانییە، واتە دەبێـت تـاڵی، یـا ئـەو بڕیارە، قبوڵ بکردرێت گەر لەش ساغی بخوازیٚ. لەبەرانبـەر ئەمـەدا، ستەمکارەکان لەچێشت لێنەرەکان دەچن کە دەستەڵاتی خۆیان بەسـەرماندا دەسـەپێنن لـەرێگای رازیکردنی تامو زەوقە فاسدبووەکەی ئێمەوە. سـتەمکارەکان خـەڵکی تـەفرو توونـا دەکـەن لـەرێگای کردنیانـەوە بەکۆیلـەی کـار، کـارکردن تـەنیا بۆمانـەوە، ئیـدی ئەوخەڵکانە کاتی ئەوەیان نـابێت بـەرگری لەسـتەمکاری بکـەن. سـتەمکارەکان ئـەو دەستەڵاتـەی هەیانە دەیپارێزن لەرێگای موجامەلەکردنی زۆربە یا گاڕانەوە، لەرێگای پـەیماندان بەرازیکردنی جەماوەرو لەدواجاریشـدا هـەولٚدان بـۆ بـوون وەك جـەماوەر. لەرژێمی ستەمکاریدا هیچ کەس سروشتی نییە یا رەسەن، هەرهەموو دەبنـە ریاکـار، شەکەرۆکە، ئەکتەر بۆ بینینی رۆڵێك یا چەند رۆڵێك، وازی دەکەنو تەمەلوق دەکـەن

بۆ جەماوەر تاکو بەرژەوەندیە خودیە کانیان بپارێزن. لەستەمکاریدا هەموو کەسەکان ئەکتەرن لەو تراژیدیایەدا کە زۆر دوورە لەتەندروستییەوە دوورە لەوهارمۆنیەوە کە سروشت دەیخوازێ.

بەڵام پرسیاربکەین ئەو شتەچی‌یە کە ستەمکار، بەرجەستەبووی ئیرۆس، تاسەی دەکا؟ ئیرۆس، ستەمکاری ناورۆح، وێڵی چییە. ئیرۆس باڵی بەسەر ژیانی کەسی ستەمکاردا کێشاوەو ئیرۆس سەروەرەو ستەمکاریش کۆیلە، وەك کۆیلەیەکیش لەهیچ سڵ ناکاتەوە بۆ رازیکردنی سەروەرەکەی، واتە ئیرۆس. ئاشکرایە کە ئیرۆس تاسەی چاکە ناکا وەك ئەوەی کە عەقڵ تاسەی چاکە دەکا، تاسەی شەرەف ناکا، تاسەی سامان ناکا وەك ئۆلیگارکیەکان، تاسەی ژیانێکی سادەو چێژی بچوکی ژیانی دیموکراتی ناکا. ئایا ئیرۆس وێڵی ناعەدالەتیەکە کە تاکایەتی‌و تایبەتمەندی هەرتاکێك‌و هەمووشتەکان وێران دەکا، و لەشوێنی تاکایەتی ئاژاوەیەك (کەیاس chaos) بەرقەرار دەکا کەتێیدا هەرشتە هەوڵ دەدا ببێ بەهەموو شتێ؟ هەروەك دیدی شاعیرانەی "دیدی مانای تراژیدیای ژیان" تراژیدیاو مانای تراژیدی دەخوازێ؟ بەڵێ بەرمەبنای ئەرگومێنتی سوکرات دەتوانین بڵێین بەڵێ ئیرۆس خوڵقێنەری کەیاسە. مادامێك ستەمکار ئیرۆسەو ئیرۆسیش فەرمان دەدا کە هەموو ئارەزوەکان بەتایبەت ئارەزووە کیۆییەکان‌و پێویست نەبوەکان، مادامێکیش ئەم ئارەزوانە ناشێت تێربن چونکی بەشێك لەسروشتیان ئەوەیە کەهەمیشە تینوو برسی بن، کەواتە ئیرۆس وێڵی ناعەدالەتیە، ستەمکاریش، دیلەکەی نێو ئەشکەوت، ئەو تەنیا وێڵی وەهمو خەیالات نییە بەڵکو وێڵی ناعەدالەتییەکیشە کە لەتوانای عەقڵدا نییە وێنای بکا. ئەم پیاوە ئەوبەشەی رۆحی لەدەستداوە کە عەقڵەو ئارەزووەکان لێك جیادەکاتەوە، بەهۆی کۆنترۆڵی ئیرۆسەوە. لەشارێکدا کە زۆربەی خەڵکی موعتەدیل بن چەند رۆحێکی ستەمکارانە رەنگە بتوانن تەنیا چەند بەرئەنجامێکی خراپی مەدەنی بخوڵقێنن بگرە لەدواجاردا خۆیان داغان بکەن، بەڵام لەشارێکدا کە لەو جۆرە کاراکتەرە، کەسایەتی ستەمکاری، ژمارەیان زۆر بێت، لەشارێکدا ستەمکار فەرمانڕەوابێت کۆیلایەتی دەبێتە واقیع‌و هەموو کەس دەبنە کۆیلەو لەوانەش خودی ستەمکار، "لەراستیدا" ستەمکار کۆیلەی کۆیلایەتییە، تەمەلوق کەری پیاوە بێ بەهاکانە،" ستەمکار سەروەری ئەوانی دیکە، خودی خۆی کۆیلەی ئیرۆس‌و ناعەدالەتیە، لەبەرئەوەی حیکمەتی عەمەلی لەلایەن ئیرۆسەوە ترۆرکراوە. ئیرۆس نازانێ‌و توانای بەرهەمهێنانی بیرۆکەی نییە. لەبەرانبەر ئەم وێنەیەی ستەمکاردا سوکرات وێنەی فەیلەسوفمان بۆ دەکێشێ وەك کەسێکی عادل کە حوکمی خۆی دەکا. ستەمکارو فەیلەسوف دووکەسن یەکێکیان ناعادل‌و ئەوی

دیکە عادل. ستەمکارو فەیلەسوف توورڕ هەڵدراونەتە نێو سەمایەکی بێ کۆتایی سەرمەدی، هەریەك بۆ ئەوە دەژی کە دژی ئەوی دیکەبێت، یەکێکیان وێڵی رێکخستنێکی دروستە، ئەوی دی هەر رێکخستنێك تێك دەدا، ستەمکار هەوڵدەدا کەرێکخستنی ئینسانی وێران بکا، فەیلەسوف ئەرگومێنت پیادەدەکا بۆتێکدانی ستەمکاری، فەیلەسوف رەمزی عەقڵەو ستەمکاریش ئیرۆس. دەتوانین لەرێگای ئەم هێڵکاریەی خوارەوە سەرجەم بۆچوونی ئەفلاتوون لەمەڕ ستەمکارو فەیلەسوفو شارو بەشەکانی رۆح (ئارەزوو، عەقڵ، سومۆس) دیاری بکەین کە لەکتێبی کۆماردا خستۆتیە روو:

ستەمکار لە کتێبی ٨،٩	فەیلەسوف کتێبی ٥،٦،٧	شا کتێبی ٢، ٤
ئارەزوو	عەقڵ	عەقڵ
سومۆس spirit	ئارەزوو	سومۆس
عەقڵ ×	سومۆس ×	ئارەزوو ×

لەو هێڵکاریەدا نیشانەی × دەلالەت لەکەبتکردن دەکا. بەم شێوەیە رۆحی شا یا پادشا ئەو هارمۆنیەیە لەنێوان عەقڵ‌و سومۆسداو تێیدا ئارەزوو جڵەوی دەگیرێ. رۆحی فەیلەسوفیش هارمۆنی عەقڵ‌و ئارەزووەو جڵەو گرتنی سومۆس. هەرچی پەیوەندی بەرۆحی ستەمکارەوە هەیە بریتییە لەهارمۆنی ئارەزوو سومۆس‌و کەبت کردنی عەقڵ.

لای ئەفلاتون ستەمکاری بە هەڵە لێتێگەیشتنێکی مانا راستەقینەکەی رازی بوونی مرۆڤەو چارەسەرکردنیشی بریتییە لە تەسامی کردن یا باڵا بردنی سۆزو هەڵچوونە دەرونییەکان‌و حەماسەتە بە کەناڵی فەزیلەی ئەخلاق‌و عەقڵی ئەو فەزیلەتانەی کەریشەکانیان وا لەنێو رێکخستنێکی سروشتی گەردووندا.

زیاتر لەمە بەڕای ئەفلاتوون ستەمکاری بریتییە لەتاسەیەکی سەرلێشێواوو ئارەزوویەك بۆ رازیکردنی ئیرۆس، ئیرۆسێ کە دەشێت لەرێگای پەروەردەوە راست بکردرێتەوە، واتە پەروەردەکردنی ئیرۆس بەرەو بابەتە گونجاوەکان لەوانە فەزیلەتی مەدەنی‌و فەلسەفی. سیاسەتمەدارییەتێك statemanship کە لەلایەن فەلسەفەوە رێنومایی بکردرێت دەبێتە مایەی سیاسەتێکی سالم‌و سایکۆلۆژیەتێکی تەندروست. لەگۆرگیاسدا، هەروەك چۆن لەسیمپۆزیەم‌و کۆماردا، دەتوانین قسە

لەسەر شەوق‌و ئارەزوویەکی پری مۆردیاڵ Premordial (بنەڕەنی)و موتەعالی (ترانسێندێنتاڵ) بکەین. ئارەزوو و شەوقی پری مۆردیاڵ (بنەڕەتی بنچینەیی) بریتییە لەخود هۆشیاری‌و ئنجا رەهەندێکی توندوتیژی بوونی سیاسیانە کە رەگی داکوتیوە لەسومۆسدا Thumos (حەماسەت) بەڵام شەوق‌و ئارەزووی ترانسێندێنتاڵ بریتییە لەئارەزووی راکردن‌و رەهابوون لەسنوورەکانی خودێتی (selfhood) لەرێگای یەك بوونەوە، وحدە الوجود، لەگەڵ ئەوشتەی کە جوان‌و نەمرە، واتە ریشەکەی وا لەنێو ئیرۆسدا. شەرەف‌و خۆشەویستی کە ریشەکانیان وان لەحەماسەتی ئیرۆسدا بریتین لەدوورێگا بەرەو سیاسەتمەداریەتێکی دروست‌و شوێنی رەزامەندی.

بەندی سێیەم:

ستەمکاری/ لەناوبردنی شارو خەساندنی مرۆڤو دیلکردنی عەقڵ
"تەفسیرێکی ئەرستۆییانە"

لەکتێبی یەکەمو دووەمی "سیاسەت" (The politics)دا ئەرستۆ باس لەریشەی شار دەکاو ئەوەش روون دەکاتەوە کە بۆچی ئینسان ئاژەڵێکی سیاسییەو بۆچی شار (polis) سروشتییە.

شار سەر بەو کلاسی بابەتانەیە کە بەسروشت بوونی هەیە،و مرۆڤیش بەسروشت ئاژەڵێکی سیاسییە. هەرکەسێك بەهۆی سروشتییەوە نەك بە هۆی بەدبەختییەوە شاری نەبێت یا زۆر خراپە یا زۆر چاکە.. یا ئاژەڵە یا خودایە(١).. دیارە ئاشکرایە کە مرۆڤ ئاژەڵێکی ساسییەو بەومانایەی کە هەنگ ئەو بوونەی نییە.. سروشت وەك ئێمە دەڵێین، هیچ شتێك ناکا بێ مەبەست. سروشت لەنێو هەموو ئاژەڵەکاندا تەنیا بەمرۆڤ دەستەڵاتی گوتاری بەخشیوە.(٢)

پێش ئەوەی قسە لەسەر ئەو کۆتە (اقتباس)ەی سەرەوە بکەین، گرنگە کە سەرنج بدەین لەوراستیەی کە ئەرستۆنالێت مرۆڤ ئاژەڵێکی کۆمەڵایەتییە وەك ئەوەی کەرۆژانە بەهەڵە دووبارە دەکرێتەوە، بەڵکو دەڵێت ئاژەڵێکی سیاسییە، جیاوازی کۆمەڵایەتی بوونو سیاسی بوون ئاسمانو رێسمانە. کۆمەلایەتی بوون ئاستی خێزانو کۆمەڵەکانی دی پێش سیاسەت دەگەیەنێت. ئاژەڵی سیاسی کۆمەڵایەتی بوون لەخۆدەگرێ بەڵام کۆمەڵایەتی بوون مەرج نییە سیاسی بوون لە خۆبگرێ. ئاژەڵی سیاسی واتە دەرگیربوون لەگەڵ بواری گشتیو مەدەنی (public)، بواری مەدەنیش ئەوکایەیەیە کەتێیدا گفتوگۆی سیاسی لەمەڕ هەموو رەهەندەکانی بوونەوە بەرمەبنای عەقڵ ساز دەدرێ. بەڵام دەشێ کۆمەڵایەتی بوون بەم ئاستە باڵایە نەگا، گەر بێتو هەر کۆڕو کۆبوونەوەیەك خاڵی بێت لەگفتوگۆو پرسیار لەمەڕ ژیانی چاك کامەیە؟ چۆن بژین؟ چۆن لەکاروباری شار بگەینو هەڵی بسەنگێنین؟ چۆن فەرمانڕەوایەتی بکەینو فەرمانڕەوایەتی بکرێین؟ هەر کۆڕو کۆبوونەوەیەك خاڵی بێت لەم گفتوگۆ عەقڵیانەو حیکمەتی پراکتیکی ئەوا ناگا بەئاستی سیاسی بوونو بگرە لەقۆناغی پێش سیاسەتدایە. کاتێك باس لەستەمکاری بکەین ئەوا ئەم

جیاوازییە زۆر گرنگە لەبەرچاو بگرین، کاتێك کە ستەمکار یا رژێمێکی ستەمکاری دێت رەنگە نەتوانێت لەکۆمەڵایەتی بوونی ئێمە، واتە پەیوەندی ئێمە بەخێزانو کۆمەڵەکانی دیو دەوروبەر مانەوەبدا، هەرچەندە هەموو رژێمێکی ستەمکار لەمێژوودا، چ لەکلاسیکداو چ لەقۆناغی مۆدێرندا هەوڵی داگیرکردنی ئەو بوارەش دەدا، بەڵام بەدڵنیاییەوە دێتو خۆی یەك گورزە لەسیاسی بوونی ئێمە ئەویش لەرێگای داگیرکردنی بواری مەدەنیو گشتییەوە.

بابگەڕێینەوە بۆ پێناسەکەی ئەرستۆ لەو کۆتەی کەوەرمانگرت. مرۆڤەکان ئاژەڵی سیاسین بەپلەی یەك بوونەوەری عەقڵانین، ئاژەڵێکن زمانیان هەیەو توانای قسەکردنو گوتار (speech). دەتوانن تواناکانیان بخەنە گەڕ بۆ عەقڵاندنو بەکارهێنانی عەقڵو بۆچوونەکانیشیان دەربارەی عەدالەتو چاکە لەگەڵ کەسانی دیکەدا ئاڵو گۆڕ پێ بکەن. لێرەوە سیاسەت سروشتییە چونکە دەخوازێ بەرزترین توانای سروشتی مرۆڤ مەشقی پێ بکردرێ کە عەقڵە. شاریش سروشتییە چونکە ئەو فەزایەیە کە ئەم توانایەی ئینسان تێیدا بەکەماڵ دەگا، تێیدا مرۆڤ بە جەوهەری خۆی دەگا، یاجەوهەری مرۆڤ تێیدا خۆی بەیان دەکا. شار لای ئەرستۆ بریتییە لەکۆمەڵە (association)، کۆمەڵەیەکی دەستەڵاتدار، کە هەموو کۆمەڵەکانی دی لەخۆدەگرێو چاولەبەرزترین چاکە دەبڕێ.

"سەرنجدانو لێوردبونەوە پێمان دەڵێ کە هەموو شارێك خۆی لەخۆیدا یەك کۆمەڵەیە،و هەر کۆمەڵەیەکیش بەنیازی مەبەستی چاکە دامەزرێندراوە، دەڵێم "چاکە" لەبەرئەوەی لەهەموو کردەوەکانیاندا ئینسانەکان لەراستیدا نیشانە دەگرنەوە لەوشتەی کە ئەوان لەوباوەڕەدان چاکە.. ئەم کۆمەڵەیە کە پێی دەڵێن شار، کۆمەڵەیەکی سیاسییە"(٣).

وەك لەئەخلاقی نیکۆماخیدا هاتووەو دواجار قسەی لەسەردەکەین، بەرزترین چاکەشی چاك ـ بوون well being یا بەختیارییە کە بەدەست دێت لەرێگای مەشقکردنی عەقڵەوە. ئەو کاتەی ئەرستۆ دەڵێ کە شار چاو لەبەرزترین چاکە دەبڕێ، مەبەستی ئەوەیە کە لەرێگەی چالاکی سیاسییەوە تاکەکان دەتوانن ئەگەرەکانی ژیانی ئینسانی خۆیان تاقی بکەنەوەو شار ئەو زەمینەیە فەراهەم دەکا، بەپێچەوانەی هەموو کۆمەڵە ـ پێش سیاسییەکانی دی وەکو خێزانو گوند کە ناتوانن ئەو زەمینەیە بخولقێنن، لەشاردا هەلی تاقیکردنەوەی فەزیلە هەیەو بوارێکی فراوانتر

بۆ چـالاکی عـەقڵ دەرەخسـێنێت. سیاسـەت موجادەلـە (arguments) دەربـارەی عەدالـەتو بڕیاری سیاسی لەمـەڕ کاروبـاری شـارو دەربـارەی ئەڵتەرناتیڤـەکانو هەڵبژاردنیانو چۆنیەتی بەدەست هێنانیانو پرسـیار لەمـەڕ ژیـانو چاکـەو باشـترین ڕژێم، هەر هەموو ئەمانە لەخۆ دەگرێ. شار لەسروشـتی کۆمەڵـە سـەرەتاییەکانەوە، خـێزانو لادێ، ئـەو کۆمەڵانـەی کـەبوونیان ناچارییـە نـەك هـەڵبژاردن، گەشـەدەکا. خێزان حاڵەتێکی ناچارییە نەك هەڵبژاردنو ئامانجیش یا وەزیفەی خێزانیش بریتییـە لـەتێرکردنی پێویستییە فیزیکییـەکان. لـەخێزاندا ئینسـان بـۆ ڕۆژ دەژی. یەکـەمین لادێش،، کە گەورەترە لەخێزان بریتییە لەو کۆمەڵەیەی کە لەکۆی چەند خێزانێکەوە سەرهەڵدەدا بەنیازی پێویستییە نارۆژانییەکان.

{قۆناغی دوایی تر بریتییە لەگوند (لادێ) یەکەمین کۆمەڵەی ژمارەیەك خێزان (ماڵ) بۆ ڕازیکردنی شتێك زیاتر لەپێویستییە ڕۆژانەکانیان.. ئەندامانی ئەو گوندە پێیان دەگوترێت کۆڕپەکانی هەمان شیر (homogalactic).(٤)

ئەرستۆ ئەو پێویستییە نارۆژانەییانە ڕوون ناکاتەوە کە بوونە مایەی سەرهەڵدانی لادێ، بەڵام دەشێ بڵێین کە یـەکێك لـەو پێویستییە نـا ـ ڕۆژانـەیی یانـەی کـەلادێ لەپێناویدا سەرهەڵدەداو فەراهەمی دەکا بریتییە لەئارەزوی کوڕەکان یا نەوەی نـوێ بۆ جۆرێك لەسەر بەخۆیی لەخێزان.

تائێرە لەپێناسەی ئەرستۆ بۆ شار دواین، ئێستا بابچینـە نـاو باسـەکەمانەوە کـە بریتییە لە ڕاڤەکردنی بۆچوونی ئەرستۆ دەربارەی ستەمکاری.

ئەرستۆ پۆلێنی ڕژێمەکان دەکا بەرمەبنای کێ حوکمیان دەکاو بەچ مەبەستێ. یا یـەك کـەس، یا چـەند کەسێك، یـا کۆمەڵـە کەسێ فەرمانڕەوایـەتی دەکـەن، گـەر فەرمانڕەوایان لەبەرژەوەندی گشتیدا حوکم بکەن، ئەوکاتە حوکمی یەك کەس بریتی دەبێت لەمۆنارکی "شاهەنشاهی"، حوکمی چەند کەسێك ئۆرستۆکراسی،و حوکمی ژمارەیـەکی زۆریش دەشێ ناوبنێین "حکومـەتی دەسـتوری". بـەڵام گـەر بێـتو فـەرمانڕەواکان فەرمانڕەوایـەتی بکـەن تـەنیا لەبـەرژەوەندی تایبـەتی خۆیـان، ئـەوا ئەوان مەبەستی ئەسڵی حکومـەت فاسد دەکـەن، لێرەوە حوکمی کەسێك دەبێت بەستـەمکاری (Tyranny)، حوکمی چـەند کەسـێك دەبێتـە حوکمـی ئۆلیکارشـی، حوکمی زۆربەش لەقاموسی ئەرسـتۆدا دەبێتـە حوکمی دیموکراسـی. پێـش ئـەوەی بچینە ووردەکاریەوە با ئەم بەشەی کتێبی "سیاسەت" بخوێنینەوە:

{لەکاتی مامەڵەکردنماندا لەگەڵ ڕژێمی شاهەنشاهی، لەهەمان کاتدا دووشێوەی ستەمکاریمان پێناسەکرد، لەبەرئەوەی دەستەڵاتێك کە مەشقی پێدەکرا لەلایەن ستەمکارەوە لەهەردوو نمونەکەدا بەمانایەك لەگەڵ شاهەنشاهیدا یەکدەگرنەوە، هەردوو شێوەیەکی فەرمانڕەوایەتی بەرمەبنای یاسابوون (بۆ نموونە لەنێو هەندێك ناگریکدا، فەرمانڕەوایانێك خاوەن دەستەڵاتی موتڵەق لەرێگای هەڵبژاردنەوە بەوجێ و مەقامە دەگەن.. بەشێوەیەك لەشێوەکان ئەم دووشێوەیە لەستەمکاری لەیەك جیاوازن، بەڵام لەهەمان کاتیشدا لەحوکمی شا دەچوون چونکە بەپێی یاسابوون. لەبەرئەوەی جۆرە حوکمێك بوو لەسەر ڕەعیەتێکی ڕازی بوو (واتە بەحوسنو ڕەزای ڕەعیەت بوو) بەڵام لەهەمان کاتیشدا سیستەمی ستەمکارەکان بوون چونکە فەرمانڕەوایەتی کردن، وەك فەرمانڕەوایەتی سەروەر بوو بەپێی بڕیارە شەخسییەکانی ستەمکاران. شێوەی سێیەمی ستەمکاری هەرچەندە زۆر توندڕەوە بەڵام تەواو پێچەوانەی شاهەنشاهی موتڵەقە. هەر فەرمانڕەوایەك کە پێویست نەبێتو ناچار نەکرێت کە لەخۆی لێپرسراوبێت،و بەسەر خەڵکیدا حوکم وەك یەكو بگرە بەسەر کەسی لەخۆی باڵاتریش، تەنیا لەبەرژەوەندی خۆی نەك بەرژەوەندی ئەوانەی کە حوکمیان دەکا، ئەوا ئەو مەشقی ستەمکاری دەکا بەمانای سێیەم، ئەو دەمێنێتەوەو خۆی دەسەپێنێ بەرەغمی ئیرادەی خەڵك، چونکی هیچ کەس بەئیرادەوە تەسلیمی ئەو جۆرە حوکمە نابێت گەر ئەو ئازاد بێت.(٥)}

کەواتە ستەمکاری بریتییە لە هەڕەمەکی تاکەکەسێك کە لەبەردەم هیچ کـەسو هیـچ هێزێکدا لێپرسراو نییە. سیستەمێکە کە میکانیزمی لێپرسینەوەی دەستەڵاتی نییە،و

کەسی ئازادیش ناتوانێ لەژێر سایەی ئەو سیستەمەدا بژی، بەمانایەکی دی سیستەمێکە کە ئازادی زەوت دەکا. لای ئەرستۆ کەسی ئازاد ئەو کەسەیە "کە بۆخۆی دەژی نەك بۆکەسێکی دی"، یاخود کەسی ئازاد ئەو کەسەیە کە بەپێی فەرمان‌و ئیرادەی کەسێکی دی ناژی، ستەمکاری ئەم حاڵەتە دەشێوێنێ‌و لێرەوە دەبێتە مایەی ئینکارکردنی نەك هەل‌ومەرجی ئازادی بەڵکو خودی ئازادیش.

لەبەرئەوەی بۆچوونی ئەخلاقی‌و سیاسی ئەرستۆ دانەبڕاوە لەبۆچوونی میتافیزیقای ئەو، کەواتە سەرەتا بەلانی کەمەوە پێویستە ئاماژەیەك بەکردارو چوارهۆکە بدەین. کێشانی وێنەیەك سەبارەت بەمیتافیزیقای ئەرستۆ یارمەتیمان دەدا کە لەمەسەلە سیاسییەکان کە مەبەستی ئێمەیە لێرەدا باشتر بگەین، بەتایبەت چەمکی کرداری سیاسی‌و ئامانجی رژێمی سیاسی. سەرەتا ئەرستۆ جیاوازی دەخاتە نێوان فعل یان واقیع (actuality)و ئەگەرێتی یان الامکانیە (potentiality)، جیاوازییەك لەنێوان بوونی توانای کردنی شتێك یا بوون بەشتێك لەگەڵ بەواقعی کردن، بەفیعلی کردنی شتێك یا بەفعلی بوون بەشتێك. بۆنمونە من توانای ئەوەم هەیە کە مەلە بکەم، واتە پۆتاسۆن، یا ئەگەری ئەوەم هەیە، بەلام لەئێستادا، لەراستیدا، لەواقیعدا من نازانم مەلە بکەم، کاتێك مەلەبکەم، یافێرببم چۆن مەلەبکەم ئەوکاتە من توانای مەلەکردنم بەواقیعی کردوە (actualize)، واتە ئەگەری مەلەکردن دەکەمە واقیعی. فعلی (actuality) لە پەیوەندیدا لەگەڵ ئەگەرێتی (potentiality) وەك پەیوەندی ئەوپیاوە وایە کە دەبینێ لەگەڵ ئەوپیاوەدا کە چاوەکانی داخستوە. ئەو پیاوەی کە چاوی داخستوە بینەرێکە لەرووی بوون بەهێزەوە، ئەوپیاوەش کەدەبینێ‌و دەڕوانێ ئەو لەواقیعدا بینەرە. زیاتر لەمە بوون بەشتێك (actuality) بریتییە لەوەزیفە (function)ی بوونەوەرێکی واقیعی، بۆ نمونە بینین وەزیفەی چاوە، لای ئەرستۆ بوون بەشتێك پێشتردێت لەرووی زەمەنەوە. ئەگەرێتی (potentiality) لەخۆیدا مانای نییە، بەڵکو ماناکەی بەستراوەتەوە بەبوونی واقیعییەوە. ئەگەرێتی لەرێگای ئەوەی کە هەیە، کە دەتوانێ ببێ، دەشێ بزانرێ‌و بناسرێ وەك ئەوەی کە هەیە. بوون بەشتێك (actuality) لەرووی زەمەنەوە پێش وەختە (priori) لەبەرئەوەی بوونی واقیعی لەبوونی پۆتاسیۆن، ئەگەرەوە، دێت لەرێگای کرداری بوونێکی ترەوە کە خۆی بوونێکی واقیعییە. بۆ نمونە کەسێك ئەگەری بوون بەزانابوونی هەیەو تەنیا ئەوکاتە دەبێتە زانایەکی واقعی یان فعلی گەر ئەومەشق ببینێت لەسەر زانست، رێنومایی بکردرێت لەلایەن زانایەکی فعلییەوە. زیاتر لەمە بوون بەشتێك (actuality) بریتییە لەدوا پرنسیپی شەرحکردن. بەشێکی چاکی لێکۆڵینەوەی ئەرستۆ پێکهاتوە لەئاماژدە بۆکردنی ئەوەی کە چۆن مادە، یا

ماتەریاڵەکان رێکخراون لەودیدەوە بەلەبەرچاوگرتنی چەند وەزیفەیەکی دیاریکراو. بۆ نمونە، چاو ئەوکاتە دەناسرێتەوەو پێناسەدەکرێت‌و راڤەدەکرێ کە نیشاندرا کەماتەڕیاڵەکانی وارێکخراوە کە ببینێ، لێرەدا بینین‌و وەزیفەی بینین ناوکی راڤەکردنەکەیە. کاتێ وێنەی فیزیکی گشتی کامڵ دەبێ کە بتوانین بونە سروشتییەکان بەگشتی وەسف بکەین، لەهەموو میکانیزمەکانی جوڵە بگەین کە دەبنەمایەی هێنانی ئەم بوونانە بۆ بوون. لێرەوە، شێوە هەمیشە هاورێیە لەگەڵ مادە (ماتەڕیاڵ)بوونی واقیعی لەگەڵ ئەگەری بوون، چەمکە بنەڕەتیەکانی فیزیا قسەلەم یەکێتییە دەکەن، ئەمەش کە پەیوەندی بەم یەکێتییەوە هەیە بریتییە لەتیۆری هۆکان (چوار هۆکە). بەڕای ئەرستۆ، چوار هۆهەن، یەکەم هۆی ماتەریاڵی، کە لێوەی شتی شوێنی مەبەست دروستدەکرێ، بۆ نمونە برۆنز، دووەم، هۆی شێوەیی (formal) واتە شێوەی یا ئایدیای پەیکەر لەعەقڵی هونەرمەندا، سێیەم، هۆی فعال(efficient)، یا چالاك کە بریتییە لەهونەرمەندەکە،و چوارەم، دواهۆ، واتە پەیکەرەکە.

ئەوەی گرنگە ئەوەیە کە لەرێگای لەبەرچاوگرتنی پەیوەندی مادەو شێوەوە، چوار هۆکەوە، ئێمە لە چەمکەکانی وەکو شانس،و عەفەویەت (spontaneıty)دەگەین. ئەم چەمکانە ئاماژدە بۆ دەرنەکەوتنی، یانەبوونی هۆکان ناکەن، بەڵکو بەپێچەوانەوە ئاماژدە بۆ ئەوەدەکەن کە یاهۆکان لەبەختی ئێمەن یان بەئاراستەی بەدبەختی‌و بێ شانسی ئێمەدا کاردەکەن. لێرەوە دەشێ کە ئەم پارچەیە لەکتێبی میتافیزیك بخوێنینەوە:

ئەم پیاوە بەرێگای توندوتیژی دەمرێت، گەر
لەماڵ بڕواتە دەرەوە، ئەو لەماڵ دەڕواتە دەرەوە ئەو
کاتەی تینووی دەبێت، تینووش دەبێت ئەو کاتەی
شتێکی دی رووەدەدا، بەم شێوەیە ئێمە بەوشتە
دەگەین کە ئێستا ئامادەیی هەیە، یاخود
هەندێ رووداوی رابردوو.. .. هەمووشتێك
کەدەبێت بەناچاری دەبێت، بۆ نموونە حاڵەتێکی
ناچارییە کە ئەوکەسەی بژی رۆژێك دێ بمرێ،
چونکە هەل‌و مەرجەکە ئامادەیە. جائەو بەتوندوتیژی
یا نەخۆشی دەمرێت ئەمە جارێ دیاری نەکراوە،
بەڵکو پەیوەندی بەڕووادانی شتێکی نرەوە هەیە.
ئاشکرایە کەپرۆسەکە دەگەڕێتەوە بۆ خاڵێکی
دیاریکراوی دەستپێکردن.(٦)

سەیرکردنی جیهان لەدیدی میتافیزیقی ئەرستۆوە واتە بینینی جیهانێك کە لەگۆڕاندایە. هەربەشەی بەرەو بەدستهێنانی ئامانجێك دەبزوێ. کردار بەمەبەستی ئامانج لەشتەکاندا ئامادەیی هەیە. شتەکان لێرەوە دەێنەبوونو لێرەوە هەن. "درەختەکان گەڵا دەردەکەن لەبەرخاتری بەروبوومو ڕەگەکانیاندا بەناو زەویدا شۆڕدەکەنەوەو لەبەرخاتری گە شەدەکەن، ئاشکرایە کە ئەم جۆرە هۆیە (operative) لەشتەکاندا، ئەو شتانەی کەدێنەبوونو بەسروشت هەن".(٧)

لەبەرئەوەی ئینسانەکان بەشێکن لەسروشتو ئامانجیان هەیە، لەبەرئەوەی شتێك هەیە بەناوی جەوهەری ئینسان کە دەبێت هەوڵ بدەین پێی بگەین، گەر بێتو ئەم جەوهەرە بناسین، یا ئە هۆیەی فعال، (کاریگەرە (operative) لەئینسانەکاندا یاخود مەبەستو ئامانجی ئینسانەکان، ئەوا ئەوسا دەتوانین وەڵامی کۆمەڵێ پرسیاری سیاسی دەربارەی ئینسان بدەینەو، دەتوانین بزانین چۆن هەڵسو کەوت بکەین، کام دامو دەستگای سیاسی پێویستە بۆ بەواقیعی کردنی ئەگەرە ئینسانیەکانمان.

لەکتێبی "ئەخلاقی نیکۆماخی" (The Nikomachean Ethics)دا دەخوێنینەوە.

هەموو هونەرێكو هەموو لێکۆڵینەوەیەك، بەهەمان
شێوە هەموو کردارێكو هەوڵێك، نیشانە لەچاکەیەك
دەگرێتەوە، لێرەوە چاکە (The good**) بەدروستی**
واپێناسەکراوە وەك ئەوشتەیە کە هەموو شتەکان
چاوی لێدەبڕن "کەواتە گەر چالاکییەکانمان
ئامانجێکیان هەبێت کە ئێمە دەمانەوێت لەبەرخاتری
خودی ئەو ئامانجە، خۆ لەبەرخاتری ئەویش هەموو
ئامانجەکانی ترمان دەوێ، گەر ئێمە ئێختیاری
هەمووشتێك نەکەین لەبەر خاتری شتێکی دی"
(ئەمە دەبێتە مایەی دووبارە بوونەوەیەکی هەمیشەیی
بەو شێوەیەی کەمەبەستی ئێمە بێ ئامانجو بێ سوود
دەبێت). کەواتە ئاشکرایە ئەم ئامانجە دەبێت
چاکترین ئامانج بێت، باڵاترین چاکە. ئایا ئەم خود
بەخودە ئەو مانایە ناگەیەنێت کە زانینی چاکە
گرنگی خۆی هەیە بۆ ئێمە بۆبەڕێوەبردنی
ژیانمان.(٨)

لەنێوان ئامانجەکاندا، ئەرستۆ ئامانجێك دیاری دەکا کە ئینسانەکان چاوی لێدەبڕن ئەویش بەختیاری (eudaimonia) یاخود چاك ـ بوون ـ ە(well - being).

چاکەی هەرشتێکی تایبەت چییە؟ بەدڵنیاییەوە بریتییە لەو مەسەلەیەی کە هەرشتەو هەمووشتێك لەبەرئەو بەئەنجام دەدرێن. لەزانستی پزیشکیدا ئەم شتە تەندروستییە، لەستراتیژیەتدا، سەرکەوتن ، لەبیناسازیدا، ساختمان، شتی جیاواز لەهونەرە جیاوەزەکاندا، بەڵام لەهەموو کردارێکدا ئەو مەسەلەیە بریتییە لەئامانج، چونکە لەبەر ئامانجەکە هەموو شتەکانی دی ڕوودەدەن.

دەربارەی ئامانجی کردارەکانی ئینسانیش ئەرستۆ درێژە بەقسەکانی دەداو دەڵێ:

بەختەوەری "چاك ـ بوون"، لەهەمووشت زیاتر
ئەو ئامانجەیە، لەبەرئەوەی ئێمە هەمیشە
هەڵدەبژێرین لەبەرخاتری خودی خۆی، لەبەرهیچو بۆ
هیچ هۆیەکی دی نا. بەختەوەری جیاوەزە لەشەرەف،
لەچێژ، لەتوانای عەقڵیو بەگشتی لەخاسیەتە
چاکەکان. ئێمە هەڵیان دەبژێرین بەشێك
لەبەرخاتری خۆیان، بەڵام بەدڵنیاییەوە
هەڵیاندەبژێرین لەبەرخاتری بەختەوەری خۆمان.
لەوباوەڕەوە کە ڕۆڵێکی گرنگ دەبینن
لەتەشویقکردنو گەیشتن بەبەختەوەری.(٩)

چاك ـ بوون یا بەختەوەری ناشێت شتێك بێ لەودیو سنورەکانی ژیانی ئێمەوە، لەبەرئەوەی هەموو ئامانجەکان کوورت دەبنەوەو ورد دەبنەوە بۆ ناو چالاکیو چاك بوون . ئەرستۆ لێرەدا سێ شێوەی ژیان دیاری دەکات. خەڵکانی گشتی سەرقاڵی زاوزێو بەدەست هێنانی چێژن، کەسانی ناوازە چاو لەچێژی مەدەنی، گشتی، دەبڕنو توێژێکی دیکەش هەن، فەیلەسوفەکان کە سەرقاڵی ژیانی عەقڵین.

ژیانێکی ویستراو دەبێت هەر لەسەرەتاوە ببێتە مادەی ئیمتحانێکی نەقدی (هەروەك چۆن لای سوکرات)، واتە بەکارهێنانی عەقڵ، لۆگۆس، ئەوەی لەئینساندا خاسیەتێکی بنەڕەتییەو لەرێوەی ئینسان دەناسرێتەوە بەکارهێنانی عەقڵە. عەقڵ چالاکییەکی ئینسانییە.

لۆگۆس کە لەرێوەی ئینسان لەئاژەڵەکانی دی جیادەکرێتەوە واتە عەقڵ، بەمانا لاتینیەکەی (ratio) بەڵام عەقڵ یانی چی؟ لۆگۆس (عەقڵ) کۆمەڵێ مانای هەیە

(قسه) گوتار (دیسکۆرس)، حیساب کردن، فۆرمیله کردن، torekon، فاکولتی (واته عەقڵ وەك بەشێك بەرانبەر ئارەزوو و سومۆس (spirit)، گێڕانەوە،و ئنجا واته گوزارەیەك. گەر سەیری ئەدەبیاتی ئەرستۆبکەین ئەو لۆگۆس بەم هەموو مانایانه بەکاردەهێنێ. تا کاتی ئەرستۆ لەیۆنانی کۆندا لۆگۆس چەند مانایەکی دەگەیاند سەرەکیترینیان وتەیەکی عەقلانی کراو، زمانێك وەك تەعبیرکردن لەفیکر وەك جیاکردنەوەی لەتەنیا دەربڕینی دەنگ، ئەرستۆ لەبەکارهێنانی عەقڵدا (لۆگۆس) مەبەستی هەموو ئەو رەهەندانەی ژیانی ئینسانە کە زمان گەیەنەرەکەیە، ئامرازەکەیە، لێرەوە لۆگۆس وەك گوتار (دیسکۆرس) خۆی تۆخ دەکاتەوە.

بۆ ئەوەی لەکاریگەریو بەرئەنجامی ئەم بەکارهێنانەی ئەرستۆ بۆ لۆگۆس تێبگەین دەبێت بپرسین ئەوشتە چییە کە مایەی جیاکەرەوە (differentiation)و خاسیەتی ژیانی ئینسانەکانە؟ ئەوشتەی لەرووی بنەڕەتییەوە ئینسانییە بریتییە لەژیان لەنێو شاردا، گەر ئاژەڵ سروشتی هەبێت، ئینسان ژیانی سیاسی هەیە لەرێگای گوتارەوە، واته عەقڵەوە، هەمیشه بەژێر تاقیکردنەوەی عەقڵیدا دەڕوا، دیاره لەپاڵ بەشداریکردنی سیسیانەدا. ئەوە دەستەڵاتی عەقڵە کەئینسان جیادەکاوە، هەر ئەوەشە مایەی پرسیار کردن لەژیانی چاکتر، یا باشتر، ئەمەش خود بەخود هەم لەشاردا دەبێتو هەم پرسیاریشە لەخودی شار. پرسیاری" چۆن دەبێت بژین" لە هەناویدا پرسیارکردن لەشارو چۆنیەتی شارو چۆنیەتی بەرێوەبردنی شار لەگەڵ خۆهەڵدەگرێ، چونکە تەنیا خوداو ئاژەڵ لەدەرەوەی شار دەژین. هەرچی وەڵامێکیش بەدەست بهێنین ئەوا لەنێو گوتاردا دایدەرژێنەوە، ئەمەش واتا ئامانج (telos)ی خوازراو بۆ ژیانی ئێمه دەگۆڕێته سەر مەبەشتێکی هۆشیارانە، لەدوا قۆناغدا واتە بەعەقڵی کردنی پرسیارو گەڕان بەدووی وەڵامدا.

چاکەی ئینسان لێرەدا وا خۆی بەیاندەکات وەك چالاکییەکی رۆح بەرمەبنای فەزیڵەت (vrtue). لەیادمان بێت کە لەزمانی یۆنانیدا وشەی چاك واته (agothos)، پیاوی چاك (agathos) ئەو پیاوەیە کە ئازایە، خاوەنی رۆحێکە کە گرنگی دەدا بەبواری مەدەنیو خاوەنی جێو مەقامێکە لەبواری مەدەنیدا. بەڵام ئەرستۆ ووشەی (agathos) بەکارناهێنێ بۆ کەسێ کەشتەکان بەچاکی ئەنجام بدا، بەڵکو وشەی (spondaios) بەکاردەهێنێ، ئەو وشەیە لەرووی ئیتمۆلۆژیکییەوە واته "جیدی ـ serious" راستگۆ یا پڕ لەحەماس. لێرەوە چاك بوون لەشتێکدا، چ لێدانی گیتار بێت یا هەرشتێکی دی، یاخودی ژیان، واته وەرگرتنی ئەوشتەو ژیانیش بەجیدی. ئەوانەی ژیان بەجیدی وەردەگرن خۆیان جیدین، ئەمەش مانا ئەرستۆییەکەیەتی.

لای ئەرستۆ ژیانێك تەرخان کرابێت بۆ تێڕامانی فەلسەفیژیانێکی پڕ بەختەوەرییە، بەڵام بەختەوەرترین کەس ئەوکەسەیە کە ژیانی تەرخان کردووە بۆ تێڕمانی فەلسەفیو کرداری سیاسی. بەختیاری چالاکییە، ئەنجامدانی کرداری چاكو نەجیب. ئەرستۆ ناوی دوو کەسایەتی یۆنانی دەهێنێ وەك نمونەی کەسی بەختەوەر کە ژیانیان تێکەڵەیەك بوو لەتێڕامانی فەلسەفیو چالاکی سیاسی، ئەو دوو کەسایەتیەش: سۆلۆنو پێرکلیس.

کاتێك تێگەیشتین کە ژیانی چاك تەنیا دەشێ لەشاردا (polis) فەراهەم بێت، ئەمە بەناچاری ئەو ئەنجامەمان دەداتێ کەسیستەمی سیاسی پێویستە بۆ فەراهەمکردنی چاکترین ژیان، لێرەوە پێویستە جارێکی دی چاو بەکتێبی "سیاسەت"دا بخشێنینەوەو کەمێك دوورو درێژتر لەسەر شار قسەبکەین.

شار جۆرێکە لەهاوکاری کردن، کۆمەڵە (association) یا جڤات (Koinonia – community) واتە کۆمەڵە کەسێك کە لەکۆمەڵێ بەهاو پرنسیپو شتو مەسەلەدا هاوبەشن. لای ئەرستۆ تاکە هاوکاریکردنێك هەیە کە لەوانی دی بەدەستەڵات ترەو زیاتر ئامانجو مەبەستەکان لەئامێز دەگرێت ئەویش هاریکاریکردنی سیاسییە. لێرەدا دەبێت بۆ چوونی ئەرستۆ جیابکەینەوە لەو بۆچوونە باوەی کە دەڵێت "دەوڵەت" تەنیا وەك ئامرازێك ئیش دەکا، ئامرازی دەستی کۆمەڵە تایبەتییەکان کە کۆمەڵگا پێك دەهێنن. جیاوازی نێوان دەوڵەتو کۆمەڵگا مەسەلەیەکی غەریبە بەئەرستۆ. شار ناشێت لەگەڵ دەوڵەتدا تێکەڵ بکرێنو بکرێنەیەك،و دەستەڵاتێکیش کە ئەرستۆ بەشاری دەدا هیچ پەیوەندییەکی بە سەربەخۆیی یاسایی Juridical soveringnty)یەوە نییە، ئەمەی دوییان بەشێکە لەوێناکردنی مۆدێرنانە بۆ دەوڵەت. شتراوس لەم رووەوە دەڵێت:

{ئەمرۆ ئێمە کە قسە لەسەر "دەوڵەت" دەکەین، وا لەدەوڵەت دەگەین وەك شتێکی جیاوازو دژ لەبەرانبەر "کۆمەڵگا"دا، ئەمە لەکاتێکدا "شار" پێکهاتووە لەدەوڵەتو کۆمەڵگا. بەدیقەت تر بڵێین، شار دەگەڕێتەوە بۆ پێش جیاکردنەوەی کۆمەڵگاو دەوڵەت. نزیکترین ووشەی ئینگلیزی کە مانای شار بگەیەنێت بریتییە لە "the country" "وولات"، ئینسان دەتوانێ بڵێ "وڵاتەکەم راستە یا هەڵەیە، بەڵام ناتوانێ بڵێ کۆمەڵگاکەم راستە یا هەڵەیە". شار دەشێ بەکاربهێنرێ وەك هاومانای "خاکی باووباپیران". لەگەڵ ئەمەشدا ناشێت جیاوازی نێوان

"شار"و "وولات" پشت گویٚ بخردریٚ.. ئەڵتەرناتیڤی "شار" جۆرێکی تر نییە لە دەوڵەت، بەڵکو "عەشیرەت " یا "نەتەوە"یە وەك شێوەیەکی نزمتر لەشار. گەر نەڵێین شێوەیەکی بەربەری، کۆمەڵگایەك کە جیاوازو دژی شارە کە ناتوانێت شارستانێتیو ئازادی پێکەوە گریٚ بدات.. لەکاتێکدا بۆ هاونیشتمانیانی مۆدێرن هاومانای شار، یاموقابیلی شار بریتییە لەوڵات، ئەوا بۆکەسی تیۆریست (theoritieal man) ئەو موقابیلە بریتییە لەیەکێتی دەوڵەتو کۆمەڵگا کە خۆی دەگۆڕیٚ "بەکۆمەڵگایەك"و ئنجا "شارستانێتی"و"کلتور" (١٠)

شار وەك شێوەیەکی کۆمەڵەی ئینسانی نەك جیاوازە لەرووی جەوهەرییەوە لەکۆمەڵە پێش سیاسییەکان (خێزانو عەشیرەت)، بگرە جیاوازیشە لەفەرمانڕەوایەتی شا بەسەر عەشیرەتو خەڵکیدا. شار لەحوکمی شاهەنشاهی (kingship) جیادەکرێتەوە لەبەرئەو حەقیقەتەی کەشار بریتییە یان دەیەوێت ببێت بەهاوکاریکردنی ئینسانەکان کە دەیانەوێت ئازادو یەکسان بن. ئەم جیاوازییە جەوهەرییە. ئەم پێکەوە گرێدانەی ئازادی سیاسیو هونەری سیاسی بریتی نییە لە جەوهەری شار.

لای ئەرستۆ بۆ گەیشتن بەیەکێتی لەنێوشاردا، پەیڕەویکردن لەهەندیٚ ڕێگا وەك هەڵوەشاندنەوەی خێزانو موڵکداریو باوەڕ هێنان بەهاوبەش بوونی موڵکداری، ئەمانە هەر هەموو لای ئەو مەحاڵنو شوێنی ڕەتکردنەوە. هەڵوەشاندنەوەی خێزان لەجیاتی ئەوەی کە "هاوڕێیەتی"و ڕۆحی دۆستایەتی لەنێوان هاوڵاتیاندا بەهێزبکا، لەراستیدا دەبێتە مایەی لاواز کردنی هاوڕێیەتیو لەناوبردنی هەستی سەربەخێزانێك بوون، کۆمۆنیست بوونی، یا هاوبەشی بوونی بە کۆمەڵی موڵکداری، دەبێتە مایەی ئەو چێژە ڕەوایەی کە ئینسانەکان دەیبینین لەو شتانەی کە هی خۆیانە، ئنجا لەناوبردنی چاکەی ئازادی، بیٚ ئەوەی ئەمانە هیچی ئەو هۆیانە بنەبڕبکا کە دەبنە مایەی کێشمەکێشو دژایەتی لەسەر شمەکەکان شار نابێتو ناتوانێت هەوڵی ئەوە بدا کە ئەو یەکێتییەی بەرژەوەندی ناو قەبیلەو عەشیرەتو خێزان دروست بکاتەوەو یا چاوی لیٚ ببڕیٚ. شار لەهەمەچەشنەییو هەمەرەنگیەکەیدا، پێویستە پشت بە

پەروەردە ببەستێت بۆ بەدیهێنانی یەکێتییەکی هاوبەش، "(١١) یاخود لەرێگای کاریگەری هەریەك یا هەرسیٚ "فەلسەفەو خوو عاداتو یاسا".

هەڵەیەکی گەورەیە کە وابزانین کەشار تەنیا پێکهاتوە لەبەشداریکردنو کۆبوونەوە لەسەر خوانی شمەكو پێویستییە ماتەریالیەکان. شار لەکۆمەڵە یەکە کەپێك هاتووە، بەمانا بنەڕەتییەکەی ، لە کۆبوونەوەو هاوڕابوون لەسەر هەندیٚ راو بۆچوون لەمەڕ چاکەوە، یاخود دروست ترین شێوەی ژیان. شار لای ئەرستۆ بریتی نییە، وەك ئەوەی لیبرالیزمی مۆدێرن دەیبینێت، لەوەی کە جۆرێك بێت لەبەرەی (تحالف) نێوان ئەندامەکانیدا بۆ رێگاگرتن لەروودانی ناعەدالەتیو، بەرەیەك بێت بۆ فەراهەم کردنی ئالٚو گۆڕی ئابووریو یاساش گەرەنتۆر (زامنەکە) بێت، نا بەڵکو والەشار بگەین کە بوونی هەیە نەك تەنیا بۆ خاتری گوزەران بەڵکو بوونی شار بۆ خاتری ژیانێکی چاكو نەجیبو بەختیارە.

بەڵام ئامانجی شار بریتی نییە تەنیا لەفەراهەمکردنی گوزەران، بەڵکو رەخساندنی هەلو مەرجیٚ بۆ ژیانیٚ کە چاکە. گەر وانەبێت شار دەبێتە شوێنی کۆبوونەوەی کۆیلەو ئاژەڵەکان نەك ئینسانەکان، ئەمەش مەحاڵە چونکە کۆیلەو ئاژەڵ لە بەختەوەریدا هاوبەشی ناکەن،و لەژیانێکیشدا کە هەڵبژاردن لەخۆبگریٚ بەشداری ناکەن.. مەبەستی شار هەروەها دەبێت لەوەزیاتر بێت کە تحالفێکی سەربازی بێت بۆ پاراستنی عەدالەت.. ئیدی بەڵگە نەویستە کە ئەوشتەی کە بەڕەسەنی پێی دەگوترێت شار نەك تەنیا بەناو ئەوە ئەو شارەیە کە غەمی فەزیڵەت (virtue) دەخوا. گەر وانەبێت دەبێتە کۆمەڵەیەك کە هیچ نییە جگە لەتحالفێکی سەربازی کە تەنیا لەرێگای شوێنو مەوقعو سنورداری جوگرافییەوە جیاواز دەبێت لەوتحالفانەی کە بەشەکانی بەشدار بوو لێك دوورن، لەهەلو مەرجێکی ئاواشدا یاسا تەنیا دەبێتە رێککەوتن، یا خود وەك لیکۆفرۆنی سۆفستائی دەیگوت: تەنیا "زامنێکی عەدالەت" کەناتوانیٚ کاریٚ بکا هاولاتیان عادلبن و چاك.(١٢)

کەواتە تەنیا لەشاردا ئینسان دەتوانێ ئەگەرەکانی تاقیبکاتەوەو ژیانێك بژی کە چالاکەو بەرمەبنای فەزیلەت. لەسەرەتاوە گوتمان شار حالەتێکی سروشتییە، بەلام ئەمە نابێت والێك بدرێتەوە وەك ئەوەی کە شار ئۆرگانێکی سروشتییەو خود بەخود گەشەدەکا شار خۆی لەخۆیدا گەشەناکا، شارەکان بەهۆی چالاکیو لەلایەن ئینسانەکانەوە دادەمەزرێندرێن. لەیادمان بێت هەندێ رەهەندی مرۆڤایەتی هەیە کە دژ بەشارو ئامانجی شارە.

> **ئینسان باشترین ئاژەڵە ئەوکاتەی کە دەستی بەگەشەکردنی تەواوی خۆی دەگا، بەڵام لەهەمان کاتیشدا بەدترین ئاژەڵی ئاژەڵەکانە ئەوکاتەی لەیاساو عەدالەت جیادەبێتەوە.. ئینسان بەکۆمەڵەچەکێکەوە لەدایك دەبێ کە دەتوانێ بەکاریان بهێنێ و لەخزمەت حیکمەتی عەمەلیو فەزیلەتدا، زۆر ئاسانە بۆی کە بەکاریان بهێنێ بۆ مەبەستو نیازی تەواو پێچەوانەی حیکمەتی عەمەلی. کەواتە ئینسانی بێ فەزیلەت بەر بەریترین بوونەوەرە نادروست ترین و بێ ئەخلاقترین و خراپترینیش دەربارەی مۆڵەتی سێکس و..**

شار لەخۆیەوە گەشە ناکاو ناتوانێ بەئامانجەکانی بگا بەبێ چالاکیو حیکمەتی سیاسەتمەداران. لەرێگای بیناکردنو دامەزراندنەوەو بڕیارو هەڵبژاردنەوەیە کە ئینسانەکان دەتوانن تەجاوزی کەڵکەڵەو ململانێ وەحشیەکان بکەنو چاو لەمەدەنیەتێك ببڕن کە دەتوانن پێی بگەن. شار دێتەبوون لەبەرخاتری ژیان، نەك تەنیا بۆ کۆمەك کردن لەبەدەست هێنانی پێویستییەکاندا، بەڵکو بۆخستنی ململانێکانی کە سەر هەڵدەدەن بۆ نێوچوار چێوەیەکی یاسایی. گەر فیکرو چالاکی ئینسان ـو ئنجا شارەکانیش، دابڕێن لەئامانجە ئەسڵییەکان، بێسوود دەبن، لەمەزیاتر بگرە دەبنە شوێنی مەترسی. گەر ئینسانەکان کاراکتەریان ترانسێند، بەجێ نەهێڵنو بەرزنەکەنەوە ئەوا بەرزترین خزمەتی نزمترین دەکا. تەجاوزکردنی سروشت لەلایەن مرۆڤایەتیەوە بەمانایەك هۆکارێکە بۆ رازیکردنو تێرکردنی سروشتی خۆی. سروشت لەهەردوو ماناکەدا لەدڵی ژیانی سیاسیدایە داکۆکی ئەرستۆ لەسروشتی بوونی شار دەبێت وابیینرێت وەك وەڵامێکی توند دژ بەسۆفستائییەکان کە پێیان وابوو کە شار پێچەوانەی سروشتەو لەسەر هێزەوە بیناکراوە ئەم

موجادەلەیەی سۆفستائیەکان، ئەفلاتوون لەهەردوو دایەلۆگی کۆمارو گۆرگیاسدا مامەڵەیان لەگەڵ دەکا. لێرەدا ئەرستۆ هاوڕای ئەفلاتوونە بەڵام رەخنەی خۆشی هەیە لەئەفلاتوون.

بەڕای ئەرستۆ، پێشنیاری سوکرات سەبارەت بەکۆمۆنیزم، هەڵەی ئەو گریمانکاریانە نیشاندەدا کە ئەو دەیانکا بەرامبەر بەسیاسەت. یەکێتییەکی توندڕەو زیاد لەپێویستی کە سوکرات خەونی پێوەدەبینێت، بەڕای ئەرستۆ، ئامانجێکی هەڵەیە، چونکە جیاوازییەکان لەناودەبا، ئەو جیاوازیانەی کە شار لەسەریان دامەزراوە شار نابێت هۆمۆ جینیۆس (متجانس)بێت، چونکە لەهەمەچەشنەیی (diversity) پێك هاتووە، یەك بوونی شار ئەو هەمەچەشنەیییە وێران دەکاو بەمەش خودی شار وێران دەبێت، ئەوکاتەی شار دەبێتە یەك، یا یەك دەگرێ بەمانا سوکراتییەکەی، زیاتر دەبێت بەیەك کەس،و لەوحاڵەتەدا زیاتر لە خێزان دەچێ وەك لەوەی لەشار بچێ، فیکر دەبێتە شوێنی مەترسی بۆ ژیانی سیاسی ئەوکاتەی هەوڵ بدا کە کۆمەڵەیەکی ئاڵۆزی وەك شار سادەبکاتەوە. بابزانین شار بە چ مانایەك کیانێکی ئاڵۆزە.

لەکتێبی "سیاسەت"دا دەبینین کە شار کۆمەڵەی کۆمەڵەکانە، لەخێزانو کۆبوونەوەی خێزانەکانەوە هاتۆتە بوونو خێزانیش لەپەیوەندی پیاوو ژنو سەروەرو کۆیلە پێك هاتووە. لێرەوە ئەو هەمە چەشنەیییەی کە شاری لەسەر دروستکراوە لەسروشتی ئینسانەکانەوە هاتووە، ئەوانەی کە بەرێگای جیاوازو هەمەچەشنەو بەپلەی جودا جودا گەشە بەتوانا فیزیکیو هونەریو فیکرییەکانیان دەدەن.

ئەم جیاوازییانەی نێوان ئینسانەکان کە بریتییە لەهەمەچەشنەیی شار، لەخێزانەوە سەرچاوە دەگرێ، ئەو خێزانەی کە کۆمۆنیزم لەناوی دەبا. هەروەها ئەرستۆ قسە لەپەیوەندی مندالانو دایكو باوکانو لێك چوونیان دەکا، ئەو لێکچوونانەی کە خێزانێك لەخێزانێکی دی جیادەکاتەوە. ئەو جیاوازیانە پێویستن بۆ پاراستنی هەمەچەشنەیی شار. ئەرستۆ پێی وایە گەر ئینسانەکان نەزانن دایكو باوکیان کێن، ئەو کۆمۆنیزمەی "کۆمار" هەوڵی بۆ دەدا بەڕای ئەرستۆ، ئەوان ناتوانن ببنە پاسەوان دژی ئەو تاوانانە بوەستنەوە کە رەنگە دژیان ئەنجام بدرێت یا خۆیان ئەنجامی بدەن.

ئەمە چەند بەرئەنجامێکی تری خراپە کە ناشێ دووره پەرێزیان لێکردرێت لەلایەن ئەوانەی کە دەیانەوێت کۆمەڵەیەکی لەوشێوەیە دروست بکەن. اهانە، مرۆڤ کوژی، چ بەمەبەستو چ بێ مەبەست، دوژمنکاریو شێواندنی سومعە، ئەمانە زۆر ناپیرۆزن گەر بێتو ئەنجام بدرێن دژ بەدایك یا باوك یاخزمان، هەروەك چۆن ئەنجام بدرێن دژ بەکەسانی غەریبە. لەگەڵ ئەمەشدا ئەو تاوانانە روو دەدەن گەربێتو کاتێك خەڵکی نەزانن کێن کەسو کارو خزمەکانیان. کاتێکیش روویاندا، ئەوانەی ئەو پەیوەندیانە دەناسنەوە بەلانی کەمەوە جەزاکەی دەدەن، کە عاداتو تەقالیدی ئاینی داوای دەکا، گەر نەیناسنەوە ئەوا ئەوکارە ناکەن. (١٤)

لەلایەکی دیکەشەوە کاتێك خێزانەکان لەلایەن شارەوە شوێنیان دەگیرێتەوە ئەوا ئیدی بەزەیی کار ناکا، هەستی بەزەیی خاسیەتێکی جیاکەرەوەی ئینسانە کە لەنێو خێزانەوە فێری دەبێت.

کەس لەرێگای کۆمەڵێ پەیوەندییەوە دەناسرێتەوە کە هەیەتی، کۆمۆنیزم ئەو شوناسانە خاپوور دەکا. کۆمۆنیزم لەهاورێیەتییە دەچێ کە ئەریستۆفانس لەدایەلۆگی "سیمپۆزیۆم"ی ئەفلاتوندا وەسفی دەکا، دوو عاشق ئارەزووی ئەوە دەکەن کەببنە یەك. لەپەیوەندییەکی لەم جۆرەدا، ئەرستۆ پێی وایە، "یا هەردووك، یا بەلانی کەمەوە یەکێکیان دەبێت لەناوبچێ.. چونکە ئەوکاتەی دەبن بەیەك ئیدی وەك دوو تاکە کەسی جیاواز بوونیان نییە.(١٥)"

مەسەلەیەکی دی کە شوێنی گرنگی پێدانی ئەرستۆیەمولکداریتییە. هەبوونی چەند شتێك وەك موڵکی خۆ جیاوازیەك دروست دەکا لەوەرگرتنی چێژێك کە لەوشتانەوە بەدەست دێن. نەك ئەم بەڵکو بوونی موڵکداری تایبەتی نەك بەتەنیا بوونی هاورێیەتی مسۆگەر دەکا بەڵکو دەبێتە مایەی هاتنەکایەوەی فەزیلەتەکانی وەکو اعتدالو ئازادی.

پراکتیککردنی ئەم فەزیلەتانە گریمانکاری ئەو جیاوازییەدەکا لەنێوان ئەوشتەی کە موڵکی کەسە لەگەڵ ئەوشتەی کە هی خەڵکانی ترە. گەر هەرکەسێ هەوڵ بدا

ئەم جیاوازیانە لەناوبەرێتو پێشنیاری کۆمۆنیزم بکا ئەوا بەرئەنجام هیچ نابێت جگە لەستەمکاری یاخود ئاژاوەیەك کە ئەوسەری دیار نەبێت. لێرەدا پێویستە بڵێین کە ئەمە تەفسیری ئەرستۆیە بۆ کتێبی "کۆمار"ی ئەفلاتوون، بۆ چونێکی تریش هەیە کە تەواوو پێچەوانەی تەفسیری ئەرستۆیە لەوانە لیوشتراوسو ئالان بلۆم کەتەواو دژی ئەم تەفسیرەی ئەرستۆن.

گوتمان کە ستەمکاری بەدترین سیستەمی سیاسییە چونکە رێگە دەگرێت لەگەشەکردنی ئەگەرەکانی ئینسان. وەك دیمان لەناو چوارچێوەیەکی گونجاوی شارێکی چاکدا ئینسانەکان دەتوانن دەستیان بەمەزنی بگا، بەڵام ژیان لەدەرەوەی شار یا لەناوشارێکی فاسددا لەرووی سیاسییەوە، وەك ستەمکاری فارسی، ئینسانەکان ناتوانن کامڵ بن.

ئەرستۆ سیاسەت ناودەبا بە "سەروەرترین هونەر"، ئنجا مادامێکیش ئامانجەکەی بریتییە لە "چاکەی ئینسان" کەواتە ئەو کەسانەی کە لەژیانی سیاسیاندا سەرکەوتوون ئەوانە بە بەرزترین چاکە شاد دەبنو بگرە مەزنییەك کە درێژە دەخایەنێت. بەهادارەکە ئامانجی ئینسانێك بەدی بهێنرێ، بەڵام چاکترو مەزنترەو بگرە خودایی ترە گەر بێتو ئەو ئامانجو چاکەیە بۆ نەتەوەیەك یا شارێك بهێنرێتەدی(١٦) ئەرستۆ بەپێچەوانەی لیبرالیزمی مۆدێرنەوە، باوەڕی بەهونەری سیاسەتێك هەبوو کە چاو لەدروستکردنی "کاراکتەر" ببڕێت، وە هەر رێکخستنێکی سیاسی کە خۆی سەرقاڵی وەزیفەی نێگەتیڤانەی پاراستنی کەسەکانو موڵکداری بکا،. لەراستیدا سیاسەت نییە، چونکە سیاسەت واتە سەرقاڵ بوونو دەرگیری بوون لەگەڵ غەمی هێنانەکایەوەی مەزنێتی ئینسان (human excellence) (یۆنانییەکەی arcte)، بەدەست هێنانی ئەو هەلو مەرجو ئەو حاڵەتە دەبێتو وەزیفەی شاربێت یا دەوڵەت، بێ لەم ئامانجە کۆمیۆنتی یان جڤات، کۆبوونەوەی خەڵك تەنیا دەبێتە تەحالفێك، هاوپەیمانێتییەك. بەرای ئەرستۆ سروشت رۆڵێکی پۆزەتیڤانەو گەورەتری بەشار بەخشیوە ئەویش گەشەپێدانی ئەگەرەکانی ئینسانەکان، ئەگەری گەیشتن بەکامڵ بوون، ئەگەری گەیشتن بەو شتەی کە چاکە، جوانە، مەزنە.

شوێنی سیستەمی ستەمکاری لەم وێنە، ئەرستۆیی‌یەدا لەکوێدایە؟

ستەمکاری ئەو سیستەمەیە کە ئازادی کەسو ئەگەرەکانی کەس پایەماڵ دەکا، هەلو مەرجێکە کەتێیدا لە جیاتی پەروەردەکردنی ئەو ئەگەرانە، تیرۆرکردنیان مسۆگەرە، تێیدا ئینسان ناچار دەکرێت بەکەمترین شتو بەنزمترین رۆڵ رازی بێت. سیستەمێکە توندو تیژیو رەقی فەرمانڕەوایە. ئەم رژێمە پایەماڵ کردنی رێکخستنی

سروشتییەو ڕێگرە لەبەردەم گەشەکردنی فیکریو ئەخلاقیو بە مەزنایەتی گەیشتن لای ئینسان. سیستەمێکە لەئینساندا جوانترین شت دەکوژرێ کە بریتییە لەکەڵکەڵەی گەشەکردن بەئاراستەی گەورەییو بەمەزنایەتی گەیشتن. ئەو دەڵێت کە "بەسروشت بەرژەوەندیو عەدالەتێك هەیە کە گونجاوە لەگەڵ فەرمانڕەوایەتی سەروەر، دانەیەکی دی فەرمانڕەوایەتی شاهانە، دانەیەکی دی بۆفەرمانڕەوایەتی دەستوری، بەڵام هیچ شتێکی سروشتی نییە بۆ فەرمانڕەوایەتی ستەمکاری، یا هەر سیستەمێکی فاسدی ترو شێوەی حکومەتی لەم جۆرە، ئەم ڕژێمانە (واتە ستەمکارانە) هاتونەتە بوون بە پێچەوانەی خواستی سروشتەوە. (١٧)"

گەر ئامانجێکی شارێکی حەقیقی بریتی بێت لەژیانێکی چاك، ئەوا ئامانجی ستەمکاری لەباشترین حاڵەتدا بریتییە لەتەنیا گوزەرانو ژیانو مانەوە، تەنانەت مانەوەش لەژێر سایەی ئەم سیستەمەدا لەژێر مەترسیدایە.

گەر سیاسەتمەدارەکان لەشاری حەقیقیدا "تەشویق ببن بۆ ئەنجامدانی کاری مەزن" ئەوا لەستەمکاریدا هەوڵدەدەن بۆ پاراستنی خۆیانو دابین کردنی ئارەزوو و پێویستییە خود پەرستانەکانیان. ئەرستۆی فەیلەسوفو حەکیم تا ئەوشوێنە دژ بەستەمکاریو ستەمکارەکانە کە دەڵێ "شەرەفێکی گەورە بەو کەسە دەبڕدرێ کەستەمکارێك بکوژێ"(١٨).

لای ئەرستۆ چ ستەمکارەکانو چ سیستەمە ستەمکارەییەکان بێ ئاگان لەژیانێك کە لەلایەن عەقڵەوە ڕێنومایی دەکرێت. ئەو ژیانەی کە سروشت دەیخوازێ، ئەوان لەلایەن غەریزەوە ڕێنومایی دەکرێن. "ستەمکارەکان لەکازیوەوە کە ڕۆژیان دەست پێدەکەن، هەموو ڕۆژەکە لەغەرق بوون لەشەهوەتدا دەیبەنەسەر"و "تەشویقی رەعیەتیش دەکەن کە پەیڕەوی لەئازادییەکی فاسدو بەد بەکەن"(١٩) ئەمەش واتە تەشویقکردنی جەماوەر (maltitude - masses) بۆ بوون بەکۆیلەی ئارەزوو و غەریزەکانیان. لای ئەرستۆ "ئارەزوو ئاژەڵێکی کێوییەو عەقڵی فەرمانڕەواکان فاسد دەکا"(٢٠) لەبەرئەوەی چ ستەمکارو چ رەعیەت لەلایەن ئارەزووەوە لێدە خوڕدرێن، ستەمکاری کە هیچ سنورێك ناناسێ ئەگەری ئەوەی هەیە کە هەرکارێکی بەدو لەخەیاڵ بەدەر ئەنجامبدا. ئەرستۆ دەڵێ: "ڕاستییەکەی ئەوەیە کە گەورەترین تاوان بەهۆی زیادە ڕۆیییەوە ئەنجام دەدرێت نەك پێویستی"، کەواتە ستەمکاری تاوانێکی گەورەیە نەك بەتەنیا دەرهەق بەهاونیشتمانیان بەڵکو دژ بەسروشتیش، گەر شاری چاك ڕێکخستنێکی سروشتی بێتو چاو لەژیانی عەقڵی ببڕێت، ئەوا ستەمکاری هەواو کەشێکی ناسروشتییەو، لاقە (اغتصاب) کردنی هەموو بەهرەو تواناکانی مرۆڤە،و تەنیا دەغدەغەی بەدترین شت لەئینساندا دەکا. ستەمکاری

دەرگاخستنە سەرپشتە لەبەردەم ئارەزووە کیوییەکاندا، ئەو ئارەزووانەی کە سنور ناناسن، ئەو ئارەزووانەی لەدەست جڵەوی عەقڵ هەڵاتوون، ئیدی لەژێرسایەی ئەم سیستەمەدا دەبێت چاوەڕوانی هەموو شتێك بکەین، ئەوسیستەمە بەرجەستەبووی ئیرۆسە، ئەوسیستەمە عەدەمیەتێکی تەمام عەیارە چونکە تێیدا هەمووشت ڕەوایە، چونکە تێیدا عەقڵ تیرۆر کراوە.

لەکتێبی سێهەمی سیاسەتدا، ئەرستۆ دەست دەکاتە قسەکردن لەسەر سروشتی هاوڵاتێتی (citizenship)، بەدوایدا جۆرەکانی ڕژێمو جیاوازی نێوانیانو ئیدعاکانیان بۆ عەدالەتی سیاسی. هاوڵاتی بریتییە لەو کەسەی کە بەشداری دەکا لەحوکمداو ئنجا حوکم دەکرێ. هاوڵاتی لەبەڕێوەبردنی عەدالەتدا بەشداریدەکا، لەکاروباری شاردا ڕۆڵی خۆی هەیە، هاوڵاتی چاك دەبێت بزانێت "چۆن وەك ئینسانی ئازاد حوکم بکاو چۆنیش وەك ئینسانی ئازاد گوێ رایەڵ بێت" .

شوناسی شار لەو کەسانەوە سەرچاوە دەگرێ کە هاوڵاتی ئەوشارەن (politia). بەشێوەیەکی گشتی هاوڵاتی دەشێ واپێناسە بکرێ وەك ئەوەی ئەوکەسەیە کە بەشداری دەکا لەپرۆسەی بڕیاردانداا، یاخود بەشی خۆی هەیەو ڕۆڵی لەفەرمانڕەوایەتیکردندا، جیا لەڕێگای بەفعلی بوونی پۆست یا ئۆفیس یاخود بوونی مافی دەنگدان لەبواری مەدەنیداو لەئەنجومەنەکاندا،و "ئەوەی زۆرتر کاریگەرترە لەجیاکردنەوەی هاوڵاتی لەهەموو شتێکی دی بریتییە لەبەشداریکردنی لەحوکمدان (judgement)و وەرگرتنی پۆستێکدا."(٢١)

هاوڵاتی بوون بەناچاری لەدەستورێکەوە بۆ دەستورێکی دی جیاوازە لەبەرئەم هۆیە پێناسەی ئێمە بۆ هاوڵاتی زیاتر بەسەر دیموکراسیدا دەسەڵاتیو بۆ ئەو دەستورە گونجاوە، ڕەنگە گونجاویش بێ بۆ دەستورەکانی دی بەڵام مەرجیش نییە. چونکە لەهەندێ دەستوردا جەستەیەك نییە کەپێك هاتبێت لەخەڵکی یاخوود ئەنجومەنێك بوونی نییە، تەنیا کۆبوونەوەی ناوبەناو نەبێت،و ڕەنگە عەدالەتیش ئیدارە بکردرێ هەرشتە بەپێی خۆی.. بەڵام دەشێ پێناسەکەمان بەسەر دەستوورەکانی تریشدا بچەسپێ.. بەلەبەرچاوگرتنی ئەو خاڵانە، ئاشکرابوو کە هاوڵاتی کێیە. هەرکاتێك کەسێك بووە خاوەنی مافی

بەشداریکردن لەپۆست یا ئۆفیسدا، هەبوونی مافی مشاوەرەکردن، یاخود مافی بەشداریکردن لەکاروباری قەزائی، ئێمە ئەوکەسە بەهاوڵاتی ئەو شارە دەناسینەوەو ژمارەی ئەو کەسانە کە هێندە زۆربن تا بتوانن ژیانێکی خود ـ کەفا بۆخۆیان دابین بکەن ئەوا بەو کۆمەڵەیەش دەڵێن شار.(٢٢)

سیاسەت بریتییە لەناونان، پێناسەکردن،و توانای حوکم کـردن، کـە روودەدا لـەو رەوتەدا کە لـەرێگای ئـەو کردەوانـەوە دادەمـەزرێ. لەدواشـیکردنەوەدا، هـاوڵاتێتی وەزیفەی رژێمە، ئەوکەسانەی کە هاوڵاتی دیموکراسین مەرج نییە وەکـو ئـەوان وابـن کەلەژێر سایەی ئۆلیگارشیدا دەژین. لێرەوە، شوناسـی شـار لـەدوا قۆنـاغدا لەلایـەن تایپی ئەو رژێمەوە دیاریدەکرێ کە هەیەتی، نەك جوگرافیا یـا هـەر فاکتـەرێکی دی. رژێمیش بریتییە لەچۆنیەتی رێکخستنی شار. رژێـم رەنگدانـەوەی واقیعـە سیاسـییە بنەڕەتییەکانـە، پـەیوەندی دەسـتەڵاتدارێتی، و پـەیوەندی گروپـە جیاوازەکـان کـە شـارێ پێـك دەهێنـن، بەمانایـەکی دیکـەش کلاسـی لــەرووی سیاسـییەوە خـاوەن دەستەڵات، جەستەی حوکم کەر ئەوشتەیە کە پێی دەڵێن رژێم.

لەسەرەتادا ئاماژدەمان بەجۆری رژێمەکان دا، لێرەدا وەك بیرهێنانـەوە ئـەمجارە دەڵێین کە ئەرستۆ شەش جۆر رژێم دیاریدەکا: شاهەنشاهی کە بریتییـە لـەو شـێوە حوکمەی ـ یەك ـ پیاو یـا فەرمانڕەوایـەتی شـا، ستەمکاری کـە شـێوەیەکی فاسـدی حوکمـی شاهەنشـاهییە، فەرمانڕەوایـەتی چـەند کەسـێك کـە دەشـێ یاشـێوەی ئۆرستۆکراسی بگرێتە خۆی، بۆیەشە پێی دەگوترێـت ئۆرستۆکراسـی لەبـەر دووهـۆ: چاکـترین کەسـی فەرمانڕەوایـەتی دەکـەن، یـاخود چاکـترین کەسـەکان لەفەرمانڕەوایـەتی کردنـدا چـاو لەباشـترینو چاکـترین شـت دەبـڕن بۆشـار، فەرمانڕەوایەتی چەند کەسێك دەشێ شێوەی ئۆلیگارشی لەخۆبگرێ کە شـێوەیەکی فاسدی ئۆرستۆکراسییە؛ ئنجا فەرمانڕەوایەتی کردنی زۆربە کـە فاسـدترین شـێوەی بریتییـە لـە دیموکراسـیو باشـترین شێوەشـی دەشـێت ناوبـبرێت بـەرژێمی (polity ــ politiea) حوکمـی دەسـتوری، وەك دەبینـین ستەمکاری شـێوەیەکی فاسدی حوکمی شاهەنشاهییە.

یەکـەم شـتێك کـە دەبێـت دەربـارەی ستەمکاری بـیزانین ئەوەیـە کەسـتەمکاری وەزیفەی خێزانو شار بەسەریەکدا دەشێوێنێ. لەگەشەکردنو گەورەبوونی ئینساندا وەزیفەی خێزان بریتییە لەفەراهەم کردنی ژیانو پێویستییەکانی ژیان تا دوای ئـەوە

ئینسان بیر لەکارە سیاسیو عەقڵییە گەورەکان بکاتـەوە کـە خـۆی بـواری مـەدەنی پێـك دەهێنـن. مەبەسـتو نیـاز لـەخێزان ژیانـە نـەك ژیـانی چـاك. لـێرەوە ئەرسـتۆ ئابووری بەنۆکەری سیاسەت دەزانـێ، بـەڵام بـەڕای ئەرسـتۆ سـتەمکاردێتو هـەموو وەزیفەکان بەسـەریەکدا دەشـێوێنێ، شـوێنی شـتەکان دەگـۆڕێ، ئـەوەی سیاسـییە لەسیاسەت دایدەبڕێ، هاونیشتمانێتی، بەشداریکردن لەسیاسـەتدا، ئەنجومەنـەکان، توانـای بڕیـاردان، هەرهـەمووی شـوێنو وەزیفـەیان دەگـۆڕێ، سیاسـەت لەهونـەری فەرمانڕەوایـەتی کـردنو بەشـداریکردن لــەکاروباری مەدەنییـەوە دەگۆڕێتـە سـەر رێکخستنی خێزان، واتە ئابووری. لێرەوە لەستەمکاریدا خۆری سیاسەت ئاوادەبێتو شەوی یەڵدای ئابووری دەست پێدەکا.

لای ئەرستۆ سامان (wealth) هۆکارە بۆ گەیشـتن بـەئامانج، نـەك خـۆی لـەخۆیدا ئامانج بێت. کاتێك کە سامانو کەڵەکـەکردنی سـامان بێتـە ئامـانج ئـەوە هەڵەیـەکی ئەخلاقی گەورەیە، چونکە لەبیرکردنی ئامانجە سەرەکییەکەی ژیانە، واتـە هـەبوونی ژیانێکی چـاك، بـەڵام کـاتێك ئینسـانەکان ئـەم پێویسـتی بوونـە وەك هۆکـار تێکـەڵ بەپێویستی بوونی موتڵەق دەکەن، خۆیان تەسلیمی هۆکار دەکەن نەك ئامانج. ئێمە دەزانین چێژ پێویستە بۆ بەختەوەری بەڵام کاتێك چێژ دەبێتە ئامـانج، ئینسـانەکان تەسلیمی چێژ دەبنو تەنیا وێڵی چێژ دەبن، چێژ دەبێتە ئامـانج، لـەم رێگەیەشـەوە ئینسانەکان دەبنە کۆیلەی چێژ، هەر بەم شێوەیەش دەبنە کۆیلەی سامان.

{هەندێ خەڵك لەوباوەڕەدان کەزیادکردن (زیادکردنی سامانو موڵکداری ـ وەرگێڕ) وەزیفەی خێزانو بەڕێوەبردنی خێزانە.. هۆی ئەوەی کە خەڵکی ئەم ئایدیایە لەسەریاندا پەروەردە دەکەن رەنگە ئەوەبێت کە ئەوان بەپەرۆشن بۆژیان، بەڵام نەك ژیانێکی چاك، لێرەوە ئارەزووی ژیان بێ سنوور دەبێت، ئارەزووی زۆرترین بڕیش دەکەن تا بەردەوام بن. هەندێکی دی، لەکاتێکدا چاو لەژیانێکی چاك دەبڕن، هەوڵ دەدەن دەستیان بەوشتە بگا کە بنەڕەتییە بۆچێژی جەستە ئەمەش وادەردەکەوێ کەپشت بەهەبوونی موڵکدارێتی ببەستێ، هەموو چالاکییەکانیان لەدەوری بیزنسو بەدەستهێنانی شمەك دەخولێتەوە.. ئەم خەڵکە هەموو مەهارەت دەگۆڕنەوە سەرمەهارەتی بەدەست هێنانی شمەك، وەك ئەوەی کە ئەمە ئامانج بێت، هەمووشتەکانی دی دەبێت خزمەتی ئەم ئامانجە بکەن.(٢٣)

لای ئەرستۆ "کۆیلایەتیە کە تەنیا ئارەزووی ئەوەبکەین کە بژین، لەجیاتی ئەوەی کە چاك بژین، کۆیلایەتییە کەدوای راو و سەرنجی زۆربە بکەوین لەجیاتی ئەوەی کە ناچاریان بکەین گوێ لەڕای ئێمە بگرن یا وێڵی پارەبین‌و هیچ غەمێك‌و بیرێکمان نەبێت لای ئەوشتەی کە مەزن‌و نەجیبە".

ئەرستۆ ئەوە ناشارێتەوە کەبێزی لەبازرگانی دەبێتەوە، هەموو کۆبوونەوەیەکی بازرگانی یا ئابووری لەشار جیادەکاتەوە وەك سیستەمێکی سیاسی، بەومانایەی کە شار ئامانجەکەیەو خۆشی هۆکارێکە بۆ گەیشتن بەژیانێکی چاك. ستەمکار ئەم موعادەلەیە دەشێوێنێ‌و شار لەبنکەیەکی سیاسییەوە کە تێیدا بەحەقیقەت بوونی خۆی دەگا، دەگۆڕێتە سەر بنکەیەکی ئابووری‌و کەڵەکە بوونی سامان دەکاتە ئامانجی ژیان کە ئەمەش لای ئەرستۆ دەست درێژی کردنە بۆ سروشت. لێرەوە ستەمکار ئەوکەسەیە کە بەوشێوەیە لەگەڵ شار مامەڵە دەکا وەك ئەوەی کە خێزان بێت، وەك کۆمەڵەیەکی ئابوری لێی دەڕوانێ کە ئامانجی سەرەکی بەدەستهێنانی سامانە. لەرووی سیاسییەوە ئەمە ستراتیژیەتێکی تری ستەمکاری‌و ستەمکارە بۆرێگە گرتن لەهاوڵاتیان تابیر لەپرسیارە سیاسییە جیدییەکان نەکەنەوە، دروستکردنی حاڵەتێکی ئەوتۆ کە سەرجەم خەڵکی سەرقاڵی کاربن‌و هەمیشەش لەکلۆڵیدا بژین. ژیانی ئابووری‌و غەرق بوون لەژیانی ئابووریدا دەبێتە مایەی پووکانەوەی ژیانی سیاسی کە ژیانە بنەڕەتیەیەکەیە. بەزمانی هانا ئارێنت ئەمە داگیرکردنی بواری مەدەنی (public)ە لەلایەن بواری شەخسی یا تایبەتەوە (private). یەکێك لەمەرجەکانی بوونە مرۆڤ‌و ئازادبوون بریتییە لەتوانای بڕیاردان‌و بەجێهێنانی بڕیارو بەهرەی حوکمدان، وەك هاوڵاتییەکی شار، بڕیاردان‌و حوکمدان دەربارەی ژیانی چاك‌و چۆنیەتی جێبەجێکردنی.

> تا ئەوشوێنەی باشترین دەستوور شوێنی مەبەست بێت، هاوڵاتی ئەو کەسەیە کە دەتوانێ فەرمانڕەوایەتی بکاو دەتوانێ فەرمانڕەوایەتی هەڵبژێرێ‌و، فەرمانڕەوایەتی بکرێ لەو دیدەوە بۆ ژیان کە بەپێی فەزیلەتە.(٢٤)

بڕیاردانی سیاسی کە لەچەند قەنەواتێکەوە بەئەنجام دەگەیەنرێت لەوانە ئەنجومەنەکان لای ئەرستۆ رەهەندێکی گرنگ لەخۆدەگرێ ئەویش حیکمەتی عەمەلییە (phronesis).

> **ئەو قەناعەتە هەیە کە کەسی حەکیم ئەو کەسەیە دەتوانێ بڕیاربدا بەشێوەیەکی دروست لەسەر ئەوشتەی چاکەو بەسوودە بۆخۆی، نەك سەبارەت بەشتی جزئی، وەکو چی باشە بۆ تەندروستی‌و لایەنی فیزیکی، بەڵکو**

> **ئەوشتە چییە کە پێویستە بۆ ژیان بەشێوەیەکی گشتی. نیشانەی ئەمە ئەوراستی‌یەیە کە ئێمە خەڵکانێك بەحەکیم ناو دەبەین کاتێك توانیان حیساب بۆ چەند ئامانجێکی جیدی بکەن (لە دەرەوەی بواری هونەر) هەروەها بەشێوەیەکی گشتی ئەو پیاوەی کە بتوانێ بڕیاربدا ئەوە حەکیمە. (٢٥)**}

حیکمەتی عەمەلی بەشێوەیەکی گشتی واتە مەعریفەی ئامانجە گونجاوەکانی ژیانی مرۆڤ، لەگەڵ زانینی هۆکارە ئەخلاقی‌و سیاسییە گونجاوەکان بۆ گەیشتن بەو ئامانجانە.

لەسیستەمی ستەمکاریدا دانیشتوان توانای پرسیارکردنی حیکمەتی عەمەلی لەدەست دەدەن، توانای بڕیاردان‌و بەهرەی حوکمدانیان کاڵ دەبێتەوە لەمەڕ پرسیارو کێشە گرنگەکانی ژیانەوە (لەدونیای مۆدێرن ئەمە دووبارە دەبێتەوە) . لەناوبردنی ئەم توانایەو لەبیرکردنی پرسیارە گرنگەکەی "ژیانی چاك چییە؟" لەسیستەمی ستەمکاریدا بەدوایدا زنجیرەیەك کێشەی تر دەهێنێت لەوانە دانیشتوان ئیدی پرسیار ناکەن کە ئایا ئاڵتەرناتیڤی دی هەیە بۆ وەزعی هەنووکە. نەك دانیشتوان ئیدی پرسیار لەکێشە سیاسییەکان ناکەن بەڵکو ئیدی هەر هەموو لەجیهانە بچووکە تایبەتیەکەی خۆیاندا زیندانی دەبن، بەڵکو هەستی هاوبەشی، هەستی بیرکردنەوە لەکۆمەڵ‌و جڤات، بەرەو کاڵ بوونەوە دەڕوا.

لەحاڵەتە سروشتییەکەدا ئینسانەکان لەجڤاتی سیاسیدا دەژین لەسەر بناغەی هاوڕێیەتییەوە ئەمەش دەبێتە مایەی زاڵ بوون بەسەر تەنیایداو گەشەکردنی بەهرەو تواناکانی مرۆڤ.

> **خۆش ویستنی هاوڕێ، واتە خۆش ویستنی شتەکانی خۆ. لەبەرئەوەی دی، کاتێك پیاوێك دەبێتە هاوڕێی پیاوێکی دی، دەبێتە چاکەی ئەوی دی، بەم شێوەیە هەریەکە چاکەو شی خۆی خۆش دەوێت،و ئەو پاداشتەش دەداتەوە کەلەوی ترەوە بەدەستی گەیشتوە لەرێگای ئاواتخواستنی چاکەوە بۆ ئەوی دی‌و دانی چێژ پێی. عیبارەتێك هەیە دەڵێت "بەتەنگەوە هاتن بەشداریکردنە" ئەم خاسیەتانەش خاسیەتی هاوڕێتی پیاوە چاکەکانن.**

گەر ئەمە حاڵەتە سروشتییەکە بێت، ئەوا ستەمکاری حاڵەتە ناسروشتییەکەیە. ستەمکاری کارێك دەکا کە "بەتەنگەوە هاتن" وەك هەستێکی نەجیبی ئینسانەکانی ناوشار لەناوبچێ، جڤات بتوێتەوەو ئینسانەکان نەك تەنیابن بەڵکو پەیوەندییەك لەنێوانیاندا دەخوڵقێنێ کە پەیوەندییەکی ستەمکارانەیە، نەك هاوڕێ نابن بەڵکو دەبنە ستەمکار بەسەریەکترەوە، نەك بەتەنگەوەهاتن کاڵ دەبێتەوە بەڵکو ترس ئەمجارە دەبێتە فەرمانڕەوای نێو پەیوەندییەکان. لێرەوە ستەمکاری ئەو سیستەمەیە کە تێیدا هەستی کۆمەڵ بوون، سەر بەکۆمەڵەو جڤات بوون، هەستی هاوبەشیو بەتەنگەوەهاتن دەمرێت. لەجیاتی هاوکاریو هاوغەمیو هاودەردیو پێکەوە بیرکردنەوەو گفتوگۆ کردن لەسەر باشترین ژیان، پەیوەندییەکان شێوەی خودپەرستی، بەکارهێنانی یەکتر، دوژمنایەتی، گومانکردن،و ئنجا تەنیایی موتڵەق لەخۆدەگرن. لێرەوە شارێك سەرهەڵدەدا کەشاری کەسە ئازادەکان نییە، بەڵکو شارێکە کە تێیدا پەیوەندییەکان دەبنە پەیوەندی سەروەرو کۆیلە، یەکێك بێزی دێتەوە، ئەوی دی حەسوودی هەیە، شارێك کەتێیدا هاوڕێیەتیو هاوڕێی چاك دەگمەن دەبێت، تێیدا خۆری بەتەنگەوە هاتن ئاوا دەبێتو شەوی بوغز باڵی بەسەردا دەکێشێ.

بەندی چوارەم

کۆڵەکەکانی ستەمکاری: ترس، عەشق، خووی پەرستن و گۆشەگیری
خوێندنەوەی دوو کتێبی مۆنتسیکیو
"رۆحی یاساکان" و "نامە فارسییەکان"

پێشەكی:

لەنێو ژمارەیەكی كەمی بیریارەكان، ئەوانەی لەپشت ریشەكانی ترادسیۆنی لیبراڵەوە وەستاون، وەك هۆبزو سپنۆزاولۆك، شوێنی مۆنتسیكیو جێی گومان نییە. كۆمەڵێ چەمكو ئایدیا كە ئەمڕۆ بەشێكن لەقاموسی سیاسیو بوونەتە هەستی هاوبەش (Common Sense) داهێنانی مۆنتسیكیون، مۆنتسیكیو بیریارێكی مۆدێرنتی سیاسی بوو بەپلەی ئیمتیاز.

لەكتێبە گرنگەكەیدا، "رۆحی یاساكان"، ئەو جەغد دەكاتە سەر حەماسەتی رۆحی مەدەنی public یاخود فەزیلەتی مەدەنی public virtue كە هۆكارێكی زیندوو راگرتنی جڤاتە (Community). تێگەیشتنی كلاسیك بۆ فەزیلەت تێگەیشتنێكی نا ـ ئیگالیتاری ـ نا ـ یەكسانی خوازی ـ بوو: فەزیلەت كۆمەڵێ داواكاری دەخستە بەردەم ئینسانەكان، ئەوانەی كە یەكسان نەبوون، كە یەكسان بوون چ لەتواناو چ لەمەوقعدا، و لەرێگای داوو پێنك ـ ستانداردی ـ فەزیلەتەوە عادل ترین شێوەی حكومەت وا دەردەكەوت كە بریتی بێت لەئەرستۆكراسی، مۆنتسیكیو پێی وابوو كە راستی فەزیلەی كەشف كردووە لەسیستەمی كۆماریدا (Republic) كە ئەو سیستەمە پراكتیكی دەكا، وەك دژە بۆچونێك لەمەڕ فەزیلەتەوە بەو شێوەیەی كە فەیلەسوفەكانی كلاسیك لەفەزیلەت گەیشتبوون. مەبەستیش لەسیستەمی كۆماری واتە سیستەمی دامو دەستگاو یاساكان. مۆنتسیكیو لەلایەكی دیكەوە غەمی ئەوەی دەخوارد كەسیستەمێ یا كۆمەڵگایەك دابمەزرێندرێ كە ئەمڕۆ ژانە ناو ریزدەكرێ وەك "كۆمەڵگایەكی مرۆڤدۆستانە" (humanized). لەراستیدا لەگەڵ مۆنتسیكیوو بەهۆی مۆنتسیكیووە بوو كە "مرۆڤایەتی" (humanity) وەك چەمكو ئایدیایەك شوێنی چەمكو ئایدیای مەسیحیانەی "خێر" (charity)ی گرتەوە وەك چەمكێكی سەرەكی لەگوتاری سیاسیدا. ئەو دەیویست ریشەكانی ئەم سۆزو حەماسەتە، مرۆڤایەتی، بخاتە بەر رووناكیو ئەو هەلو مەرجە سیاسیانەش بدۆزێتەوە كە دەبنە مایەیپاڵپشتو برەو پێدانی ئەم سۆزو حەماسەتە، مرۆڤایەتی. هەروەها پرسیاری

"ئازادی ئینسان" چییە، كامە سیستەمی سیاسی دەتوانێ ئەم ئازادییە فەراهەم بكا، مەبەستی سەرەكی "رۆحی یاساكان"ە.

فەلسەفەیەك كە لەپێشەكی كتێبی یەكەمی "رۆحی یاساكان"دا ناسێنراوە دوو ئامانجی هەیە: تێگەیشتن لەهەمە چەشنەیی یاسا ئینسانییەكانو عورف (moris) (یاسا نەنووسراوەكان)، وە ئامانجی دووەم، كۆمەك كردنی هەر حكومەتێ كە گوێ لەراوێژی بیریارەكان بگرێ. ئامانجی یەكەم تیۆرییەو دووەم عەمەلی. پەیوەندیشیان لەكێشەی "یاسا" خۆیەوە سەرچاوە دەگرێ. لەدەست پێكردنە بەناو بانگەكەیدا بۆ دارشتنی تێگەیشتن لەیاسا، مۆنتسیكیو یاساكان وا پێناسە دەكا، لەچڕترین مانادا، وەك پەیوەندیە پێویستەكان كەلەسروشتی شتەكانەوە سەرچاوە دەگرن. یاساكان بریتین لە پەیوەندییەكان: بونێكی مەوزوعیو پێویستیان هەیە. یاساكان فەرمانڕەوایەتی كرداری هەموو شتەكان دەكەن، هی خودا لەسەر جیهان، هی جەستەكان لەسەر یەكتر، بەم شێوەیە تا دوای ئەم حاڵەتە یاساییە گەردونییە ئەو پێشینەیەیە كە دەبێت لەڕێگەوەی لەیاسای ئینسانی بڕوانین. بەڵام زاراوەی "یاسا" زاراوەیەكی ئاشكرانییەو چەند مانایەك لەخۆدەگرێ: لەتەشریعی ئینسانیدا یاسا مانای یاسا دانەر لەخۆ دەگرێ، راگەیاندنی یاسا بۆ ئەوانەی كە دەبێت پەیڕەوی لێ بكەن، لەلایەكی دیكەوە یاسا واتە جێ بەجێكردنی (enforcement). یاسا بەمانای رازی بوون لەسەر شتێك، اقرار، قەدەغە كردن.. هتد. بەڵگە نەویستە كەپێش یاسا ئینسانییەكان ئینسان دێت. لێرەوە بۆ تێگەیشتن لەهەمە چەشنەیی یاسا ئینسانییەكان ئێمە دەبێت وێنای ئەوە بكەین كە ئەو یاسایانە لەسروشتی ئینسانەوە هاتوون كەوەك بكەرێك كە خاوەنی كردارەكانە لەنێو رەوتە كۆمەڵایەتیو سروشتییەكاندا. جیاوازیو هەمە چەشنەیی ئەو رەوتانە خۆی بەمانای هەمە چەشنەیی كاروباری ئینسانەكان دێت، لەهەمان كاتیشدا ئەو رەوتانە لەمێژووی هەموو نەتەوەكان دەدوێ، بەو مەرجەی كە ئێمە پرنسیپە گشتییەكان بزانین كە لەم مەسەلەیەدا شوێنی پەیوەندین، بەو مەرجەی كە لەحاڵەتە ئیستسنائیەكان بگەینو حیسابیان بۆ بكەین، لەوانە مەهارەتی سیاسی، شانس وە هتد. زانستە مرۆڤییەكان پێویستی بە لێكۆڵینەوە مێژووییەكان هەیەو داوای دەكا، ئەم لێكۆڵینەوانەش پەیوەندی نێوان تیووریو پراكتیك رۆشن دەكەنەوە، هەروەها ئەو پرسیارەش دەخەنە روو: ئینسانەكان چۆن بوون پێش دارشتنی یاسا ئینسانییەكان؟ بۆچی ئەو یاسایانە سەریان هەڵدا.

هەر لەسەرتاوە، خواستی پێناسەیەك بۆ یاسا، مۆنتسیكیو وادیارە كە ئەو بۆچوونە قبوڵ بكا دەربارەی یاسا كە یاسا وەك بەیانكردنی عەقڵ دەبینێ [(١)] یاخود

لەراستیدا یاسا هیچ نییە جگە لە خوودی عەقلّ[٢] کە هەر لەسەرەتای زەمەنەوە بوونی هەبوە (واتە یاسا وەك عەقلّو وەك بەیانکردنی عەقلّ) بەلاّم چاوەڕوانی هەلو بۆنەیەکی گونجاوی کرد تا خۆی بۆ مرۆڤایەتی دەربخاو نیشان بدا. یاسا وەك ئامرازێك سەر هەلّدەدا بۆ سەرکوتکردنی کۆمەلّیّ غەریزە، کەلّکەلّە،و ئنجا جەنگو جەدال چ لەناو کۆمەلّگایەکدا یاخود لەنێوان کۆمەلّگاکاندا، لەناو کۆمەلّگادا، پەیوەندی نێوان فەرمانڕەواکانو فەرمانبەسەر دراوەکان (یاسای سیاسی) و پەیوەندی هاونیشتمانییەك بەهاونیشتمانییەکی ترەوە (یاسای مەدەنی) ئەمانە دادەمەزرێندرێن بەشێوەیەكو بەنیازی یەکخستنی جڤاتێك کەگەر ئەم یاسایانە نەبن ئەوا ئەو جڤاتە وجوودی نابێت وە بگرە یەکتر تەفروتونا دەکەن. ئایدیای ماف، عەدالەت، ئەرك هەر هەموو لەئایدیای یاساوە سەرچاوە دەگرنو پێش ئەو بوونیان نییە. بەڕای مۆنتسیکیو ئینسان بەسروشت یا بەئەسلّ هۆشیاری یا هەستی واجب، یا ئەرك ناناسێت، بەمانایەکی دی هەست کردن بەلێپرسراویو ئەرك بەرانبەر ئەوانی دیکە حالّەتێکی سروشتی نییە بەلّکو زادەی پەروەردەکردنی عەقلّە، زادەی کاملّ بوونە.

مۆنتسیکیو دەلّیّ:

یاسا بەشێوەیەکی گشتی، بریتییە لەعەقلّی ئینسان
تا ئەو شوێنەی کە حوکمی خەلّکانی گۆی زەوی
دەکا،و یاسا سیاسیو مەدەنییەکانی هەر نەتەوەیەك
دەبێت ئەو مەسەلانە بێت کە ئەم عەقلّەی ئینسان
بەسەریاندا دەچەسپیّ (٣)

یاساکانی هەر نەتەوەیە دەبێت ببەسترێتەوە بەشێوەو جۆری ئەو حوکمەتەی کە هەیەتی (واتە ئەو نەتەوەیە)، هەلو مەرجی فیزیکی ئەو نەتەوەیە، (بۆنمونە ئاوو هەوا، جوگرافیا) ئنجا هەلو مەرجی کۆمەلاّیەتی (بۆنمونە ئازادی، بۆچوونی ئەوخەلّکە بەرانبەر بەئازادی، عورف، عادات، بازرگانی، ئایین). هەموو پەیوەندیەکانی کە یاساکان هەیانە دەبێت هەیانبێت، هەموو پێکەوە رۆحی یاساکان پێك دەهێنن. لێرەوە کتێبی "رۆحی یاساکان" راڤەکردنی کۆمەلّیّ شتی جیاوازە کە پەیوەندیان بەیاساوە هەیە.

مۆنتسیکیو وەك تیۆریستێکی فەلسەفەی سیاسی زیاتر لەرێگای کتێبی "رۆحی یاساکان"ەوە کە لەسالّی ١٧٤٨ دا چاپی کردوە دەناسرێتەوە وەك لەرێگای کتێبی "نامە فارسییەکان" کە لەسالّی ١٧٢١دا چاپی کردوەو یەکەمین کتێبێتی. بەلاّم بەرای من کتێبی "نامە فارسییەکان" گرنگییەکی لەڕادەبەدەری هەیە. لەلایەکەوە

رەگو ریشەی کۆمەلّیّ چەمكو ئایدیا کە دواجار لە "رۆحی یاساکان"دا تەواو شێوە دەگرن، سەرەتا لەکتێبی "نامە فارسییەکان"دا دەتوانین بیانبینینەوە. لەلایەکی دیکەشەوە ئەم کتێبە بەهایەکی ئەدەبیو ریتۆریکیو تیۆری گەورەی هەیە. وەسف کردنی "نامە فارسییەکان" ئاسان نییە، بەلاّم ئاشکراترین خاسیەتی ئەو نامانە هەمەچەشنەییە، هەمەچەشنەیی بابەتەکانی ئەو نامانە: ئەدەب، حەریم، میناتۆر، ئایین، ستەمکاری، عەشق، ترس، عاداتو تەقالید، پەیوەندی ژنو پیاو، کۆنترۆلّ، خۆرهەلاّتو ئەوروپا (گومان نییە لەوەی کە "نامە فارسییەکان" سەرەتای دروستکردنی هاوکێشە یا دوو دژەیەکی خۆرهەلاّتو ئەوروپایە، واتە سەرەتای گوتاری ئۆرێنتالّیزمەو وێناکردنو دروستکردنی خۆرهەلاّت وەکو مەخلوقێکی ناو خەیالّی ئینسانی ئەوروپی). زۆربەی نامەکان بەشێوەیەك رێکخراون کە لەلایەکەوە بۆچوونی میتافیزیقی لەخۆ بگرن لەپالّ تەنزی کۆمەلاّیەتی، مەزەنەکردنی مێژوویی دەربارەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو ئنجا نیشاندانی ستەمکاری فارسیو .. هتد. لەلایەکی دیکەوە ئەم کتێبە لەچەند بەشێك پێکهاتوە لەوانە دەربارەی ژیانی فەڕەنسیو کۆمەلّگای فەڕەنسی لەرێگای ئەو نامانەوە کە وەك راپۆرت وان لەفەڕەنساوە دەنێردرێنەوە بۆ ولاّتی فارس، ئەمە دوای ئەو بەشانەی کە دوو فارس ولاّتەکەیان جێدەهێلّن، ئۆزبەكو ریکا، وێلّی رۆشنگەرین لەئەوروپا، ئنجا ئەو بەشانەی کە لەهەرەسهێنانی دیسپلینی لەنێو حەرەمی ئۆزبەکدا دەبینین. لەسەرەتادا تۆنی نامەکان گەشبینانەیە، بەلاّم لەدواییدا فەرنسا دووچاری کارەساتی دراوی دەبێت،و لەولاّتی فارسیشدا دوژمنایەتی شوێنی عەشق دەگرێتەوە، ئەمەش لەسەر تۆنی نامەکان رەنگ دەداتەوە.

مەبەستی سەرەکی مۆنتسیکیو لەکتێبی "نامە فارسییەکان"دا نیشاندانو وەسفکردنی ستەمکارییە (Despotism) لەتوندوتیژترین شێوەیدا، تاکو فەڕەنسییەکان عیبرەتی لێوەربگرنو لەدەوری سیستەمی ئەنجومەنەکان کۆببنەوە کە لەلایەن ریجنت (Regent)ەوە دامەزرێنرابوون، ریگێت دیوکی، ئۆرلینس بوو تا فەڕەنسییەکان دوورە پەرێزی بکەن لەسەرهەلّدانی وەزیرە زۆر بەدەستەلاّتەکان، بۆ نموونە کەسانی وەك لویڤیس (Louvois)، تارێگە نەدەن کەسیستەمێکی ستەمکاری وەکو فارسیو تورکی لەفەڕەنسا شوێن پێی خۆی بکاتەوە. لێرەدا دەبێت سەرنجی خالّێکی گرنگ بدەین ئەویش ئەوەیە کە نیشاندانی ستەمکاری فارسیو تورکیو گەندەلّی سیاسیانەی ئەو سیستەمە خۆرهەلاّتیانە خۆی لەخۆیدا ئامانج نییە، هەروەها مەبەستو نیاز هەولّێکی مێژووییو مەعریفی نییە بەلّکو ئامانجی سەرەکی لەلایەکەوە بە ئەوی دیکە کردنە (othering)و لەلایەکی دیکەوە جەغدکردنە سەر

دنیاو ماڵی خۆیە (ئێمە ـ us)، لەم هاوکێشەیەدا ئەوەی لە مەرکەزدایە (ئێمەی ئەوروپی) هۆشیاربین‌و خۆمان لەو هەمووشتانە بپارێزین کە ئەوی دیکە پێیانەوە دەناڵێنێ. تا ئەمڕۆ رۆڵی ئێمەی خۆرهەڵاتی‌و نیشاندانی ئێمەو سیستەم‌و کلتوری ئێمە مەبەست لێی جگە لەکێشەی کۆنترۆڵ کردن، مەسەلەیەکی دیکەی ئاشکرایە، ئەویش سەیرکردنی ئێمە وەك ئاوێنەیەك تا "خۆرئاواییەکان" یا ئەوروپیەکان لەبەردەمیدا خۆیان چاك بکەن، خۆیان جوان نیشان بدەن، تا ئەمڕۆ ئێمە تاقیگای ئەزموونە کەینونیەکانی ئینسانی ئەوروپی‌و "خۆرئاوایی"ین.

ئەوەی کە شوێنی گومان نییە ئەوەیە کە مونتسیکیو لەم کتێبەدا ئەو جۆرە ئەدەبە (Genre) هەڵدەبژێرێ کە گونجاوە بۆ وێناکردنی ئەو ستەمکارییەی کە لەو سەردەمانەدا لەئاسیادا بوونیان هەبووە، لەلایەکی دیکەشەوە ستەمکاری ئاسیاوی هەر لەمێژەوە بۆ خۆی ببوە شوێنی باس‌و لەفیکری سیاسیدا شوێنی خۆی کردبوەوە، زۆر پێش مۆنتسیکیو، بەپلەیەك کە ئەو مەسەلەیە هێندەی فەلسەفەی سیاسی کۆنە، بۆ نموونە لەکتێبی سێهەمی "مێژووەکان"دا هیرۆدتس (Herodotus) باس لەو حاڵەتە دەکات کە چۆن فارسەکان فەرمانڕەوایەتی شاهنشاهیان هەڵبژاردوو ئەم مۆنارکیەش چۆن دواجار دەبێتە ستەمکار (Despotic) لەسەردەستی شاکاندا، ئەوانەی دەیانویست کە یۆنان داگیربکەن، هیرۆدتس ناو لەچەندین ستەمکاری فارسی دەهێنێت.

مۆنتسیکیو بەدەوری خۆی کۆمەکی کرد لەهێنانە کایەوەی فەنتازیاو تەعەجوب کردن لەمەڕ خۆرهەڵاتەوە لەرێگای جەغدکردنە سەر وەحشیەت یان سەیرو سەمەرەیی عادات‌و تەقالیدی فارسی. هەروەها ئەو دیمەنە فارسییانەی کە لەو نامانەدا دەیانکێشێ بەکاریاندەهێنێ بۆ نیشاندانی بەزەیی‌و رەحم بەرانبەر بە فەرەنسیەکان، بەتایبەت ئەوانەی کە رەعیەتی (subject) سیاسی‌و ئاینین، ئنجا ئافرەتان. بەشێوەیەکی گشتی لەخوێندنەوەی ئەم کتێبە ناسکەدا کۆمەڵێ هەستمان لادروست دەبێ، لەوانە وڵاتی فارس بەڕاستی شوێنی وەحشەت‌و ترسە، بەڵام شوێنی سەرسوڕمان‌و ئنجا شوێنی ئیعجابیشە. نامەکان شتێکمان دەخەنە بەردەم کە نزیکە لەشیکردنەوەی سۆسیۆلۆژییەوە بەڵام لە رێگای زاراوە خەیاڵیەکانەوە، شتێك کە ناسروشتییە ئەویش حاڵەتێك کە لەحەرەمدا بوونی هەیە، حاڵەتێك کە لەگرژی نێوان ژنەکان‌و خەساوەکان‌و خەسێنەرەکاندا هەیە.

(ئونەك ـ Eunuch هەم مانای خەساوو هەم مانای خەسێنەر دەگەیەنێت)

خاڵێکی تر کە دەبێت سەرنجی بدەین ئەوەیە کە لەسەدەی شانزدەهەم‌و حەڤدەهەمدا وەك یەك سەیری ستەمکاری تورکی‌و ستەمکاری فارسی دەکرا.

لەکاتێکدا ئەو دووسیستەمە ستەمکارییە جیاوازیان هەیە بەڵام لەترادسیۆنی سیاسی ئەو دووسەدەیەدا زیاتر جەغد لەسەرخاڵی ناوکۆیی ئەو دوو سیستمە بوو ئەویش ستەمکاری. ئەو باوەڕە زۆر باو بوو کە هەموو حکومەتە خۆرهەڵاتیەکان ستەمکاری بوون، وەك چۆن ئۆزبەك بۆ رهدی (Rhedi) دەنوسێ:

"لەوکاتەوە کە من لەئەوروپام، رهدی ئازیزی من، من چەندەها حکومەتم بینیوە. حاڵەتەکە بەهیچ شێوەیەك لەئاسیا ناچێت، لەئاسیایەکدا کە فەرمانڕەوا سیاسییەکان هەمیشەو هەمیشە یەکێکن"[٤]

مۆنتسیکیو لەپەیوەندی نێوان ستەمکاری‌و شێوەکانی تری حکومەت دەدوێ لەو نامانەدا. ئۆزبەك لەنامەیەکدا بۆ ئیبین (Ibhen) دەنووسێ:

"زۆربەی حکومەتەکانی ئەوروپا شاهەنشاهین، یاخود وایان پێ دەگوترێ، چونکی من دڵنیانیم کە هیچ کات حکومەتێکی شاهەنشاهی بوونی هەبێت. بەلانی کەمەوە سەختە بۆ حکومەتێ لەو جۆرە بۆماوەیەکی زۆر بەشێوەیەکی چاك بمێنێتەوە. چونکی شاهەنشاهی حکومەتێکی توندوتیژ ئامێزە، هەمیشە سەرەو لێژ دەبێتەوە بەرەو ستەمکاری یاخود ریپەبلێك (کۆماری). دەستەڵات هەمیشە لەلایەك مەحف دەبێتەوەو لەلایەکی دی گەشەدەکا. بەڵام تەرازووەکە هەمیشە بەلای میردا سەنگە چونکی ئەو هێزی سەربازی لەژێر دەستدایە"[٥]

بەڕای مۆنتسیکیو چەندشێوەیەکی دەوڵەت هەن وەك بوون بەهێز نەك وەك بوون بەکردەوە، بەڵام بەهۆی ئینفعالات‌و کەڵکەڵەو حەماسەتی ئینسانەکانەوە، ئەم شێوە موجەڕەدانەی دەوڵەت دەیانەوێت بەفعلی ببنە واقعی‌و بەرجەستە ببن. لەکتێبی "رۆحی یاساکان"دا ترس لەستەمکاری ئامادەیەکی تەواوی هەیەو مۆنتسیکیو وەك ئەگەرێك سەیری دەکاو بەمەترسیەکی گەورەی دەزانێ لەحکومەتە شاهەنشاهییە ئەوروپیەکانداو تیۆرییە بەناو بانگەکەشی، واتە جیاکردنەوەی دەستەڵاتەکان، تەشریعی‌و تەنفیزی‌و قەزائی، مەبەست لەو تیۆریەش هەوڵدانێکە بۆ رێگەگرتن لەستەمکاری، لەئەگەری ستەمکاری کە حەقیقییە. لە "نامە فارسییەکان"دا ترس لەستەمکاری خۆی لەوشتەدا دەبینێتەوە کەنامەی سەدودوو باسی لێدەکات ئەویش

سزادانی وەحشیانەی ئینسانەکانە لەلایەن فەرمانڕەوا فارسەکانەوە. خاڵێك کەشوێنی سەرنجو تاڕادەیەکیش سەرسوڕمانە ڕۆڵی عەشقە لەسیستەمی ستەمکاریدا. لەدەوڵەتە ستەمکاریە ئاسیاویەکاندا ئەوە ئامادەبوونی عەشقە لەشێوە هەرە گرژییەکەیدا، پەرستنو عیبادەت بۆ کردن، کەکارێك دەکا کە ڕەعیەت دەبەستێتەوە بەمیرەکەیانەوە، لەهەمانکاتیشدا ترس لەژیانیان کە خۆی لەبەیانکردنی خۆشەویستیان بۆ میردەردەبڕێ.

دەربارەی پەیوەندی شێوەکانی حکومەتو جۆرەکانی عەدالەت کە لەسروشتی ئەو شێوانەی حکومەتەوە سەرچاوە دەگرن، مۆنتسیکیو لەسەر زمانی ئۆزبەکەوە لەنامەیەکدا بۆ ڕهدی دەنووسێ:

"گەر لەژێر سایەی حکومەتێکی بەڕەحمدا، نەتەوە بەشێوەیەك بەچۆکدا بێت هەروەك ئەوەی کە لەژێرسایەی حکومەتێکی دڕندەدا هەیە، ئەوا حاڵەتی یەکەم زیاتر شوێنی قبوڵکردنە، چونکی زۆرتر لەگەڵ عەقڵدا دەگونجێ لەکاتێکدا دڕندەیی بەعەقڵ نامۆیە. دڵنیابە ڕهدی ئازیز، کە لەدەوڵەتدا پلەی وەحشیەتی سزاکارێك ناکا کە خەڵکی زیاتر مل کەچی یاسابن. لەو وڵاتانەدا کەسزا شێوەیەکی ئیعتدالی وەرگرتوە، یاساکان شوێنی ڕێزن هەروەك چۆن لەو وڵاتانەدا سزادان شوێنی تۆقاندنە چ حکومەت بەڕەحم بێت یا وەحشی، سزا هەمیشە بەپلەدابەش دەکرێو.. پەیوەندی بەعادات و تەقالیدی وڵاتەوە هەیە، هەفتەیەك لەزیندان یاخود دانی بڕێ پارە سەرنجی ئەورووپیەك ڕادەکێشێ کە لەژێر سایەی حکومەتێکی بەڕەحمدا دەژی، هەروەك چۆن لەدەستدانی دەستێك ئاسیاویەك دەترسێنێ.. غەمی لەدەست دانی ناوبانگ بەراستی فەڕەنسیەك ئازاردەدا کە حوکمی بەسەردا دراوە هەر هەمان کاریگەری هەیە کە تورکێك لە لەدەست دانی سەر خەوشکاندنێکی چارەکە سەعاتی دەیترسێنێ"(٦)

کەواتە لەودیو عەدالەتەوە ئەوە پەیوەندی یەکەسیەکانە کە دەوڵەت پێکەوە گرێدەدا، ئەو پەیوەندیانەش وەك یەکن چ لەخێزاندا، لەنێوان ژنو مێردا، براو

خوشك، سەربازەکان لەئۆردویەکی سەربازیداو.. هتد. لە"نامە فارسییەکان"دا مۆنتسیکیو هەوڵ دەدا کە هەموو جۆرە شیاوەکانی بناغەی دەستەڵات تاقی بکاتەوەو بیخاتە ژێر پرسیارەوە، لەوانەش دەستەڵاتی ستەمکار.

دەتوانین بڵێین کە "نامە فارسییەکان" دەربارەی عەشقن، بەڵام بە لەبەرچاوگرتنی ترس، ئنجا بارگاوی کردنی ڕەعیەت، یا هەریەك لەو پەیوەندیانەی سەرەوە بەخووی پەرستن، تەنیا لێرەوە دەتوانین لەدیاردەی سەرا بگەین، سەرا وەك وەسفی مۆنتسیکیو بۆ حکومەتێکی ستەمکار. لێرەدا بابپرسین، لەچوارچێوەی ئەم کتێبەدا، پرنسیپی داینامیك چییە لەسەرادا کە باڵا دەستە؟ بەسەر سورمانەوە، بریتییە لەو حاڵەتەی کە سەروەر، یا ئاغا، سەرۆك خێزان، عەشقی خۆی بۆ ژنەکانی بەیان دەکاو ژنەکانیش دەبێت عەشقی خۆیان بەیان بکەنو ئنجا مل کەچ بن. بەڵام لەنێوانیاندا، واتە لەنێوان سەروەرو ژنەکانیدا، خەساوەکان، خەسێنەرەکان (eunuchs) هەن کە کاروباری سەرا ڕێکدەخەنو سەرپەرشتی ژیانی ناو سەرا دەکەن. ئەوکاتەی بەناوی سەروەرەوەدەجوڵێنەوە ئەوا دەستەڵاتێکی لەرادەبەدەریان هەیە بۆ سزادانو گەر پێویستیشی کرد هەقی کوشتنی هەرکەسێ کە سەرپێچی بکا لەئیرادەیان. ئەم گرژییە لەنێوان بەیانکردنی ئاشکرای خۆشەویستی کە سەپێنراوە بەسەر هەموو کەسێکدا لەسەرادا،و میکانیزمە شاراوەکانی ترس لەسزادانو مەرگ، ئەم گرژییە بریتییە لەداینامیکی ئەو کۆمەڵگایە کە سەرایە، کەسیستەمێکی ستەمکارییە. (دواجار دەگەڕێنەوە سەر "نامە فارسییەکان"، بەڵام باجارێکی دی سەیرێکی "ڕۆحی یاساکان" بکەینەوەو ئەمجارە کەمێك وردتر لەکێشەکان قسەبکەین).

لە"ڕۆحی یاساکان"دا مۆنتسیکیو لەچەندین جۆری حکومەت دەدوێ لەڕێگای ژماردنی ئەگەری "جۆرەکانی"حکوومەت، کە هەریەکە لەڕێگای چەند خاسیەتێکەوە دەناسرێنەوە کە تایبەتن بەسروشتی ئەو حکومەتەوە، ئەوەش کە سروشتی ئەو حکومەتە دیاریدەکا بریتییە لە "بونیادێکی تایبەت" یاخود کەسەکانی کە "دەستەڵاتێکی سەربەخۆیانە" دەبەخشنە ئەو حکومەتە (٧). "ئەم سروشتە تایبەتیەی هەر حکومەتە جۆرە شێوازێکی تایبەتی ژیان دەخوازێ، کە مۆنتسیکیو ناوی دەبا بە گونجاندنی ڕۆح"، و ئەم گونجاندنی ڕۆحەش لای مۆنتسیکیو بریتییە لەپرنسیپی هەر شێوەیە لەحکومەت، پرنسیپێ کە ژیانی هەموو هاونیشتمانیان دەگرێتەوەو هێزێکی پاڵنەرە، ڕۆحی حکومەت، ئەم پرنسیپە کاریگەریەکی مەزنی هەیە لەسەر یاساکان.

لای مۆنتسیکیو ئامانجو مەبەست یاسروشتی حکومەت بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لە بەرکەماڵ کردنی ئاسایش، یاخود ئازادی بۆ هاونیشتمانیان ، ئازادبوون لەکۆنترۆڵو ئازاد بوون لەهەڕەشەی مەرگ یا پەلاماردانی کەسانی دی. مۆنتسیکیو حکومەت بەسەر سێ یا چوار (پەیوەندی بەوەوە هەیە کە چۆن دەیخوێنینەوە) جۆر یا شێوەدا دابەش دەکا، ریپەبڵیك (Republic) (کە دەشێ دووجۆر لەخۆ بگرێ: ئەرستۆکراسیو دیموکراسی)، شاهەنشاهیو ستەمکاری. وەك پرنسیپێکی گشتی، ئەرکی حکومەتە کە لەبیری چاکەی گشتیدا بێت، چاکەی گشتیش چاکەیەکە بۆ هەموو خەڵك. بەڵام حکومەتێك کە ئۆرستۆکراتییە بریتییە لە فەرمانڕەوایەتی "بەشێك لەخەڵك"[٨]، ئەم بەشەش لەخەڵك بەتەنگ گشتەوە نایەت، چاکەی گشتی، بەڵکو وەك ئامڕازێك لەچاکەی گشتی دەڕوانێ بۆ برەو پێدانی بەرژەوەندییەکانی خۆی. لەدیدگای دیموکراتەوە، ئەوکاتەی "بونیادی حکومەتت" زانی، ئەوکاتەی زانیت کێ حوکم دەکا، ئەوسا دەزانی چاکەی کێ خزمەت دەکرێ. مۆنتسیکیو لەم بارەیەوە دەنوسێ "نەجیب زادەکان لەرژێمێکی ئۆرستۆکراسیدا جەستەیەك پێك دەهێنن لەبەرژەوەندی تایبەتی خۆیان،.. کە ئەومەبەستەیە دەبێتە مایەی سەرکوتکردنی بەرژەوەندی خەڵك" لەورژێمەدا، نەجیبزادەکان چونکی ئاسایشو دەستەڵاتی "شا"یان نییە، ئەمە وادەکات زیانر تموح (ambitious)بن.

دیموکراسی، بەپێچەوانەوە، حکومەتی خەڵکییە چونکی دەستەڵات پشت بەهەمووان دەبەستێ، دیموکراسی بەرژەوەندییەکی تایبەت سەرکوت ناکا بەڵکو سەرگەرمی "بەرژەوەندی گشتی یا مەدەنی" دەبێت. لەم سیستەمەدا، یا جۆری حکومەتەدا، هەر هاونیشتمانییەك راستەوخۆو بەشێوەیەکی یەکسان دەنگیان هەیە لەبڕیارە گرنگەکاندا کە جڤات (community) دەیاندات لەفەزایەکی کراوەی ئەنجومەن یا پەرلەماندا.

ئێستا وادەردەکەوێ کە مۆنتسیکیو هاوڕابێت لەگەڵ ئەو رایەدا کە فەزیلەت بەجەوهەری دەزانێ لەریپەپلێکدا، بەڵام لەیادمان بێت کە ئەو بەتەواوی لەگەڵ تەفسیری ئەرستۆدا یەك ناگرێتەوە دەربارەی ژیانی چاك کەلای ئەرستۆ دەبێت ئامانجی ریپەپلێك بێت. لای ئەرستۆ شار دەبێت ئەم ئامانجە بکاتە سەرمەشقی خۆی، شارێك کە دەیەوێ کۆمەڵگای هاوڕێکان بێت، هاودەنگو هاوماڵ لەژیانێکی چاکدا[٩] مۆنتسیکیو ئەم بۆچوونەی ئەرستۆ دەربارەی فەزیلەت رەتدەکاتەوە وە دەتوانین ناوەڕۆکی ئەم ناڕەزایەتییەی مۆنتسیکیو تەفسیری تازەی ئەو بۆ ژیانی چاك بەم شێوەیەی خوارەوە بەیان بکەین:

ئەرستۆ پێی وابوو کە ئامانجی (Republic) ناشێ ئازادی بێت هێندەی کە دەبێت بەکارهێنانی ئازادی بێت بەشێوەیەکی چاك دوای ئەوەی بەپرۆسەی پەروەردەدا تێپەڕ دەبێت. لێرەدا ئازادی بەهیچ شێوەیەك جیاناکرێتەوە لەپەروەردەی لیبراڵ (Liberal Education)، ئازادی دەبێت مل کەچی فەزیلەت بێت. مۆنتسیکیو ئەم ئەو لەویاتە (Priority) هەڵدەگێڕێتەوە.

مەبەستو ئامانجی ریپەبڵیك بریتی نییە لەفەزیلەت بەڵکو بریتییە لەئازادی. ئازادی چییە؟ یا لەم رەوتەدا ئازادی چ مانایەك لەخۆدەگرێ؟ لەم رەوتەدا ئازادی دەشێ بەم مانایە بێت:نەژیانو نەچوونە ژێر رکێفی ئیرادەی کەسێکی ترەوە، بەموفارەقەوە، ئەمە هەمان تەفسیری ئەرستۆیە بۆکەسی ئازاد، نەژیان بەپێی خواستی کەسێکی دی ئەو کاتەفەراهەم دەبێت کە تاکە کەس خۆی حوکمی خۆی بکا، لێرەوە ریپەبڵیك چاو لەو جۆرە خۆ ـ فەرمانڕەوایەتی کردنە دەبرێ یاخود نزیکترین ئەگەری ئەو جۆرە مامەڵە کردنە لەسەر ئاستی کۆمەڵگا کەواتە ئامانجی ریپەبڵیك بریتییە لەبەشداریکردنی هەموو دانیشتوان، هاوڵاتیان لەخود ـ فەرمانڕەوایەتی کردنی سیاسیدا. ژیانی چاك ژیانی کەسێکی کامڵە، ژیانی کەسێکی ئازاد کە دەتوانێ مەشق بە تواناکانی بکا لەبواری خود ـ فەرمانڕەوایەتی کردندا، ئەوکەسەی کە چارەنوسی خۆی وا بەدەستی خۆی[١٠]. کەسی بەم شێوەیە ئەو کەسەیە کە لەپڕۆژە مەزنەکاندا بەشداری دەکا، "رۆحی ئازادی" کارێك دەکا کە کەسی ئازاد پشت بکاتە هەموو ئەو "کەڵکەڵە کۆیلایەتیانە" ئەو هەموو. پیشەو کارانە"و ئەو هەموو "چێژوو ئارەزووانە" کە رێگرن لەبەردەمیدا، کەڕێی لێدەگرن کاتێ لەگەڵ هاوڕێکانیدا بەسەربەرێتو سەرقاڵی کاروباری مەدەنی بێت.

ئەوکاتەی ئینسانەکان لەژێر سایەی رژێمکدا نەژین کە تێیدا ئازادی خۆیان بەبەشێکی دانەبڕاو لەئازادی ئەوانی دیکە بزانن، ئەوا هەوڵ دەدەن کە سەرکوتی خەڵکی دیو ئەوانی دیکە بکەن تاکو خۆیان سەرکوت نەکرێن. گەر چاکەیەکی هاوبەش نەبێت کە فەرمانڕەوایەتی سیاسی بەجێی بهێڵێ، تەسامی بکا، ئەوا ژیانی سیاسی یا ئەوەتا بەرەو ستەمکاری مل دەنێ، ستەمکاری بەسەر ئەوانی دیکەوە، یاخود سەرگەرمی پاراستنی دەستەجەمعی دەبێت لەستەمکارییەك لەو جۆرە. فەزیلەت بریتییە لەخۆ بەختکردنێکی پێویست لەپێناو بەردەوامی دان بەبوونی کۆمیۆنتی (جڤات)، جڤاتێك کە تێیدا هەموومان لەفەرمانڕاوایەتیکردنیدا بەشداربین. لێرەوە لای مۆنتسیکیو فەزیلەت ئامانجی ریپەبڵیك نییە بەڵکو ئامڕازێکە بەرەو ئازادی، یاخود خود ـ فەرمانڕەوایەتی کردن کە خۆی ئامانجەکەیە.

بۆ ئەوەی کە ریپەبڵێك ببێتە جڤاتێکی راستەقینە، جڤاتیٚ کەهەرهەموو ئەندامەکانی فەرمانڕەوایەتی دەکەن، هیچ بەشێك سەرجەم بەشەکانی دی نەچەوسێنێتەوە، ئەوا دەبێت هەر تاکە کەسە، هەر هاونیشتمانییەك چاکەی خۆی لەگەڵ چاکەی هەمووان‌دا بگونجێنیٚ، هەر هاونیشتمانییەك پێویستە ئاوات‌و ئارەزووی بۆ ئازادی تاکە کەسیانەی خۆی بگۆڕێتە سەر ئاواتخواستن بۆ خود ـ فەرمانڕەوایەتی کردنی هەر هەمووان‌و دەبێت ئەم گواستنەوەیەش بەسەر هەموو ئاواتەکانی تریدا بچەسپێنیٚ. هەریەکە لەرێگای ئەم خۆبەختکردنەوە دەبێت سەرگەرمی دانی ئەفزەڵیەت بە بەرژەوەندی مەدەنی نەك بەرژەوەندی خودی خۆی بێت، واتە بەرژەوەندییەك کە دەشێت لەلایەن هەمووانەوە بەش بکریٚ. تێرکردن‌و گەیشتن بە بەرژەوەندییەکان لەرێگای سیاسەتی مەدەنییەوە مەیسەر دەبێت کە خۆی لەشێوەی یاسادا دەخاتەروو. لەدروستکردنی یاساو تەنفیزکردنیدا هەر هاوڵاتییەك تا ئەو شوێنە دەبێت وێڵی بەرژەوەندییەکانی خۆی بێت کە ئەو بەرژەوەندیانە بتوانریٚ بکرێنە گشتی لەیاسادا یاخود ببنە ئامانجی هەموو هاوڵاتیان. ئەوەی حیسابی بۆ دەکریٚ ئەوەنییە کە ئایا میر تاجەکەی بەشێوەی ڕەوا بەدەست هێناوە یا دەستەڵات بەشێوەیەکی چاك مەشق پێدەکا، ئەوەی حیسابی جدی دەبێت بۆ بکردریٚ بریتییە لە "شێوەی دستووری گشتی"، وە سروشتی ئەو دەستوورە. بەڕای مۆنتسیکیو ئێمە ناتوانین پشت بەفەزیلەت ببەستین بۆ رێگەگرتن لە بەخراپ بەکارهێنانی دەستەڵات لەلایەن دەستەڵاتدارانەوە، چونکی وەك ئەو دەڵێ "ئەوە ئەزموونێکی ئەبەدییە کە ئەوکەسەی دەستەڵاتی هەبێت ئەگەری خراپ بەکارهێنانی ئەو دەستەڵاتە ئەگەرێکی گەورەیە"[١١] هەر بۆیەشە ئەوکاتەی هەموو دەستەڵاتەکان لەسەر دەستی پیاوێك، تەنیا سەرکردەیەکدا کۆبونەوە، ئەوا حکومەت هەمیشەو لەهەموو حاڵەتەکاندا حکومەتێکی ستەمکارە، و هەموو هاونیشتمانیان دەبنە کۆیلەی ئارەزووەکانی ستەمکار. لێرەوە مۆنتسیکیو دەڵیٚ "ستەمکاری ئیهانەیەکە بەسروشتی ئینسان"[١٢]. تەنیاو تەنیا لەسیستەمێکی سیاسیدا کە دەستەڵاتی دەستەڵاتدار فەحس دەکریٚ‌و لێی دەپرسرێتەوەو سنووری بۆ دادەنریٚ لەلایەن داموو دەستگاو دەستەڵاتە سەربەخۆکانەوە، تەنیا لەو سیستەمەدایە کە هاونیشتمانیان نابنە رەعیەت‌و نابنە کۆیلەی ستەمکاری.

چەمکی ستەمکاری Despotism

بابزانین ئەم چەمکە لەکوێوە دێت‌و بۆچی مۆنتسیکیو لەجیاتی (Tyranny) ، (Despotism) بەکاردەهێنیٚ؟

ئێمە دەزانین کە مۆنتسیکیو جیاوازیەك دروستدەکات لەنێوان حکومەتی دیسپۆتیك (ستەمکار ـ Legovernment despotique) کەڕەسەنترین شێوەی خۆی لەشێوەی حکومەتەکانی ئاسیادا دەبینێتەوە، چین‌و تورکیاو ئێران، لەگەڵ حکومەتی شاهەنشاهی (Legovernment monarchique) کەمیکانیزمی لێپرسینەوەی تێدایە لەلایەن یا بەهۆی بوونی جەستە یان داموو دەستگا میانجییەکان (نێوانەکان) (intermediary bodies) ئەمەش نمونەی وڵاتە ئەوروپییەکانە لای مۆنتسیکیو.

سەرەتا دەبێت بزانین کە (Despotism)و حکومەتی ستەمکار (دیسپۆتیك) زاراوەیەکی فەلسەفەی سیاسی نەبووە هەتا سەدەی هەژدەهەم، لێرەوە دەڵێین داهێنانێکی نوێیە، لە یۆنانی کۆندا دیسپۆت زیاتر بۆ سەرۆکی خێزان بەکاردەهێنرا، رۆمانەکان کە ئێمە دەزانین ئەوان لەزۆر بواردا ئیعتیمادێکی زۆریان لەسەر یۆنان بوو بەڵام ئەم ووشە یا زاراوە یۆنانیە یان لە ئەدەبیاتی فیکری‌و سیاسی خۆیاندا بەکارنەهێنا. بۆ نمونە ئەفلاتوون لەدایەلۆگی "سیاسەتمەدار"دا ئەم ووشەیە وەك ناو بەکاردەهێنیٚ (despotes) بۆ ئاماژەکردن بەجێگای سەرۆك خێزان، یاسەرەوەری کۆیلەکان، لای ئەرستۆش ئەم ووشەیە پەیوەندی بەئیدارەکردنی خێزانەوە هەیەو لەوانە کاروباری کۆیلەکان، ئابووری (Oikonomia) کەمتر پەیوەندی بەکاروباری سیاسی (politikan)ەوە هەیە، چونکی پۆلیتیکا لەمەوقعێکی بالاتردایە.

ووشەی (despotikos)ی یۆنانی ئەوکاتە دێتە ناوەوە کە یەکێك لەشێوەکانی حکومەت دادەڕزیٚ، ئەوکاتەی کە ئۆلیگارکی، دیموکراسی، یا شاهەنشاهی سەرەولێژ دەبێتەوە، سیستەمێکی سیاسی سەرهەڵدەدا کە زیاتر لەکاروباری خێزان دەچیٚ‌و لەپەیوەندی نێوان کۆیلەو سەروەر، لێرەدا دەشیٚ (despotic) بەکاربهێنریٚ، بەڵام خودی ئەرستۆ Tyrrannous بەکاردەهێنیٚ لەجیاتی (despotikos) لەبۆ ئاماژەکردن بەستەمکاری، لەم ڕووەوە خاڵێکی تر کە گرنگە ئاماژەی پیٚ بکەین ئەوەیە کەکاتێك ئەرستۆ دێتە سەر باسکردنی خەڵکانی ئاسیاوی‌و "وڵاتە بەربەریەکان" ئەوا زاراوەی (despotikos) بەکاردەهێنیٚ بۆستەمکاری یۆنانیش (Tyrannous) بەکاردەهێنیٚ. هۆی ئەمە چییە؟ هۆی ئەمە پەیوەندی بەبۆچوونی یۆنانیەکانەوە هەیە دەربارەی خەڵکی ئاسیا. بەڕای ئەوان ئەو خەڵکە بەدوور لەشارستانیەت یا وەحشییە بەسروشت کاراکتەرێکی کۆیلەییان هەیە زیاتر لەیۆنانیەکان، لەبەرئەوە بیٚ ناڕەزایی دەربڕین لەگەڵ فەرمانڕەوایەتی ستەمکاریدا هەڵدەکەن‌و پلەی هەڵکردنیان (تسامح) لەم ڕووەوە بەرزە. هەروەها ئێمە وای دەبینین کەمانای شاراوەی ئەم بەکارهێنانە لای ئەرستۆ ئاماژەکردنە بۆ مەسەلەیەکی دیکەش، ئەویش وڵاتە بەربەریەکان، ئاسیاویەکان، سیستەمی سیاسیان نییە بەڵکو یەك خێزانی گەورەن‌و تەنیایەك

پەیوەندی بەرکەماڵە ئەویش پەیوەندی سەروەرو کۆیلە، ئەمەش مانا ئابوریەکەیەتی، لەویٚ ئابوری هەیە بەڵام سیاسەت نییە، سیاسەت گەمەی ئینسانی ئازادە. پلوتارخ پێمان دەڵیٚ کە ئەرستۆ ئامۆژگاری ئەلکسەندەری مەزنی کردووە کەوەك سەرکردەیەك مامەڵە لەگەڵ یۆنانییەکان بکاو وەك ستەمکاریش (despotes) لەگەڵ بەربەرییەکان کە ئەم لەجەنگدا داگیریان دەکا[١٣] نووسەرە رۆمانیەکان، کەسانی وەك مێژوو نوس تاکیتوس (Tacitus)، لوکانو ئۆگستانسو ئەوانی دی دەشیٚ هەمان هەڵوێستی ئەرستۆیان هەبووبێت تا ئەوشوێنەی پەیوەندی بەخەڵکی ئاسیاوە هەیە، بەڵام بیٚ ئەوەی لەخوارەوەی (despotikos) سود وەربگرن، بۆ نمونە لوکان گوتویە کە بەخیلی بەعەرەبو مادەکانو خەڵکی خۆرهەڵات دەبا لەبەرئەوەی زۆر لەمێژە بەستەمکاری حوکم دەکرێن، بەپێچەوانەی رۆمانەکانەوە، کە هیچ شەرمیش ناکەن کە کراون بەکۆیلە. بەکورتیەکەی رۆمانەکان زاراوەی هیلنستی (Tyrannous) یان پاراستو بەکارهێنا[١٤].

لەجیاتی (despotes) بەمانا ئەرستۆییەکەی لەلاتیندا تا سەدەی شانزەهەم زاراوەی (dominus) بەکارهاتووە. هۆبز لەکتێبی "توخمەکانی یاسا، سروشتیو سیاسی"دا یەکەم کەسە کە ناوە رەسەنگەریەکەی (despotic) بەسەر دەکاتەوەو بەومانا یۆنانییە بەکاریدەهێنیٚ: ئەو دەڵیٚ: "سەرکەوتوو یا براوە مافی هەبونی دەست بەسەراگرتنی موتڵەقی هەیە بەسەر داگیرکراودا یا دۆڕاودا" چونکی ئەم پەیوەندییە لەپەیوەندی "سەروەر" و "خزمەتکار" دەچیٚو هاوکێشەیەکە "جەستەیەکی سیاسی بچوك دروست دەکا"[١٥]. دواجاریش لەکتێبە سەرەکیەکەیدا (Leviatnan)، هۆبز مانای (despotic) دەپارێزیٚ وەك "دەست بەسەراگرتنو زاڵ بوون لەئەنجامی داگیرکردنەوە". ئەو لەچاپتەری بیستهەمدا پێی وایە کە زاڵ بوونی دیسپۆتیك، ستەمکارانە بەرئەنجامی داگیر کردنێکی فعلییەو لەئەنجامی بەکارهێنانی هێزەوە بەدەست هاتووە، بەشێوەیەك ئەوانەی خۆیان لەم حاڵەتەدا دەبیننەوە خۆیان دەکەنە رەعیەتی ئەوکەسەی لێی دەترسن. لای هۆبز ئیدی زاراوەی (despotic) پەیوەندی بەخۆرهەڵاتەوە یان بەربەریەکانەوە نییە بەڵکو حاڵەتێکی سروشتییە، بەو مانایەی لەهەموو شوێنێك دەشیٚ رووبدات. (دیارە گەربمانەوێت لەبەکارهێنانی هۆبز بۆ ئەم چەمکە بدوێین لەکتێبی لیڤایەثاندا ئەوا وتارێکی تایبەتیمان دەویٚ، لێرەدا بەم دوو ئاماژەکردنە کۆتایی پێدەهێنین).

لەگەڵ ئەم بەکارهێنانەشدا تا سەردەمی مۆنتسیکیو زاراوەی (despotique) بەکارهێنانێکی باوی بەخۆوە نەدی وەك دالێك بۆ حکومەتێکی هەرەمەکی، لەجیاتی ئەم زاراوەیە زاراوەی (Tyrannique) مەوقعی خۆی لەفیکری سیاسی سەدەکانی

ناوەڕاستو رێنیسانسو سەرەتاکانی مۆدێرنتی پاراست، لەیادیشتمان بێت هەمیشەش زاراوەی (Tyranny)لەسەدەی شازدەوە تا سەردەمی مۆنتسیکیوو دوای ئەویش بۆ وەسفکردنی ئیمپراتۆریەتی تورك بەکارهاتووە لەسەر دەستی مۆنتسیکیودا چەمکی حکومەتی ستەمکار (despotic) وەك ئاماژە بۆکردنێکی بێزەوەرانە بۆ رژێمی تورکیو فارسیو چینی خۆی دەچەسپێنیٚ. ئیدی بەکارهێنانی ئەم زاراوەیە لێرەوە برەو پەیدا دەکات. ئاماژە کردن بەم باکگراوندە پێویست بوو لەبەرچەند هۆیەك: یەکەم: چەمکەکان ژیانی تایبەتی خۆیان هەیەو بەکارهێنان بەماناو دەلالاتی جیاواز جیاواز لەرەوتە جیاوازەکانو لەبیری بیریارە جیاوازەکاندا، ئێمە نابێت حیساب بۆ ژیاننامەی چەمکەکان نەکەینو هەڕەمەکیانە بەکاریان بهێنینو ئەو مێژووەی لەپشت هەر چەمکێکەوەیە بەسەر یەکدا بشێوێنین. دووەم: دیقەتی ئەکادیمی داوامان لێدەکا کە کاتێك چەمکێك بەکاردەهێنین بەلانی کەمەوە هۆشیاربین لە جینیۆلۆجیای (رەگو ریشەی) ئەو چەمکە. سێیەم: بۆ ئێمەی کورد کە ئەگەری ئەوە هەیە فێری نوسین ببینو لەهونەری نوسین بگەین، دەبێت ئاگامان لەو خاڵەبێت کە بەکارهێنانی دروستی چەمك یەکەم هەنگاوی بیرکردنەوەیە، کەواتە دەبێت فێربین بەناسکی لەگەڵ چەمکەکاندا مامەڵەبکەین. با ئیدی بگەڕێینەوە سەر تیۆری ستەمکاری لای مۆنتسیکیو.

وەك ئاماژەمان پێکرد مۆنتسیکیو لە "رۆحی یاساکان"دا جیهانی سیاسیو جۆری حکومەتەکان دابەش دەکات بەسەر، ریپەبلێك (دیموکراسیو ئۆرستۆکراسی)، شاهەنساهی (monarchis)و ستەمکاریو هەرجۆرەش لەڕێگای سروشتییەوە پۆلێن دەکا، سروشتیٚ کە ئەوە دیاری دەکا کیٚ فەرمانڕەوایەتی دەکاو چۆن، ئنجا بەپێی پرنسیپی هەر جۆرە، کە ئەو پاڵنەرانە (motivates)ی خەڵکی دەردەخا کە لەژێر سایەی هەریەك لەو جۆرە سیستەمانەدا دەژین. هەروەك رژێمی شاهەنشاهی، ستەمکاری لەلایەن یەك کەسەوە کۆنترۆڵ دەکریٚ، بەڵام سروشتی ستەمکاری (despotism) بریتییە لەفەرمانڕەوایەتییەك کە یەك کەس هەموو شتێك بەپێی ئیرادەو هەواو ئارەزووی خۆی لێدەخوڕیٚ. پرنسیپی سەرەکی ئەم حکومەتە، واتە هێزە پاڵنەرەکەی، یاخود وەك مۆنتسیکیو ناوی دەبا "سەرچاوەی ئەم حکومەتە" بریتییە لەتەنیاو تەنیا ترس. ئەو دەڵیٚ:

ترس بریتییە لەپرنسیپی حکومەتی ستەمکار
مەبەستیش لێی بریتییە لەئارامیو سکون، بەڵام ئەم
سکونە ناشیٚ ناوبنریٚ بەئاشتی، نەء، ئەمە تەنها
بێدەنگی ئەو شارانەیە کە دوژمن ئامادەیە
داگیریان بکا[١٦]

کەواتە لەکاتێکدا رێکخستن‌و سکونێ کەستەمکاری دەیخولقێنێ رەنگە بۆکەسێکی دەرەوەی ئەوسیستەمە وەك هارمۆنی‌و بەختەوەری خۆی بنوێنێ لەراستیدا ئەو رێکخستنە هیچ نییە جگە لەناکۆکییەکی سەرکوتکراو کە چاوەڕوانی هەلێکە بۆ تەقینەوە، ئەو رێکخستنە هیچ نییە جگە لەسەرکوتکردنی هەموو ئازادیەك، سادەترین ئازادی ئینسانەکان، ئەورێکخستنە لەوەهمێك زیاتر چیدیکە نییە. دەشێ لەستەمکاری ئاسیاویدا لەرووکاری دەرەوەدا، رێکخستن‌و یەکێتیەك ببینین، یەکێتی نێوان خەڵکی بەڵام وەك مۆنتسیکیو بلیمەتانە دەڵێت "گەر ئێمە لەوێ یەکێتییەك ببینین، ئەوە هاونیشتمانییەکان نین کە یەکیان گرتووە، بەڵکو جەستە مردووەکانن کە یەك لەپاڵ ئەوی ترەوە نێژراون"[١٧] هەر یاسایەك کە بوونی هەبێت لەسیستەمی ستەمکاریدا مەبەست لەبوونی تەنها رێگە گرتنە لەئاشوب‌و ناڕێکی مەدەنی،و لێرەوە تەنها وەك ئامرازێك کۆمەکی جەندرمە دەکا بۆ سەرکوتکردن، بەڵام لەیادمان بێت کە ئەم سیستەمە کەمتر ناچار دەبێت پەنا بباتە بەر یاسا، لەجیاتی ئەمە داب‌و نەریت کۆمەکی خۆیان بەم سیستەمە دەکەن لەپاراستنی ئەو رێکخستنەدا. لەراستیدا ستەمکارییە ئاسیاوییەکان کەمتر پشت بەتشریع (legislation) دەبەستن وەك لەپشت بەستنیان بەداب‌و نەریت کە هەر لەمنداڵییەوە تاکە کەس رادەهێنن بەمل کەچ کردن بۆ ئۆتۆرەتی

بەرئەنجامی هەر سیستەمێکی ستەمکاری سەرکەوتوو بریتییە لەکۆیلایەتی هەموان، هەرتابعە (رەعیەت ـ Subject) تەنیا "ملکەچ بوونی پاسیڤانە" دەزانێ‌و هەر تابعە "کوێرانە خۆی داوەتە دەست ئیرادەی موتلەقی دەستەڵاتدارەوە"و بەشی ئینسان لەم یارییە، هەروەك ئاژەڵ بریتییە لەغەریزە، ملکەچ کردن، پەیڕەوی کردن،و سزادان".

بەدترین رژێمە ستەمکارییەکان ئەوانەن کە تیایدا ستەمکاری ئیدعای خاوەندارێتی هەموو زەوی‌و موڵکی ئەو مەملەکەتە دەکا، لەم حاڵەتەدا هیچ چالاکییەکی ئابووری ئەوتۆ روونادا‌و خێزانەکانیش تەنیا چاو لەتێرکردنی پێویستیە بایۆلۆژیەکانی ژیان دەبڕن، واتە مەمرەو مەژی، ئەوان نە لەسیاسەتدا دەتوانن، نە لەبواری کۆمەڵایەتیداو نە لەبواری ئابووریشدا دەتوانن ئیرادەیان بخەنەگەڕ.

لەم جۆرە ستەمکاریەدا ئەوەی دەیبینین بریتییە لە وەك یەك بوونی، یەك رەنگی هەموو لایەك‌و یەکسانی هەموولایەك لەکلۆڵی‌و بەدبەختیدا، لێرەوە بەهۆی هەژاری‌و کلۆڵی‌و کۆیلایەتیەوەئینسانەکان ناتوانن دەستیان بەهیچ کارێکی گەورەو مانادار بگا، هیچ کارێکی گەورەیان لێ ناوەشێتەوە کە سروشت ئەگەری ئەوەی پێداون تا بەدەستی بهێنن گەر ستەمکاری نەبوایە. ئەم حاڵەتە هیچ نییە جگە لەسەرەولێژ

بونەوەی هەر هەموو بەرەو حاڵەتێکی گەمژەیی‌و میانمایەیی (mediocrity) خەڵکێك کە لەکلۆڵیدا بژین بێ گومان تەفەسخ دەکەن. بەڕای مۆنتسیکیو، لەژێر سایەی ستەمکاریدا هیچ کەس ئومێدی ئەوەی نییە کەدەستی بەفەخرو پاداشت‌و خەڵات بگات، چونکە ترس‌و تۆقاندن هەموو ئومێدێك‌و خەون بینینێك لەناو دەبا، هەموو کارێك کورت دەکاتەوە بۆ ئارەزووی مانەوە، ئەو دەڵێ:

"ترس رۆحیان غەمۆك دەکا، هەروەها کەمترین مانای تموحیش لەناو دەچێ"[١٨]

ستەمکاری هیچ نییە جگە لە کەئابەیەکی ئەبەدی کە باڵی بەسەر ئەم کۆمەڵگایانەدا کێشاوە، لەم سیستەمەدا نەك کەئابە قبوڵ دەکرێ، نەك هەژاری ئاسایی دەکرێتەوە بەڵکو کەئابەو هەژاری‌و کلۆڵیش دەڕازێنرێنەوە. هەردوو ستەمکارو رەعیەتیش لەناو گێژاوی جەهلدا سەمادەکەن. مل کەچی زیادەرۆیی بەندە لەسەر جەهلی ئەوکەسەی کە مل کەچە، هەمان شت بۆ ئەو کەسەش کەفەرمانڕەوایەتی دەکا دروستەو بەسەریدا دەچەسپێ، چونکی بۆنەیەکی نییە تا بڕیاربدا، گومان بکا، عەقڵی بەکاربهێنێ. لەسەرەتاوە ستەمکارەکان پشت بە بەکارهێنانی هێزو زۆرو توندو تیژی دەبەستن بۆ دامەزراندنی ستەمکاری، بەڵام کاتێك کە ستەمکاری رەوتی خۆی وەردەگرێ، ستەمکار بەکارهێنانی توندوتیژی بۆ ئەوانە بەجێ دەهێڵێ کە بەناوی ئەوەوە حوکم دەکەن، ئەوکاتەی ستەمکار کەسانێکی هەڵبژارد کە کاروباری بەناو دەوڵەت بەڕێوەبەرن ئیدی لەنێو سەراکانیاندا سەرگەرمی غەریزە دڕندەکانیان دەبن‌و سەرقاڵی ئارەزووە هەرگیز تێر نەبووەکانیان، ئەوەتا خەساوێك (eunuch) لە "نامە فارسییەکان"دا بەسەرسوڕمانەوە دەڵێ "خودای گەورە، دەبێت لەمە زیاتر چی بکردرێت تایەك پیاو بەختەوەر بکرێت". لێرەدا ئێمە تەونێکمان هەیە، تەونی کۆیلایەتی کە هەر هەموو تێیدا سەرگەردانن، لەستەمکارەوە بۆ رەعیەت، ستەمکاریش کۆیلەیە چونکی بۆ تێرکردنی ئارەزووەکانی‌و گەیشتن بەچێژ دەبێت بە ناچاری پشت بەکەسانی دی ببەستێت: هەڕەمەکە بەم شێوەیەی لێ دێ، لەسەری سەرەوە چێژە بەدەنیەکان‌و لەخواریشەوە یەك بەرگی (uniformity)و کلۆڵی‌و کۆیلایەتی.

لەسیستەمی ریپەبلێکدا دەتوانین سێ دەستەڵات دەست نیشان بکەین، قەزائی (Judicial)و تەشریعی (legislative)و تەنفیزی (executive)، لە سیستەمی ستەمکاریدا هەرسێ دەستەڵاتەکە لەشەخسی ستەمکاردا کۆدەبنەوە. ئەمەش رەچەتەیەکە بۆ بەکارهێنانی هەڕەمەکیانەی دەستەڵات. مۆنتسیکیو دەڵێ "لەتورکیا، لەو شوێنەی کە هەرسێ دەستەڵاتەکە لەشەخسی سوڵتاندا کۆبوونەتەوە، رەعیەت لەبەدترین خەفەقاندا ژیان بەسەر دەبەن" چونکی دان‌و

وەرگرتن (take and give) لەنێوان خەڵکیدا یا دامو دەستگاکاندا بوونی نییەو دەستەڵات بەش ناکرێ، سیاسەت لەسیستەمێکی ئاوادا کورت دەکرێتەوە بۆ فێڵو تەڵەکەی دادگا، درکاندنی نهێنی بەچرپە،و غەیبەتی ناو سەرا، یەك حوکم هەیە ئەویش حوکمی سوڵتان یا پاشا. لەسیستەمی ریپەبڵێکدا (چ دیموکراسیو چ ئۆرۆستۆکراسی) کۆمەڵێك دامو دەستگا هەن کە وەکو جەستەی وەسیت، میانجی (intermediate) وەزیفە دەبینن، لە نێوان فەرمانڕەوایانو فەرمان بەسەرا دراوەکاندا، لێرەوە دەستەڵات کەناڵی خۆی وەردەگرێو بەم شێوەیە دەستەڵات رێپلێدەگیرێ بێتە دەستەڵاتێکی هەڕەمەکی، گەمەیەك بەپێی ئارەزوو زەوقی دەستەلاتدار، بەڵکو ئەو دامو دەستگایانە وەزیفەیان ئەوەیە کە فەحسو محاسەبەو هاوسەنگی دروست بکەن. ستەمکاری بێگومان لەناوبردنی ئەم دامو دەستگایانەیە، یاخود واقعی تر ئەوەیە بڵێین رێگە نەدانە بەسەر هەڵدانی ئەو دامو دەستگایانە. لەم وێنەیەدا ستەمکارێکمان هەیەو رەعیەت، ئەوانەش کەپێیان دەگوترێت پیاوانی دەوڵەت، والیو پاشاو موختارو..هتد، هیچ نین جگە لەئامێرێك بەدەستی ستەمکارەوە بۆ چەسپاندنی دەستەڵاتو فەرمانی سوڵتان.

مۆنتسکیو لەنێو دامو دەستگا میانجەییەکاندا گرنگی زیاتر بەسیستەمی قەزائی دەدات، چونکی ئەم دامو دەستگایە ئازادی تاکە کەس دەپارێزێ. لەکاتێکدا لەستەمکاری تورکیدا یاسا هیچ نییە جگە لەئیرادەی سوڵتانو فایلەکانی دادگاش "بەخێرایی بڕیاریان لەسەر دەدرێ". لەژێر سایەی شاهەنشاهی دەستوریدا زەحمەتو گرانیو هەندێ جار دواخستنی مەسەلەیەكو درێژ خایاندنی پرۆسەی حوکمدان ئەو بەهایانەن کە خەڵکی دەیدەن بۆ پاراستنی ئازادیان. بە رای مۆنتسکیو گەر خاڵێك یا خاسیەتێك هەبێت سەرەکی بۆ جیاکردنەوەی ستەمکاری ئەوا ئەو خاسیەتە، حەتمەن ئەو خاڵەیە کە لەستەمکاریدا بەدیدەکرێ ئەویش لەناوبردنی یان هەر نەبوونی (Judiciary ـــ سیستەمی قەزائی) وەك جەستەیەکی میانجی لەنێوان فەرمانڕەواو فەرمان بەسەردراودا تا دەستەڵاتداران لەخراپ بەکارهێنانی دەستەڵات بپارێزێ، بەڵام لەستەمکاریدا ئێمە رووبەڕوی دەستەڵاتێکین کە هیچ نییە جگە لەهەڕەمەکیو بەدوور لەهەر پرنسیپێك جگە لەئارەزوو زەوقو ئیرادەی سوڵتان. کێشەکە تەنیا لێرەدا نییە بەڵکو مادامێك ئەو دامو دەستگا یا جەستە میاینجیانە نین بۆ فەرمانڕەوایەتی کردن، تەنیا پرنسیپێ کە پێویستە بۆ پاراستنی دەستەڵاتی ستەمکار بریتییە لەتۆقاندن. ستەمکاری پێویستی بە ترسو تۆقاندن هەیە بۆ حوکم کردن. لێرەوە ترس ئەو پرنسیپەیە کە لێوەی ستەمکاری دەناسرێتەوە. بۆ ئەوەی خەڵکی چۆکدابەن ستەمکاری پەنادەباتە بەر تۆقاندن،

بەکارهێنانی توندوتیژی، وەحشیەت، ئەشکەنجە. بۆ ئەم مەبەستە ستەمکاری پێویستی بەهێزی سەربازی هەیە بۆ فەراهەم کردنی ئەو ئاوو هەواو کەشە کەپڕیەتی لەترساندنی رەعیەت، ئەو سەربازە دڵسۆزو بەوەفایانە پێویستن کە لەهەموو چرکەیەکداو لەهەر بۆنەیەکدا فەرمانەکانی سوڵتان جێبەجێدەکەن بۆ دامرکاندنەوەی هەر ناڕەزاییەك. ئیشی سەرەکی ئەم ئۆردوە سەربازییە چاندنی ترسە لەناو رەعیەتدا، ئەمەش تەنیا مەرج نییە بۆ دامرکاندنەوەی شۆڕشو ئاشوب بەڵکو لەحاڵەتی ئارامیو نەبوونی هیچ گیروگرفتێکیشدا پێویستە کە رەعیەت ناو بەناو ئەم ترسەیان تێدا زیندوو بکرێتەوەو بهێنرێتەوە یادیان کە ئەوان هیچ نین جگە لەمومتەلەکاتی سوڵتان یا ئیمپراتۆر. هەروەها بڵاوکردنەوەی ترس ئامانجێکی تریشی هەیە، ئەویش لەناوبردنی ئیعتیماد لەنێو خەڵکیدا، واتە ئیعتیمادکردن بەیەکتر، بوونی ئیعتیماد واتە بوونی هاوڕێیەتی، بوونی هاوڕێیەتیش واتە هەبوونی سیاسەت بەمانا ئەرستۆییەکەی. لای مۆنتسکیو هاوڕێیەتی فەزیڵەیەکی سیاسییەو خاسیەتی ریپەبڵێکەو تەنیا لەژێر سایەی ئەو سیستەمەدایە کە هاوڕێیەتی راستەقینەبوونی هەیە. ئەرستۆ پێی وابوو کە ستەمکاری جیهانێك دروستدەکات بێ هاوڕێیەتی ، ئەو رای وابوو کە ئەو کەسەی ژیانی بەتەنیا بەسەر دەبا کەسێکی بەدبەختو نا بەختیارە، ئەو لە بێدەنگیو لەگۆشەگیریدا دەژی، ئەو کەسەش کە فەرمان دەردەکاو ناتوانێ قسەبکاو گوێڕایەڵی کوێرانە دەخوازێ، ئەمەش بەدبەختە، ئەم کەسەش کەسی ستەمکارە. بەهەمان شێوە مۆنتسکیو لەمەسەلەکە دەڕوانێ. ئەوەتا لە "نامە فارسسیەکان"داو لەنامەی نۆهەمدا دەخوێنینەوە: "من تەنیا خۆمم هەیە وەك هاوڕێی نزیك .. من بەدەگمەن ئەوشتەی کە پێی دەڵێن هاوڕێیەتی زانیومە چییە.. من تەنیا لەخۆمەوە پێچراوم".

هاوڕێیەتی، بەمانا یۆنانیو رۆمانییەکەی، وەك فەزیڵەیەکی سیاسی مەترسیەکی سیاسی بۆ ستەمکاری دروست دەکات. هەر لە "نامە فارسسییەکان"داو لەنامەی (٣٤)دا مۆنتسکیو دەڵێ:

> **مەسەلەکە لەتورکیا زۆر خراپترە، لەوێ ئەو خێزانانە لەباوکەوە بۆ کوڕ، هیچ کەسێ پێ نەکەنیوە هەر لەسەردەمی دامەزراندنی سەڵتەنەوە.. هاوڕێیەتی، ئەو بەیەك گەیشتنە شیرینەی دڵەکان، کە کارێك دەکا ژیان لێرە پڕبێت لەخۆشی، تا رادەیەك دەتوانین بڵێین بوونی نییە.. ئەوان پاشەکشە دەکەن بۆناو ماڵەکانیان بەواتایەك هەر خێزانە لەگۆشەگیریدا دەبیاتە سەر.**

لەسەرای فارسیشدا دەبینین کە ژنان لێك دابڕاون، ژنان لێرەدا سومبولی کۆیلەکانو رەعیەتەکانی ستەمکارین. لەنامەی (١٥٦)دا دەخوێنینەوە (نامەیەکە رۆخانە بۆ ئۆزبەکی دەنێرێ کە لەپاریسە)

ئەو هەریەکێ لەئێمە لەئوتاقەکانی خۆیدا قەتیس دەکا، هەرچەندە ئێمە لەئوتاقەکانیشماندا تەنیاین کەچی ناچارمان دەکا حیجاب لەسەر بکەین. ئیدی ئێمە مۆڵەتی ئەوەمان پێ نادرێ قسە لەگەڵ یەکتر بکەین، بەتاوان لەقەڵەم دەدرێ گە بنوسین (نامە بنوسین) تاکە ئازادییەك کە هەمانە بریتییە لەگریان.

گۆشەگیر کردن، چ فیزیکیو چ سایکۆلۆژی، بەردی بناغەی ستەمکارییە، چونکە دەبێتە مایەی رێگەگرتن لەئاڵو گۆڕکردنی بیروڕا، دەبێتە مایەی گفتوگۆ نەکردن لەسەرکێشە سیاسیو حەیاتیەکانو کە گفتوگۆش نەبوو، نەك بەتەنها ئومێدێك بۆ گۆڕانی سیاسی نابێت بەڵکو خودی سیاسەت بوونی نییە لەدەرەوەی گفتوگۆ. لێرەوە ستەمکاری دەبێتە خوویەك کە رەعیەت یا بەناچاری یا بەخواست قبوڵی دەکەن. ئەمەش تەنها بەرئەنجامی خراپی نییە لەرووی سیاسییەوە بارودۆخێك دروست دەکا کەتیایدا کەس باوەڕی بەکەسی دیکە نییە، کەس هاوڕێی کەس نییە، هاوڕێیەتی زادەی مرۆڤە ئازادەکانە، ستەمکاریش سیستەمێکە کەسی ئازادی تێدا پەروەردە نابێتو ئەو ئینسانە پەروەردە دەبێت کە بۆ ئەوەی بمێنێتەوە دەبێت هەمیشە درۆبکا، فێڵ بکا، بوختان بکا لەسەر هەموو ئاستەکانی، هەمیشەش ترسی ئەوەی هەبێ کە کەسێك لەوێ چاودێری دەکا، ئەوەتا ئۆزبەك بۆ هاوڕێکەی دەنوسێ: "ئێمە هەمیشە بەدرۆ غەمباری خۆمان نیشان دەدەین، شادی نیشاندانیشمان ساختەچیانەیە".

ئەمە ئەو راستییە نیشان دەدات کە ئینسانی ئازاد لەژێر سایەی ستەمکاریدا نەك بوونی نییە بەڵکو ئەوسیستەمە تەنیا ئینسانێك پەروەردە دەکا کە هیچ نییە جگە لەئەکتەرێك، شەکەرۆکەیەك، کە تەنیا دەور دەبینێتو ماسك دەپۆشێ بەپێی پێویستی سەعاتو رۆژ.

ئایا لەم دنیا پڕ درۆیەی کە ستەمکار دەیخولقێنێ ئایین رۆڵی چییە؟

گەر ئایین وەکو پەیوەندییەکی زیندوی رۆحانی ئازادانەی نێوان خوداو ئینسانی ئازاد سەیربکەین، پەیوەندییەك کە هەمیشە خۆی زیندوو دەکاتەوەو لەسەر بناغەی دۆگما نییە، لەم حاڵەتەدا دەتوانین بڵێین کە ستەمکار رەنگە نەتوانێ دزەبکاتە ناو

ئەم پەیوەندییەوە. بەڵام ئەم جۆرە سەیرکردنە یان ئەم رەهەندە رۆحانیەی ئایینو ئەم جۆرە پەیوەندییە کارێکی سانا نییەو بگرە دەگمەنە، تەنیا ژمارەیەك عارفو رۆحانی گەورە دەتوانن بەو ئاستەبگەن. کەواتە دەبێت لەئایین بەمانایەکی دیکە قسەبکەین ئەویش ئایین وەکو دامو دەستگا، یا وەکو خوو عاداتو عورفو تەقالید ئەمەش مەسەلەکە تەواو پێچەوانە دەکاتەوە.

مۆنتسیکیو لە "رۆحی یاساکان"دا مەدحی مەسیحیەت دەکاو فەزڵی مەسیحیەت دەدا بەسەر ئیسلامدا لەبەرئەوەی لای ئەو مەسیحیەت لەبار نییە بۆ ستەمکاری هێندەی کە ئیسلام لەبارە. مەسیحیەت کارێك دەکا کە دەستەڵاتی موتڵەق موعتەدیل بێ، ئەمەش بەهۆی "نەرمو نیانی" عەقیدەی مەسیحیەتەوە ، کە بەپێچەوانەی عەقیدەی ئیسلامەوە کە توندو رەقو پڕە لەداواکاری. مەسیحیەت ئەوستاندارانە دەخولقێنێ کە لەرێوەی ئیماندارەکان دەتوانن مەسەلە سیاسییەکان هەڵبسەنگێنن. دواجار مۆنتسیکیو مەدحی ئایینی پەیگان (وثنی)دەکا بەهۆی "یاسا ئەخلاقییەکانیەوە"، ئەو پێی وایە کە "ئایینو قانونی مەدەنی" لەرووی مەبدەئیەوە دەبێت چاو لەیەك شت ببڕن ئەویش کردنی ئینسانە بەهاونیشتمانی چاك لەکۆمەڵگایەکی ئازاددا. لێرەوە موقەدەسترین دۆگما دەشێ بەرئەنجامی خراپی هەبێت گەر نەبەسترێتەوە بەمەبدەئە سەرەکییەکانی کۆمەڵگای ئازادەوە. گەر ئایین تەنیا بووە ترسو پەیڕەوکردنێکی کوێرانەی بەدوور لەئیرادە، ئەوا ئەو کاتە دەچێتە خزمەتی ستەمکارییەوەو دەبێتە دارودەستی ستەمکار. گەر لەجیاتی ئومێدو هاوڕێیەتی ئایین زیاتر سەرقاڵی تۆقاندن بێت، ئەم تۆقاندنە دەچێتە سەر تۆقاندنە سیاسییەکەو ئیدی ئایین دەبێتە بەشێك لەستەمکاری. بەڕای مۆنتسیکیو ئەمەش ئەو حاڵەتەیە کە لەوڵاتە ئیسلامییەکاندا بوونی هەیە، ئەو دەڵێ:

"لەوڵاتە موحەمەدیەکاندا، بەشێوەکی جزئی لەئاینەکەیانەوەیە کە خەڵکی ئەو تەبجیلو تەعزیم کردنە وەردەگرن کە هایەنە بۆ میرەکەیان"

(دەبێت لەیادمان بێت کە ئەم دیدەی مۆنتسیکیو شوێنی ئیشکالیەتێکی گەورەیەو مۆنتسیکیو هەرچی پەیوەندی بە فیکرو فەلسەفەو سیۆلۆجیای ئیسلامیەوەهەبێت، ئەو کەسە نییە کە بەحسی کردبێو شارەزای ئیسلام بێ، بەڵکو سەرچاوەکانی ئەو، هەروەك بیریارەکانی دی ئەوروپی تا سەدەی نۆزدە، ئەو راپۆرتانەن کە گەشتیارەکان لەخۆرهەڵاتەوە دەیانناردنەوە بۆ ئەورووپاو ئەو راپۆرتانەش لەدیدی بەحسی زانستی ئەمڕۆکەوە هیچ بەهایەکیان نییە. هەروەها دەبێت لەیادمان بێت کە مۆنتسیکیو باس لەڕەهەندی شەعبی ئیسلام دەکات نەك میراتی فیکری ئەو ئایینو شارستانیەتە).

مۆنتسیکیو پێی وایە کە لەتورکیاوە تاچین، ئایینەکان ئەو کۆدە یاساییانە لەخەڵکیدا دەچێنن ئەو ئەخلاقی سەر شۆرکردنو تەسلیم بوونە پەروەردە دەکەن کە کۆمەکی ستەمکارەکان دەکا. مەبدەئێك کە لەم گەمەی دەستەڵاتەدا سەری لێدەشێویۆ گلۆردەبێتەوەو لەمانا ڕۆحانییەکەی خۆی هێدی هێدی دوور دەکەوێتەوەو دەبێە هۆکاری بەهێزکردنی ستەمکاری، ئایدیای پەرستنە، عیبادەتە ـ پەرستن لەپەیوەندییەکی ئازادانەی ئینسان لەگەڵ خودا دەبێتە مایەی زیاتر ئازاد بوونو گەشەکردنی بەهرە ناوخۆییەکان، توانای عەقڵو توانای داهێنان، توانای تەجاوزکردنی ئەم واقیعە، بەڵام کەپەرستن دەبێتە خوو، بێ گومان دەبێە کۆڵەکەیەك کە سیستەمی سیاسی سوودی لێوەردەگرێ ئەمەش بەئاشکرا لەسیستەمی ستەمکاریدا دەبینرێتەوە. ستەمکاری لەمنداڵییەوە ئینسان فێری خووی کۆیلایەتی دەکا، فێری خووی پەرستنی دەستەڵات، بەپلەیەك کە ئینسانێ دروست دەبێ کە لەنێوان پەرستنی خودا وەکو پەروەردگاری بوونەوەرەکانو ستەمکار وەك ئایکۆنی سیاسی جیاوازی بۆ ناکرێ.

یەکێك لەژنەکانی ئۆزبەك بۆ ئۆزبەك دەنووسێ کەکچەکەی دەخاتە سەراوە لەتەمەنی حەوتساڵیدا، "هەرچی زووتر کەسی گەنج لەئازادی منداڵی دابڕێ درەنگە" ئنجا رەخنە لەو دایکانە دەگرێ کە دەوەستن تا کچەکانیان بەتەمەنی شووکردن دەگەن ئەوسا بۆ سەرا رەوانەیان دەکەن، ئەم تەمەنەش زۆر درەنگە کە فێری مل کەچیو گوێڕایەڵی ببن.

"ئایا دەبێت ئێمە بۆ هەمووشتێك چاو لەبەهێزی عەقڵ ببڕین ، چاوەڕێی هیچ نەبین لەکاریگەریە ئاسانەکەی خوو عادەت".[١٩]

ستەمکاری خێزان، ئایین دەخاتە گەڕ بۆ چاندنی خووی تەسلیم بون، خووی خۆش ویستنی ئەمیر، بەمانایەك چ خێزانو چ ئاینیش لەڕۆڵە سروشتییەکەی خۆیان دوور دەکەونەوەو دەبنە دوو داموو دەستگا بۆ پەروەردەکردنی ئینسانێ کە خۆش ویستنو پەرستن لای دەبنە خوو، نەك ئەرك. خۆش ویستنو پەرستن دەبنە دوو میکانیزم بۆ لەناوبردنی هەر ریشەیەك گەر بوونی هەبێ، ریشەی کەسێکی سەربەخۆ، گەر کەسی سەربەخۆ نەبوو هەمووشت لای دەبێتە خوو، چێژ، گوێڕایەڵی، عەشق، پەرستن، بەشداریکردنی سرووت (طقوس) کارکردن،.. هتد، ئنجا لەپاڵ کردنی ئەمانەدا بەخوو، گۆشەگیر کردنی خەڵکی لەیەکترو کوشتنی ڕۆحی هاوڕێیەتیو وەلەبنەڕەتیشدا نەبوونی شار بەمانا ئەرستۆییەکەی کە هەرهەموو رەچەتەن بۆ ستەمکارییەك کە نەمری بەدەست دەهێنێ.

لە "نامە فارسیەکان"دا مۆنتسیکیو وێنەی سەرامان بۆ دەکێشێ وەك کۆمەڵگایەکی داخراو کە تەنیا وەزیفەی ئەو کۆمەڵگایە تەعزیم کردنی یەك پیاوە، واتە سوڵتان، شا، یا والی، ئەو شوێنەیە کە تێیدا هەموو پیاوەکان خەسێنراون، لەپیاوەتی کەوتوونو کوورت کراونەتەوە بۆ ئەو بونەوەرانەی کە لەسەر ئەژنۆ بەچۆکدا هاتوون بۆ وەرگرتنی سەدەقەیەك، مەکرەمەیەك. پیاو چاکەکانو خاوەن کەرامەت، بەهۆی ترسو توندوتیژیو هەڕەشەی ئەشکەنجەوە تۆقێنراون. ژنانیش شوێنی تاسەن، بابەتی عەشق، بەڵام لەیادکراوو نەناسراو. ژنان دەتوانن تەنیا قوربانی بدەن بۆ یەك پیاو کە هەقی ژیانو مەرگی بەدەستە. کرداری سێکسیش لای ژنان واتە بەخشینی چێژ بەکەسێ کە شایەنی خۆش ویستن نییە.

ئەو پەیوەندییە سێکسییە قەسابخانە ئاسایەی ناو سەرا بەردی بناغەی حکومەتێکی ستەمکارە، لەئاسیادا کۆیلایەتی ناوماڵو ستەمکاری حکومەت یەك دەستیان لەناودەستی یەکتردایە، حکومەتی ستەمکار رێدەگرێ لەبەهرەو تواناکانی تاکەکانی کۆمەڵ، لەپیاوە ناوازەکان کە خەو بەکاری گەورەوە دەبینن، هەروەك چۆن دەستەڵاتی پیاوان رێدەگرێ لەبەرهرەو تواناو داهێنانی ئافرەتان. لێرەوە بەناچاری وەك لە "ڕۆحی یاساکان"دا دەیخوێنینەوە، "ستەمکاری ئیمپراتۆریەتێکە لەسەر ئافرەتانەوە بیناکراوە". خێزانو پەیوەندییە خێزانیو کەسییەکان بنەمای سیاسەت پێك دەهێنن، ئەی لەم هاوکێشەیەدا چۆن دەستەڵات مەشقی پێدەکرێ؟ لە "نامە فارسییەکان"دا مۆنتسیکیو ئاماژدە بۆ نوێنەرانی چەند چینو توێژو پیشە (حرفە)دەکات، مەلاکان، میرزا، لەموقابیلی مامۆستاکانی زانکۆکانی ئەوروپا، دەروێشەکان لەبەرانبەر قەشەکانی ئەوروپا، پادشاکانی خۆرهەڵات بەرانبەر نەجیبزادەکانی ئەوروپا، بەڵام ئەی ئەو مەخلوقە کێیە کە ناوی ناوە خەساو (eunuch)؟ بەباوەڕی من مەبەستی مۆنتسیکیو لەم کەسایەتییە دووشتە، یەکەم وەك دەلالەت کردن بۆ وەزیرو کاربەدەستانی سوڵتان، دووەم: جەوهەری سیستەمی ستەمکاری خۆرهەڵات. خەساوەکان ئەو پیاوانەن کە خۆیان لەخۆیاندا دەستەڵاتیان نییە، بەڵام مەشق بەدەستەڵاتدەکەن بەناوی ئاغاکانیانەوە. وەك وەزیرەکان، لەخێزانی کەم دەرامەت یاناچیزەوە دێن، بەڵام دواجار سامان بەدەست دەهێنن لەڕیگای مل کەچ بوونیانەوە بۆ ئیرادەی سوڵتان. لەزۆر شوێنی نامەکاندا هەست بەئیحباتی سێکسی خەسێنراوەکان دەکەین، وەك ئەوەی کە مۆنتسیکیو بیەوێت پەیوەندی نێوان وەزیرەکانو دۆستەکانیان وەك پەیوەندییەکی بێ عەشقو ساردوسڕ وێنابکا، وەك ئەوەی بیەوێت بڵێت ئافرەتان روو لەم کەسایەتیانە دەکەن

نەك لەبەر کەسایەتیو جوامێریان بەڵکو بەهۆی ئەو دەستەڵاتە سیاسییەوە کە هەیانە، لەبنەڕەتەوە ئافرەتان دەزانن کە ئەمانە لەرووی سێکسییەوە چالاك نین.

خەسێنراوەکان بەمانای ووشە پیاونین تەنیا چێژێك کە بەدەستی دەهێنن بریتییە لە سەرپەرشتی کردنی ژنانی حەرەم یا سەراو بردنیان بۆلای سوڵتان یامیر. کەواتە خەساوەکان کە سومبولی وەزیرو کاربەدەستەکانن، لەرووی سیاسییەوە مەوقعیان وا لەنێوان فەرمانڕەواو رەعیەتدا. لەیادمان بێت کە مۆنتسیکیو سەرجەم کۆمەڵگای خۆرهەڵاتی بەیەك سەرای گەورە لە قەڵەم دەدا. گەر لەسیستەمی ریپەبلێکدا دامو دەستگای وەسیەت هەبن لەنێوان فەرمانڕەواو فەرمانبەسەردراوەکاندا، ئەوا لەسەرای خۆرهەڵاتدا ئەم بوونەوەرە سەقەتە، داغان کراوە وا لەنێوان ئەو دوو بەرەیەداو ئەویش مانایەکی سیاسی قووڵی هەیە لەسیستەمی ستەمکاریدا "خەساوەکان" میتافۆرێکن بۆ روونکردنەوەی دایناميكو کاریگەری ستەمکاری، کاری خەساوەکان سەپاندنی بێدەنگییەکی یەك ڕەنگییە بەسەر سەرادا، بەسەر کۆمەڵگادا.

کۆمەڵگایەك کە تێیدا فەرمانڕەوا دیار نەبێت، دامو دەستگای میانجی لەنێوان فەرمانڕەواو فەرمانبەسەردراودا بوونی نەبێت، میکانیزمێ نەبێت بۆ فەحسکردنو لێپرسینەوەی دەستەڵات، ئەو کۆمەڵگایە دیارە ناتوانێ جێگیر بێتو لێرەشەوە دەبینین مۆنتسیکیو لەرێگای نامەکانەوە وێنەیەکی کۆمەڵگا ئاسیاویەکانمان دەداتێ کە پڕیەتی لەئاشوبو تیرۆرکردنو توندوتیژی لەنێو سەرادا، لەنێوان خەساوەکاندا. مەبەستی سەرەکی مۆنتسیکیوش وەك ئاماژەم پێکرد باسکردنی ستەمکاری خۆرهەڵاتی نییە بەڵکو لێدانی زەنگی مەترسییە بۆ هاوڵاتیانی فەڕەنسیو ئەوروپییەکان کە گەر بێتو هۆشیار نەبن ئەوا مۆرنارکی، شاهەنشاهی فەڕەنسیو ئەوروپی بەو چارەنوسە دەردناکە دەگا کە لەخۆرهەڵات هەیە، ئەو ئەگەرە تەنیا لەڕێگای فەحسکردنی بەردەوامی دەستەڵاتەوە لەناو دەچێ. گەر هۆشیار نەبنو هەمیشە دەستەڵات فەحس نەکەن ئەوا وڵات دەبێتە یەك سەرای گەورە کە تێیدا وەکو سەرای خۆرهەڵاتی "هەموو دەبنە یەك، هەموو دەبنە کۆیلە".

لەنامەی بیستو یەکەمدا کە ئۆزبەك بۆ یەکەم خەساوی سپی دەنێرێت، دەخوێنینەوە:

ئێوە هیچ نین جگە لەئامراز، ئامرازێ کە دەیشکێنم هەرکاتێ دڵم بخوازێ، ئێوە هەن تەنیا تا ئەوکاتەی کە گوێڕایەڵن و لەجیهاندا هەن تا لەژێر یاساکانی مندا بژین، یاخود بمرن کە هەرکات من فەرمانمدا. ئێوە هەناسە دەدەن تا ئەوکاتەی بەختیاری من، عەشقی

من، بگرە بەخیلی من داوا لە نەفسە حەقیرەکەی ئێوەدەکا، ئێوە هیچ چارەنوسێکتان نییە جگە لە چۆك دادان، رۆحی ئێوە تەنیا دەبێت ئیرادەی من بێت، ئومێدی ئێوە دەبێت ئەوەبێت کە من بەختیاربم.

ئەوەی شوێنی مەترسییە، بەڕای ئێمە، ئەو وێنەیە کە هەندێ جارو لەهەندێ لەنامەکاندا مۆنتسیکیو دەیخاتە بەردەممان ئەویش وێنەیەکی سەرا کەتێیدا کەسانی ناوسەرا لەززەت لەکۆیلایەتی دەبینن لەهەندێ نامەدا سەرا وێنادەکرێ نەك وەك شوێنێکی ترسناك بەڵکو وەك شوێنێك کە پڕە لە میری تەمبەڵو شەهوانی، کە تەمبەڵیو بێ باکیان کارێك دەکا کە سەرای خۆرهەڵاتی بێتە شوێنێکی زۆر خۆش بۆ ئەوانەی کە خودی سەرا بۆ ئەوە دروستکراوە کە سەرکوتیان بکا. بەمانایەکیی دی قوربانیانی سەرا لەززەت لەو کۆیلایەتیە دەبینن.

ژنێکی ئۆزبەك بۆ ئۆزبەك دەنووسێ "ئۆزبەك من ئیعتراف دەکەم کە عاتیفەو حەماس نەك تموح کارێکی کردوە کە من بمەوێ لەززەت بەتۆبدەم" دانەیەکی دی دەڵێ، ئەو (ئەو ژنە) "کۆیلەیە بەهۆی توندوتیژی عەشقەوە".

سەرا تەمبەڵخانەیەکی گەورەیەو هەمیشەش تەمبەڵی لەززەتێکی تایبەتی خۆیی هەیە، بەناچاری ئەویش لەنەبوونی ئینسانی ئازادەوە سەرچاوەدەگرێ. ئازادی واتە نەژیان لەژێر سایەی ئیرادەی کەسێکی دیدا، واتە پشت بەخۆ بەستنو کارکردن بۆ خۆ، لەیادمان بێت کە ستەمکاری چالاکی ئابوری بەسنورێکی زۆر نزم دەگەیەنێت، لەرووی سیاسیشەوە رێگا نادا کە بوار بۆ تەقینەوەی بەهرەو تواناکانی ئینسان بڕەخسێ، ئیدی ئەمە دەبێتە مایەی ئەوەی کە ئینسانەکان کۆیلە ئاسا لەززەت لەتەمبەڵی ببینن‌و بەو بارودۆخە سکوونە کە لەبێدەنگی مردوەکان دەچێ رازی بن.

وێنەکێشانی سەراو ستەمکاری وەك حاڵەتێکی چێژ بەخش کە لە "نامە فارسییەکان"دا رووبەڕوی دەبینەوە جیاوازە لەو وێنەیەی کە لە "رۆحی یاساکان"دا دەیبینینەوە لە مەڕ ستەمکارییەوە.

لە "رۆحی یاساکان"دا، دوای چەند لاپەڕەیەك کە دەنوسێ ترس پرنسیپی ستەمکارییە، مۆنتسیکیو ئاماژدە بۆ پرنسیپێکی تردەکات ئەویش ئەوەیە کە ستەمکاری ئەو حەزە لەڕەعیەتدا دەچێنێ کە سەرقاڵی کۆکردنەوەی سامان بن چونکی لەم حاڵەتەدا بیر لەبواری مەدەنی، کاروباری گشتیو سیاسی نەکەنەوە، گۆشەگیرکردنی خەڵکییە لەم رێگایەوە. سەرقاڵ بوون بەژیانی تایبەتییەوە ئنجا

ترسیش لەئەشکەنجە دەبێتە مایەی ئەوەی کـە خـەڵکی سیاسـەت بـەجێ بـهێڵن بـۆ ستەمکار.

لە "نامە فارسییەکان"دا بەپێچەوانەوە وێنەیەکی درامـیو دەوڵەمـەند بـەئارەزوو کەڵکەڵە ئینسانییەکان دەبینینەوە لەمەڕ ستەمکارییەوە، وێنەیەك کە ترس، عەشق، پەرستن، بەخیلی، لەدەستدانی ئازادیو چێژ وەرگرتن لەم کۆیلایەتییـەو .. دەیـەها رەهەندی تری ئینسانی ترسناك، دەربارەی مەملەکەتی ستەمکاری.

بەندی پێنجەم

دیموکراسیو ئەگەری ستەمکارییەکی نەرمو نیان[1]

خوێندنەوەیەکی کتێبەکەی ئەلکسیدی توکیوڤیلْ "دیموکراسی لەئەمریکا"

پێشەکی: توکیوڤیلێ سەبارەت بەنووسینی "دیموکراسی لەئەمریکا" بەم شێوەیە مەبەستی خۆی روون دەکاتەوە: "خستنە رووی زانستێکی سیاسی تەواو تازە بۆ جیهانێك کە خۆی تەواو تازەیە" میتۆدی توکیوڤیلێ بۆ لێکۆڵینەوەی مەسەلە سیاسییەکان بەلێکۆڵینەوەی هەلو مەرجی کۆمەڵایەتی دەست پێدەکا، هەلو مەرجی کۆمەڵایەتی وەکو هەلو مەرجی یەکسانی، عورف، خوو رەوشت، خووی عەقڵیانەی هاونیشتمانیان، هۆکارێکە بۆ ئەوەی کە هەر رژێمە تایبەتمەندی خۆی هەبێت. هەلو مەرجی کۆمەڵایەتی بیروڕاکان دادەتاشێ، کەڵکەڵەو هەستەکان بەکەناڵی تایبەتدا دەبا، ئامانجەکان دیاریدەکا، تایپ یاجۆری ئەو پیاوانەی کەدەبێت بەرز رابگیرێن، زمانی بەکارهاتوو، لەدواجاریشدا جۆری ئەو ئینسانانەی کە هەلو مەرجی کۆمەڵایەتیو سیاسی دەیخولقێنێو لەخۆی دەگرێ.

زانستی نوێ، لای تۆکیوڤیلێ، بۆ "جیهانێکی تەواو نوێ سەراپاگیرە لەبەرئەوەی لە ئەڵتەرناتیڤێ دەگەڕێ لەنێوان شێوازێکی تەواو موتڵەقی ستەمکاری کە تائێستا جیهان بە ئەم یابەو شێوەیە دەستو پەنجەی لەگەڵدا نەرم کردوە، لەبەرانبەر سیستەمێکدا کە ئەگەری ئازادی بۆ ئینسانەکان پێیە، ئەگەری خولقاندنی هەلو مەرجێ کە تێیدا بەهرەکانی ئینسان رێگای خۆیان بێ رێگەگرتن پەیدابکەن.

هەر لەسەرەتاوە تۆکیوڤیلێ بەراوردکارییەکی گشتی دەکا لەنێوان رژێمی کۆن (ancient regime) لەگەڵ رێکخستنی دیموکراسیدا کە بەڕای ئەو دەشێ لەو باوەڕەدابین کە بەتەواوی شوێنی رژێمی کۆن دەگرێتەوە. رێکخستنی ئۆرستۆکراسی لەبنەڕەتدا لەسەر بنەمای یەك هێز بەندبوو بەڵام کە هەیمەنەی ئەوانەی کە زۆر بەدەستەڵات بوون یاسایی کراو رێوشوێنی بۆ دانرا (regularized)، و عورفو عادات چەند سنورێکی بۆ ئەو دەستەڵاتە داناو جۆرە یاسایەکی داڕشت لەنێو ئەو هێزەدا گەر ئۆرستۆکراتیەت فەزیڵەی خۆی هەبووبێت وەکو ئیستقرار، بەهێزی، مەجدوشکۆ، ئەوا فەزیڵەی دیموکراسی هەرچەندە لەخوارتریش بێت بەڵام فەزیڵەتێکی پتەوترە. تۆکیوڤیلێ لەپێشەکیەکەیدا بۆ کتێبی "دیموکراسی لە ئەمریکا" دەنوسێ:

دیمەنەکە ئێستا گۆڕاوە،، جیاوازیەکانی مەرتەبەکان (rank) پووکاونەتەوە. بەربەستەکانی کەرۆژێك

خزمەتی مرۆڤایەتیان دەکرد کەوتن، موڵکایەتی دابەش دەکرێ، دەستەڵات لەلایەن ژمارەیەکی زۆرەوە دابەش دەکرێ، رووناکی عەقڵ پەخش دەبێتەوە، تواناکانی هەموو چینەکان رووەو یەکسانی تەکان دەخوا، کۆمەڵگا دەبێتە دیموکرات، ئیمپراتۆرییەتی دیموکراسی لەسەر خۆو بەئاشتی بەدامو دەستگاو عورفو عاەتەکان دەناسێنرێت. دەتوانم وێنای ئەو کۆمەڵگایە بکەم کەتیایدا هەموو ئینسانەکان وەك یەك یاساکانیان خۆش بوێو رێزی ئەو یاسایانە بگرن کە خۆیان بەنووسەرەکانی دەزانن، کۆمەڵگایەك کە دەستەڵاتی حکومەت وەك شتێکی پێویست رێزی لێدەگیرێ، نەك وەك دەستەڵاتێکی ئیلاهی، کۆمەڵگایەك کە دڵسۆزی تابع (subject) بۆقازی قازییەکان بەدوور دەبێت لەعاتیفەو حەماسەت، بەڵکو دڵسۆزیەك دەبێت لەسەر ئاستێکی ئارامو عەقڵانی. کۆمەڵگایەك کە هەرتاکە کەسە خاوەنی مافەکان دەبێت، ئەو دڵنیا دەبێت کە چۆن بیانپارێزێ، بڕوایەکی پیاوانەو رێزێك لەنێوان هەموو چینەکاندا سەرهەڵدەدا، بەدوور لەغرور کۆیلایەتی .. هەرەوەزی هاونیشتمانیان رەنگە ئەوکاتە شوێنی دەستەڵاتی تاکییانەی نەجیب زادەکان بگرێتەوە، ئەوسا جڤات (community) دەپارێزرێ لەستەمکاریو بەرەڵایەتی (license) (٢)

گریمانکاری سەرەکی لەو وێنەیەی سەرەوەدا دەربارەی کۆمەڵگای دیموکرات ئەو گریمانکاریەیە کە دەڵێ هاونیشتمانیانی دیموکرات دەتوانن هۆشیار بنو ببنە خاوەنی تێگەیشتنێکی رۆشنگەرانە دەربارەی بەرژەوەندییەکانی خۆیانو ئەرکە کۆمەڵایەتییەکانیان بەپلەیەك کە لەدڵیاندا شوێنی نامێنێت بۆ فەخرو غرور کە کارێك دەکا ئینسانەکان بەخیلی بەجێو مەقامی ئەوانی دیکە ببەن گەرچی رەواش بێت. دەبێت لەیادمان بێت کە تۆکیوڤیلێ رەفزی ئەوە دەکا کە بچێتە پالێ ئەوانەی هەولێ

دەدەن دیموکراسی چاك بکەنو پاکی بکەنەوە لەرێگای وا دارکردنی هاونیشتمانییە دیموکراتەکان بەبیرکردنەوە تەنیا لەبەرژەوەندییە خودییەکان (زاتییەکان).

وێنەکێشانی دیموکراسی وەك کۆمەڵگایەك کە تێیدا کەسانی هۆشیارو رۆشنگەر (enlightened) تەنیا وێڵی بەرژەوەندییە زاتییەکانیانو چاك بوون لەبواری ماتریالّی، وێنەیەکە نەك واقیعی نییە بەڵکو زۆر ناشرینە. تۆکیوڤیلْ یەکێك بوو لەو فەیلەسوفە سیاسییانەی سەدەی نۆزدە کە ئومێدێکی زۆری بەرۆشنگەری هەبوو کە سیستەمێکی سیاسی ئەوتۆ بخوڵقێنێ کەلەلایەکەوە بریتی بێت لە جێهێشتنی کۆتو زنجیرەکانی رابردوو بەلاّم لەگەلْ پاراستنو هەلگرتنی هەموو جوانیو فەزیلّەکەتانی پێشوو، ئنجا دروست کردنی هاوسەنگیەك لە نێوان پێداویستیە عەقلّیو کلتوریو رۆحییەکانی ئینسان لەگەلْ پێداویستیە مادییەکان، هاوسەنگیەك لەنێوان ئازادی تاکە کەسدا لە گەلْ پاراستنی زەمینە رۆحییەکە کە جڤاتە.

مەبەستی توکیوڤێلْ لە" دیموکراسی لە ئەمریکا" نیشاندانی ئەو راستیەیە بە ئینسانەکان کە چۆن دەشێ لەیەك کاتدا ئازادبنو یەکسان، وئنجا نیشاندانی ئەو راستیەی کە گەر بێتو دیموکراسی یەکسان نەکرێتو نەناسرێتەوە لە رێگای بەستنەوەیەوە بە دامو دەسگاکان، حکومەتی خەلّکی، حکومەتی نوێنەرایەتی(representatirve)، جیاکردنەوەی دەستەلاّتەکان، بوونی بواری مەدەنی ئازادو بوونی بەردەوامی گفتوگۆی ئازادانە لەسەر کێشەکان، توکیوڤێلْ لەم حالّەتەدا ترسی خۆی نیشان دەدا کە گەربێتوو دیموکراسی تەنیا پشت بە حەماسەتی یەکسانی ببەستێت ئەوا دیموکراسی گونجاو دەبێت لەگەلْ ستەمکاریدا، حالّەتێك کەهەم ستەمکاریەو هەم ئازادیش بەرکەمالّە. ئەو رای وابوو کە ستەمکاری دەشێ شان بەشانی ئەو دامو دەسگایانە بوونی هەبێتو بژی وا دەردەکەون کە دیموکراتین. بە پێچەوانەی کەسانی هاوسەردەمی خۆی کە باوەڕیان وابوو گەشەکردنی لەسەرخۆ بەرەو یەکسانی دەبێتە مایەی خاپوور کردنی ئەگەری ستەمکاری لەسەر گۆی زەوی.توکیوڤێلْ لەو باوەڕەدابوو کە گەر بێتو پرنسیپی دیموکراتی رێنومایی نەکردرێ، هەمیشەو هەمیشە لەژێر چاودێری عەقلّیدا نەبێت بەمانای هەلّسەنگاندنی فیکری، ئەوا قلّپ دەبێتەوە بەرەو ستەمکاریەك کە مرۆڤایەتی تا ئێستا ئەزموونی نەکردووە.

لەم کتێبەدا تۆکیوڤیلْ رووددەکاتە رژێمی ئەمریکی لەسالاّنی ١٨٣٠ دا نەك لەبەرئەوەی کە بەناچاری ئەو رژێمە بەرجەستە بووی پرنسیپەکانی چاکترین رژێمە، بەڵکو لەبەرئەوەی ئەو رژێمە خالّی وەرچەرخاندنی گەشەکردنی مێژووییە بەرەو زیاد

بوونی یەکسانی. هەروەها ئەو دەلّێ بۆیە لە دیموکراسیەتی ئەمریکی توێژیوەتەوە تاکو "ئەو وانانە بدۆزێتەوە کە دەشێ لێوەی سوود وەربگرین". کەواتە ئەمریکا وانەی زۆرە تابیدات بەدەرەوە بەتایبەت بۆ فەڕەنسا، لەبەرئەوەی سەرچاوەی داهێنەرانەی یاساکانو عورف یەکێکە لەهەردوو ولاّتەکەدا، ئەمریکاو فەڕنسا. وەك چۆن لای مۆنتسیکیو دیمان کە باسکردنی ئەو بۆ ستەمکاری خۆرهەلاّت بەئاگا هێنانەوەیەك بوو بۆ فەڕەنسیو ئەوروپییەکان، مەبەستێکی لەم جۆرەش لای تۆکیوڤیلْ دەبینینەوە. دەتوانین بلّێین کە تۆکیوڤیلْ بەڕاستی کتێبێکی نووسیوە بۆ فەرەنسییەکان، ئەو لەرێگای باسکردنی ئەمریکاوە دەیەوێت لەهەلو مەرجی داهاتووی فەرەنسا بدوێ، مەبەستی ئەو دوو فاقەیە؛ لەلایەکەوە شیکردنەوەی ئەمریکاو لەلایەکی دیکەوە چاوبڕین لەگیروگرفتەکانی دیموکراسی داهاتووی ئەوروپا، هۆشیار بوون لەفەزیلّەتەکانی دیموکراسی ئەمریکی بەلاّم ئاگادار بوونیش لەئەگەرەکانی بوونە ستەمکاری ئەو سیستەمە. هەروەها ئەمریکا نموونەی دیموکراسیەتێکی تایبەتو ناوازە بەجودا لەوەی فەرەنسا، چونکی لەئەمریکادا بەدەگمەن توخمی دژە ـ دیموکرات بوونی هەیە. ئەو گیروگرفتانەی لەدیموکراسیەتی ئەوروپیدا هەبوون، لەسەردەمی تۆکیوڤیلّدا، لەئەمریکا نەبوون لەبەر دووهۆ:

یەکەم: ئەمریکا سەرزەمینی هەلە بێسنورەکانە بۆتاکە کەسو موبادەرەی تاکە کەس ئارەزووی بەردەوامو جێبەخۆنەگرتوی هانیشتمانییە دیموکراتەکان بۆ گەشەکردنی ـ خۆو چاککردنی بارودۆخیان راستەوخۆ نابێتە مایەی بەخیلیو بوغز لەئەوانی دیکە وەك ئەوەی کە لەئەوروپادا روودەدات.

دووەم: ئەمریکا هەر لەسەرەتاوە حەماسەتێکی دیموکراتیانە بالّی بەسەردا دەکێشێ بێ کێشمەکێشی چینەکۆنەکانی دژ بەدیموکراسی زیاتر لە یادەوەرییەکی دووردا هەن نەك بەواقیع، ئەمە لەکاتێکدا کە لەفەرەنسا، لەسەردەمی تۆکیوڤیلّدا ئەوچینانە سەرگەرمی کێشمەکێش بوون.

کەواتە ئەمریکا ئەو شتەی کە بەدەستی هێناوە لەماوەیەکی کەمدا تاڕادەیەك پەیوەندی بە بەختەوە هەیە، بەلاّم ئەوشتەی کە بەخت بۆ ئەمریکای دەکا، هونەرە نوێکەی تۆکیوڤیلّ، فەلسەفەی سیاسی یاسا دانەری نوێ، نیشانی فەرەنسای دەدا کە چۆن فەرەنسا یا ئەوروپا بگەیەنێتە ئەو حالّەتە.

بەشێوەیەکی گشتی تۆکیوڤیلّ، لەم کتێبەدا، هەولّی دەولّەمەندکردنی دیموکراسیەت دەدا لەرێگەی گونجاندنییەوە لەگەلّ ئازادی، لەرێگای هێنانە دەرەوەو ئاشکرا کردنی ئەو بەها گرنگەی دیموکراسیەت کە پەنهانە ئەویش ئازادییە. لەجەوهەردا دیموکراسی بریتییە لەوێناکردنی هەرە بەدەستەلاّتی ئەم

پرنسیپە: "هەبونی مافی یەکسان بۆ هەموو ئینسانەکان بۆ ئازادی". لەکتێبەکەیدا، "رژێمی کۆن"، ئەو کتێبەی کە لەسالآنی دوایی ژیانیدا نوسیویەتی، تۆکیوڤیلٚ بەئاشکرایی‌و ئازایانە تەئکید لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە عیشقی ئازادی حەماسەتێکی لا عەقلآنییە، بەلآم سەرچاوەی هەمووشتێکی مەزنیشە. دەربارەی ئەو میللەتانەی کە ئازادیان لەدەستداوە دەلێ:

ئاسانە ئەوە ببینرێ کە ئەومیللەتانە لەشتێکیان کەمە ئەویش عیشقێکی رەسەن بۆ ئازادی، ئەو تموحە نەجیبە، کە من ئیعتراف دەکەم لەو دیو شیکردنەوەیە. چونکی شتێکە کە مرۆڤ هەستی پێبکاو لۆژیك بەشێك نییە لێی. ئەم عەشقەی ئازادی ئیمتیازێکی عەقڵە گەورەکانە کە خوداوەند وای خەلٚق کردوون بتوانن پێی بگەن، وەکارێکی کردووە کە ئەوان بەپەرۆشەوە وێلٚی بن، بەلآم ئەوەش بلٚێین بۆ رۆحەنزمەکان، ئەو رۆحانەی کە ئاگری موقەدەس هێشتا بەریان نەکەوتووە، ئەوعیشقی ئازادییە شایانی لێ تێگەیشتن نییە. [٣]

هەر هەمان رۆحیەتە کە ئێمە لەداموو دەستگاکان‌و ژیانی ئەمریکیدا دەیبینینەوە بەڕای تۆکیوڤیلٚ. بەڕای ئەو ئەمریکییەکان تەنیا لەرێگای عیشقیانەوە بۆ ئازادی دەجولێن‌و دێن‌و دەڕۆن، حەماسەتێکی قوولٚ کەپڕ بەپێستی ئەو دروشمەیە کە لەدەستووری گشتی ئەمریکیدا هاتوە: "ئازادی‌و وێلٚ بوون بەدوای بەختیاریدا".

با دوای ئەم پێشەکییە سەرنجێکی خێرا بدەینە بۆچوونی تۆکیوڤیلٚ دەربارەی دیموکراسی‌و بپرسین کە خاسیەتی سەرەکی کۆمەلٚگای دیموکرات چییە؟

خاسیەتی ناسینەوەی کۆمەلٚگای دیموکرات بریتییە لە ئەتۆمیزم (atomism ـ الذرية) واتە پێکهاتنی کۆمەلٚگا لە ئەتۆمەکان (لێرەدا بەمانای تاکەکان). چۆنێتی فەرمانڕەوایەتیکردنی چینە فەرمانڕەواکان بەسەر خەلٚکیداو سەیرکردنی خۆیان وەکو شوان‌و خەلٚکی وەکو مێ گەل کەدەبێت لێبخوردرێن، ئەم حالٚەتەو ئەم جۆرە فەرمانڕەوایەتیکردنە وەلاوە نراوەو لەلایەن حالٚەتێکی نوێ‌و فەرمانڕەوایەتی کردنێکی دیکەوە شوێنی گیراوەتە، کە بریتییە لەبازکردنی هەموو رێگاکان بۆ هەموو کەس بەرەو بەدەستهێنانی دەسەکەوتی کۆمەلآیەتی، عەقلٚی‌و سیاسی. ئینسانەکان لەم هەل‌و مەرجە تازەیەدا رووبەڕوی یەکتر دەبنەوە وەك کەسانی یەکسان بەیەکتر، هەریەکە سەربەخۆو ئازاد. ئەوتاکە کەسانەی کە ئەم کۆمەلٚگایە پێکدەهێنن وەك

هاونیشتمانیان، ئیدی خاوەنی هیچ گرێیەکی سروشتی نین کەبەیەکیانەوە ببەستێتەوە، مادامە هەرکەسە یەکسانە بەهەرکەسێکی دی، هیچ کەس خاوەن ئەرك نییە بەرانبەر هیچ کەسێکی دی. بەڕای تۆکیوڤیلٚ، کلیلی ئەتۆمیستیکی یەکسانی سەردەمی دیموکرات وا لەبلآوبوونەوەی "تاك گەرایی individualism"دا، وەك حەسمکردنێك، رەتکردنەوەیەکی هەر ئەرکێك (obligation)و سەیرکردنی هەر ئەرکێك وەك ئۆتۆرەتێتی (authoritative). لەم حالٚەتەدا هەرتاکەکەسە دەبێتە سێنتەری گەردوونێکی زۆر بچووکی تایبەت بەخۆی کەتەنیاپێك هاتووە لەخۆی. ئەو تاکە کەسانەی کەوێلٚی بەرژەوەندییە خودییەکانن‌و لەم کۆمەلٚگایەدا خۆیان دەبیننەوە کە رزگاریان بووە لەهەموو گرێ‌و بەندێکی کەنیسە، خێزان، چین‌و ئنجا جڤات، ئیدی ئازاد دەبن بچنە ناو جیهانی ئابووری‌و بازاڕەوە.

باوکی رۆحانی ئەم "ئایدیا نوێیە"بێگومان دیکارتە، کە فەلسەفەی ئەو و میتۆدە فەلسەفییەکەی ئەو نمونەکانی لەم جۆرە. فەراهەم دەکاو رەوایەتی دەبەخشێتە ملکەچ کردن بۆحوکمی کەسی‌و تایبەتی هەر ئینسانە بۆ خۆی، رەتکردنەوەی هەر جۆرە بیرو عەقیدەیەك کە لەدەرەوەی تاکە کەسەو دیموکراسی لەفەلسەفەی دیکارتدا یارو یاوەرێك دەبێتەوە بۆ رەتکردنەوەی باوەڕەتەقلیدییەکان. بەلآم هەر هەمان کە لٚکەلٚەی تاکگەرایی فەلسەفەی دیکارتە کە دواجار دەبێتە گیروگرفتێکی دیموکراسی. چونکە سەرگەرم بوون بە بەدەستهێنانی دەستکەوتی مادی‌و غەم خواردن تەنیا لەچاکەی شەخسی لەسەر حیسابی خەلٚکی‌و بێ حیساب بۆکردن بۆ بواری مەدەنی‌و گشتی، بێگومان دەبێتە مایەی هاتنەکایەوەی میانمایەیی (medicority) یا عادی بوون. هەروەها کاتێك ئینسانی دیموکرات تەنیا سەرقالٚی بەتەنگەوەهاتنە مادديیەکانی خۆی بێت لەسەر حیسابی مەدەنی‌و بواری سیاسی، ئەم حالٚەتە جۆرە سیستەمێك دەهێنێتە ئاراوە کە دەشێت ناوبنرێت بە "ستەمکاری نەرم‌و نیان". بابپرسین ئەم حالٚەتە لەکوێوە سەرچاوە دەگرێ؟

لەرێگای خاپوور کردنی هەموو عاتیفە نەجیبەکانی ئینسانەوە ئەم حالٚەتە سەرچاوە دەگرێ، عاتیفەی بەتەنگەوە هاتن (care)، شەرەف، لەخۆبووردن، عەشقی فەزیلٚەت،و خۆتەرخانکردن بۆ چاکەی مەدەنی، گەشەکردنی خودپەرستی، و ئنجا رێنومایی کردنی خەلٚکی تا سەرقالٚی چێژە حسییەکانیان بن.

نوسەرانی تری سەربە نەوەکەی تۆکیوڤیلٚ دەمیان لەترسی خود پەرستی‌و گۆشەگیرکردنی هاونیشتمانیان داوە، بۆ نمونە دەشێ بلٚێین کە شیعری بۆ دلێر پەرچە کردارێکە دژ بەم حالٚەتەو دەربڕینی ترسێکە لەوە دیهێنانی ئەو حالٚەتە، ترسی ئەوەی کە هەموو پەیوەندییەکانی تاکە کەسەکان‌و ئەو هێلآنەی کە تاکەکان

پێکەوە دەبەستنەوە لەناو بچن و هەرەس بهێنن، لەشوێنی کۆمەڵگایەك سەرهەڵبدا کە هیچ نەبێت جگە لە "کۆمەڵێ مەنفای بچووك بچووك"[٤] سان سیمۆن بەشێوەیەکی تر ترسی خۆی نیشان دەدات، ئەو دەڵێت: "کۆمەڵگای ئەمڕۆ لەبەدترین ئاژاوەی ئەخلاقیدایە، خودپەرستی بەتوندی ڕەوت دەکات، هەموو شتێك بەرەو گۆشەگیری دەڕوات"[٥].

بابزانین تۆکیوڤیڵ چۆن لەم کێشەیە دەڕوانێت!

بەڕای تۆکیوڤیڵ "دیموکراسی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان شل دەکاتەوە"و "هاونیشتمانیان لێك جیادەکاتەوە". هەر ئەم کەڵکەڵەیەی کۆمەڵگای سەدەی نۆزدەم بۆ "لێك داپچڕاندنی هاونیشتمانیان لەیەکتر" کە بووە شوێنی غەمی تۆکیوڤیڵ پێناسەکردنی تاکگەرایی وەك پراکتیکی کشانەدواوە لەبواری گشتیو مەدەنی بۆ غەرق بوون لەبوونی تایبەتیدا، تۆکیوڤیڵ ئەم تاکگەراییە بەحوکمێکی هەڵە لەقەڵەم دەدا. هەرچەندە ئەو لەو باوەڕەدا بوو کە تاکگەرایی جیاوازە لەخودپەرستی، بەڵام بەڕای ئەو لەماوەی درێژخایەندا هەردوو دەبنەیەك، هەروەك خودپەرستی، تاکگەرایی بەمروری زەمەن هەموو فەزیڵەتێکی "ژیانی مەدەنی" تێك دەدات. بەڕای ئەو، ئەوانەی تەمجیدی تاکگەرایی دەکەن، ئەوانەی هاونیشتمانیان تەشویق دەکەن تاخۆیان جیابکەنەوە لەکاروباری گشتیو مەدەنیو سەرگەرمی کۆکردنەوەی سەروەتو سامانو سەرقاڵی چێژی تایبەتی بن، ئەوانەی بێ ئەوەی بزانن خەریکی پەروەردەکردنی ستەمکارییەکی نوێن، لەبەرئەوەی ئەوکاتەی تاکە کەسەکان مەیدانی گشتی چۆڵ دەکەن، حکومەتێکی خەفەقان سەرهەڵدەداو داوا دەکا کە هەرخۆی ئۆتۆرەتی بێت، داواش دەکا ئەو تاکە ئۆتۆرەتییە بێ پرسیار قبوڵ بکرێ، لەجیاتی ئەمە تۆکیوڤیڵ گرنگی بە "تاکگەرایی تەندروست"دەدا، ئەو تاکگەراییەی کە لەئەنجامی غەرق بوونی تاکەوە لەدنیا بچووکەکەی خۆیدا نایەتەدی بەڵکو لەئەنجامی بەشداریکردنی لەگروپ یا جڤاتدا کە خاوەنی ئامانجی مەدەنیو گشتییە، لێرەوە ئەو تاکگەراییەتە تەندروستە دێتە دی. لەگروپێك یان جڤاتێکی لەوشێوەیەدا تاك باوەڕ ـ بەخۆ بەدەست دەهێنێو دەستی بەزانست دەگا لە ڕێگای هەڵسوکەوتو نواندنی کردار لەگەڵ ئەوانی دیکەدا، لەسەرخۆ ئازایەتیو بوێری شەخسی خۆی گەشە پێدەدا چونکی ئەو ئازایەتیە پێویستە بۆ هەڵوێستی ئەخلاقی تاکانەو تاکەکەسی سەربەخۆو تاکەکەسی حەقیقی لەژیانی مەدەنیدا. تاکەکەسی ئازادو سەربەخۆ ئەو کەسەیە کە ئازایانە داکۆکی لەبیرو ڕاکانی خۆی دەکاو بوێرانە لەسەر کێشە مەدەنییەکان لەبواری گشتیدا بەرمەبنای عەقڵ، نەك نەزەوات، موجادەلە دەکا. بەش بەش کردنی کۆمەڵگاو گۆشەگیرکردنی تاکەکان، لێك

داپچڕاندنی پەیوەندییە کۆنەکان، ئاوابوونی خۆری مەدەنیو کەمبوون یا لەناوچوونی گفتوگۆ لەسەر کێشەمەدەنییەکان، هەرهەموو هەڵو مەرجێکن، وەك لەدواجاردا دەیبینین، بۆستەمکارییەکی تەواو تازە.

دیموکراسی دەبێت ئارەزووی ئینسان بۆ چاك بوون (well - being) تێربکات، بەشێوەیەك کە کارێك بکا تەشویقی ئینسانەکان بکا کە بەشێك لەووزەیان تەرخان کەبن بۆ کۆشش‌و پێویستییەکانی تری جڤاتو نەتەوە، جگە لەپێویستیە شەخسییەکان. ئەم گیروگرفتە شایەنی چارەسەرکردنە یا لەڕێگای دابینکردنی شمەکە ماددییەکان بەشێوەیەك کە هەر هەموو قانع بکا، تاکو هیچ قەلەقی نەبێت لەوەی کە ڕەنگە بەشی (حصەی) خۆی بەدەست نەهێنێ، یاخود لەڕێگای موعتدەلکردنی ئارەزووەکانەوە، لەم حاڵەتەدا ئینسانی دیموکرات لەڕێگای تێگەیشتنێکی عەقڵییەوە بەخود بەخود ئارەزووەکانی موعتەدل دەکا. (لێرەدا سەرنجتان بۆ کۆمەڵگای بەرخۆری (استهلاکی) ڕادەکێشم کە لەسەر زاوزێ کردنی ئارەزووەکانەوە بیناکراوە، ئەو کۆمەڵگایە هەرەس دەهێنێ گەر ئەم تێگەیشتنە عەقڵییە بێتە ئاراوە، لێرەوە دەڵێم کۆمەڵگای ئیستهلاکی نامەعقولترین کۆمەڵگایەو پەیوەندی دیموکراسیو کۆمەڵگای ئیستهلاکی بابەتێکی زۆر گرنگە بۆ قسەکردن، ئایا دیموکراسی گونجاوە لەگەڵ ئەو کۆمەڵگایەدا؟).

لای تۆکیوڤیڵ، ئارەزوو خواستی ئینسانی دیموکرات بۆ گەیشتن بە بەختەوەری نەك تەنیا گونجاوە لەگەڵ ئەخلاقو ڕێکخستنی مەدەنیدا، بەڵکو ئەو ئارەزوو خواستانە ڕەنگە تێرنەبن بەبێ بواری مەدەنی. کەواتە، هەرچەندە دیموکراسی ڕەنگە پشت گوێ خستنی ئەو شتەی کە لەئینساندا مەزنە لەگەڵ خۆی بهێنێ، بەڵام بەلانی کەمەوە کێشەی بەختەوەرییەکی گونجاو بۆ زۆربەی خەڵکی چارەسەر دەکا.

گواستنەوە لەعەودال بوونی شمەكو ماتەڕیال، عەودال بوونێکی گونجاوو موعتەدیل، بۆ عەودال بوونێکی توونڕەو بەپلەیەك کە بەدەستهێنانی ماتەڕیال ببێتە ئامانج، ئەم گواستنەوەیە هاوڕێیە لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕۆحی بسنس‌و بازرگانی، بسنس لەم هاوکێشەیەدا لەسەرتادا واسەیری دەکرێ کە ڕێگایەکی پڕ بەروبوومە بۆ ڕازی کردنو گەیشتن بە بەختیاری، بەڵام دواجار خۆی دەبێتە ئامانج لەم حاڵەتەدا بسنس بازرگانی، سادەترین ئارەزوو بۆ بەختەوەری دەگۆڕێتە سەر زنجیرەیەکی لەبن نەهاتووی ئارەزووەکانو توورهەڵدانی ئەو ئارەزووانە بۆ نێو گێژاوێك کە سەختە ئامانجە سەرەکیەکە تیایدا بناسرێتەوە. لەم سیناریۆیەدا بازرگانی دەبێتە کۆششێکی نەجیبو بەمەزنی سەیری دەکرێ، ئینسانە خاوەن بەهرەو توانا عەقڵییەکان لەسیاسەتو کاروباری عەقڵیو کایەکانی تری داهێنانەوە

راپێچ دەكرێن بەرەو بواری بازرگانی، واتە لەژیانی مەدەنییەوە بەرەو ژیانی تایبەت. لەبازرگانیدا ئەم ئینسانانە زەمینەیەكی گونجاو دەبیننەوە بۆ گەشەكردنی بەهرە جیاوازەكانیان، هەروەها ئەو كاتەی كە ژیانی سیاسی بە بازاڕی دەكرێت (vulgarized) ئەو ئینسانانە لەبازرگانیدا ئازادییەك دەبیننەوە، ئازاد بوون لە یەك بەرگی ژیانی سیاسیو بەبازاڕی بوونی ژیانی مەدەنیدا. لەڕاستیدا ئەگەری ئەوە بەهێزە كە ئەم ئینسانانە چینێكی نوێ پێك بهێنن (ئەمڕۆ ئەمە لەئەگەر دەرچووە، ئێستا چینێك درووست بووە كە پێی دەڵێن "سوپەر كلاس" ملیۆنەرو بلیۆنەرەكانی جیهان). لەجیهانێكدا كە هەمووشت بۆ فرۆشتنە، تاكگەراییو ماتەریالیزم، دوو خاسیەستی دیموكراسی، تەحریف دەبن بەپلەیەكی زۆر لەلایەن دابەزینی ئادابو سلوكی كۆمەڵایەتییەوەو كاڵ بوونەوەی رۆحی بەتەنگەوەهاتنی ئینسانەكانی دیكە.

تۆكیوڤیل قەلەقی ئەوەبوو كە سامان لەم كۆمەڵگا بۆرژوازیەدا، وەك ئامانجێك خۆی لەخۆیدا، سەیربكرێ، نەك وەك ئامرازێك بۆ گەیشتن بەژیانێكی چاك (لێرەدا تۆكیوڤیل هاوڕایە لەگەڵ ئەرستۆدا). ئەو دەركی بەوە كردبوو كە ژیانی بۆرژوازی تەشویقی خەڵكی دەكا بۆسەر گەرم بوون لەگەڵ چێژو بەختیارییە بچوكەكانو كرداره بەرژەوەندییە ـ خودییەكان، ژیانێك كە كارێك دەكا كە كەسانی خاوەن تواناو بەهرە زۆر زوو بە پەیمانەكانی خۆی هەڵبخەڵەتێنێ. لای زۆر كەسی نەوەكەی تۆكیوڤیل ئەم ژیانە بۆرژوازییە گەرای كۆیلایەتییەكی نوێی پێیە.

قانع كردنی خەڵكی كە ئامانجی سەرەكی لەژیاندا بریتییە لە كەڵەكە كردنی سامانو عەودال بوونی خۆشی، ئەو كەسانەی كە لێپرسراون لەكاروباری سیاسی دەستەڵاتێكی زۆرتر بەدەست دەهێنن، دەستەڵات بەسەر ژیانی خەڵكیدا، ئەم حاڵەتەش هێواش هێواش كارێك دەكات كە دانیشتوان پاسیڤ بنو دواجاریش ملكەچ. گەر ئەم حاڵەتە زۆربوونی كەڵەكە بوونی سامانو غەرق بوون لەبەختیارییە بچووكەكانی جیهانە بچووكەكەدا، گەر ئەمە لەداهاتوودا بەردەوام بێت، ئینسانەكانی كۆمەڵگای بۆرژوازی هەر جۆرە بەشداریكردنێك لەژیانی سیاسیدا لەدەست دەدەن، لەبەرئەوەی ئەوان تەنیا لەدنیا تایبەتییەكەی خۆیاندا گیر دەخۆنو ئەوەش دەبێتە مایەی لەبیركردنو پشتگوێ خستنی بواری مەدەنیو غەمو كێشەكانی. لەبەرگی دووهەمی "دیموكراسی لەئەمریكا"، تۆكیوڤیل بەم شێوەیە قەلەقی خۆی دەردەبڕێت:

قۆناغێك هەیە لەمێژووی خەڵكی دیموكراتدا كە بەڕاستی مەترسیدارە. ئەو كاتەی كە حەزو چێژ بۆرازیكردنی فیزیكی لەنێوانیاندا زۆرتر گەشەدەكا زیاتر لەپەروەردەبوونیان و ئەزمونیان بۆدام و دەستگای ئازاد، ئەوسا كاتێك دێ كەئینسانەكان كۆنتڕۆڵ لەدەست دەدەن، جڵەوگرتنەوەیان لاواز دەبێت لەبەردەم هەرشتێكی نوێدا كە خەریكە بەدەستی بهێنن. لەقەلەق بوونە گرژەكەیاندا بۆ بەدەست هێنانی شانسی، ئەوان بەرچاویان تەنگ دەبێتو ناتوانن ئەو پەیوەندییانە ببینن كە لەنێوان شانسی تایبەتی هەریەكەو گەشكردنی هەمووان‌دا هەیە.. ئەركە سیاسییەكان لای ئەوان دا دەردەكەوێ وەك رێگرێك لەبەردەم بسنسو پیشەكانیاندا. گەر داوایان لێبكردرێ كە لەهەڵبژاردندا بەشداری بكەن، كۆمەكی حكومەت بكەن لەرێگای خزمەتگوزاری تایبەتییەوە لەدانیشتنە مەدەنییەكاندا بەشداری بكەن لەو باوەڕەدان كە كاتیان نییە ئەوان ئامادەنین كاتە بەنرخەكەیان لەكاروباری بێسوودا بەفیڕۆبدەن.. ئەوان لەو باوەڕەدان كە بەدوای پرنسیپی بەرژەوەندی خۆدا كەوتوون: بەڵام لەڕاستیدا ئەو پرنسیپەی ئەوان سەرگەرمی بوون زۆر خامە.. ئنجا تازیاتر ئەوان بەدوای كاروباری خۆیاندا بڕۆن، زیاتر كارە سەرەكییەكەیانپشت گوێ دەخەن، ئەویش مانەوە وەك سەروەری ژیانی خۆ (٦).

لەدواقۆناغدا تەنیا راگرتنی توانای لەزەت وەرگرتن لەشتە تایبەتەكان دەبێتە مایەی لەدەستدانی توانای نواندنی كار لەبواری مەدەنیدا، خۆشیو لەززەتە بچووكەكان، زەوقو سەلیقەی نواندنی كاری قارەمانانە، یاخود كاری گەورەیی مێژووییو ئامانجی نەتەوەیی لاواز دەكات. كاریگەری ئەم ئەخلاقی بەدەست هێنانە (اكتسابی ـ aquisitive) چییە لەسەر چالاكی سیاسی؟

تۆكیوڤیل موجادەلە دەكا كە سەرگەرم بوون بە كۆكردنەوەی سامانەوە دەبێتە مایەی لاواز بوونی ئازادی سیاسی، چونكی خودپەرستیو كۆششی تایبەتی بۆسامان بواری مەدەنیو گشتی تەسلیمی دەستەڵاتی چڕبووەوەی حكومەت دەكات. هاوونیشتمانیان دووره پەرێزی دەكەن لەبواری مەدەنیو ئیدی گرووپی خاوەن

بەرژەوەندی تایبەتی‌و حکومەت زیاتر چالاك دەبن‌و ئەو فەزایە داگیر دەکەن،و هەر خۆشیان دەبنە خاوەن بڕیارە سیاسییەکان. ئەوکاتەی غەمی کۆکردنەوەی سامان باڵی بەسەر نەتەوەدا کێشا، ئەوسا هاونیشتمانییەکان دەبنە بینەری بەڕێز، تاکەکان ئیدی بڕیاری سیاسی بەکاری خۆیان نازانن، بەپێچەوانەوە هەموو بوارە سیاسییەکان بەجێ دەهێڵن بۆ حکوومەت‌و ژمارەیەك کەس گوایا بەناو پسپۆڕو ئیدی سیاسەت یا وەك گەمەیەك"سەیردەکرێ کە کەسانی بەشداری ناو ئەو گەمەیە هەریەکە هەوڵ دەدەن کە گەمەکە ببەنەوە، یاخود "، "درامایە" کەتیایدا هەموو کەس ئەکتەرن‌و ئەکتەرەکانی ناو ئەم درامایە تەنانەت مەبەستیان نییە کە شانۆنامەکە سەرکەوتووبێت بەڵکو ئەوان زیاتر سەرقاڵی رۆڵە تایبەتییەکەی خۆیان دەبن. سەرئەنجام هەرکەسە لەوی دی جیادەبێتەوەو گۆشەگیر، و هەر هەمووش لەبواری مەدەنی‌و گشتی دابڕاوو هەر هەمووش بێ دەستەڵات لەگۆڕینی هەرشتێکدا.

تۆکیوڤیل لەوباوەڕەدابوو کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئەوەی سەلماند کە "چینی ناوەڕاست" دەتوانێ دەوڵەت بەڕێوەبەرێ. هەرچەندە ئەو گومانی هەبوو لەوەی کەچینی ناوەڕاست لەسەردەمی قەیران‌و لەکاتی روو بەڕووبوونەوەی سەختیدا بتوانێ رێنومایی چاکی حکومەت بکا، ئەو لەوباوەڕەدابوو کە ئەو چینە بۆ کاروباری عادی حکومەت لەبارە. وێڕای سۆزو عاتیفە بچوکەکانیان‌و پەروەردە پڕ لەکەم‌و کوڕییەکانیان، سلوکە بازاڕییەکانیان ئەندامانی ئەو چینە دەتوانن کاروباری سادەی حکومەت بەڕێوەبەرن. گیروگرفتێك کە دەێتەپێش ئەوەیە کە چینی ناوەڕاست واسەیری حکومەت دەکات وەك بسنسزێکی تایبەت، هەر ئەندامە تا ئەو شوێنە بیر لەکاروباری مەدەنی‌و گشتی دەکاتەوە تاکو چۆن کارێك بکرێ سوود لەوکاروبارانە وەربگیرێ، سوود بەمانا ماددییەکەی، هەر ئەندامە تەنیا چاو لەبەرژەوەندییە بچوکەکەی خۆی دەبڕێ‌و ئیدی خەڵکی‌و بواری مەدەنی لەبیردەکرێ. لای تۆکیوڤیل، هەروەك چۆن لای فەیلەسوفە سیاسییەکانی پێش خۆی جگە لە هۆبزولۆك، سیاسەت گەورەترە لەپرۆسەیەك کە گروپەکان لەرێگەوەی بەرژەوەندییە ئابورییەکانیان زیاد بکەن، سیاسەت دەبێ جەغد لەسەر پرنسیپەکان‌و راو بۆچوونەکان بکات لەمەڕ چاکەی گشتییەوە. رێکخستنێکی تەندروست‌و ئازاد دەبێت هەوڵی شتی گەورەتربدا وەك لەوەی ئارەزووە بچوك‌و بەرژەوەندییە خۆییەکانی ئەم یا ئەو تاکە کەسە تێربکا. ئەو واسەیری سەردەمەکەی خۆی دەکرد وەك سەردەمی داهێنانی شتەکان بەڵام لەهەمانکاتدا سەردەمی بەجێهێشتنی خەڵك، یا سەردەمی رێگەدان بەوەی کە خەڵك بچوك بن، خود پەرست بن، ئەو دەنوسێ:

وادەردەکەوێ کە سەرکردەکانی سەردەمی ئێمە تەنیا لەبیری ئەوەدا بن کە چۆن ئینسانەکان بەکار بهێنین بۆ دروستکردنی شتی مەزن، ئاوات دەخوازن کە کەمێك هەوڵی زیاتر بدەن لەپێناو خوڵقاندنی ئینسانە مەزنەکان، خۆزگە ئەوان کەمتر بەهایان دەدایە کارو زۆرترین بەهاش بەکرێکار، خۆزگە ئەوان لەبیریان نەدەکرد کەنەتەوە ناتوانێ بەهێز بێت لەکاتێکدا ئینسانەکانی ناو ئەو نەتەوەیە هەریەکە بۆخۆی لاواز بێت ..[٧]

تۆکیوڤیل لەوباوەڕەدابوو کە گەربێتو چینێکی تازەی ئۆرستۆکراسی سەرهەڵبدا، بەهۆی لاواز بوونی دیموکراسییەوە یاخود وەك بەرئەنجامێکی دیموکراسی، ئەوا ئەو چینە "ئۆرستۆکراسی مانیفاکتۆرەکان"، دڵڕەقترین چین لەمێژووی جیهاندا، ئۆرستۆکراسیەتێکی بازاڕی‌و فاسد، ئۆرستۆکراسیەك بێ بەش لە "هەستی بەرز".

تۆکیوڤیل نمونەی وڵاتی چین دەهێنێتەوە وەك نمونەیەکی ئاشکرای کۆمەڵگایەکی بیروکراتی‌و مەرکەزی (centralized)، وترسی خۆشی ناشارێتەوە لەئەگەری هاتنی ئەو رۆژەی کە ئەوروپا چاو لەو مۆدێلە ببڕێ یا بگات بەو حاڵەتە:

وای دەبینم کەچین باشترین نموونەی ئەو جنسە بەختیارییەیە کە ئیدارەیەکی مەرکەزی رەنگە بۆ رەعیەتەکەی فەراهەم بکا. گەشتیارەکان دڵنیامان دەکەنەوە کەچینییەکان سکون‌و ئارامیان هەیە بێ بەختیاری، پیشەسازی بێ گەشەکردن، استقرار، بەڵام بێهێزو توانا رێکخستنێکی مەدەنی بەڵام بێ ئەخلاقی مەدەنی[٨]

کەواتە گەر ستەمکارییەك لەئەوروپادا سەرهەڵبدا، گەر سەر هەڵبدا، نەك وەك بەرئەنجامی جەنگ یان شۆڕش، بەڵکو لەهەناوی ئەو هەڵپەیەوە دێتە دەرێ، هەڵپەی چێژە تایبەتییەکان‌و شەخسییەکان کە بەرئەنجامی ئەتۆمایزەیشن (بەئەتۆمی کردن)ی کۆمەڵگای بۆرژوازییە.

کەواتە ئەم خاسیەتانە، ماتەریالیزم، عادی بوون، گەورەکردنی بواری شەخسی‌و پووکانەوەی بواری مەدەنی، گۆشەگیری هاونیشتمانیان، کە مایەو قودرەت

لەئایدیای یەکسانیو تاکگەراییەوە وەردەگرن، کرۆکی وانەی تۆکیوڤیڵن دەربارەی دیموکراسی. بنەڕەتی ترین پارادۆکسی (تناقضی) دیموکراسی، لەدیدی تۆکیوڤیلەوە بریتییە لەو حاڵەتەی کە یەکسانی هەلو مەرجەکان دەگونجیٚ چ لەگەلٚ ستەمکاریداو چ لەگەلٚ ئازادیدا.

جنسی یەکسان دەتوانیٚ هەلٚ بکاو بژی لەگەلٚ گەورەترین نایەکسانیدا، گەر دیموکراسی بەجیٚ بهێڵدریٚ بۆ تەڵەکانی خۆی، لەراستیدا سەرئەنجام بەدامەزراندنی ستەمکاری تەواو دەبێت، جا چ ستەمکاری یەکێك بەسەر هەمواندا، یا زۆربە بەسەر ژمارەیەکدا، یاخود ستەمکاری هەموو بەسەر هەمووواندا. گیروگرفتەکەش لای تۆکیوڤیلٚ پەیوەندی بە ئارەزووی ئینسانی دیموکراتەوە هەیە بۆ یەکسانی، ئەم ئارەزووە دەست بەسەر هەموو هەستەکانی دیدا دەگریٚ، بگرە ئازادیش دەکاتە قوربانی خۆی. ئازادی کۆششو هەولٚو ئەرکی گەرەکە هەر بۆیەشە بەدەست هێنانی ئازادی سەختە، و زۆر بەئاسانیش لەدەست رادەکا گەر هەمیشە چاودێری نەکەیت، ئازادی موهمەی عومرە، نەخەڵاتە تاببەخشرێتو نەمافە تا لەرێگای بەیاننامەیەکەوە بتوانی بیدەیت بەخەڵك.

هەرچی پەیوەندی بەیەکسانییەوە هەیە، سودەکانو چێژەکانی یەکسانی راستەوخۆ هەستیان پێدەکریٚو هیچ پێویست بەخۆماندووکردن ناکا. ئەو سودانەش شوێنی دەست رەسی هەمووڵایەکن. هەروەك تۆکیوڤیلٚ دەڵێت: "بۆ تامکردنی ئەو سودانەش هیچ هەولێك پێویست نییە تەنیا ئەوە نەبێت کەبژیت". حەماسەتی ئینسانەکانی ناو جڤاتە دیموکراتییەکان بۆ یەکسانی بریتییە لە "هەیەجان ئامێز، جیٚ بەخۆ نەگرتوو، .. ئەوان چاو لەیەکسانی ئازادی دەبڕن گەر نەیانتوانی بەدەستی بهێنن. ئەوا بەیەکسانی لەکۆیلایەتی بووندا رازی دەبن" عیشقی یەکسانی رەنگە لەدووشێوەدا خۆی بەیان بکا: شێوەی یەکەم: حەماسەتێکی پیاوانە یاسایانە بۆیەکسانی کە هەوڵدەدا هەر هەموو کەس بگەنە ئاستی مەزنی. شێوەکەی دی، فاسدترین تامو چێژ بۆیەکسانی کە هەوڵدەدا هەر هەمووکەس کورت بکاتەوە بۆ نزمترین مەقامی هاوبەش. بەڵام ئەو هێزانەی کە کاردەکەن لەژێر سایەی هەلو مەرجی یەکسانیدا رێگانادەن بەگەشەکردنی ئومێدی شێوەی یەکەمی عیشقی یەکسانی، واتە حەماسەتێکی پیاوانە بۆیەکسانیو بەرزکردنەوەی هەرهەموو بۆئاستی مەزنی. ئەو هێزانە پالٚ بەئینسانەکانەوە دەنێن تا ئارەزووی ئەو شمەکانە بکەن کە بەدەستیان ناگات. یەکسانی ئەو ئومێدە دەدا بەهەمووان کە دەتوانن دەستیان بەهەموو ئەو شمەکانە بگا، بەڵام مونافەسەکە لە بارێکدایە کە شانسێکی کەم هەیە بۆ ئەوەی هەر ئینسانە تموحەکانی بەدی بهێنیٚ، ئیدی سەرکەوتن تەنیا

بۆ ئەوانەیە کە هەلو مەرجی دیکە کۆمەکیان دەکا. کەواتە ئەو ئەگەرە لەباردەچیٚو ئەگەری دابەزاندنی هەر هەموو بۆ نزمترین مەقامی هاوبەش دێتە ئاراوە. دیموکراسی لەکاتێکدا هۆشیاری بەرانبەر مافی یەکسانی لەهەمووواندا بە خەبەر دەهێنێت، مافی یەکسانی لەسوودەکانی ئەم جیهانە، بەڵام لەهەمان کاتیشدا ئینسانەکان تووشی احباط دەکا چونکی هەر هەمووان ناتوانن دەستیان بەو سوودانە بگا. ئەم (احباط) دەبێتە مایەی ختوکەدانی هەستی بەخیلیو جیٚ گۆڕکیٚ کردنی رێز. بەم شێوەیە یەکسانی ئینسان ئامادە دەکا کە دەستبەرداری ئازادی بێت لەپێناو پاراستنی خودی یەکسانیدا. لەکۆمەڵگایەکدا کە هەر هەموو یەکسانن، سەربەخۆ بەڵام لاوازو بیٚ بەرو بووم، تەنیا یەك دامو دەستگا، ئەویش دەوڵەت، بەبەهێزی دەمێنێتەوەو ئامادە دەکریٚ کە سەرپەرشتی کاریٚ بکات کە بڕیار نەبوو ئەو کارەبکا ئەویش سەرپەرشتی کردنی پرۆسەی تەسلیم بوونی ئازادی، واتە وازهێنانی خەڵك لەئازادی. ئینسانە دیموکراتەکان واز لەئازادی خۆیان دەهێنن‌و دەیبەخشنە حکومەتی مەرکەزیو ئەم دەستەڵاتە مەزنە، لەموقابیلی چیدا؟ دەستبەردار بوونی ئازادی لەموقابل" ستەمکارییەکی نەرمو نیان "، "ستەمکارییەك کە ئاسایشیان مسۆگەر دەکا، پێویستییەکانیان دابین دەکا، چێژەکانیان بۆدابین دەکا، ئیدارەی غەمو نیازە سەرەکییەکانیان دەکا، سەرپەرشتی پیشەسازییەکانیان دەکا، دواجار هەر هەموویان "، "رزگار دەکا لەزەحمەتی بیرکردنەوەو سەختییەکانی ژیان"[٩]

تۆکیوڤیلٚ پێش بینی ئەوەی دەکرد کە حکومەتیٚ لەو جۆرە دژایەتی ناکات لەگەلٚ ئایدیای سەربەخۆیی باو (popular soverignty) کەواتە دیموکراسی دەبێتە مایەی لەدایك بوونی جۆرێکی دی لەستەمکاری، ئەمجارە کۆمەڵگا ستەمکاری بەسەر خۆیدا دەکا.

ستەمکاری لای تۆکیوڤیلٚ چەند رەهەندێکی هەیەو چەند رێگایەکیش کە گەر تەی بکرێن ئەوا سیستەمی دیموکراسی دەگەیەنێتەوە سەر ستەمکاری، بابزانین چۆن؟ لەبەرگی دووی "دیموکراسی لەئەمریکا"و لە چاپتەرێکدا لەژێر ناونیشانی "دەربارەی حەز بۆ بەختیاری فیزیکی لەئەمریکا". دەخوێنینەوە:

گەر بڕیار بوایە من لەوە بکۆڵمەوە کە کامە حەماسەت کە زۆر سروشتییە بۆ ئینسانەکان ئەوا من بێگومان هیچ حەماسەتێك زیاتر لەحەماسەتی چاك ـ بوونو بەختەوەری فیزیکی نەمدەتوانی کەشف بکەم. حەماسەت بۆخۆش بەختی فیزیکی لە

جەوهەردا حەماسەتی چینەکانی ناوەڕاستە. لەگەڵ
ئەم چینانەدا ئەو حەماسەتە گەشەدەکاو بڵاودەبێتەوە..
هەر لە ئەم چینانەوە ئەم حەماسەتە دەگاتە پلە
بەرزەکانی کۆمەڵگاو ئنجا جەماوەری خەڵك.

دەتوانین بەم شێوەیە مەبەستکەی تۆکیوڤیڵ شی بکەینەوە. ئەخلاقی بەدەست هێنان (acquisitive ethic) خەڵکی بەتوندی بەکاروبارو بەرژەوەندییە تایبەتییەکانیان دەبەستێنەوەو بوارێك ناهێڵێتەوە بۆ بەشداری کردنی لە ژیانی مەدەنیو گشتیدا. بەرئەنجامە راستەوخۆکەی ئەم سەرگەرمییە لەگەڵ خۆش بەختی فیزیکیدا بریتییە لە بەتایبەتی کردن (privatization) یا بەشەخسی کردنی ژیان کەبەدەوری خۆی دەبێتە مایەی ئەو دیاردەیەی کە پێی دەگوترێت (indifference) بێ باکی یان (apathy) بەرامبەر بەکاروبارو مەسەلە مەدەنیو گشتییەکانو بێ باکی بەرامبەر بە بڕیارەکانی جەستەیا دامو دەستگا مەدەنییەکان. تۆکیوڤیڵ دەڵێ "زۆربەی زۆری ئینسانەکانی هاو نەوەی من سەرگەرمی کاروبارە گچکەکانی خۆیانن". سەرگەرمی بەکاروباری بچوکەوە واتە ئیدی کەسێ خەون بەدەستکەوتی سیاسی گەورەوە نابینێ. هەرکەسە لەنێو جیهانە بچوکەکەی خۆیدا دەستو پەنجە لەگەڵ خود پەرستییەکەی خۆی نەرم دەکا. بەواتایەکی دی ئینسان گەلێك دروست دەبن کە رەنگە راستگۆبن، لە جیهانەکەی خۆشیاندا رەنگە دەوڵەمەند بن ، بەڵام هیچ نین جگە لەهاونیشتمانییەکی هەژار. ئەو کاتەی کە کۆمەڵگا ژیانی چاك بەوە لەقەڵەم بداو پێناسەی بکا کە ئەو ژیانەیە کە لێوانلێوە لەسەرگەرمی شەخسیو چێژی تایبەتی. ئەوکاتە خەڵك نەکاتیان دەبێتو نە تاسەی ئەوەش دەکەن کە کەمێك ووزە، ماددە لەو ژیانە تایبەتییە بدەنە بواری مەدەنی واتە پوکانەوەی بواری گشتی کە بەدەوری خۆی بە کۆیلەیی هەمووان کۆتایی دێت.

هەروەك ئەرستۆ کە زاراوەو چەمکەکانی لای تۆکیوڤیڵ بەئاشکرایی دەبینرێتەوە، تۆکیوڤیڵ ئیدعادەکا کە لەوڵاتێکی ئازادو دیموکراتدا هاونیشتمانیان بەشداری فەزای مەدەنی شار دەکەن، ئەمە لەکاتێکدا کە ستەمکارەکان هەوڵدەدەن کە هاونیشتمانیان لە هاونیشتمان بوونەوە بکەنە رەعیەت یا تابع، ئەمەش لەرێگای غەرقکردنیان لەدنیای خسوسی خۆیاندا بەدەست دەهێنرێت. ئەوکاتەی کە تاکەکانی کۆمەڵ وا لەسیاسەتو کایەی سیاسی بڕوانن کە گوایە کایەیەکە تێیدا بەرژەوەندییە جیاوازەکان لەمونافەسەدان بۆ گەیشتن بە هۆیەك یان ئامرازێك بۆ تێرکردن، لەم حاڵەتەدا بواری مەدەنی دادەڕزێ چونکی شتێك نامێنێتەوە بەناوی

چاکەی گشتی، شتێك نامێنێتەوە بەناوی جڤات. لێرەدا ئەو بۆشاییەی کە لەدنیای مەدەنیدا دروست دەبێت حکومەتی مەرکەزی داگیری دەکات. تۆکیوڤیڵ دەنوسێ:

چ هێزو توانایەك دەتوانێ رای گشتی ببینێ
لەکاتێکدا کەبیست کەس نابینێ کە پێکەوە گرێ
درابن لەرێگای ئامانجێکی هاوبەشەوە، لەکاتێکدا نە
ئینسانێك، نە خێزانێك، نەکۆمپانیایەك، نەچینێك، نە
دامودەستگایەکی ئازاد، دەستەڵاتی ئەوەی نەبێت کە
نوێنەرایەتی ئەو بۆچوونە بکات، لەکاتێکدا
هاونیشتمانییەکان هەموو وەك یەك لاوازبن ، وەك
یەك هەژاربن، وەك یەك گۆشەگیر بن، هەریەکێ
لەمانە لەهەگبەکەیدا تەنیا لاوازییە کەسییەکەی خۆی
هەبێت تا لەرێگایەوە دژ بە دەستەڵاتە رێکخراوەی
دەوڵەت بوەستێتەوە؟[١٠]

ئەم حاڵەتە رەچەتەیەکە بۆ سەر هەڵدانی ستەمکاری، ستەمکارییەك کە لەسەر دوو کۆڵەکەوە بەنددەبێ: گۆشەگیرکردنی هاونیشتمانیانو بێ دەستەڵات کردنیان. ئەم ستەمکارییە هیچ پێویستی بە بەکارهێنانی هێز نابێت چونکی لەبنەڕەتدا هاونیشتمانیان خۆیان دەستبەرداری مافی بەشداریکردنی دنیای سیاسیو مەدەنی بوونو سەرگەرمی دەستو پەنجە نەرم کردنن لەگەڵ دنیا شەخسییەکەیاندا.

من هەوڵ دەدەم کەریشەکانی خاسیەتە تازەکان
بدۆزمەوە کە دەبنە مایەی ئەوە کە ستەمکاری
لەجیهاندا سەرهەڵبدا. یەکەم شت کە شوێنی
سەرنجدانە بریتییە لەوەی کەژمارەیەکی زۆری
ئینسانەکان یەکسانو لەیەك چوو، بەردەوام
سەرگەرمی بەدەستهێنانی چێژەبچوکەکان دەبنو
ژیانیان لێوان لێو دەکەن لەو چێژانە، هەریەکەیان
بەجیا دەژی، غەریبە چارەنووسی هەموو ئەوانەی دی،
منداڵەکانیو هاورێکانی لای ئەو بریتین لەهەموو
مرۆڤایەتی. هەرچی پەیوەندی بەهاوڵاتییەکانی
دیکەوە هەبێت، ئەو نزیکە لێیانەوە، بەڵام ئەو

نايانبينیٚ، ئەو دەستی بەريان دەكەوێت، بەڵام هەستيان پێناكات، ئەو تەنيا لەخۆيداو بۆخۆی دەژی.. لەسەرو ئەم پياوانەوە دەسەڵاتێكی مەزن وەستاوە كە بەئەركی خۆی دەزانیٚ كە قەناعەتی ئەوان مسۆگەر بكاتو ئنجا چاودێری چارەنوسيان بكات.. ئەو دەسەڵاتە موتڵەقە [11].

تەنها بەلەبەرچاو گرتنی ئەو خاڵەی سەرەوە دەتوانين لەمەبەستی تۆكيوڤيل لەبيرۆكەی "ستەمكاری زۆربە يا زۆرترايەتی" تێبگەينو لەوقسە بەناوبانگەش بگەين كە دەڵێت "ئازادی بيروڕا لەئەمريكادا بوونی نييە" مەبەستی تۆكيوڤيل لەبيرۆكەی "ستەمكاری زۆربە "بەدڵنياييەوە ترس نييە لەدابەش بوونی جڤاتی ئەمريكی بەسەر كەمايەتیو زۆربەدا، بەڵكو بەپێچەوانەوە ئەو لەنێو ئەمريكييەكانداو لەئەمريكادا ئيجماعێكی (رێكەوتن) دەبينييەوە. ئەو نەك بەتەنيا يەكسانی مافی سياسی دەبينيەوە بەڵكو يەكسانی كۆمەڵايەتيش لای ئەو خاڵی بەرچاوبوو. بەڕای تۆكيوڤيل يەكسانی بەختياریو استقراری بۆ ئەمريكييەكان هێناوەتە دی، بەڵام چەند بەرئەنجامێكی دزێويشی لەگەڵ خۆی هێناوەو لەوانە: يەكەم: مەسەلەی يەك بەرگی (uniformity)يەكە بەڕای ئەو وە لەدوای ئەويش تائەمڕۆ شوێنی مشتو مڕی ئەو رۆشنبيرانەی كە خێرێكيان تێدايە نەك عەقڵە بچوكەكان، يەك بەرگی رەهەندێكی بیٚ تامی ژيانی ئەمريكييە، ئەو پێی وابوو لەئەمريكايەك كۆمەڵە هەيە:

دەشیٚ دەوڵەمەندبیٚ يا هەژار، متوازع يا زيرەك، سەرقاڵی بازرگانی يا كشتوكاڵ، بەڵام لەهەموو شوێنێكی ئەمريكادا لەهەمان توخم دروست بووە، لەهەموو شوێنێك رندەی شارستانێتی يەك بەرگی دەستی بەسەردا كێشاوە. ئەو پياوەی تۆ لەنيويۆرك (Newyork) بەجێت هێشت تۆجارێكی دی دەيبينيتەوە لەهەمان تەنيايدا،و لەهەمان جلوبەرگدا، هەمان هەڵسو كەوتەوە، هەمان زمانو خوو هەمان چێژ.

تۆكيوڤيل ئەم يەك بەرگييە عەجيبە دەگەڕێنێتەوە بۆ رۆحی يەكسانی كە ئەم رۆحيەتە يەك چەشنەيیو يەك بەرگیو يەك رەنگييە تەنانەت بەخشيوەتە خووە ناوەكيەكانی ژيان لەئەمريكا. ئەو يەك بەرگييە لەگەڵ خۆی زنجيرەيەك هەڵسو

كەوتو كەڵكەڵەی هێناوە كە لەدواجاردا كارێك دەكا كە ئەمريكا ستەمكارييەكی تايبەت بەخۆی بخوڵقێنیٚ كە بريتييە لەستەمكاری زۆربە.

هەروەها دەبێت لەيادمان بێت لەبيرۆكەی "ستەمكاری زۆربە"دا مەبەستێك دەربارەی ژمارە، زۆربەی خەڵك، لەئارادا نييە، بەڵكو بەپێچەوانەوە، ستەمكار لێرەدا هەر هەموو كۆمەڵگايە، كەوەزيفە دەكاو كردار دەنوێنیٚ بە بیٚ ئەوەی پێويستی بەياسای سەركوتكەرانە هەبێت. ستەمكاری زۆربە كێشەيەكی كلتوریو كۆمەڵايەتیو سياسييە. سەركوتكردن لەكۆمەڵگای ديموكراتدا مەرج نييە پێويستی بەدامو دەستگای سياسی بێت بۆ ئەنجام دانی، خودی كۆمەڵگا بەم كارە هەڵدەستێت. هەروەها لە "ستەمكاری زۆربە" مەبەست لەوە نييە كە زۆربە حوكم دەكاو هەڕەمەكيانە لەئەمريكادا هێز بەكاردەهێنیٚ، چونكی كۆمەڵگای ئەمريكی بەشێوەيەك پێك هاتووە كە رێگا نادات زۆربەی خەڵك حكومەت بەكاربهێنیٚ لەپێناو ئامانجەكانی خۆياندا، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا پێكهاتەی ئەو كۆمەڵگايە جۆرێكە كە تەشويقی جۆرێك لەستەمكاری دەكا. ئەمەش لەرێگای رەخساندنی هەلومەرجێك كە وادەكا بەشداريكردن لەكاروباری سياسیو حكوميدا بەكارێكی زۆر پێويست نەزانیٚ.

بەشداری نەكردنيش هەنگاوی يەكەمە بەرەو ستەمكاری. لەكاتێكدا كە يەك بەرگی لەوانەيە ژيانی جڤات مسۆگەر بكا، بەڵام ئەمە وادەكات كە جڤات پشت بەو يەك بەرگیو يەك دەنگیو يەك رەنگييە ببەستێت بۆ مانەوەی، لێرەوە هەموو جياوازييەك مەرفوزە، هەموو بيردنەوەيەك بۆ دەرباز بوون لەو تەڵەيە "تكفير"دەكریٚ يان فڕیٚ دەدرێتە پەراوێزەوە. لەكاتێكدا گووم بوونی جياوازی دەبێتە مايەی هێنانی هارمۆنی بۆ كۆمەڵگا، لەهەمانكاتدا لەناو جڤاتدا ئەو غەريزەيە پەروەردە دەكات، كە بەهيچ شێوەيەك رێگە نەدریٚ جياوازی بنەڕەتی سەر هەڵبدات، بەهيچ شێوەيەك رێگە نەدریٚ بەسەرهەڵدانی ديدو بۆچوونو كەسی جياواز.

يەك بەرگی ئەخلاقی، لەراستيدا، كارێك دەكا كە كۆمەڵگا بەشێوەيەكی ترسناك تەسامحی لەپلەی سفردايە (zero tolerance) بەرامبەر بەهەمەچەشنەيی، تا ئەو رادەيەی كە كۆمەڵگايەكی ديموكراتی وەك ئەمريكا، كە بيروڕای گشتی رۆڵێكی گەورە دەبينێت، جڤات بتوانیٚ ئارەزووی بۆيەك بەرگی تێربكا بێئەوەی كە دەسەڵاتو زۆری حكومەت بۆ بەدی هێنانی بەكاربهێنرێت، بەپێچەوانەوە زۆرجار حكومەت رەنگە نەرمو نيانی نيشان بدات بەرامبەر بەهەمە چەشنەيی بەڵام جڤات رازی نابێت.

دەستەڵاتی ئەخلاقی زۆربە بەشێوەیەکی جزئی
پابەندە بەو بۆچوونەوە کە گوایە توانای عەقڵیو
حیکمەت وا لەیەکێتی کۆمەڵێ ئینساندا زیاتر لەیەك
ئینسان، ئەوەی کە ژمارە لەیاسادانەران گرنگترە
لەچلۆنایەتی. بەم شێوەیە تیۆری یەکسانی تەنانەت
بەسەر عەقڵی ئینسانەکانیشدا دەچەسپێ.. هەروەك
هەموو دەستەڵاتەکانی دی بگرە لەوانەیە زیاتر
لەدەستەڵاتەکانی دی، دەستەڵاتی زۆربە کاتێ پێویستە
ئاوا دەربکەوێ کەرەوایە. لەسەرەتادا ملکەچی
دەچەسپێنێ لەرێگای زۆرە ملێ (اکراه ـ اجبار)یەوەو
یاساکان رێزیان لێناگیرێ تاکو ئەوکاتەی زەمەنێك
تێدەپەرێ ئەو سا جێی خۆیان دەگرن.

زۆربە نەك تەنها داوای ئەوە دەکا لە تاکەکان کە کردارێك بنوێنن، جۆرێ بیربکەنەوە کە هاوتابێتەوە لەگەڵ زۆربەدا بەڵکو هەوڵ دەدات کە حاڵەتێ بخوڵقێنێ، کە هەلومەرجێ بهێنێتە ئاراوە کە تیایدا زەحمەت بێ بۆ تاکە کەسەکان لە دەرەوەی یەك بەرگی ئەڵتەرناتیڤێکی دی بەدی بکەن. بوونی راو بۆچوونێك دەربارەی مەسەلەیەکی گرنگ دژ بەبۆچوونی زۆربە نەك بەتەنها کارێکی حەکیمانە نییەو گونجاونییە بەڵکو بەکارێکی نائینسانی لەقەڵەم دەدرێ. ئەمەش هەروەك تۆکیوڤیل دەڵێ "راستە لەکۆمەڵگایەکی دیموکراتدا، وەك کۆمەڵگای ئەمریکی، کەتیایدا دەستەڵاتی زۆربە هێندە موتڵەقەو رەتنەکراوەیە تاکەکەس دەبێت دەستبەرداری مافەکانی خۆی بێت وەك هاونیشتمانییەك بەپلەیەك کەدەستبەرداری خاسیەتەکانی خۆی بێت وەك ئینسان گەر بیەوێ لەو هێڵە لابدا کە بۆی دیاری کراوە"[١٣]

ستەمکاری زۆربە بەسەرئەو عەقڵانەوە کە خاوەنی توانایەکی عەقڵی جیاوازن کارێك دەکا دیموکراسی تەنیا لەگەڵ میانمایەیی‌و عادی بووندا هەڵ بکات. تۆکیوڤیل زیاتر لەهەمووشت لە "دەستەڵات ئەخلاقی" دەترسا، دەستەڵاتی ئەخلاقی رای گشتی لەئەمریکا، ئەو دەستەڵاتەی کە هەوڵ دەدا هەموو کردارەکانی ئینسانەکان بخاتە یەك چوارچێوەوە، رایەکی گشتی کەدەیەوێ ئەوەدیاری بکا خەڵکی چۆن هەست بکەن، چۆن بیر بکەنەوە، رەنگە ئەوشتەی کە "رای گشتی" هەوڵی بۆدەدا ببێتە مایەی هێنانەکایەوەی هارمۆنیەك بەڵام بەها گرنگەکەی کە دەدرێت بریتییە

لەستەمکاری بەسەر عەقڵو دڵی هەمووواندا، دیارە ستەمکارییەکی اختیاری. رای گشتی نەك بەتەنها دەتوانێ کردارەکان رام بکا بەڵکو دەیەوێ ئیرادەش رام بکاو بیخاتە ژێر رکێفی خۆی.

دەستەڵاتی شادەستەڵاتێکی فیزیکییەو کۆنترۆڵی
کرداری ئینسانەکان دەکا بێئەوەی ئیرادەیان لەگەڕ
بخات. بەڵام زۆربە ئەو دەستەڵاتەی هەیە کە
دەستەلاتێکی فیزیکیو ئەخلاقییە لەهەمان کاتدا کە
لەسەر ئیرادە کاردەکا هێندەی کار لەسەر
کردارەکان دەکا، نەك هەموو تاقی کردنەوەیەك
بەڵکو هەموو موجادەلەیەکیش سەرکوت دەکات [١٤].

لەئەمریکا ستەمکاری لەسەر عەقڵو ئیرادە سروشتی ئینسانەکان دەگۆڕێ بەشێوەیەك، چونکی سەرچاوەی کۆنترۆڵ وا دەردەکەوێ کە کاری تاکە کەسە، ئیدی ملکەچ دەبێت بەشێوەیەکی اختیاری. لێرەوە ستەمکاری دەگاتە قۆناغێکی تازەی کامڵ بوون، مادامێك ستەمدیدەو سەرکوتکراوەکان تەعزیمی ستەمکارو ستەمکاری دەکەنو بەسەر سامییەوە لەستەمکارو سەرکوتکەرەکان دەڕوانن. ئەگەر بەرێکەوت ئارەزوویان کرد کە یاخی بن، ستەمکارێك پەیدا ناکەی لەهیچ شوێنێك، هەر ئەندامەی ئەو جڤاتە، هەم ستەمکارەو هەم ستەمدیدە. ئەو ستەمکارییەی دیموکراسی دروستی دەکا لەراستیدا یەك ستەمکاری دیاری کراو نییە تا بیبینینەوە بەڵکو هەر هەموو دەبنە ستەمکار.

ئەم کەڵکەڵانە بۆ ستەمکاری زۆربە کەمتر لەکایەی سیاسیدا دەبینرێتەوە، زیاترو بەپلەی یەکەم کێشەیەکی کۆمەڵایەتییە. لەم رووەوە دەبێت ئاماژەی بۆ قسە بەناوبانگەکەی تۆکیوڤیل بکەین کە دەڵێت:

من وڵاتێکی دی لەجیهاندا شك نابەم کە تیایدا
کەمترین سەربەخۆیی عەقڵو ئازادی گفتوگۆ هەبێت
وەك ئەوەی کە لەئەمریکا دەیبینم.. لەئەمریکا زۆربە
تەگەرەیەکی زۆر دەخاتە بەردەم ئازادی بیرورا، لەنێو
ئەم تەگەرانەدا نووسەرێك دەتوانێ چی حەزبکا
بینووسێ، بەڵام واوەیلا بۆ ئەو ئەگەر بیەوێ لەو ئەگەرانە
تێپەڕێ.. ژیاننامەی سیاسی بۆ ئەبەد تەواو دەبێت

لەبەرئەوەی دەسەڵاتیکی ئیهانەکردوە کە تەنها ئەو
دەسەڵاتە دەتوانی ئەو تەگەرانە لاببات.. لەدوا
قۆناغدا ناچار دەکری بەخامۆشیو بیدەنگی، وەك
ئەوەی کە گوایە پەشیمانە کە لەحەقیقەت دواوە[١٥].

لەئەمریکا ئازادی گفتوگۆکردنی شکڵی شایەنی قبوڵ کردنەو زۆرباوە چونکی حکومەت هەرگیز مافی بەیان سەرکوت ناکا، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا یەك بەرگی عەقڵیو رۆحی ئەمریکی کارێك دەکا کە عەقڵی تاکە کەس بخاتە سەر هەمان ئاوازی گشتیو زهنیەتی سانسۆری تێدا بچێنیّ.

ستەمکارەکانی پێشوو لەرێگای توندوتیژیو هێزەوە کۆنترۆڵی هەڵسو کەوتی رەعیەتەکانیان دەکرد بەڵام فیکر یان چۆنیەتیی بیرکردنەوەیان، ئەم بوارەیان بۆ کۆنترۆڵ نەدەکراو جێیان دەهێشت بۆخەڵکی، بەڵام دیموکراسی، ستەمکاری بەحاڵەتی کەمال دەگەیەنیّ، لەم بارەیەوە تۆکیوڤیل دەنوسیّ:

لەژێر سایەی دەسەڵاتی موتلەقی یەك ئینساندا
جەستە پەلاماردەدرا تا رۆح تەسلیم ببی، بەڵام رۆح لەو
گورزانە رزگاری دەبوو کە رووبەروی دەکرایەوەو
بەفەخرەوە هەلدەستایەوە. ئەمە ئەوریو رەسمە نییە
کە لەلایەن ستەمکاری لەکۆمارە دیموکراتەکاندا
پەیرەوی دەکری، لەویدا جەستە بەجی دەهیلدری تا
ئازادبیت ئەوە رۆحە کە دەکریتە کۆیلە سەروەر ئیدی
نالی: "تۆ یا وەك من بیردەکەیتەوە یاخود دەمریت"
بەلکو دەلی: "تۆ ئازادی چۆن بیردەکەیتەوە،و
دەتوانی خاوەنی ژیانی خۆت بیت خاوەنی
مومتەلەکاتی خۆتو هەرچییەك کە هەتە، بەڵام تۆ
لەمەودوا غەریبیت بەو خەلکەی کە لەناویدا دەژیت، تۆ
دەتوانی مافە مەدەنییەکانت بپاریزی بەڵام ئەوانە زۆر
بی سوودە دەبن بۆ تۆ، چونکە تۆ هەرگیز
هەلنابژیردریت لەلایەن خەلکەوە گەر داوای دەنگیان
بکەیت.. تۆ لەنیو ئینسانەکاندا دەمینیتەوە، بەڵام
لەمافەکانی مرۆڤایەتی دادەبریت. هاوڵاتیان دوورە

پەریزیت لیدەکەن وەك ئەوەی تۆ تووشی گولی
بوویت، تەنانەت ئەوانەشی کە لەو باوەرەدان تۆ
بیگوناهی پشتت تیدەکەن، گەر ئەوانیش بیزیان
نەیەتەوە لیت، من ژیانم بی بەخشیتەوە بەڵام بوونیکە
زۆر لەمەرگ خراپترە[١٦].

تۆکیوڤیل لەبەرامبەر ئەم حاڵەتە سیاسیو کلتوریو کۆمەڵایەتییە تازەیەدا هەست بە دەستەوەستانی دەکا لەوەی کە ناوی بنیّ چی، ئەوەتا ئەو دەڵیّ:

لەوباوەرەدام کە جنسی سەرکوتکردن
کەلەریگاوەی میللەتە دیموکراتەکان هەرەشەدەکەن
لەهیچ شتیك ناچی کە تائیستا لەجیهاندا بوونی
هەبووە؛ هاوچەرخەکانمان وینەی نابیننەوە
لەیادەوەریاندا. من بیهودە بەدوای عیبارەتیکدا
دەگەریم کە ئەو مانایە بگەیەنی بەدروستی کە من
مەبەستمە. ووشە کۆنەکانی
وەك (tyranny–despotism **)گونجاونین ، ئەو شتە زۆر**
تازەیە، چونکی ناتوانم ناوی بنیم دەبی
هەول بدەم تەعریفی بکەم[١٧].

تۆکیوڤیل نارەزایی خۆی دەردەبریّ بەرامبەر بەوەی کە رۆژنامەیەك دەتوانیّ بیرۆکەیەك لەیەك کاتدا فریّ بداتە ناو هەزاران عەقڵەوە، لێرەوە ئەو زەنگی مەترسی لێدەدا کە گەر بێتو نەتەوەیەك تەنیا پشت بەیەك یا دوو سەرچاوەی مەعلومات ببەستیّ یان شارێك تەنیا یەك رۆژنامەی هەبێت کە هیچ نییە جگە لە بەمەرکەزی کردن، لەم حاڵەتەدا ئازادی بیروڕا دەبێتە وەهم، چونکی لەم سیناریۆیەدا بیروڕا ئازادانە لەلایەن تاکەکانەوە هەڵنابژێردرێن بەڵکو دادەتاشرێن بۆیان لەلایەن ئەو دەسەڵاتانەوە کە ئەمان هیچ کۆنترۆڵێکیان بەسەریاندا نییە، ئەمەش ستەمکارییەکە نەك سلوکی مەدەنی کۆنترۆڵ دەکا بەڵکو بیروڕای تایبەتیو شێوازی بیرکردنەوەش کۆنترۆڵ دەکا. لەم سیناریۆیەدا ناتوانین لەدەستی ئەم ستەمکارییە هەڵبێین بەوەی کە دەرگای ماڵەکانمان دابخەین چونکی ئەوپێش ئێمە لەژوورەوەیە (دەبیّ تۆکیوڤیل سەبارەت بە تەلەفزیۆن چی بڵیّ!) ئەم ستەمکارییە نوێیە بیروڕا

کەسیەکانیشمان کۆنترۆڵ دەکا، لەهەمان کاتدا وەهمی ئەوەشمان پێدەبەخشێ کە وابزانین ئێمە خاوەنی بیروڕای خۆمانین.

تائێرە ئاماژەمان بۆ چەند پرنسیپێك کرد، لەوانە: گۆشەگیرکردنی هاونیشتمانیان، بێ دەستەڵاتکردنیان، ستەمکاری زۆربە، ئەگەرێکی دی کەستەمکاری نەرمو نیان دروست دەکا بریتییە لە "بەمەرکەزیکردن" واتە خڕکردنەوەی دەستەڵات لەحکومەتی مەکەزیدا. هەر لەسەرتاوە دەبێت بڵێین کە بەمەرکەزی کردن دەبێتە مایەی لەناوبردنی هاونیشتمانێتی (citizenship). لای تۆکیوڤیڵ بەمەرکەزی کردنی دەستەڵات ئەنجامێکی حەتمیو لۆژیکییە، بەرمەبنای پرنسیپو میکانیزمەکانی دی چۆن؟ گۆشەگیرکردنی تاکە کەسەکان، سەرگەرمی هەر تاکە بەکەڵەکە بوونی سامانو غەرق بوون لەنێو چێژو بەختیارییە بچووکەکانی خۆیدا، کە بەدەوری خۆی دەبێتە مایەی ئاوابوونی خۆری مەدەنی (public)و لێرەشەوە لەناوچوونی جەستەمیانجییەکان، کەواتە ئەوەی دەمێنێتەوە کە لەسیاسەتدا چالاك بێت تەنیا میرییە. لاوازبوونی خێزانو جڤاتەکانو توێژەکان کە ناوچە یا هەرێم (local) پێك دەهێنن، هەموو ئەمانە کارێك دەکەن کە تاکە کەسەکان هەست بەتەنیاییو بێ دەستەڵاتی بکەن، ئیدی چارەیەك نامێنێتەوە بۆ بەدەست هێنانی یارمەتی یا کۆمەك بەتەنیا ئەوە نەبێت کە تاکەکان چاو لەمیری ببڕن (دەوڵەتی رەفاه welfare state) نمونەی ئەم حاڵەتەیە کەتیایدا تاك دەست بەرداری سەربەخۆییو ئیرادەی تاکە کەسیو ئازادی خۆی دەبێت تا دەوڵەت بیژێنێت.

هەروەك لەقۆناغەکانی یەکسانیدا هیچ کەس
مەجبور نییە کە کۆمەکی کەس بکا،و هیچ کەسیش
مافی نییە تەوەقعی ئەوەبکا کە کۆمەك بکرێ لەلایەن
کەسانی دییەوە، هەموو کەس لەیەککاتدا سەربەخۆن و
بێ دەستەڵاتیش. ئەم دوو هەل و مەرجەکە نابێت
بەجیایی سەیریان بکردرێو ناشبێت تێکەڵ بکرێن.
ئەم دووهەل و مەرجە ئیلهام بەهاونیشتمانیانی وڵاتە
دیموکراتەکان دەبەخشێ لەگەڵ کەڵکەڵەی دژبەیەك.
سەربەخۆبوونی ئەوکارێك دەکا کە ئەو هەستی باوەڕ
بەخۆبوون و غرور تێدا بەهێز بێت لەنێوان کەسانی تردا
کە وەکو ئەو یەکسانن، لەلایەکی دیکەشەوە بێ
توانایی ئەو کارێك دەکا کە ناو بەناو پێویستی
بەکۆمەکی دەرەکی هەبێت، کە ناتوانێ لەهیچ کەس

ئەو تەوقعەی هەبێت، چونکە هەر هەموو وەك ئەو
لاوازن و بێ رەحم لەم حاڵەتەدا سروشتییە کە ئەو چاو
لەو دەستەڵاتە ببڕێت کە تەنیا ئەو دەتوانێ بەرزبێتەوە
بۆ سەرو ئاستی گەردوونی لاوازی[١٨]**.**

ئەو کاتەی کە دەوڵەت داوای لێبکردرێت بەردەوام کۆمەکی زیاترو زیاتر بکا، ئیدی لەگەڵ بەخشینی هەر کۆمەکێکدا زیاترو زیاتر گەورەتر دەبێت. لەئەنجامدا ئەم حاڵەتە کارێك دەکات کە ئەندامانی جڤات بەردەوام مافی خۆیان بدەنە یان تەسلیمی دەستەڵاتی مەرکەزی بکەن، دەستەڵاتێك کە وادیارە تەنیا ئەو دەستەڵاتە بتوانێ خەڵکیو مومتەلەکاتەکانیان بپارێزێ.

تۆکیوڤیڵ ئەوەش لەیادناکا کە بەپیشەسازیکردن (industrialization) هۆیەکی ترە بۆ بەمەرکەزی کردنی دەستەڵات، پیشەسازییەکان پێویستیان بەدەست تێوەردانی دەوڵەت هەیە تاکو رێکخستنێك بێتەدی. بەتایبەت چینە مانیفاکتۆرییەکان زیاتر داوای دەست تێوەردانو رێکخستن دەکەن، لێرەدا سروشتییەکە دەستەڵاتی دەوڵەت زیاتر بێت لەگەڵ زیادبوونی دەستەڵاتی ئەو چینە. بەرئەنجامی ئەم حاڵەتە لەرووی سیاسییەوە دەردناکە، بەشداریکردنە دیموکراتیەکان، کە جەوهەری دیموکراسین، وەلا دەنرێن، حکومەت دەبێتە پاسەوانی ئابووری، نەتەوە دەبێتە ماشێنێك بۆ بەرهەم هێنان. تۆکیوڤیڵ لەنامەیەکدا دەنووسێ:

بوغزێکی زۆر، عەشقێکی پڕ هەیەجان،
ئومێدەمەزنەکان، قەناعەتی بەهێز هەر هەموو پێویستن
بۆ جولاندنی عەقڵی مرۆڤ، لەئێستادا، خەڵکی
بەتووندی باوەڕیان بەهیچ نییە، عیشقیان بەرامبەر
بەهیچ نییە، رقیان لەهیچ نابێتەوە خەون بەهیچەوە
نابینن جگە لەسوود وەرگرتن لەبۆرسە
(stock exchange)[١٩]**.**

ئەمەش ئەو ستەمکارییە نوێیەیە کە لەسەر کۆیلایەتییەوە دامەزراوە، کۆیلایەتیەکی "شیرین". ئەم ستەمکارییە لەسەر توندوتیژی دانەمەزراوە بەڵکو لەسەر چێژو خۆشی بینینی ماتریالیستییەوە دامەزراوە. کۆیلایەتییەکە کە چێژ بەخشە. ئەوەش ئەو حاڵەتەیە کە دوای تێپەڕ بوونی سەدساڵ بەسەر نووسینی "دیموکراسی لەئەمریکا" کۆژێڤ ناوی دەنێت بە "بەئاژەڵی بوونەوەی مرۆڤ"

(re – animalization of man) گۆڕینی ئینسان لەبوونەوەرێکی (کائن) چالاكو مێژوو دروستکەرەوە بۆ ئاژەڵێکی قانع. تۆکیوڤیڵ دەنووسێ:

دەستەڵاتیك لەو جۆرە، خاپوورکاری ناکا، بەڵام ری لەبوون دەگری، ستەمکاری ناکا بەڵام بەکاری پەستاوتن، لاوازکردن، دامرکاندنەوەو ئنجا بە ئەحمەق کردنی خەلکی هەلدەستی، تاکو هەرنەتەوەیەك کورت دەکریتەوە بۆشتیك کە چاکترنییەو هیچ نییە جگە لەمی گەلیکی ترسنۆكو کۆمەلی ئاژەلی سەناعی، حالەتیك کە تیایدا حکومەت شوانەکەیە.[٢٠]

رەنگە سیمای سەرەکی ئەم ستەمکارییە نوێیە بریتی بێت لەقسەکردن بەناوی ئازادییەوە، ستەمکاریی‌نوێ کۆیلایەتییەك دروست دەکا لەگەڵ وەهمی ئازادیدا. هەڵبژاردن (انتخابات) میکانیزمێکە کە ئەم وەهمە تۆخ دەکاتەوە، وەهمی ئەوەی کە خەڵك هەست دەکەن کۆنترۆڵیان هەیە بەسەر ژیانی خۆیانو سیاسەتدا.

گەر بیر لەپەیداکردنی چارەسەرێك بکەینەوە بۆ گیروگرفتی دیموکراسی ئەوا ئەو چارەسەرە حەتمەن دەبێت لە ناوخودی دیموکراسیدا بۆی بگەڕێین، واتە ئەو چارەسەرە دەبێت بگونجێت لەگەڵ پرنسیپەکانی دیموکراسیدا وەکو یەکسانیو ئازادی. هەر هەوڵێك بۆچاککردنی دیموکراسی یا بارگاوی کردنی بە پرنسیپو پراکتیکێ کە خوازراوبێت لەرژێمێکی ترو غەریب لەخودی دیموکراسی بێ بێگومان نەك رووبەڕوی شکست دەبێتەوە بەڵکو مەحاڵە. تۆکیوڤیڵ انزارمان دەکا کە موهیمەکە دامەزراندنەوەی کۆمەڵگایەکی ئۆرستۆکراسی نوێ نییە، بەڵکو تاکە ئەلتەرناتیڤ جەغدکردنە لەسەر ئازادیو کردنی کاری کە ئازادی لەکۆمەلگا دیموکراتییەکاندا کاری خۆی بکاو ئنجا کردنی کاری تاکو "جنسی گەورەییو بەختیاری" بگونجی لەگەل یەکسانیدا.

گەر تاکگەرایی لیپرسراوبیت لەئەتۆمیزمی کۆمەلگای دیموکرات، ئەوە ئازادییە کە دەتوانی جاریکی دی جەغدبکاتەوە سەر مانای پشت بەستنو ئیعتماد کردنە سەر یەکتری سیاسی (political interdependency) لەریگای بلاوکردنەوەی ئەو هۆشیارییەی کە هەر هاونیشتمانییە پشت بە ئەوی دیکە دەبەستیت بۆ پاراستنی ئازادیو کەرامەتی ئینسانی خۆی. حەماسەتی سروشتی بۆ ئازادی دەبیت مووتوربە بکردریت لەریگای هونەری سیاسییەوە.

بەرای تۆکیوڤیل، دامو دەستگای ئازاد، بەتایبەت ئەوانەی کە لەسەر ئاستی هەریم (local) هەن، بلاوکراوەی ئازاد، مەحکەمەی سەربەخۆ، بەشداری بوونی هەمیشەیی لەکاروباری (public جڤات) کە هەر هەموو هونەری سیاسی پیك دەهینن دەتوانن تاکە کەس خودپەرست بکەنە هاونیشتمانی، هاونیشتمانییەك کە یەکەم غەمی چاکەی مەدەنیو گشتییە. لەنیو هەموو ئامرازە دیموکراتییەکاندا، ئازادی کۆرو کۆبوونەوەو کۆمەل دروستکردن پرنسیپیکە کە دیموکراسی لەو ئەگەری بەستەمکاری بوونە رزگار دەکات. تۆکیوڤیل لەوباوەرەدایە کە کۆمەلەکان (ASSOCIATIONS) مافەکانی کەمایەتییەکان لەدیموکراسیدا دەپاریزن دژ بەهەرەشەی ستەمکاری زۆربە. مادامیك هەرتاکەکەسە لەدیموکراسیدا سەربەخۆیەو لەهەمان کاتیشدا لاواز، تەنیا لەریگای خۆ تیکەل کردنییەوەو بوونی بەئەندام لەکۆمەلەیەکدا یان چەند کۆمەلەیەکدا ئەو دەتوانی رای خۆی دەربڕیو لەسەر رای زۆربە موجادەلە بکات. کۆمەلەکان جەوهەرین بۆچاك — بوونو بەختەوەری ئینسانەکان لەکۆمەلگای دیموکراتدا، لەنیو ئەم کۆمەلانەدا تاکە کەسەکان فیردەبن چۆن خۆیان بگونجینن لەگەل ئامانجی هاوبەشدا، بەشداریکردن لەگروپی سیاسیدا (حەتمەن تەنها مەبەست لەحیزب نییە)، دەبیتە مایەی گەشەکردنی زەوقو سەلیقە بۆ خۆتیقوردانـدن لەئامانجە سیاسییەکان، فەرهەنگییەکان،و پەروەردەییەکان. بەواتایەکی تر فیربوونی چۆن تیکەل ببیت هەنگاوی یەکەمە بۆ پاراستنی شارستانیتی.

خەلکیك کە لەناویاندا تاکە کەسەکان دەستەلاتی بەدەست هینانی کاری مەزنیان لەدەستدابی، هەریەکە لای خۆیەوە، بی ئەوەی ئەو ئامرازە لەئارادا بیت کە لیوەی کە بەکۆمەل ئەو کارە مەزنانە بەدەست بهینن، ئەو خەلکە هەر زۆر زوو شۆردەبیتەوە بۆ ناو بەربەریزم[٢١].

بەندی شەشەم:

ئایدیۆلۆژیا هەڵگری تۆوی ستەمکاری

"تەفسیکرێکی هانا ئارێنتی بۆ تۆتالیتاریانیزم"

پێشەکی:

چیرۆکی تۆتالیتاریانیزم، وەك ئەوەی هاناائارێنت لێی تێگەیشتووە، ئەزمونێکی سیاسی نوێی بەیانکرد لەبەرئەوە تێگەیشتنی تازەشی گەرەك بوو. هەروەك ئەو دەڵێ، کرداری نوێنراوو تاوانەکانی رژێمە تۆتالیتاریەکان "ئەو ئەڵتەرناتیڤەی هەڵوەشاندەوە کە هەموو پێناسەکانی جەوهەری حکومەتەکانی لەفەلسەفەی سیاسیدا لەسەر بیناکرابوو، واتە ئەڵتەرناتیڤی لەنێوان حکومەتی یاساو حکومەتی لەیاسابەدەر، یا بێ یاسا لەنێوان دەستەڵاتی هەرەمەکیو دەستەڵاتی رەوا"(١).

ئارێنت هەولێدەدا کە بەڵگە بۆ ئەو بۆچوونانەی خۆی بهێنێتەوە لەلێکۆڵینەوەکەیدا لەسەر تۆتالیتاریانیزم (الکلیانیە، الشمولیة) لەکتێبی، ئەسڵەکانی توتالیتاریانیزم،دا ئارێنت بەدوو ئەرکەوە سەرگەرمە، یەکەم/ دروستکردنی کاتەلۆگێ، فەهرەستێ بۆ خاسیەتە تایبەتەکانی فەرمانڕەوایەتی تۆتالیتاری؛ دووەم/ بەخشینی یان دانەدەستی وێنەیەك لەمەڕ ریشە فەرهەنگیو عەقڵییەکانی ئەم شێوەیە لەرێکخراوی سیاسیو رێکخستنی سیاسی. وێڕای یەکنەگرتنەوەی ئارێنت بەشێوەیەکی گشتی لەگەڵ مێژوو نووسەکان کە پەیوەندی سەبەبی (causal) دەبیننەوە لەنێوان رووداوەکانی رابردوو لەگەڵ رووداوەکانی ئێستادا، بەشێکی زۆری کتێبی ئەسڵەکان، تەرخانە بۆ بەستنەوەی تۆتالیتاریانیزم بەگەشەکردنەکانی پێشوەوە لەوانە بۆ نمونە گەشەکردنی ئەنتی ـ سیمیتێیزم (دژایەتی ـ سامی)، ناسیۆنالیزم، رەگەز پەرستی،و ئیمپریالیزم لە سەدەکانی حەڤدەو هەژدەو نۆزدەدا. ئەو موهتەم بوو بە مەغزاو مانای تۆتالیتاریانیزم وەك رووداوێکی مێژوویی. دەیویست لەوە تێبگات کەچی رویدا لەئەڵمانیاو لەیەکێتی سۆڤیەتداو ئەوشتە یاشتانە چی بوون کە رێگایاندا تۆتالیتاریانیزم لەم دوو وڵاتە سەرهەڵبدەن، لەکتێبی ئەسڵەکانی تۆتالیتاریانیزمدا ئەو دەیەوێت بزانێ "چی رویدا؟ بۆ رویدا؟ چۆن توانرا کە رویدا؟".

تۆتالیتاریانیزم، بۆ ئارێنت، تەنیا دیاردەیەکی سیاسی نوێ نەبوو،و رژێمە تۆتالیتاریەکان تەنیا شێوەی تازەی دەوڵەت نەبوون تاکو بیانخەینە سەر لیستی دیکتاتۆریو ستەمکارییەکان. تۆتالیتاریانیزم زریانێك بوو لەژیانی خۆرئاوادا،

نیشانەیەك بوو لەمەڕ کۆدەتای جەماوەر (masses)و سەرەولێژبوونەوەی کۆمەڵگای جەماوەری، ماندوبونی سەرجەم کلتورێکی سیاسیو کۆمەڵایەتی.

هەرچەندە کتێبی "ئەسڵەکانی تۆتالیتاریانیزم" جەغدکردنە لەهەوڵدان بۆ تەفسیرکردنو تێگەیشتن لەسەرهەڵدانی هەردوو رژێمی هیتلەرو ستالین، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئەم کتێبە هەر زۆر زوو بوە کتێبێکی کلاسیكو کاریگەری خۆی لەسەر ئەو کەسانە دانا کە لەهەوڵداندا بوون بۆ پێناسەکردنی چەمکی تۆتالیتاریانیزم بەنیازی بەراوردکاریو تێگەیشتن لەرژێمەکانی دی کە نزیك بوونو نزیکن لەو دوو رژێمەوە. ئەم کتێبە بووە کتێبێکی سەرەکی لەو بوارەدا. ئەمە لەکاتێکدا کە تەنیا لەبەشی سێیەمدا ئارێنت لەوە دەدوێ کە تۆتالیتاریانیزمی چییەو ئەو خاسیەتانەی رژێمە تۆتالیترییەکان کامانەن. دوو بەشەکەی دی باس لەئەرکیۆلۆژیای ئەو ئایدیاو گریمانکاریانە دەکا کە ریشەکانی تۆتالیتاریانیزم پێك دەهێنن، لەوانە رەگەز پەرستیو ئیمپریالیزم.

بەڵام پێش ئەوەی کە باس لەو بەشەی کتێبی "ئەسڵەکانی تۆتالیتاریانیزم" بکەین کە لەچەمکی تۆتالیتاریانیزم دەدوێ، پێویستە سەرنجێکی خێرا لەکتێبێکی تری هەرە گرنگی ئارێنت بدەین بەناوی (هەلو مەرجی ئینسان ـ The Human Condition) چونکە لەم کتێبەدایە کە ئێمە زیاتر ئاشنادەبین بە بۆچوونی ئەو دەربارەی فینۆمینۆلۆژیای چالاکییەکانی مرۆڤ،و فەلسەفەی سیاسی ئەو، ئنجا ئەو چەمکانەش کە ئارێنت لەم کتێبەدا دەیانخاتە روو کۆمەکمان دەکەن کە لەکێشەی تۆتالیتاریانیزم بگەین. دەبێت ئەوەبڵێم کە ئەوکتێبە کورت ناکرێتەوەو هەر هەوڵێکیش بۆ کورت کردنەوەی کارێکی نابەجێیە، من تا ئەو شوێنەی کە پەیوەندی بەباسەکەمانەوە هەبێت ئاماژە بۆ یەك دوو لایەنی ئەو کتێبەو چەند چەمکێکی ئەو کتێبە دەکەم.

ئارێنت لەجیاتی قسەکردن لەسەر سروشتی یا جەوهەری ئینسان لە "هەلو مەرجی ئینسان"دەدوێ. ئەم دووشتەش زۆر لەیەك جیاوازن. مەبەست لە "هەلو مەرجی ئینسان" بریتییە لەکۆی چالاکییەکانی ئینسانو تواناکانی ئینسان. هەلومەرجی ئینسان شایانی زانینەو پێناسەکردن لەبەرئەوەی پێکهاتووە لە تواناکانو کارەکانو خاسیەتەکان کە ئینسانەکان پێکەوە چاندویانە، هێناویانەتە بەرهەم بۆ دروستکردنی بوونێکی ئینسانی. لێرەوە هەرشتێ بێتە ناو دنیای ئینسانەوە لەرێگای هەولو کۆششەوە دەبێتە بەشێك لەهەلومەرجی ئینسان. بەمانایەکی دی، هەلو مەرجی ئینسانی، بەپێچەوانەی سروشتی ئینسانەوە، شتێك نییە هەولبدا تاخۆی لەرێگای جەوهەریکی نەگۆرەوە پێناسەبکا. هەلومەرجی

ئینسان کۆی سەرجەم چالاکییەکانی ئینسانە کە ژینگەی ئینسان دروست دەکەن. مێژوو، لەراستیدا، باشترین بەڵگەی کۆنکرێتییە بۆ توانای ئینسان لەدروستکردنی جیهاندا. دروستکردنی جیهان دەشێ بدرێتە پاڵ چەند توانایەك، لەوانە کە ئارێنت جەغدیان لەسەر دەکات ئەمانەن: رەنج (labour)، کار (work)،و کردار (action)[٢].

کەواتە ئارێنت جەغد دەکاتە سەر سێ توانای ئینسان: رەنج (ئەرك)و کاروکردار. بیرکردنەوە بەهەمان شێوە بەشێکی دانەبڕاوە لەهەلومەرجی ئینسان، بەڵام ئارێنت ئەوە هەڵدەبژێرێ کە لەباسەکەی بیرکردنەوە بخاتە دەرەوە، لەجیاتی ئەوە جەغد دەکاتە سەر ئەوشتەی کە ئەو ناوی دەبا بە (vita activa) کە توخمە سەرەکییەکانی بریتین لەرەنج (ئەرك)و کارو کردار. لێرەدا ئارێنت داموو دەستگای چەمکی (conceptual apparatus) ئەرستۆتالیستی بەکاردەهێنێ بۆ نیشاندانی مەبەستەکەی خۆی. گونجاندنی چەمکە ئەرستۆییەکانو دابەشکردنە ئەرستۆییەکان بونیادی تیۆرییەکەی ئارێنت لەمەڕ کردارەوە پێك دەهێنن، چوارچێوەی داڕشتنی (vita activa). لێرەوە کاریگەری ئەرستۆکلیلێکە بۆتێگەیشتن لە هەوڵی ئارێنتی بۆ کرداری سیاسی رووت (pure). کەواتە پێویستە چەند سەرنجێك بدەینە ئەرستۆ.

لەکتێبی "سیاسەت"دا ئەرستۆ جیاوازی دەخاتە نێوان مەملەکەتی مەدەنیو گشتی (public)و مەملەکەتی تایبەت یا شەخسی (private)، جیاوازی نێوان چالاکییەکانو پەیوەندیەکانی کە گونجاون بۆ هەریەکێکیان، مەملەکەتی تایبەتی خێزان (oikia) ئابووریو چالاکییەکانی بەرهەمهێنان لەخۆدەگرێ کە ئامانجی پاراستنی ژیان خۆیەتی[٣]. مەملەکەتی خێزان، تایبەت، کە کارێك دەکا ژیانی ماتەریاڵی مسۆگەرو شیاوبێت، پێچەوانەی مەملەکەتی سیاسییە، (polis) واتە شار کە کارێك دەکا ئەوشتەی ئەرستۆ پێی دەڵێ "ژیانی چاك" شیاوو مسۆگەر بێت. ژیانی چاك بریتییە لەژیانو کرداری عادلو نەجیب، فەزیلەتی ئەخلاقیو عەقڵی. کۆمەڵەی سیاسی کارێك دەکا کە ئەو ژیانە شیاوو مسۆگەر بێت لەرێگای دابینکردنی ئازادیو یەکسانییەوە بۆ ئەندامەکانی. تەنیا لەرێگای بوون بەئەندامی جڤاتەوەیە کە کەس توانا ئەخلاقیو عەقڵییەکانی گەشە پێدەداو تەنیا لەم رێگایەشەوە کە بەماناو وشە دەبێتە ئینسان. تاکەکەس پێویستە کە رۆژانە لەگەڵ هاونیشتمانییەکانی تردا لەگفتوگۆدابێت سەبارەت بەو کێشانەی کە مەغزاکانیان لەودیو مەسەلەی ئامڕاز تێرکردنی ئەم یا ئەو پێویستییەوەیە، گەر ئەو بیەوێ تواناکانی بۆ عەقڵاندنو گوتارو عەدالەت پەرەپێ بدا ئەو دەرگیرییە لەگەڵ کەسانی دی جەوهەرییە. بەڵێ تەنیا لەدەرگیریو تێکەڵ بوونو گفتوگۆی سیاسیانەدایە کە تواناکانی هەڵبژاردن، حوکم (judgment)،و کردار گەشەدەکەنو مەشقیان پێدەکرێ، تەنیا لەم

مەملەکەتەشدایە کە ئازادی بەشێوەیەکی کۆنکرێتی دێتەدی، بەبێ شارو بواری مەدەنی تاکە کەس ناتوانێ ئازادی ئینسان بناسێو تامی ئەو ئازادییە بکات.

ئامانجەکانی خێزانو کۆمەڵەی سیاسی، لای ئەرستۆ جیاوازن بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا پێکەوە گرێدراون. ئەرستۆ پەیوەندییەکی تایبەتی لەنێوان ئەم دووکایەیەدا دەدۆزێتەوە: خێزان دەبێت وەك هۆکارێك سەیر بکرێ، ئنجا مەرجێکیش، بۆ بوونی شار. ئەرستۆ ئەم پەیوەندییە لەناو مەسەلەیەکی ئامانجدارێتیدا (teleological ــ تیلۆلۆجی)دادەرێژێ، ئەو کاتەی دەڵێن هەموو شێوە پێش سیاسییەکان وەکو خێزانو قەبیلەو لادێ ئامانجە سروشتییەکانیان دا لەناو شاردا، یا چاو لەشار دەبڕن بۆ کامڵ بوون.

لەپرۆسەی سروشتی گەشەکردنی ئینساندا شار یان مەملەکەتی سیاسی رەنگە دواهەمین بێت لەزنجیرەی هەبوون ـ Becommg ـ دا

کتێبەکەی ئارێنت "هەلومەرجی ئینسان" بە لەبەرچاوگرتنی ئەو جیاوازییەی نێوان خێزانو شار دەست پێدەکات کە بەڕای ئارێنت بنەمای هەموو جیاوازییەکی گرنگە لەنێوان بواری مەدەنیو گشتی (public)و بواری تایبەتیدا (private). وانەیەك کەدەشێ لەیۆنانی کۆنو لەیۆنانییەکانەوە فێربین ئەوەیە کە جیاوازی نێوان بواری مەدەنیو بواری تایبەتی موقابیلی ئەو جیاوازییەیە لەنێوان ئازادیو ناچاری یا پێویستیدا. ئینسانەکان لەرێگای پێداویستییەکانیانەوە بە مەملەکەتی خێزانو بگرە ژیانەوە بەستراونەتەوە. لێرەوە جڤاتی خێزان لەئەنجامی ناچاریدا لەدایك بووە، ناچاریی حوکم بەسەر چالاکییەکانیدا دەکا[٤]. لەموقابیلدا شار (The polis)، مەملەکەتی ئازادییەو گەر پەیوەندییەکیش هەبێت لەنێوان ئەم دوو بوارەدا، ئەوا ئەو پەیوەندییە کە "کۆنترۆڵ کردنو هێنانە ژێر رکێفی پێویستییەکانی خێزان هەلو مەرج بووە بۆ ئازادی شار". خێزان یا بوونی شەخسی (تایبەتی) کارێك دەکا کە سیاسەت شیاوو مسۆگەربێت، کەواتە لەخزمەتی سیاسەتدایە، نەك بەپێچەوانەوە.

تێگەیشتنی یۆنانی،و لێرەدا بەتایبەت ئەرستۆیی، ئەوەمان لێ قەدەغە دەکا کەوا سەیری رێکخستنی سیاسی بکەین وەك ئامڕازێك بۆ رێکخستنی کۆمەڵایەتی، وەك ئەوەی کە سیاسەت غەمی سەرەکی بریتی بێت لەپاراستنی ژیان وەك ئەوەی لای هوبز دەیبینینەوە، وەك ئەوەی کاری سیاسەت پاراستنی مۆڵکداریو موڵك بێ وەك ئەوەی کەلای جۆن لۆك دەیبینینەوە، وەك ئەوەی کاری سیاسەت بریتی بێت لەتەشویقکردنو هەوڵدان بۆ بەختیاری هەمووان وەك ئەوەی لای میل (Mill) دەیبینینەوە.

ئارێنت بەرمەبنای تێگەیشتنە یۆنانییەکە لەو باوەڕەدایە کە سیاسەت خۆی ئامانجە نەك ئامڕاز یا هۆکار. بۆ ئەم مەبەستە جیاوازیو هەڕەمی مەدەنیو تایبەتی دەبێت بەهەر شێوەیەك بووە بپارێزرێ. ئەمە لەکاتێکدا ئەم جیاوازییە کە هەڕەشەی لێدەکرێ لەلایەن ئەوشتەوە کە ئارێنت ناوی دەبا بە "سەرهەڵدانی مۆدێرنانەی کۆمەڵایەتی" دیاردەیەك کە ریشە جینیالۆجییەکانی دەشێ لەنێو بێ بەهاکردنی (vita activa)ی مەسیحیەتو بیردا بدۆزینەوە.

جڤاتی ئینسانی رۆژ بەرۆژ لەنێو قەوارە کۆمەڵایەتیەکاندا توند دەکرێن، واتە مەملەکەتی خێزان، تایبەتی، چالاکییەکانی، گیروگرفتەکانی، ئامڕەزەکانی، مەکرەکانی، لەسەرخۆ دزە دەکەنە ناو بواری مەدەنیو گشتییەوە. بەرئەنجامی ئەم سەرهەڵدانی کۆمەڵایەتییە ئەوەیە کە ئێمەی مۆدێرن دەستەوەستانین لەوەی کە بەشێوەیەکی گونجاوو لەبار جیاوازی بخەینە نێو بواری مەدەنیو گشتی لەلایەكو بواری تایبەتی لەلایەکی دیکەوە. لەنێوان کایەی سیاسیو کایەی پێش سیاسی، ئیدی وەك ئارێنت دەڵێ ئێمە "جەستەی خەڵکەکانو جڤاتە سیاسییەکان وەك وینەی خیزانیك دەبینینەوە کە کاروباری رۆژانەی دەبیت لەلایەن ئیدارە دامو دەستگایەکی گەورەی نەتەوەیی بۆ ریکخستنی خیزان ئیدارەو بکردریت"[٥].

کۆمەلگا ئەوکاتە سەرهەلدەدا کە چالاکییەکانی خیزان دەبنە بابەتی غەمی گشتی. سەرهەلدانی ریکخستنی کاروباری ناومالیو گیروگرفتەکانی، چالاکییەکانیو گواستنەوەیان لەحالەتی کیشەی خیزان بۆ بوونیان بە بەشیك لەبواری گشتی نەك سنوورەکۆنەکانی نیوان تایبەتیو گشتیو سیاسی هەلوەشان، وەك ئارینت دەلی، بەلکو مانای دوو زاراوەشی بۆ هەمیشەیی گۆری، ژیانی تاکە کەسو هاونیشتمانی بوون. هاونیشتمانی جیی لەلایەن فەرمانبەرەکانەوە گیرایەوەو سیاسەت لەم حالەتەدا ئیدی دەبیتە خزمەتکاری پاراستنی کۆمەلگا، جا ئەم کۆمەلگایە کۆمەلگای ئیماندارەکان بیت وەك ئەوەی لەسەدەکانی ناوەراستدا هەبوون، یا کۆمەلگای خاوەن مولکەکان وەك ئەوەی لای لۆك دەیبینینەوە،یا کۆمەلگایەك کە هەمیشە سەرگەرمی پرۆسەی بەدەست هینانە وەك کۆمەلگای هۆبز، یا کۆمەلگای بەرهەمینەرەکان وەك ئەوەی مارکس وینای دەکردو یاخود کۆمەلگای بەکارەکان، خاوەن وەزیفەکان وەکو کۆمەلگای هاوچەرخی خۆرئاوا، هیچ فەرقیك ناکات، ئەوشتەی کە هاوبەشە لەنیوان وەسفی ئەو کۆمەلگا یانەدا، بەرای ئارینت، بریتییە لەو راستییەی کە لەهەموو ئەوشیوانەدا، ئازادی بواری مەدەنی بۆتە گروگان (رەهینە)، ئازادی قوربانییە سەرەکییەکەیە، ئەو کاتەی سیاسەت دەکریتە قوربانی بەرژەوەندی بالادەست، ئەو کۆمەلگایە ستەم دەکا بەرامبەر بەسیاسەت.

دوو چەمکی دیکەی ئەرستۆ کەلای ئارینت سەرەکین بریتییە لەو جیاوازییەی کە ئەرستۆ دەیخاتە نیوان عەمەلی (praxis ـ کردار)و چالاکی بەرهەمهین (poiesis). جیاوازی نیوان چالاکی بەرهەمهینو کرداری بەرهەمهینان لەم خالەدایە: چالاکی بەرهەمهین ئەو چالاکییەیە کەچاو لەبەدەست هینانی بەرئەنجامیك دەبری، بۆ نمونە، ساختمانیك کە لەلایەن ئەندازیاری میعمارییەوە دروستدەکری، چالاکی بەرهەمهینی ئەندازیارەکە خۆی لەدوابەرئەنجامدا دەبینیتەوە کە تەواو بوونی ساختمانەکەیە، ساختمانەکە ئامانجەکەیە، کەواتە بەرهەمهینان ئامانجیکی هەیە لەدەرەوەی خۆی. بەلام پراکسیس یا کردار بەپیچەوانەوەیە. بەرای ئەرستۆ کرداری چاك خۆی لەخۆیدا ئامانجە، هۆکارنییە بۆ ئامانجیکی دی. هەر ئەم خاسیەتە دەروونییەی پراکسیسیو سروشتە ناتەواوەکەی بەرهەمهینان (poiesis) بوو کەوای کرد ئەرستۆبلی "پراکسیس (کردار) بریتی نییە لە بەرهەم هینانو بەرهەمهینانیش کردار نییە"[٦].

لەکتیبی "هەلومەرجی ئینسان"دا جیاوازی نیوان کردارو دروستکردن (- praxis poiesis) موتلەقەن مەرکەزی ترین خالی بەرچاوە. لۆژیکی بەرهەمهینان زەمینە خۆش دەکات بۆ تیگەیشتن، بۆ بەیانکردن، شتەکان ئەوکاتە مانایان هەیە یا وەك ئامراز یا وەك ئامانج. لەگەل ئەم بەئامرازی کردنە (Instrumen talization)ی جیهاندا، بەرای ئارینت، بەکەلکیو بەکارهینان (utility) وەك دوو ستاندارد، داوپینك خۆیان دەچەسپینن چ لەژیانداو چ لەجیهانی ئینسانەکاندا. لیرەوە هەموو شتەکان لەدواجاردا لەبەهایان کەم دەکریتەوەو کورت دەکرینەوە بۆ بوون بەئامراز، هۆکار، بەم شیوەیە هەر بەهایەکی سەربەخۆ یا مانایەکی جەوهەری تریان هەبیت لەدەستی دەدەن. یەکەمین ئەنجامیش ئەوەیە کە هیچ چالاکییەك، بەدلنیاییەوە هیچ چالاکییەکی سیاسی، ناتوانری واسەیری بکردریت کە سەربەخۆیەو ئامانجو بەهاکەی وا لەناو خۆیدا.

کرداری سیاسی کە خۆی لەخۆیدا ئامانجە، دەبیتە ئامراز بۆ بەدەست هینانی کەلکیکی دی. لیرەوە سیاسەت دەبیتە خزمەتکاری ئەو سەروەرانەی کە لەبنەرەتدا لەخوار ئەوەوەن وەکو ئابوری. لەو سیناریۆیەدا بەرهەمهینان (poiesis) دەبیتە پارادایم، مۆدیلی چالاکی ئازادانە، ئیدی کرادرو دروستکردن بەسەریەکدا دەشیوینرین. کە دروستکردنیش تیکەل بەکردار کرا، هەنگاویك لەمەبەولاوە دەشی ئەم مۆدیلە هۆکارو ئامانجو دەستەلاتی ئەو کاتیگۆرییە دریژ بکاتەوە تاکو بواری مەدەنیو سیاسەتیش بگریتەوە. بەم شیوەیە زەیینی دروستکردن بواری گشتیو مەدەنی داگیردەکات تا ئەو شوینەی کە هەرهەموو بی ئاگایانە وا مەسەلەکە دەبینن

کە کردار (praxis) بگرە زیاتر لەدروست کردن لەلایەن کاتیگۆری هۆکارو ئامانجەوە (means and ends) دیاری دەکری.

بابگەڕیینەوە سەر چەمکەکانی ڕەنج (labour)و کار (work). بەرای ئارینت، ڕەنج ئەو بەشەی ژیانی ئینسان دەگریتەوە کە تەرخانە بۆ مانەوەو بەرهەمهینانەوە، بۆ تیرکردنی پیویستییە بایۆلۆژییەکان کە پیویستن بۆ مانەوەی تاکە کەس‌و جنسی بەشەری. لەموقابل چالاکی کاردا (work) کە لەسەر سروشتەوە کار دەکا تاکو جیهانی ئینسان دروستبکریت، ڕەنج بەتەواوی بەشیکە لەریکخستنی سروشت. لەنیو چالاکییەکانی ئینساندا ڕەنج کەمتر شوینی ئارەزووە، ڕەنج بەرای ئارینت بریتییە لە "تاریکی بوون"، یاخود ئازاری زیندوو بوون. مادامیك ڕەنج هەلومەرجیکی دراوی (given)بوونی ئینسانییە، هەلەیەکی گەورەیە کە بیر لەریفۆرمی سیاسییانە بکەینەوە دەربارەی ئەم چالاکییە. هەربۆیەشە ئارینت ڕەخنە لەمارکس دەگری لەو خالەدا کە مارکس ڕەنج‌و چالاکی ئیشی کردبوە بناغە بۆ تیۆرییەکەی لەمەر رزگاری ئینسانەوە.

لای ئارینت پرۆسەی ڕەنج هەمیشە دووبارەبوەوەی بەرهەمهینان‌و بەکارهینانە، کە لەجەوهەردا پرۆسەیەکە بەدوور لەداهینان چونکی ئەوشتەی بەرهەم دەهینری خاوەنی بوونیکی زۆر تەمەن کورتە، واتە مادامیك بەکارهینانی مسۆگەرە، ڕەنج ئینسانەکان لەناو سروشتدا دەتوینیتەوە،و سروشتیش ئەو مەملەکەتەیە کە سەرەتاو کۆتایی ڕەسەنی نییە. لە "هەلومەرجی ئینسان"دا لاپەرە (٩٨)دا دەخوینینەوە:

هەموو ئەو چالاکییانەی ئینسان کە لەناچارییەوە سەرهەلبدەن، مامەلەکردن لەتەکیاندا بەناچاری مامەلەکردنە لەگەل دووبارەبوونەوەی سووری سروشت. ئەمانەش خۆیان لەخۆیاندا سەرەتاو کۆتاییان نییە؛ بەپیچەوانەی کارکردنەوە (work) کە کۆتاییەکەی ئەو کاتەدی کەبابەتەکە تەواو دەبیت‌و ئامادەدەبیت تابخریتە سەر جیهانی شتەکان، ڕەنج هەمیشە لەیەك بازنەدا دەخولیتەوە کە لەلایەن پرۆسەی بایۆلۆژی ئۆرگانیزمی زیندووەوە دیاری کراوە، کۆتاییەکەشی ئەوکاتە دی کاتیك ئەو ئۆرگانیزمە بمری.

ئارینت پۆرترەیتیکمان بۆ دەکیشی لەمەر کۆمەلگا دیموکراتییە خۆرئاواییەکان وەك کۆمەلگای ڕەنجدەرەکان. کۆمەلگایەك کە لەریگای بەرخۆری (استهلاك —— Consumerism)و ریز نەگرتن بۆ ترادسیۆن‌و کولتور، بیهودەیی ئەم ئاژەلە ڕەنجدەرەمان بۆ دەخاتە ڕوو. ڕەنجدان بۆ مەبەستی تیربون‌و ئنجا بەکارهینانی بەرهەمی بەرهەم هاتوو ئنجا جاریکی دی ڕەنج.. تەنها شتیکی نوی دروستکردنی ئەو ئارەزوە تازانەن بۆ شمەکی تازە دروست بوو کە خۆیان لەبنەرەتدا هەر پیویستنین.. بەسەیرکردنی غەمە سەرەکییەکانی ئینسانی مۆدیرن، بەدەستهینان، ڕەفاهی کۆمەلایەتی، و هتد، دەتوانین بگەینە ئەو بەرئەنجامەی، هەروەك چۆن ئارینت گەیشت، کە ئینسانەکان‌و هەر هەمووماں، ئیدی نازانین چۆن کرداری نەجیب لەکرداری حەقیر جیابکەینەوە، جوانی لەناشرینی جیابکەینەوە، حەکیم لەجادوگەر، جاهل لەمنەوەر، سیاسەتمەداری ڕاستەقینە لەدیماگۆگ‌و درۆزن.. هتد. ئارینت دەلی:

هەتا ئەو کاتەی ئەم ئاژەلە ڕەنجدەرە دەست بەسەر بواری گشتی (مەدەنی)دا بگری بواری مەدەنی حەقیقی وجودی نابیت. بەلکو تەنیا چالاکییە شەخسییەکان کەلە فەزایەکی کراوەدا نیشان دەدرین.[٧]

بەم شیوەیە ڕەنج ئاژەلیترین چالاکی ئینسانە،و کار ئازادترین چالاکی ئینسانە. کار (work) بەپیچەوانەی ڕەنجەوە چالاکییەکی تایبەتی ئینسانە، خاسیەتی سەرەکی کار بریتییە لە هەبوونی ئامانج، هەرکاریك چاو لەداهینانی بەرهەمیکی تەمەن دریژ دەخایەنیت، لەبەرئەوە ئاراستەو رینومایی لەخۆدەگری، کارشتەکان دادەهینی، لەئامرازەوە بۆ هونەر. پرۆسەی دروستکردن خۆی لەلایەن کاتیگۆرییەکانی هۆکارو ئامانجە وە دیاری دەکری. بەدەستهینانی، بەرئەنجامیك، ئامانجیك، کار لەپرۆسەی بازنە ئاسای ئیش جیادەکاتەوە. زیاتر لەمە، ئەوەی کە کار لەڕەنج (ئیش) جیادەکاتەوە بریتییە لەساپاندنی کارەکتەری ئامانج کە بەدەستی دەهینی بەسەر پرۆسەکەدا. بۆ نمونە، ئەم ئامانجە، دروستکردنی میزیك، لەلایەن سروشتەوە دیاری ناکریت بەلکو بەسەریدا دەسەپینریت. لەبەرئەوە کار یا دروستکردن لەبەر ئەم هۆیە بەناچاری پرۆسەیەکی توندوتیژە. ئارینت دەلی: "توندوتیژی لەهەموو دروستکردنیکدا ئامادەیی هەیەو ئاژەلی دروستکەر (homofaber) داهینەری دنیای ئینسان، هەمیشە ویرانکەری سروشت بوە".[٨]

لەکاتیکدا ئاژەلی رەنجدەر تەنیا ویرانکەری جیهان بووە، ئاژەلی دروستکەر (homofaber) جیهان دروستکەرە. بەپیچەوانەی ئاژەلی رەنجدەرەوە کە بابەتی پیویستییەکانی ژیانی خۆیەتی، لەبەرئەوە تەنیا دەتوانی بونی هەبی بونیکی کۆیلە ئاسا کەپشت بەسووری سروشت دەبەستی، ئاژەلی دروستکەر سەروەری خۆیو سەروەری ئەوشتەیە کە دروستی دەکا. ئەوەی جیهان دروست دەکا ئاژەلی دروستکەرە، ئینسان وەك هونەرمەند، نەك ئینسان وەك ئاژەلی رەنجدەر. مانای کار لەدواقۆناغدا لەئینسانەوە دیت وەکو بکەر. لای ئارینت ژیانیك کە بی گوتار (عەقل)و بیکردارە ژیانیکی مردوە لەجیهاندا، هەرچەندە لەبیرمان بیت کە ژیانیکیش بی رەنج واتە مەرگ. لیرەدا حیساب کردنیکمان هەیە بۆ کار (work) کە خۆی دەخاتە نیوان رەنجو کردارەوە (actian). ناچاریبوونی رەنج واتا خالی بوونی لە مانا، لەکاتیکدا هەیمەنەی بی پرسیاری ئامانج یاخود بەرهەم لەکاردا، ئەم چالاکییە بی بەش دەکا لەبەهای سەربەخۆ، پرۆسەی بەرهەمهینان تەنیا هۆکاریکە بۆ بەرهەمهینانی ئەم ئامانجە. تەنیا کردارە، ئارینت دەلی، دوای ئەوەی کە پەیرەوی ئەرستۆ دەکا، تەنیا کردارە کە دەتوانی ئیدعای خاوەنیتی مانای جەوهەری بکا، خۆبەخۆیی بوون، و ئنجا ئیدعای ئازادی بکا، لای ئارینت کرداری سیاسیو گوتاری هاونیشتمانەکان پارادایمیکن، مۆدیلیکن، بۆ چالاکی سەربەخۆو ئازادانە. ئەمانە بەمانای وشەو بەپلەی ئیمتیاز چالاکی ئینسانین. ئارینت بەم شیوەیەی خوارەوە ئەم خالە روون دەکاتەوە:

ئینسانەکان بەچاکی دەتوانن بی رەنج بژین،
دەتوانن، خەلکانی دی ناچار بکەن ئیشیان بۆبکەن،
زۆر بەچاکی دەتوانن بریاربدەن کە جیهانی شتەکان
بەکاربهینن و چیژیان لیوەربگرن بی ئەوەی خۆیان
یەك شتی بەسوود چییە ئیزافەی بکەنە سەر ئەو
جیهانە، ژیانی کەسیکی سوود جوو یاخاوەنی کۆیلەو
ژیانی کەسیکی مشەخۆر رەنگە عادلانە نەبیت، بەلام
بەدلنیاییەوە ژیانیکی ئینسانیە، ژیانیکی بیگوتارو بی
کردار لەلایەکی دیکەوە.. بەمانای حەرفی ژیانیکی
مردووە بۆ جیهان، لەوە کەوتوە کە ژیانیکی ئینسانی
بیت لەبەرئەوەی ئیدی لەنیو ئینسانەکاندا ناژی.[(٩)]

کەواتە تەنیا ژیانی سیاسی، ژیانی کردارو عەقلە کە ئازادە، تەنیا ژیانی سیاسییە کە ژیانیکی ئینسانییە. بوونە ئینسان واتە بوونە هاونیشتمانی بوونە هاونیشتمانیش

واتە توانای کرداری سیاسیو گوتاری سیاسی، گفتوگۆکردن لەگەل هاولاتیانی تردا، توانای نواندنی کرداری سیاسیو بیرکردنەوە لەمەر کیشە سیاسییەکان. هەر جۆرە یا شیوەیەك لەسیاسەت کە هەول بدا شوینی وەزیفەی خیزان بگریتەوە لەسیاسەت دەکەوی، چونکە بەم کارەی زولمو زۆرو هیزی ناچاری دەسەپینیت بەسەر مەملەکەتی ئازادیدا. هەرکاتیك کردار لەریگای بەرئەنجامەکانیەوە ناسرایەوە، لە ریگای سەرکەوتن یاشکستییەوە دیاری کرا، ئیدی لەوە دەکەوی کە بەرەسەنی کرداریکی سیاسی بیت. لای ئارینت، نە سەیتەرەکردنو نەرزگاری بەکرداری سیاسی رەسەن ناژمیردرین، بەهەمان موجادەلە، نەئیدارە کردنو نەنوینەرایەتی کردن ناشی بەکاری سیاسی لەقەلەم بدرین. کەواتە لەبنەرەتدا ئیدارەکردنی باش، یاحکومکردنی باش، بیروکراسیەت ئەمانە هەر هەموو لەگەمەی سیاسی دەبی بکرینەدەرەوە. بەلام ئیمە لەسەردەمیکدا دەژین کە دوا بەرهەمی ئەم دروشمەیە: بەریوەبردنی چاك (Good Goverence).

سەیتەرەکردن مەسەلەیەکی سیاسی نییە چونکە مۆنۆپۆل (احتكار) دەخاتە سەر کردارو گووتار، احتکاری کە هەمە چەشنەیی دەکوژی، لەم حالەتەدا شتیك بوونی نابیت بەناوی هاونیشتمانییەوە بەلکو تەنیا رەعیەتو سەروەرو پاراستنو مانەوەی ژیانو ئنجا دەستەلاتی فەرمانرەوایان تەنیا ئامانجی ئەو کۆمەلەیە دەبن. سیاسەت وەك سەیتەرەکردن هەموو جۆرەکرداریك ریگە پیدەدا کە چاو لەپیویستییەکانو نایەکسانی دەبری.

ئیدارەکردن (adminitration) ناشی وەك کرداری سیاسی لیی بروانین لەبەرئەوەی کارەکەی وەك ماکس ڤیبەر سەرنجیدا، لەچوارچیوەی هۆکارو ئامانجدا خۆی دەبینیتەوە. حکومەت گەر وەکو ئیدارە یا (mangement) سەیری بکەین ئەوا ئەو جەستەیە دەبیت کە سەرگەرمی پرۆسەی ژیانی کۆمەلگایە. مادامیکیش کارەکەیان (بیسنزەکەیان) لەلایەن پیویستییەکانەوە دیاری دەکری کە لەجەوهەردا هیچ نین جگە لەپرۆسەی ئابوری، ئیدی لیرەوە ئیدارەکردن لەوە دەکەوی کە کایەیەکی سیاسی بیت. ئەوکاتەی کە سیاسەت کورت کرایەوە بۆ ئیدارەکردنی نەتەوە، خیزان یاخود نەتەوە لەشیوەی خیزانیکدا، لەوحالەتەدا ئەستەمە کە کرداری سیاسیو هەمە چەشنەیی بوونی هەبیت.

سەبارەت بەنوینەرایەتی کردن (representation) وەکو کاریکی ناسیاسی دەتوانین بلیین کە بەکارهینانی نوینەر (representative) بەناچاری بریتییە لەپاشەکەوت کردنی ئیش. بوون بەنوینەر واتە نوینەرایەتی کردنی ئیرادەو بەرژەوەندی جمهوری ناخبین لەمەیدانی گشتیدا. ئامادەبوونی نوینەر لەناو حکومەتدا کاریك دەکا کە

ئەركی ئامادەبوونی جمهوری ناخبین لەبواری گشتیو مەدەنیدا لەسەر شانیان لابەریت. (بەواتایەكی دی كاتیك خەلك كەسیك دەكەنە نوینەری خۆیان مەبەستیانە بلین، گوی بگرە ئیمە سەرقالی ئیشینو بوارمان نییە لەدونیای مەدەنیو گشتیدا ئامادەبین، تۆ هەلدەبژیرین لەجیاتی ئیمە قسەبكە،و كردار بنوینە). نوینەرایەتی كردنی رەسەن تەنیا ئەوكاتە شیاوە كە لەسەر بەرژەوەندی ئاشكراو سنوورداروو كۆنكریتی گروپ بیناكرابیت. بۆ نمونە گەر ئیوە من بكەن بەنوینەرو بلین تۆ لەدانیشتنی پەبلیكی (public) فلانەرۆژدا نوینەری ئیمەیتو ئەمە رای ئیمەیە: تۆ لەودانیشتنەدا دەلییت كە ئیمە لەگەل دروستكردنی ئەو ئاوەرۆیەدانین، لەمە بەولاوە من ناتوانم هیچی دیكە بكەم، گەر بیتو ئەو دانیشتنە لەدروستكردن یا نەكردنی ئاوەرۆ لابداو بووبە دروستكردنی سەدیك كە ئیدی دەبیتە كیشەیەكی ژینگە، ئەوە لەنوینەرایەتی دەكەوی.

بەلام لەوشوینەدا كەسیستەمی نوینەرایەتی وەزیفەی خۆی بەچاكی دەبینیت، ئەوكاتە، دووبارە بواریمەدەنیو گشتی دەبیتە ئامرازیك بەدەست بواری تایبەتییەوە، لیرەوە سیاسەت دەبیتە ئامرازیك بۆ ژیان. ئەنجامیش ئەوە دەبیت كە وەك ئارینت دەلی "حكومەت دادەرزیو دەبیتە تەنیا. ئیدارەیەك"و لەم حالەتەشدا "مەملەكەتی مەدەنی (گشتی) بزر دەبیت".[١٠]

ئەو سیناریۆیەی سەرەوە باشترین وینەیە، بەلام گەربیتو سیستەمی نوینەرایەتی كردن بەچاكی وەزیفەی خۆی نەبینیت ئەوا گەشەدەكاو دەبیتە ئۆلیگارشی. ئارینت دەلی، "ئەوەی ئیمە ئەمرۆ بەدیموكراسی ناوی دەبەین بریتییە لەوشیوە حكومەتەی كە تییدا ژمارەیەك حوكم دەكەن، بەلانی كەمەوە بۆ بەرژەوەندی ژمارەیەكی زۆر تر".[١١] بەواتایەكی دی، ئەو جۆرە حكومەتانە لەراستیدا دیمكراسی نین بەلكو ئۆلیگارشین. لای ئارینت كرداری رەسەنی سیاسی هیچ نییە جگە لەجۆری قسەكردن، لەگوتار، چەشنەكانی گفتوگۆكردن یاخود موجادەلە دەربارەی كیشە گشتیو مەدەنییەكان. لای ئەرستۆو ئارینت گوتار ئەوشتەیە كە ئینسان دەكاتە ئاژەلیكی سیاسی.

بەشیوەیەكی گشتی، بەپیچەوانەی كتیبی "ئەسلەكانی توتالیتاریانیزم" كە لەداینامیكی رژیمە تۆتالیتارەكان دەدوی، كتیبی "هەلو مەرجی ئینسان" لەهیزە ویرانكەرەكانی دی، هیزە خاپوركەرەكانی جیهان كە سەردەمی مۆدیرن خولقاندونی دەدویت. لەنیو ئەو هیزانەدا گەشەكردنی هیولایی هیزەكانی بەرهەمهینانو بەكارهینان (consumption)كە لەلایەن سەرهەلدانی كاپیتالیزمەوە هینرانە بوون. ئەم گەشەكردنە، هاوری لەگەل هەیمەنەی غەمە ئابورییەكان، یا سەرگەرمی

ئابورییەكان كە هەر ئەم گەشەكردنە دروستیكردن، هەرەشەی قوتدانی هەموو كایە تارادەیەك سەربەخۆكانی تری چالاكی ئینسانی دەكا. هەردوو تۆتالیتارینیزمی سەرمایەداری تەكنۆلۆژی مۆدیرن لەگەل گۆرینی ئینسانداو كردنی تەنیا بەئاژەلیكی ئیشكەر، هەول دەدەن كە ئەم پرۆسەیە زیاتر لەزۆنگاوی بەرهەم هینانو بەرهەمهینانەوە، سووریكی بی كۆتایدا غەرق بكەن.

ئارینت وەبیرمان دەهینیتەوە كە دەبیت جیاوازییەكانی نیوان، كردارو كارو رەنج لەبەرچاو بگرین تا ئەو مەترسییە بەچاكی ببینین كە گەربیتو ئەوە لەبیربكەین كە ژیانی تاكەكەس تا ئەوشوینە ئینسانییە كە توانای هەبیت،و ئەو ئەگەرەی لی قەدەغە نەكریت، ئەگەری بەرزبوونەوە لەئاستی پرۆسەی سروشتی بەرای ئارینت، كردارو گووتار لەمەملەكەتی مەدەنیو گشتیدا ئەو هۆكارەن كە لەریگەوەی ئیمە دەتوانین ئەو بەرزبوونەوە سنوورداره بەدەست بهینینو لیرەشەوە ببینە خاوەنی شوناسی ئینسانی تایبەتی خۆمان.

دوافۆناغی كۆمەلگای رەنج، كۆمەلگای خاوەن رەنجەكان، داواكاری تەنیا وەزیفەی ئۆتۆماتیكی سەرفە لەئەندامەكانی، وەك ئەوەی كە گوایە ژیانی تاكەكەس ئیدی بوویتە بەشیكی پرۆسەی گشتی ژیانی جنسی بەشەری، و تاكە بریاریكی چالاكانە كە مابیتەوە تاكەكەس پیویست بی بیدات دەست بەردار بوونە لەتاكایەتی خۆی[١٢] .

لیرەدا ئارینت لەجۆریك تۆتالیتاریانیزم دەدوی كە دەشی ناوریزی بكەین بە "تۆتالیتاریتزمی نەرمو نیان". لە دواجاردا جیاوازی چییە لەنیوان تۆتالیتاریانیزمو سیبەرە كاپیتالیستی تەكنۆلۆژییەكەی، لەكاتیكدا كە ئەنجام لەهەردوو حالەتەكەدا یەك شت بیت ئەویش "خاپووركردنی جیهانی هابەش"، ئاوابوونی خۆری ئازادی كە خۆی لەكردارو گوتاردا لەمەملەكەتی مەدەنیو گشتیدا دەبینیتەوە، دواجار جۆریكی دی توانەوەی ئینسان لەنیو سروشتداو لەنیو دنیای ناچاریدا. دنیای مۆدیرن غوربەتو تەنیاییەكی بی وینەی خولقاندوە، ئەزمونی تەنیاییو بی رەگو ریشەیی خەلكی نەك بی بەش دەكا لە "شوینیك، فەزایەك لەجیهاندا" بەلكو بیبەشیشیان دەكا لەهەستكردن بەشوناسو هەستكردن بەجیهان. ئەوكاتەی ئینسان لەئینسانەكانی دی دادەبریو پردەكان هەرەس دەهینن، پردی نیوان ئینسانەكانو ئینسانەكانو واقیع، ئەوكاتە تاكەكەس هەردوو توانای بیركردنەوەو ئەزمونكردن

لەدەستدەدا. لەحالەتیکی ئاواشدا ئەگەری ئەوە زۆرە کە تاکەکانی کۆمەل رووبکەنە ئایدیۆلۆژیا بۆ بەدەستهینانی شەرحو تەفسیری رابردوو، ئیستاو داهاتوو "لەریگای داتاشینەوە لەیەك موقەدیمەوە، یەك پرنسیپەوە کە ئایدیۆلۆژیا لەسەریەوە هەناسە دەدات. بۆ نمونە: "میژووی جیهان بریتییە لەمیژووی ململانیی چینەکان"، لیرەدا تاکەکەس توانای تەسامحی بۆ ئەفسانەکان گەشەدەکا، هەرئەوەندەی بەئەفسانەیەك رازی بوویت ئیدی دەرگای رازی بوون بۆ ئەفسانەکانی دی دەکریتە سەرپشت، ئەفسانەی چین (طبقة)، رەگەز، نەتەوەو .. هتد.

بەم مانایەیە کەدەشی بلیین تۆتالیتاریانیزم پییەکی وا لەسەربی جیهانی (worldless ness) کە میراتی تەنیاییو گۆشەگیرییە، لەسەر ئەزموونی سەربەجیهان نەبوون بەشیوەیەکی تەواو، ئەزمونیکی زۆر رادیکالو نائومیدکەری ئینسانە. ئیدی ئیمە لەم حالەتەدا ناتوانین بیربکەینەوە لەوەی کە دەیکەین، ئەوکاتەی کەسیاسەت بواری مەدەنیو داواکاری عەدالەت دەکەینە نۆکەری تەکنۆلۆژیاو نەتەوە دەکەینە یەك خیزانی گەورەو دواجاریش هەموو جیهان لەو پرۆسەیەوە دەگلینین.

ئارینت پیی وابوو کە سەرهەلدانی کۆمەلگای جەماوەر (mass society) لەدنیای مۆدیرندا گرنگترین گەشەکردنی میژووییە کە ریگای خۆشکردبیت بۆ دیاردەی توتالیتاریانیزم؛ گەشەکردنیك، کۆمەلگایەك کە بەبی ئەو ئایدیۆلۆژیایە نەیدەتوانی سەر هەلبداو نەرۆلی خۆشی ببینیت لەنیو ئەم دیاردەیەدا، تۆتالیتاریانیزم. بالیرەوە سەرنجیك بدەینە کتیبی ئەسلەکانی تۆتالیتاریانیزم.

ئارینت بەدلنیاییەوە زۆرمان بۆ دەهینی کە جاریکی دی مانا ئەسلییەکانی وشەکانی وەکو ستەمکاری (Tyranny)، ستەمکار (despot)، دیکتاتۆری،و ئۆتۆرەتی (authority) بخەینەوە بەردیدی رەخنەبیانەو ئیمتیحانیان بکەینەوە. وەك کەسیکی شارەزای کلاسیك، ئارینت واسەیری تۆتالیتاریانیزم دەکا وەك شیوەیەکی تەواو نویی حکومەت، شیوەیەکی تەواو جیاواز لەدیکتاتۆریو ستەمکاری. هەرچەندە دوای ئارینت کۆمەلی نووسەر وشەی تۆتالیتاریان (شمولی) بەکارهیناوەو دەهینن بۆ وەسفکردنی هەر سیستەمیکی ستەمکاریو بەتایبەت ولاتە کۆمۆنیستەکان، بەلام ئارینت ئاگادارمان دەکاتەوە کە دەبیت بەهۆشیارییەوە ئەم زاراوەیە بەکار بهینین. لای ئەو ئەم زاراوەیە، ئەم وەسفە تەنیا بەسەر دووسیستەمدا دەچەسپی. ئەو پیی وایە تائیستا ئیمە دوو شیوەی رەسەنی سەیتەرەی تۆتالیتاری دەناسینەوە: دیکتاتۆریەتی سۆشیالیزمی نەتەوەیی لەدوای (١٩٣٨)وە لەئەلمانیاو دیکتاتۆریەتی بۆلشەفیزم لەدوای (١٩٣٠)وە ئەم دوو فۆرمەی سەیتەرەکردن جیاوازن لەشیوەکانی تری دیکتاتۆری یا حوکمی ستەمکاری. سەیتەرەی سەراپاگیری

لەچۆنیەتیدا جیاوازە لەگەل سەیتەرەی ستەمکاری، فەرمانرەوایەتی کردن لەریگای تیرۆرەوە لەجەوهەردا جیاوازە لەحوکمیك بەرمەبنای ترس. ئەوشتە چییە کە تۆتالیتاریانیزم دەکات بەدیاردە؟ دەتوانین پەنجە بخەینە سەر سی خاسیەت: تەنیاییو گۆشەگیرکردنی ئینسانەکان، تیرۆر،و ئایدیۆلۆژیا. لای مۆنتسیکیو دیمان کەترسو تۆقاندن خزمەتی بەرژەوەندی ستەمکاردەکا، بەگۆشەگیرکردنی رادیکالانەی رەعیەتی ئەو سیستەمە، دەرگیرکردنیان لەگەل قەلەقیکی کوشندە کە لەئەنجامی تەنیاییەوە دیتە کایەوە. حوکم کردن لەریگای ترسەوە دەبیتە مایەی کردنی بواری مەدەنی بە یەك بیابانی بەرەهووت، بیابانیك کە تاکەکان تییدا دەستو پەنجە لەگەل خەساوی خۆیانو بی قودرەتی خۆیان نەرم دەکەن. لەگەل ئەوەشدا کردار (action) ئەگەریکە، بۆ نمونە کردار دەشی وەك پەرچەکرداری خۆی بنوینی ئەویش بەخۆ دورخستنەوە لەهەر بوارو کیشەیەك ئەمەش بەش بەحالی خۆی مانەوە مسۆگەر دەکا. بەلام حوکم کردن لەریگای تیرۆرەوە کە خاسیەتی سیستەمی تۆتالیتاریستییە ئەم ئەگەرە دەکوژی. حوکمی تیرۆر تەنیا بەوە رازی نابیت کە ئینسانەکان گۆشەگیربنو توانای هیچ کاریکیان نەبیت، تەنیا بەوە رازی نابیت کە ئینسانەکان لەبواری مەدەنی داببرییو بواری مەدەنیش تیرۆربکا، بەلکو حوکمی تیرۆر هەولدەدا کە بوونی ئینسان بگۆری، تەنیا ئازادی مەدەنی لەناونابات بەلکو خودی ئازادیش لەناو بەریت، ئەمەش لەریگای خاپورکردنی سنوورە یاساییەکانی کەمەدەنی، گشت لەتایبەت، جیادەکاتەوە، بەواتایەکی دی ویرانکردنی ماوەو شوینو فەزایەك کە پیویستە بۆ مرۆڤ بوونو تاك بوونو بگرە بۆ هەر جۆرە کرداریکیش.

لەکاتیکدا هەموو سیستەمە ستەمکارییەکان هیزیان بەکارهینانەوە بۆ گۆشەگیرکردنی رەعیەت تاکو کۆنترۆلکردنیان مسۆگەر بیت، توتالیتاریانیزم ئەوکاتە هاتە جیهانەوە کە لەگەل سەرەولیژبوونەوەی جڤاتەکانو کۆمەلەکانو خیزانەکاندا تەنیایی بووە ئەزمونی رۆژانەی جەماوەری هەمیشە لەگەشەکردنودا. ئیدی ئەزمونی ئەم تەنیاییە لەجیهاندا کە تازەیە، تۆتالیتاریانیزم شانی قورسی لەسەر ئەم تەنیاییە دەدانی، لەسەر ئەزموونی هەست نەکردن بەئینتیما (انتماء) بۆجیهان، هەست نەکردن بەوەی کە سەربەجیهانیت رادیکالترینو ترسناکترین ئەزموونەو زەمینەیەکە کە گەرای هەموو نەخۆشیو پەتایەك، لەوانە ئایدیۆلۆژیا، لەسەریەوە گەشەدەکا. "تەنیاییو گۆشەگیری کاریك دەکا کە ئینسانەکان زوو تەسلیمی ئایدیۆلۆژیاو تیرۆرببن" [١٣] ئارینت لەوباوەرەدابوو کە لەتۆتالیتاریانیزمدا ئەو رژیمیکی کەشفکردوە کە پرنسیپەکەی بریتییە لەتیرۆر. ئەو ئینکاری ئەوە ناکا کە رژیمەکانی

دیکەش، جۆری حکومەتەکانی دیکەش، تیرۆریان بەکارهیناوە لەرابردوودا، بەلاّم هیچ کامیان، ئەمەش خالەکەی ئارینت، تیرۆریان نەکردۆتە پرنسیپی ریکخستن. تۆتالیتاریانیزم تەواو تازەیە چونکی تیرۆر جەوهەری ئەو حکومەتە پیك دەهینی. لەو کاتەدا کە ستەمکارییەکانی دی وەحشیانە توندوتیژیان بەکارهیناوە دژ بەنەیارەکانی خۆیان، تۆتالیتاریانیزم یا حکومەتی تۆتالیتاری تیرۆر بەکاردەهینی بگرەو بەتایبەتیش دوای ئەوەی کە نارەزایی سیاسی بەتەواوی سەر بەنیست دەکری. تیرۆرو کامپەکانی مەرگ دوو خاسیەتی حکومەتی تۆتالیتارین، گەر بی یاسایی جەوهەری ستەمکاری پیکبهینی، ئەوا تیرۆر جەوهەری تۆتالیتاریانیزم پیك دەهینی، گەر ستەمکارییەکان هەولیاندابی کە سنوریك بۆ ئازادی ئینسان دابنین، تۆتالیتاریانیزم لەریگای تیرۆرو ئایدیۆلۆژیاوە، نیشانە لە "هەلوەشاندنەوەی ئازادی دەگریتەوە، بگرە نیشانە لەعەفەویەتی ئینسان دەگریتەوە بەنیازی لەناوبردنی".

تۆتالیتاریانیزم، یا رژیمە تۆتالیتارییەکان تیرۆر بەکار دەهینن بۆ تەنفیزکردنی ئەو شتەی کە ئایدیۆلۆژیەکانیان بەحوکم (Judgment)ی سروشتو میژوو لەقەلەمی دەدەن. تیرۆر وەك ئامرازیکی بی وینە بەکاردەهینریت بۆ خیراکردنی یاسا پرسیارلینەکراوەکانی جولەی سروشتو میژوو. چینەکانی سەرپیخەفی مەرگو "رەگەزە نزمو حەقیرەکان" ئەو تاکەکەسانەی کە گونجاونینو ناگونجی بژین، لەدیدی تۆتالیتاریانیزمەوە هەر هەموو چارەنووسیان ئەوەیە کە ببنە سووتەمەنی میژوو. کەواتە ئامانجی تیرۆر بریتییە لەجیبەجیکردنی حوکمی مەرگ کە سروشتو میژوو دەریانکردوە بۆ ئەوکەسو چینو رەگەزانە، جی بەجیکردنیکی زۆر خیرا بەلاّم ریکخراو، ئەمەش بۆ ئەوەی هەموو کۆسپو تەگەرەکان لەبەردەم چارەنووسی سروشتو میژوو زولا بچن، ئەو چارەنوسەی میژوو کە کۆمۆنیزم لە نەهیشتنی چینەکاندا دەبینیتەوە، ئەو چارەنووسەی سرووشت کە نازییەکان لەپاککردنەوەی زەوی لەرەگەزە پیسەکانو سەرکەوتنی ئەبەدی ئارییەکاندا دەیبینیەوە. بەرای ئارینت بەپلەیەك تیرۆر جەوهەری سیستەمی تۆتالیتارییەکە رەنگە هەندیك کەس بگەیەنیتە ئەو باوەرەی کە تیرۆر هۆکاریکە بۆ گەیشتن بەئامانجیك، بەلاّم راستییەکەی ئەوەیە کە ئەم سەیرکردنە بەهەلەدا چوونە. تیرۆر لەسیستەمی تۆتالیتاریدا وەکو سیستەمی کۆمۆنیزمو نازیزم، هۆکار نەبوو بۆ ئامانجیك، بەلکو راستییەکەی ئەوەیە کە یا ئەوەتا هاوکیشەی هۆکارو ئامانج لەم سیستەمەدا کار ناکا "تیرۆر وا دەردەکەوی کە بی ئامانجە"[١٤]، یاخود تیرۆر خۆی دەبیتە ئامانج، تیرۆر لەپیناو تیرۆردا. تیرۆر دەبیتە ئەو ئامانجەی کە ملیۆنەها دەبنە قوربانی

لەپیناویدا، بگرە رژیمیشو حیزبو ئنجا لەدواجاریشدا نەتەوە خۆی هەرهەموو دەبنە قوربانی ئەو ئامانجە لەپرۆسەیەکی ویرانکردنی بی کۆتاییدا.

لەریگای تیرۆرەوە واقیع ملکەچی پیدەکری بۆ بەلگە نەویستیکی لۆژیکی یەك ئایدیا (وەك میژووی مرۆڤایەتی بریتییە لەمیژووی صراعی طبقی، یاخود پرۆسەی سروشتی وەك گەشەکردنو کامل بوونی جنسی بەشەری). کەواتە تۆتالیتاریانیزم ئەو شیوەیەیە لەحکومەت کە تییدا مانیفیستی تیرۆر تیایدا قسە لەئامراز یا هۆکار ناکا بەلکو تیرۆر خۆی ئامانجەکەیە، ئارینت لەو باوەرەدایە کە ترس دەبیتە سەرەکیترین پالنەرو مۆتیڤ لەم رژیمە ستەمکارییەدا کە پیی دەوتریت تۆتالیتاریانیزم.

هیچ کەس بگرە جەللادەکانیش ئازادنین لەدەستی
ترس، گومانی ئالو گۆر لەنیوان هاوریکاندا
سەیرکردنی دراوسی وەکو جاسوس، ترس لەوەی کە
ئەندامیکی خیزان بوویتە جاسوس کە ئەوەش
دەبیتەمایەی قوروقەپ کردن بگرە لەناو مالیشدا، ئەمە
ئەو ئاوو هەوایەیە کەتۆتالیتاریانیزم دروستی دەکا
لیرەوە ئەم بەئەتۆمی کردنە (ئەتۆمایزەیشن)
رادەگیریو چردەبیتەوە لەریگای هەمیشەو لەهەموو
شوینی ئامادەبوونی جاسوس. جاسوسی کە
لەرووی حەرفییەوە ئامادەیی هەمیشەیی هەیە
لەبەرئەوەی ئیدی ئەو جاسوسیکی رەسمی نییە
کە بۆ پۆلیس بەپارە کار بکا بەلکو ئەو
لەرووی بوون بەهیزەوە، ئەو هەرکەسیکە کەئیمە
رۆژانە لەتەکیدا مامەلە دەکەین.[١٥]

بەلاّم هەقمانە بلیین کە ئەم حالەتە حالەتیکی تازە نییە لەمیژوودا بەتایبەت بە لەبەرچاوگرتنی ئەزموونی ستەمکاری لەسەدەکانی پیشودا. بەپیی تەفسیرەکەی ئارینت ئەوەی تازەیەو جودایە لەو وینەیەی سەرەوەداو لەسیستەمی تۆتالیتارییەکاندا بریتییە لەبەکارهینانی دەستەلاّتی پۆلیسو تیرۆر لەکاتیکدا کە ئەو تیرۆرە ئیدی پیویست نییەو زیادە. بەواتایەکی دی لەکاتیکدا دانیشتووان گوی رایەلنو ملکەچ کەچی بەکارهینانی تیرۆر هەر بەردەوامە. تیرۆری تۆتالیتاری تازەیە لەبەرئەوەی رژیم بەتەنیا دژ بەنەیارانی بەکاری ناهینی، بەلکو ئەوکاتەش بەردەوام

دەبیت لەبەکارهینانی تیرۆر کە نەیارانو دژایەتی بەتەواوی لەبەین چوون، ئەو دەلیت:

جیاوازی بنەڕەتی لەنێوان دیکتاتۆریەتی مۆدێرن و
هەموو ستەمکارییەکانی رابردوو لەوەدایە کە تیرۆر ئیدی
وەکو هۆکارێك بەکار ناهێنرێت بۆ سەربەنیست کردن یا
شەڕکردن لەگەڵ نەیاران، بەڵکو وەك ئامڕازێك بۆ حوکم
کردنی جەماوەری خەڵك کە بەتەواوی ملکەچن و گوێ
رایەڵ.. قوربانییەکانی ئەم تیرۆرە تەنانەت
جەللادەکانیشی بێ گوناهن (١٦)

لیکۆلینەوەکەی ئارینت خۆی لەخۆیدا رەخنەیەکە لەچەند نوسەریك لەوانە ماکس ڤیبەر. ماکس ڤیبەر لەو باوەرەدابوو کە رژیمە ستەمکارو توندوتیژەکان لەسەرخۆ موعتەدیل دەبن دوای رووبەروبونەوەی رۆژانەیان لەگەل کیشەی ئیدارەکردنو بەرهەمهینانی ئابوری. بەلاّم ئارینت بەپیچەوانەوە لەو باوەرەدابوو کە وەحشیەتی تیرۆری تۆتالیتاری لەوەدایە کە زیاد دەبیت لەگەل هەر سەرکەوتنیکدا بەسەرنەیارەکانیدا، دوای تەفروتوناکردنی نەیارەکانیش هەر لەزیادبوونە. ئەمەش وایە چونکە رژیمی تۆتالیتاری تیرۆر بەکار ناهینی تەنیا بۆ بەدەست هینانی ئامانجیکی سیاسی بەلکو بەکاری دەهینی بۆ بەدەستهینانی ئامانجیکی ئایدیۆلۆژیو بۆسەلماندنی راستی بوونی ئایدیۆلۆژی.

لەموقابیل هەموو ستەمکارییەکانی پیشوودا، لەبەرچاوگرتنی سیاسی نا، سەربازی نا بەلکو لەبەرچاوگرتنی ئایدیۆلۆژییە کە دوژمن دیاری دەکا لەژیر سایەی ئەم سیستەمە تۆلیتاریەدا. بەپیچەوانەی توندوتیژی ستەمکارییەکانی پیشوو، تیرۆری ئایدیۆلۆژی تۆتالیتاریانیزم ئامانجیکی نییە، چونکی هەمیشە پیویستە دوژمنی تازە بخولقینریت تاکو مەحف بکرینەوە، و دوژمنی تازە پیویستە تاکو ئەم بزوتنەوە تۆتالیتارییە بتوانی وەك بزوتنەوە پایەدار بمینیتەوە.

تۆتالیتاریانیزم لەمیژوودا بی پیشینەیەو لەهەمان کاتیشدا بی گومان دیاردەیەکە مۆدیرنو مندالی مۆدیرنتییە. مۆدیرن بەو مانا قوولەی کە تەعبیر لەخالیکی جەوهەری رۆحی مۆدیرن دەکا، ئەویش ئەو باوەرهینانە دیوانەییەیە بەبی سنوری سروشتی دەستەلاّتی ئینسان. لای ئارینت، سەردەمی مۆدیرن سەردەمی بیسنوری تەئکید کردنی زاتییە کە لەوبوغزەوە سەرچاوەی گرتوە کە هەلومەرجی ئینسان دەکاتە نیشانەی خۆی، بوغز لە هەرسنوریك کە بوونی ئینسان دیاریدەکا.

ئامادەنەبوون بەقبولکردنی هەرشتی کە خۆی دروستی نەکردبیت، ئینسانی مۆدیرن واقیع دەگۆری لەریگای زانستی مۆدیرنو تەکنۆلۆژیاوە، واقیع جاریکی دی دروست دەکاتەوە. ئەو شتەی ئارینت پیی دەلی "سەرکەوتنی مۆدیرنانەی ئاژەلی دروستکەر (homofaber)" لە "هەلومەرجی ئینسان"دا ئەم سەرکەوتنە دەبیتە مایەی لەدایك بوونی ئەو عەقیدە مۆدیرنە کە دەلی "هەمووشت رەوایە، هەمووشت دەشی"، ئەو عەقیدەیەی کە دەلی سنوریك نییە بۆ توانای مرۆڤایەتی بۆ تەسخیرکردنو بەکارهینانی پرۆسەی سروشتی، ئیدی لیرەوە سنوریك نییە بۆ دارشتنەوەی واقیع سەرلەوی. هەر ئەم عەقیدەیەی "هەمووشت رەوایە"ی ئینسانی مۆدیرن کە تەعبیری خۆی لە نیو پرۆژەی تۆتالیتاری "دروستکردنی مرۆڤایەتی"دا دەبینیتەوە. هەرئەم شیکردنەوەیەیە ترسەکەی ئەفلاتونمان دەهینیتەوە یاد، ترسی ئەوەی کە گەر بیتو ئەو عەدەمیەتەی کە لەنیو موجادەلەو فیکری سۆفستائییەکاندا خۆی مەلاّس دابوو، جلەوی بۆ خۆش بکریت لەجیهاندا، ئەوا هەمووشت دەروا، هەموو شت رەوا دەبیت، گۆلاك، کەمپەکانی مەرگ، کیلگەکانی مەرگ، هۆلەکۆست، ئەنفالو.. هتد، ئنجا بەئاژەل بوونەوەی مرۆڤیش. هەر ئەو عەدەمیەتەیە کە کاریك دەکا کە نازییەکانو کۆمەنیستەکان لابرا تۆری، تاقیگای تیرۆر دروست بکەن تاکو ببینن ئینسانەکان چی لەتوانایاندا هەیە بیکەن، تا نیشانی بدەن کە بەلی هەمووشت دەشیو شیاوە. ئەوەی کەنازییەکانو کۆمەنیستەکانی پیکەوە گریدەدا ئەو بۆچوونە عەدەمییە بوو کە دەلی بەلی ئینسان کائینیکی لەرادەبەدەر بەتوانایە، ئەو قەناعەتە بوو کە هەمووشت شیاوە، بگرە دارشتنەوەی سەر لەنویی دنیاش شیاوە. پرچەك بوو بەزانستو تەکنۆلۆژیاو رینومایی کراو لەلایەن فەنتازیا کیوییەکانەوە، چ نازییەکانو چ کۆمەنیستەکان سەرگەرمی کەشفکردنی ئەو شتانەبوون کە دەشین. ئەوان هەموو توخمەکانی کە لەمیژوودا بەکارهاتبوون، بەکاریان هینان، لەناوبردنی دانیشتوان، خاپورکردنی شار، گواستنەوەی نەتەوەیەك بەکاملی لەشوینیکەوە بۆ شوینیکی دی (نمونە: چیچنیەکان، کوردەکان، قەوقازییەکان)، کامپەکانی مەرگ، ترس، سەیتەرەکردن، کوشتن، دادگاییی کردنی چەند دەقیقەیی، هەر هەموو ئەو توخمانەیان بەکارهیناو گەشەپیداو داهینانی نوییان خستە سەر ئەو توخمانە، هەر هەموو لەسەر ئەو پرنسیپە عەدەمییەوە کە دەلی: "هەمووشت رەوایە، هەمووشت شیاوە" ئەوپرنسیپەی بۆ یەکەمین جار سۆفستائییەکانی یۆنان بە چاکی تەعبیریان لیکردو لەورۆژەوە مۆتەکەیەکە بەسەر رۆحی مرۆڤایەتییەوە، نازییەکانو کۆمەنیستەکان نەوەی کالیکلیسن نەك ئەفلاّتۆن وەك ئەوەی کە پۆپەر لەرقە ئەبەدییەکەیەوە

لەفەلسەفە دەیویست پێمان بڵێ (١٨). کامپەکانو گۆلاگ ئەو تاقیکردنەوانە بوون بۆ بینینو زانینی ئەوەی کە تاچەندە دەتوانین سروشتی ئینسان بگۆڕین. ئەوانە موختەبەرەکانی مۆدێرنتی بوون کە تیایاندا گۆڕان لەسروشتی ئینساندا تاقیدەکرانەوە. رژێمە تۆتالیتارییەکان ئەوەیان نیشاندابن کەچی رودەدا ئەو کاتەی ئینسانەکان تەسلیمی ئەو وەسوەسەیە دەبن، وەسوەسەی "کڕینی دەستەڵاتێکی بێسنور لەسەر حیسابی تەسلیم بوون بەهێزە نائینسانییەکانو کۆمەك کردن بەپێویستی تەسلیم بوون بەیاسایەکی رەگەز پەرستی" یاسای سروشتی، یاخود تەسلیم بوون بەیاسا مێژوویەکانی جوڵە کە نەك بەتەنیا پێشبینی لەناوچوونی کاپیتاڵیزم دەکەن بەڵکو لەناوچوونی دوژمنەکانی پرۆلیتاریاش، ئەو رژێمانە ئەوەیان نیشاندابن کە تەسلیم بوون بەوەسوەسەی سۆفستائی، ئەو وەسوەسە ستەمکارییەی کە دەڵێ "ئینسان مقیاسی هەموو شتێکە"، بەرئەنجامی ئەو وەسوەسە عەدەمییە کەمپەکانی مەرگو گۆلاكو ئەنفالە.

بۆئەوەی کە سەیتەرەی تەواو بێتە واقیع، سێ هەنگاو لەناو پرۆسەیەکدا پێویستن: هەڵوەشاندنەوەی دەستگای قەزائی لەرێگای ئینکارکردنی مافەکانو هاونیشتمانێتییەوە، بەدواییدا خاپورکردنی حسی ئەخلاقیو کەسایەتی ئەخلاقی لەرێگای دروستکردنی هەلو مەرجێکەوە کە ئیدی تێیدا ویژدان ناتوانێ وەزیفەی خۆی ببینێ، ئنجا وێرانکردنی تاکایەتی هەر تاکە کەسە، بەپلەیەك کە تاکە کەس دەبێتە بوونەوەرێك کەهەموو شتێکە جگە لەخۆی. ئەمەشە خاسیەتی دەستەڵاتی تۆتالیتاریانیزم، کە دەستەڵاتێکە لەجیاتی چاوبڕین لە "حوکمێکی ستەمکارانە بەسەر ئینسانەکانەوە، وەك ئارێنت دەڵێ: چاو لەسیستەمێك دەبڕێ کەتیایدا ئینسانەکان دەبنە سپڵی لاورگ"(١٩). بەهۆی تیرۆرەوە ئینسانەکان دەبنە ماتەریاڵی خام، کە ناتوانن بەرگرییەك نیشان بدەن دژ بەیاساکانی جوڵەی سروشتو مێژوو، ناتوانن رێبگرن لەهەڵگرانی ئەو ئایدیۆلۆژیا تووڕەو عەسەبیانە کە سەرقاڵی پرۆسەی داڕشتنەوەی ئینسانەکان، پرۆسەی لەتاکایەتی خستنی تاکەکانو لەئینسانییەت خستنی ئینسانەکانە.

گوتمان لەپاڵ تیرۆردا ئایدۆلۆژیا خاڵێکی تری ناسینەوەی خاسیەتێکی تری تۆتالیتاریانیزمە، ئەو ئایدیۆلۆژیایانەی کە ئیدیعا دەکەن هەموو نهێنییەکانی پرۆسەی مێژوویی دەزانن، نهێنییەکانی رابردوو، ئاڵۆزییەکانی ئێستا، نادڵنیاییەکانی داهاتوو، ئەمەش لەبەرئەو لۆژیکەی کە لەنێو ئایدیاکانیاندا هەیە.

لەکاتێکدا کەستەمکارییەکان هەیمەنەی خۆیان بەسەر تاکە کەسەکاندا دەسەپێنن بەڵام دەست بۆ بیرکردنەوەی تایبەتی نابەن، بەڵام ئایدیۆلۆژیا بەهاوکاری تیرۆر

ژیانی تایبەتی کەسەکان داگیر دەکا، هەستی هاویەش خاپووردەکا،و تەسخیری بیرکردنەوەیان دەکا، کەسەکان ئیدی نەك ناتوانن بیربکەنەوە بەڵکو دەبنە توتی بۆ دووبارە کردنەوەی گریمانکارییەکانی ئایدیۆلۆژیا. بەڕای ئارێنت پرکردنەوەی ئایدیۆلۆژیانە هەموو پەیوەندییەکان بەواقیعەوە خاپوور دەکا، ئیدی ئینسانەکان هەم توانای بیرکردنەوە لەدەدەست دەدەنو هەم توانای ئەزموون کردن. پێش ئەوەی درێژە بەم باسەبدەینو باسی رۆڵی ئایدیۆلۆژیا لەنێو ئەم سیستەمە نوێیە دابکەینو بزانین ئارێنت چۆن لەرۆڵی ئایدیۆلۆژیا دەڕوانێ، بەپێویستی دەزانم کورتەیەك لەسەر چەمکی ئایدیۆلۆژیاو تێگەیشتنەکانی پێش ئارێنت بۆ ئایدیۆلۆژیا بدوێم.

ئایدیۆلۆژیاو کێشەی سنورەکان:

یەکێك لەرێگرە سەرەکییەکانی گەشەکردنی تێگەیشتنێکی دروست لەچەمکی ئایدیۆلۆژیا بەباوەڕی من بریتییە لەشکستی ئەوانەی کە ئەم چەمکە بەکاردەهێنن، بەکارهێنانێکی یا هەمەڕەکی یا ئاڵۆز، شکستی ئەوانەی کە نەیانتوانیوە ئەم چەمکە جیابکەنەوە لەدیاردە کلتورییەکانی دی. لەزۆر چەمکاندن (conceptualization)دا ئایدیۆلۆژیا هێندە سەراپاگیرییەکە شێوە ڕەمزییەکانی دی هەر هەموو لەخۆ دەگرێ ئەو کاتەش کەئایدیۆلۆژیا سەراپا گیر بوو دەستەڵاتی جودا خوازی لەدەست دەدا، دەسەڵاتی جیاکردنەوەی لەدیاردەو لەچەمکەکانی دی، ئیدی بەم شێوەیە شکست دەهێنێ لەوەی کە پەیوەندی ئیمپریکی (emprical relevance) بەدەست بهێنێ بەمانایەکی دی چونکی هەموو شت دەگرێتەوەو هیچیش ناگرێتەوە، دەبێتە چەمکێکی بێفەڕو بێ سود. لێرەدا خستنەڕوویەکی چەند نمونەیەك لە ئەدەبیاتی فیکریدا لەسەر ئایدیۆلۆژیا ڕەنگە مەبەستەکەی من روون بکاتەوە دەربارەی کێشەی سنورەکان، بەمانای سنوری ئەم چەمکە لەگەڵ چەمکەکانی دی. ڕەنگە زیادەڕۆیی نەبێت گەر بڵێین کارل مارکس گەورەترین کاریگەری بەردەوامی لەسەر چەمکی ئایدیۆلۆژیا هەبووە لەسەدەی بیستەمدا. لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەو یەکەم کەس نەبووە کە لەئایدیۆلۆژیای کۆڵیبێتەوە، وە ئەویش نەبووە کە ئەو زاراوەیەی داهێنابێت. فرانسیس باکۆن (١٥٦١ ـ ١٦٢٦) دەشێ بگوترێت کە یەکەم کەس بێت کە بۆ یەکەمینجار لەئایدیۆلۆژیا کۆڵیبێتەوە لە لێتوێژینەوەیەکدا بۆ بتەکان (idols) ئەو بتانەی کە ڕێگرن لەبەردەم مەشقکردنی میتۆدی زانستیدا، لەوبتانەی (مەبەست لەبت هەڵەو حوکمی پێش وەختو لایەنگیرییە.. هتد). بتی قەبیلە، بتی ئەشکەوت، بتی بازاڕ، بتی شانۆ.. هتد.

بەڵام وەك زاراوەیەكی جیاوازو ئاشكرا ئایدیۆلۆژیا بەرهەمی چەند تیۆریسینێكی فەڕەنسی دوای رۆشنگەرییەكە پێیان دەگوترا ئایدیۆلۆگەكان (ideologues) ئەوانەی كە تیۆریەكیان گەشە پێدا لەمەڕ ئایدیاكانەوە لەسەرمەبنای چەند پرنسیپێكی حسی فەلسەفییەوە. دوای شۆڕشی ١٧٨٩ ئەوكاتەی كە هێشتا فەرەنسا هەر كۆمارێكی دیموكراتی بوو، ئایدیۆلۆگەكان كە زۆربەیان ئەندامی ئینیستیوتی نیشتمانی بوون، لەهەولّی ئەوەدا بوون كە عەقیدەیەك (doctrine) گەشە پێبدەن كە شوێنی گریمانكارییە فەلسەفیو سیۆلۆجییەكانی پێشوو بگرێتەوە ئەو گریمانكاریو تەسەوراتانەی كە رژێمی كۆن لەسەرییەوە دامەزرابوون میتۆدیك كە ئایدیۆلۆگەكان گەشەیان پێدا كە تا بەم كارە هەڵبستێ بریتی بوو لە "زانستی ئایدیاكان" (science of ideas) كە ناویان نا "ئایدیۆلۆژی"و لەرێگەی ئەم زانستەوە هەولّیاندا كە زەمینەیەك بۆ عەقلّ بڕەخسێنن لەرێگای كورتكردنەوەی هەموو ئایدیاكان بۆ ریشەكانیان لەئیحساسدا.

ئایدیۆلۆگەكان واسەیری ئایدیۆلۆژییان دەكرد وەك زانستی ئایدیا، لێرەدا ئایدیۆلۆژیا ئاماژەدە كردن نەبوو بۆ چلۆنایەتی یان جۆری هەرفیكرەیەك، بەڵكو ئاماژەكردن بوو بەتەكنیك، تەكنیكێ بۆ كەشفكردنی حەقیقەتو لەناوبردن یا توانەوەی وەهمەكان. بەڵام ماركس مانای ئایدیۆلۆژیای گۆڕیو ئیدی ئایدیۆلۆژیامانا مۆدێرنەكەی ئەمڕۆی لەخۆگرت. دیارە تێگەیشتنی ماركس بۆ ئایدیۆلۆژیا لەژێر كاریگەری گەشەكردنی ئایدیالیزمی ئەڵمانیادابوو، لەوانە فەلسەفەی هیگڵو فیورباخ. لای ماركس ئایدیۆلۆژیا لەجیاتی ئەوەی كە میتۆدێ بێت بۆ كەشفكردنی حەقیقەت، تیۆری ماركس بۆ ئایدیۆلۆژیا باس لەچلۆنایەتی بیردەكا، بەتایبەتی بیری كۆمەڵایەتی، بەواتایەكی دی ئەوبیرە كە وەهمییەو شێواو. بەكارهێنانی چەمكی ئایدیۆلۆژیا بەم شێوەیە، ماركس بۆ یەكەمینجار دەستو پەنجەی لەگەڵ گیروگرفتی سنوردار بووندا نەرمكرد. گەر ئایدیۆلۆژیا ئاماژە بۆ تایپێك یا چلۆنایەتی فیكرەیەك بكا، كەواتە سنورەكانی (boundaries) ئایدیۆلۆژیا كامانەنو پەیوەندییەكانی ئایدیۆلۆژیا بەدیاردە پەیوەندی دارەكانەوە كامانەن؟ دیارە تیۆری ماركس بۆ ئایدیۆلۆژیا بەشێوەیەكی قانع كەر روبەڕوی ئەم كێشەیە نابێتەوە، چونكە خودی ماركس دووبارە ئەم چەمكە زۆر بەشێوەیەكی گشتی بەكاردەهێنێ بەشێوەیەك كەوا دەردەكەوێ هەموو دیاردە كلتورییەكان لەخۆ بگرێ، بەوشێوەیەی ئەو ئایدیۆلۆژیا دەبینێ ئایدیۆلۆژیا هەموو هەڵەو وێنا زهنییەكان لەخۆ دەگرێ كە سەرجەم شكستی تاكەكان پێك دەهێنن لەتێگەیشتنیان لەپەیوەندییە ئیغترابییەكانی دەوروبەریانو ئنجا تێنەگەیشتنیان لەو پەیوەندیانە بەگەشەكردنی گشتی مێژوەوە[٢٠] هەروەها

لەتیۆری ماركسدا ئەوە ئاشكرانییە كە تاچ پلەیەك ئەم بەهەڵە لێ تێگەیشتنانە یەكسانن لەگەڵ خودی هۆشیاری. دیارە ماركس جەغدی دەكردە سەر ئەوخاڵەی كە لەكاپیتالیزمی پیشەسازیو كۆمەڵگای بۆرژوازیدا سەرجەم "سەرخانی كلتووری" ئایدیۆلۆژییە بەڕای ئەو ئەوسەرخانە كلتورییەش، سیاسیو ئاینیو جوانناسیو فەلسەفەی هەر هەموو پێكەوە دەگرێتەوە. بەڕای ماركس تەنیا تیۆری كۆمەڵایەتی ماركسیستی لەسەر تێگەیشتنێكی دروستی مێژووەوە بیناكراوە،و ئەو تیۆرییەیە بەدوورە لەشێواندنی ئایدیۆلۆژی ئەمەش خودی ئیشكالیەتەكەیە لەماركسیزمدا هەروەها گیروگرفتی سنورەكان لەداڕشتنی چەمكی ئایدیۆلۆژیدا لەبەرهەمی كارڵ مانهایم (karl Mannheim)دا دووبارەدەبێتەوە، لەوێدا مانای زاڵی ئایدیۆلۆژیا ئەمەیە: "ئایدیۆلۆژیا بریتییە لەسەرجەم بۆچوونی گروپێكی كۆمەڵایەتی"[٢١].

ئایدیۆلۆژیا بەڕای مانهیم سەرجەم جیهانبینی گروپە كە لەروی سۆسیۆلۆژییەوە لەلایەن بۆچوونی سیاسی ئەو گروپەوە دیاری كراوە، هەلو مەرجی بۆدانراوە، ئنجا لەڕوی زەمەنیشەوە پرۆسەی مێژووی كاریگەری خۆی لەسەر ئەو جیهان بینیە داناوەو دادەنێ. مانهیم ئایدیۆلۆژیا بەگەردونی دەكا (universalize)و خودی ماركسیزمیش بەئایدیۆلۆژیا لەقەڵەم دەدا. ئایدیۆلۆژیاكان بەڕای ئەو دووجۆرن: لەلایەكەوە ئەو ئایدیۆلۆژیانەی خوو رەوشتو رێساكانی رابردوو دەمج دەكەن لەگەڵ ئەمڕۆداو هەولّ دەدەن كە بارودۆخی ئێستا (status quo) بپارێزنو بەمانە دەگوترێت "ئایدیۆلۆژیاكان". لەلایەكی دیكەوە بیر دەشێ پێی بگوترێت یۆتۆپیایی (utopian) گەر بێتو پشت بەتوخمە ترانسێندێنتەكان ببەستێ، ئەو توخمانە وەك ئەو دەڵێ "گەر بێتو بەسلوك بگەن، هەوڵدەدەن بەشێوەیەكی جوزئی یا كولی، رێكخستنی شتەكان هەلّ وەشێنن".

ئەدەبیاتی بەناو قوتابخانەی"كۆتایی ئایدیۆلۆژیا" كە لەپەنجاكانو شەستەكانی سەدەی رابردوودا گەشەی كرد بەهەمان شێوە گیروگرفتی نێوان ئایدیۆلۆژیاو دیاردەكانی دی لەبەرچاو نەگرت، بۆ نمونە كتێبەكەی "كۆتایی ئایدیۆلۆژیا ـ the end of ideology"ی دانیالّ بێلّ، سالّی ١٩٦٥ . یەك رەخنەگر لەوباوەڕەدایە كە ئەندامانی ئەم بزوتنەوەیە لەسەر ئەوە هاوڕان كە ئایدیۆلۆژیا وەك "یۆتۆپیای موتڵەق" سەیربكەن.[٢٢]

دەتوانین دەیەها نمونەی تر بهێنینەوە بۆ نیشاندانی ئەوكێشەیەی كە من پێی دەڵێم كێشەی سنورەكان لەوێناكردنو بەچەمككردنی ئایدیۆلۆژیادا، ئەو كێشەیە لەو شكستەوە سەردەر دەهێنێ كەبریتییە لەشكستی رانەگرتنی جیاوازییەكانی نێوان

ئایدیۆلۆژیاو دیارده کۆمەڵایەتییەکانی دی، بەڵام تائێره ئەم کورتەیە بەسەو با بگەڕێینەوه سەردیدی ئارێنت لەمەڕ ڕۆڵی ئایدیۆلۆژیا لەسیستەمی تۆتالیتاریدا.

بەڕای ئارێنت کلیلی تێگەیشتنی ئەوەی چۆن نازیزمو بۆلشەفیزم لەشێوەی یەک جۆر حوکم کردندا بەیەک گەیشتنەوه بریتییە لەوەی بڕوانینە نەک ناوەڕۆکی ئایدیۆلۆژیاکانیان بەڵکو بڕوانینە فۆڕمی ئەو ئایدیۆلۆژیایانە. کەواتە ئێمە لەجیاتی ئەوەی بزانین ئایدیۆلۆژیای نازیزم یا کۆمۆنیزم دەڵێ چی، پێویستە لەسلوکی دەربڕینی موجادەلەکانیان (arguments) بڕوانین. ئایدیۆلۆژیا بەڕای ئارێنت بریتییە لەزنجیرەیەک ئایدیا کە بەنیازە تەفسیرێکی شمولی گەشەکردنی مێژوویی‌و کۆمەڵایەتی بدا بەدەستەوه. ئایدیۆلۆژیاکان بەو شێوەیە کاردەکەن، بەجیاکردنەوەی گوایە یا بەناو چەند حەقیقەتێك دەربارەی ژیانی ئینسان، دەربارەی سروشت، یا کۆمەڵگاو بەرزکردنەوەیان بۆ ئەو ئاستەی کە ئیدی تەحدیدی حەقیقەتەکانی دی بکەن، ئەوه دیاری بکەن کە ئێمە لەکوێوه هاتوین‌و بەرەو کوێ دەڕۆین. وەک ئارێنت دەڵێ:

ئایدیۆلۆژیا لەڕوی حەرفیەوه ئەو شتەیە کە ناوەکەی
دەیڵێت یا دیاری دەکا: بریتییە لە لۆژیکی ئایدیایەک.
بابەتەکەی بریتییە لەمێژوو، کە ئایدیاکە بەسەریدا
دەچەسپیێ، بەرئەنجامی ئەم چەسپاندنەش بریتی نییە
لەجەستەیەک یا زنجیرەیەک گوزاره (statements)
دەربارەی شتێك، بەڵکو دەربارەی پرۆسەیەکی
بەردەوامە کە هەمیشە لەگۆڕاندایە.(٢٣)

بۆ نمونه بۆلشەفیزم کە لەمارکسیزمەوه سەرچاوه دەگری ئیدعای دەکرد کە مێژووی مرۆڤایەتی دەشی وابناسریتەوه کە مێژووی ململانیی چینەکانە، یاخود نازیزم کە پیی وابوو کە کیشمەکیشی نیوان رەگەزەکان مۆتۆری مێژووه. جیاکردنەوەی رەهەندیکی بوونی ئینسان‌و کردنی بەو کلیلەی کە ئەوه دیاری دەکا چۆن هەموو شتیکی دی گەشە دەکا. هەموو ئایدیۆلۆژیاکان لەم پرۆسەی بەجەوهەری کردنەدا بەشدارن. زیاتر لەمە ئایدیۆلۆژیا بریتییە لەسیستەمیکی داخراوی بیر، ئایدیۆلۆژیاکان بەچەند بەناو حەقیقەتی لەمەر هەرشتیکەوه، بلی سروشتی ئینسان، بۆ نمونە، دەست پیدەکەن‌و ئنجا شەرحی هەموو رەهەندو حەقیقەتەکانی دیی دەکەن، لەریگای ئاماژده بۆکردنەوه بۆ پرنسیپ یا حەقیقەتی کەشفکراو لەسەر ئەم گریمان کارییەوه کار دەکا: کە مەعریفەی حەقیقەتی ئەلف

خۆی دەبیتە مایەی حەقیقەتی بی،و دال، زانینی ئەلف ئەو مەعریفەیە بەکەس دەدا کە مەعریفەیە دەربارەی هەموو حەقیقەتەکانی دی، چونکی هەموو حەقیقەتەکانی دی لەحەقیقەتی یەکەمەوه کە کەشفکراوەو زانراون هاتوون. بۆ نمونە کاتیك کە کۆمۆنیزم دەیگوت ململانیی چینەکان حەقیقەتە (fact) ئەمە دەبووه پرنسیپ، ئەوکاتەش کە وەك حەقیقەت چەسپینرا ئیدی بۆزانینی ئەو دوای واقیع، و هەموو شتەکانی دی تۆ تەنیا ئەوەت لەسەره کە بگەرییتەوه بۆ سەر ئەو حەقیقەتە. گەر بمانەویت بزانین بۆ فلانەکەس بەو شیوەیە رەفتاری کرد نەك بەشیوەیەکی دی، ئەوه تەنیا ئەوەمان لەسەره کە بگەرییینەوه بۆ ئەوفاکتە واتە ململانیی چینایەتی‌و شوینی ئەوکەسە لەو ململانییەدا. ئیدی لیرەوه نەك ئەو بەلکو هەموو دیاردەیەکی دی تەفسیر دەکری، هەموو کایە مەعریفییەکان لەم ریگایەوه لییان دەرواندری.

لێرەدا هەبوونی ئایدیۆلۆژیا کارێك دەکا کەسەرفەنەزەر بکەین لەعەقلّو عەقلانییەت،و بگره سەرفەنەزەر بکەین لەبوونی‌فیکریش، فیکر لەم گەمەیەدا دەبێتە شتێکی زیادو ناپێویست. مادامێك هەموو فاکتەکان لەرێگای چەسپاندی فاکتە ئەسڵییەکەوه دەشێت بناسرێنەوه، ئەوەی دەمێنێتەوه بریتییە لەئیستیدلال (استدلال ـ deduction). لێرەوه جیهان دەبێتە کۆمەڵێ فاکت‌و لۆژیکی ئەم ئیستدلالەش هەرهەموویمان بۆ دەردەخات. هەموو مێژوو لەلایەن فاکتی ئەلفەوه دیاری دەکرێ، زانینی ئەم فاکتە سیحری مێژووەو هەر لێرەشەوه دەرککردن بەهەموو دیاردەکان‌و بوارەکان‌و رەهەندەکان مەیسەر دەبێت. ئەمەش لەڕاستیدا هیچ نییە جگە لەدەستبەردار بوون لەئازادی‌و توانای بیرکردنەوه. ئەو کەسەی دەبێتە پەیڕەوی کەری هەر ئایدیۆلۆژیایەك دەستبەرداری توانای عەقڵی خۆی‌و ئازادی خۆی دەبێت، بێ ئازادیش تاك کورت دەبێتەوه بۆ پەیڕەوی کەرێك یائەندامێکی (species) جنسی بەشەری، بێ عەقڵیش،و تاك کورت دەبێتەوه بۆ بەئاژەڵ بوون. باوەڕهێنان بەئایدیۆلۆژیا دەستبەردار بوونە لەفەرد بوون. فەرد ئەو بونەوەرەیە کە بۆچوونی هەیە، ئەولەویات‌و ئەفزەڵیەتی شتەکانی خۆی هەیە،لەگەڵ بیرکردنەوه کە نیشانەی خودێتی ئەوه، باوەڕهێنان بەئایدیۆلۆژیا دەستبەرداربوونی ئەم تاکایەتییەیە. باوەڕهێنان بەئایدیۆلۆژیا ملکەچ کردنە بۆ داواکاری یەك بەرگی‌و وەك یەك بوون‌و وەك یەك بیرکردنەوه. هەر بۆیەشە ئارێنت دەنوسێ:

ئایدیۆلۆژیاکان، ئەو بۆچوونە بێزیانانەن،
ناڕەخنەیی‌و هەڕەمەك تا ئەو کاتەی کە بەجدی
وەرناگیرێن، بەڵام ئەو کاتەی ئیدعاکانیان بۆ راستی
بوونی بەموتڵەقیان بەشێوەی حەرفی وەربگیرێ ئەوا

دەبنە سیستەمی لۆژیکی کە تیایاندا هەموو شتەکان
لەخۆدەگرن گەربیت و موقەدیمەی یەکەم قبول کرا.
دیوانەیی سیستەمی لەو جۆرە لە موقەدیمەی یەکەمدا
نییە بەلکو لەسەر جەم لۆژیکی ئەو سیستەمەدایە.
لۆژیکی بوونی عەجیبی هەموو "ئیزمەکان isms"،
سادە لەو حیان و باوەریان بە بەهای رزگاری
(salvation) **خاوەن باوەرەکان بی لەبەرچاوگرتنی**
تایبەتمەندیتی و هەمەچەشنەیی، ئائەمە یەکەم گەرای
بوغزی تۆتالیتارییە لەواقیع و حەقیقەت.(٢٤)

ئایدیۆلۆژیا بۆ چونێکی یەك بەرگی دەربارەی جیهان فەراهەم دەکا، بەڵام جیهان زۆر ئاڵۆزەو زەحمەتە ملکەچ بکا بۆ زاراوە سادەکان و سادە لەوحی ئایدیۆلۆژیا کە دەیەوێت هەمووشت ئەم زاراوانە تەفسیربکا. لەم حاڵەتەدا کەسێ کە هەڵگری یا پەیڕەویکەری ئایدیۆلۆژیایە کە دوو ئیختیاری لەبەردەمدایە: یا ئەوەتا دەرك بەوە دەکات کە سادەیی فەزیلەت نییەو لەوە تێدەگا کە جیهان لەوە ئاڵۆزترە کە ئەو ئایدیۆلۆژیایەی ئەو وێنەی دەکێشێ، لێرەوە دەگەڕێتەوە بۆ بیرکردنەوەو عەقڵ و ئیدی دەستبەرداری ئایدیۆلۆژیا دەبێت. ئیختیاری دووەم ئەوەیە کە ئەو کەسە دژی واقیع دەوەستێتەوەو زیاترو زیاتر لەنێو دۆگماکانی ئەو ئایدیۆلۆژیایەدا غەرق دەبێت. کشانەوە لەواقیع و چوونە ناو جیهانە خەیاڵی و ئەفسانەییەکەی کە ئایدیۆلۆژیا دروستی کردوەو جیهانێك کە ئیماندارەکانی هەمان ئایدیۆلۆژیا بەجیهانی خۆیانی دەزانن. لێرەوە هەنگاوی دواتر بریتی دەبێت لە دژایەتی کردنێکی پڕ لەکینەوڕق دژی ئەو کەسانەی کە ئەم ئایدیۆلۆژیایە دەخەنە ژێر پرسیارەوە.

ئەمەش بۆ پاراستنی ئەو ئایدیۆلۆژیایەو شاردنەوەی پینەو کەم و کوڕییەکانی ئەو ئایدیۆلۆژیایە، تاکو کارەکە بەوە دەگا کە ئەم ئایدیۆلۆژیایە بکرێت بەشتێك کە قابیلی ڕەت کردنەوە نیە، ئەو ئیماندارانەی ئایدیۆلۆژیا بە هیچ شێوەیەك بەرگەی هیچ تەحەدایەك ناگرن، هەر بۆیەشە هەنگاوی دوای میلیتاریستی بوونە. هەڵگرانی ئایدیۆلۆژیا هەر هەموو دەبنە ئەندامی کەڵت(Cult)،و ئنجا دەکەوتنە کوشتن و تیرۆرکردنی نەیارانی ئەو ئایدیۆلۆژیایە.

ئەم هەڵوێستەی پەیڕەوانی ئایدیۆلۆژیا وا لەئارێنت دەکا بڵێ: باوەڕهێنان بەئایدیۆلۆژیا لە ناخیدا ئارەزووی" سەیتەرەی تەواو" لە خۆ دەگرێ. مادامێك ئایدیۆلۆژیا بەرگەی تەحەدای عەقڵی و موناقەشە ناگرێ، لێرەوە هەوڵدەدا کە هەموو

شت داگیر بکا، هەموو شت بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە بەتایبەت ئەو شتانەی کەدژایەتی لەگەڵ بۆچوونی ئەو بەرامبەر بە جیهان دەکەن. هەروەها مادامێکیش خەڵکی و خاوەن توانای کرداری عەفەوین و ئەم کردارانەش هەڕەشەن لە ئایدیۆلۆژیا، ئیدی ئایدیۆلۆژیا هەوڵ دەدا کە کۆنترۆڵی هەموو رەهەندەکانی ژیانی خەڵکی بکا. کەواتە هەموو ئایدیۆلۆژیاکان تۆتالیتارین، هەر هەموو تەفسیرێکی شمولین بۆجیهان، داوا دەکەن کە جیهان کۆنترۆڵ بکرێت و بخرێتە ژێر رکێفی یەك بەرگی ئایدیۆلۆژیاوە. کەواتە ئایدیۆلۆژیا هەڵگری تۆوی تۆتالیتاریانیزمە. بەڵام لێرەدا پرسیارێك روو بە رووومان دەبێتەوە، گەر هەموو ئایدیۆلۆژیایەك تۆتالیتاریانیزمی یە بۆچی تەنیا نازیزم و کۆمۆنیزم بوونە مایەی دامەزراندنی ترسناکترین ستەمکاری، نەك ئایدیۆلۆژیاکانی دی؟ وەڵامی ئارێنت ئەوەیە کە دەبێت لەو هەل ومەرجانە بدوێین کە زەمینەیان خۆش کرد بۆ سەرهەڵدانی ئەم دوو ئایدیۆلۆژیا ترسناکەو ئەم دوو بزووتنەوەیە لەئەڵمانیاو لەروسیادا. ئارێنت دوو بەشی کتێبەکەی"ئەسڵەکانی تۆتالیتاریانیزم"ی تەرخان کردووە بۆ تاوانبارکردنی مۆدێرنتی وەك کێشە سەرەکی یەکە. مۆدێرنتی لای ئارێنت واتە" نامۆبوونanomie" قەیرانی شوناس، دوورخستنەوەی خەڵکی لەبڕیارەکانی کە بەژیانیان شێوە دەبەخشێ و ئەو بڕیارانەی کە جۆری ژیانیان دیاریدەکا. وەك باسمان کرد، ژیانی مۆدیرن واتە زاڵ بوونی ژیانی شەخسی بەسەر ژیانی مەدەنیدا کە دەبیتە مایەی لەدەست دانی دیدەگا(perspective)و تیگەیشتن لە"بوون لە جیهاندا"، هۆی ئەوەی کە کۆمۆنیزم و نازیزم سەرکەوتوبوون دەگەریتەوە بۆ توانای ئەم دوو ئایدیۆلۆژیایە لەتەسخیرکردنی خەلکی و بەکارهینانی هەستکردن بە نامۆ بوونی خەلکی و لەدەستدانی هەستی کۆمیونتی"جڤات". ئەم دوو ئایدیۆلۆژیایە توانیان دەغدەغە بە عەواتفەکانی خەلکی بکەن و بیانهیننە ژیر رکیفی خۆیانەوە. هەروەها گرنگە لەیادمان بیت کە ئەو دوو ئایدیۆلۆژیایە بەرئەنجامی بزوتنەوەی جەماوەری(masses) بوون. هەردووك دوو ئایدیۆلۆژیای رادیکال بوون و بەو موژدەیەوە هاتنە پیش کەتەنیا ئومید والەدابرانیکی موتلەقدا لەگەل ئیستادا، ئیستای نامۆبوونی کۆمەلایەتی، لیرەوە کۆنترۆلی خەیالی ژمارەیەك لەخەلکیان کرد. هەروەها لەیادمان بیت کە گوتاری سیاسی ئاسایی لەئەلمانیاو رووسیا لەکاتی سەرهەلدانی ئەو دوو بزوتنەوەیەدا لاواز بوون گەر نەلیین بەتەواوی لیك هەلوەشابوونەوە تائەمەش بووە مایەی دەرگا خستنە سەرپشت بۆ ئەم دوو ئایدۆلۆژیایە کە هەلگری تۆوی ستەمکاری بوون.

خالیکی‌تر کە زۆر جەوهەرییە، دەربارەی نەتوانینی ئایدیۆلۆژیاکانی دی بۆ هینانە کایەوەی سیستمی تۆتالیتاری ئەم خالەیە: بوونی هەل‌ومەرجی دیموکراسی.

له هەرشوینیكدا هەلومەرجی دیموكراسی هەبیت دەبیتە مایەی ریگرتن لەوەی كە ئایدیۆلۆژیاكان ببنە تۆتالیتاری چونكە ئەو ئایدیۆلۆژیایانە هەمیشە لەژیر تاقی كردنەوەدانو دەبنە بابەتی رەخنەو هەلسەنگاندنی عەقلی. لەم ئاوو هەوایەدا پارتە سیاسیەكان لیپرسراون لەبەردەم ئەندامەكانیانو ئنجا بواری گشتی(public)و ئایدیۆلۆژیاكانیش دەبنە مادەی گفتوگۆی عەقلی. بەلام ئەوكاتەی كەجەستەی سیاسی تیك دەشكیو بواری گشتی(public) لاواز دەبیو كۆمەلگای مەدەنی لەناو دەچی، ئەمە رەچەتەیەكە بۆ دەست بەسەراگرتنی مەیدانەكە لەلایەن ئایدیۆلۆژیایەكەوە كە دیتو چەندین پەیمانو مژدە لەگەل خۆی دەهینیو لەدواجاردا بە دامەزراندنی سیستەمیكی تۆتالیتاری كۆتایی بە گەمەكە دیت. لەم حالەتەشدا لە جیاتی بەشداری كردن لە گفتوگۆدا، سیستەمیكی داخراو كە تییدا یەك بەرگی بالادەست دەبیت دادەمەزریت. لە هەلومەرجی ئاوهادا ئایدیۆلۆژیا بە تەواوی تەعبیر لەجەوهەری ستەمكاری خۆی دەكا.

ئەو كاتەی ئایدیۆلۆژیاكان دەبنە مایەی پاسڤ بوونی عەقلیو سیاسی چونكە لەجەوهەردا ئەوان كۆششیكی نائومیدانەن بۆ راكردن لە لیپرسراویتی، خۆیان دەشارنەوە لەپال ئیدعای زانستی بوونیانداو كەشف كردنی یاسا زانستی‌یەكانی میژوو یا كۆمەلگا، لیرەوە ئایدیۆلۆژیا داوامان لیدەكا كە سەر دانەوینین بۆ ئەو شتەی كە حەتمی‌یە، تا ببینە موسافیریكی ئەو شەمەندەفەرەی میژوو، پرسیار نەكەین بۆو چۆن، چونكە حەقیقەتەكان لەلایەن ئایدیۆلۆژیاوە كەشف كراونو ئیدی ئەوەی لە سەر ئیمەیە مل كەچ كردنو رازی‌بوونە، لەكاتیكدا بە شیوەیەكی سروشتی ئینسانی عادی(average) زوو تەسلیمی ئایدیۆلۆژیا دەبێت، بەلاّم ئەمە كافی نیە، لەبەر ئەوە دەبێت پەیڕەوانی ئایدیۆلۆژیا كارێك بكەن كە هەر هەموو دانیشتوان فێری ئەوەبن كە چۆن لە بەیانیاندا ئەوە دووبارە بكەنەوە كە شەوی رابردوو سەركردەی فەرماندە فەرموی، رۆژنامەكان دەبێت"فەرمودەكانی" پالّەوانی نەتەوە چاپ بكەن، دوێنیّ پالّەوانی نەتەوە كێی بینیو چی كردو چی گوت. دەبێت خەلّكی فێربن كە ئەو بۆچوونەی هەفتەیەك بەر لەئێستە لەو دیوو گومانەوە بوو، ئۆرسۆدەكسی بوو، ئەمڕۆ دەبێت بەخەتەرناك لەقەلّەمی بدەن. ئایدیۆلۆژیاكان ئەوە دیاریدەكەن كە رەوایە، ئەوەش كە رەوانییە، ئەوەی رەوایە شوێنی باوەڕە، دەبێت یەك سەرچاوە هەبێت بۆ ئۆتۆرەتی، یەك كەسایەتی كەلەو دیوو رەتكردنەوەو گومانەوەیە، هیتلەرو ستالینو ماوتسی تۆنغ لەودیو تەحەداو گومانەوە بوون. ئایدیای ئەوەی كە سەركردە لێپرسراوبێتو شوێنی لێپرسینەوەی ئەندامەكانی بزوتنەوەكە، ئەم ئایدیایە تەواوپێچەوانەی ئەو لۆژیكەیە كە ئەو بزوتنەوەیەی لەسەر

بەندە. ئەوە سەركردەیە كە بڕیاری هەمووشت دەدات، كام داموو دەستگا فلاّنەكاربكاو كام داموو دەستگای دی نەیكا، كیّ لێپرسراو بێت لەچی. گرنگ نییە سەركردە نەخوێندەوارە بەلاّم هەقی ئیلاهی ئەوە كە لەكۆنفرانسی چاككردنی زانكۆدا وتار بخوێنێتەوە، پرۆفیسۆرەكان گویّ لەفەرمایشتە نازانستییەكانی ئەو بگرن، ئەو خۆیەتی كە دەزانیّ زانكۆ دەبێت چۆن بڕوات بەڕێوە، سەرباز چی بكا، پرۆفیسۆر چی بكا، زانا چۆن لەموختەبەردا كاربكا، هەر هەموو فەرمایشتەكانیشی لەرۆژنامەو دۆكومینتە دەولّەتیو كۆمەلاّیەتیو ئیدارییەكاندا دەبێت بلاّوبكرێنەوەو بپارێزرێن. تەنیا سەركردە دەتوانیّ بڕیار لەسەر ئەوشتانە بدا چونكی تەنیا ئەو دەزانیّ كەسیستەمەكە چۆن كار دەكات.

كەواتە كلیلی تێگەیشتن لەسروشتی سیستەمی تۆتالیتاری بریتییە لەتێگەیشتن لە ئایدیۆلۆژیاو چۆنیەتی كاركردنی. ئایدیۆلۆژیا ئیدیعا دەكا كە تێگەیشتنێكی سەراپاگیری پێیە لەمەڕ رابردووی ئێمەو شتەكان ئێستاو داهاتووش ٠ ئەم تێگەیشتنەش ناو دەبریّ بەزانستی٠ هیچ بوارێك نامێنێتەوە بۆ تەفسیر كردن یابیركردنەوە لەبەرئەوەی ئایدیۆلۆژیا لۆژیكییە٠ سیستەمێكی بیروباوەرەولەسەر مەبنای زانستی یەوە دامەزراوە، ئیدی تەفسیر هیچ نی‌یە جگە لەكاریكی بیّ سود، ئەمە ئەگەر هەرهەمان شتەكانی ئایدیۆژیا دووبارە بكاتەوە، خۆئەگەر شتێكی تر بلّیّ ئەوە هەر لەبنەرەتەوە شوێنی مەترسی یە دەبێت قەدەغە بكردرێت، كەواتە هەبوونی ئایدۆلۆژیا واتە ڕزگاركردنی تاكەكەس لەلێپرسراوێتی وئەركی بیركردنەوە ٠ ئەمەش واتە تەسلیم بوونی سەربەخۆیو هۆشیاری ـ خود، ٠تەسلیم بوون بە سیستەمێكی داخراو.

بەلاّم لەبەر ئەوەی جیهان ئالّۆزەو خەلّكی وەك یەك بیرنا كەنەوە لێرەوە بۆ پاراستنی ئایدیۆلۆژیا وڕێگەگرتن لەكەوتنی ئادیۆلۆژیاو كۆنترۆلّ كردنی هەموو كەس دەبێتە پێویستی یەكی نكۆلّی لێنەكراو٠ تەنیا لە ڕێگەی سەیتەرەی شمولی یەوەیە كە جیهانە خەیالّی یەكەی ئایدیۆ لۆژیا دەتوانیّ. هەناسە بداونەكەویّ هەرئەم ئارەزوەشە٠ ئارەزوی كۆنترۆلّ كردنی جیهان و هەمووتوخمەكان وڕەهەندەكانی ژیان كە زۆرتاییبەتە بە تۆتالیتارینزم

ئارنێت نایەوێت تەنها پێمان بلّیّ كە سیستەمی تۆتالیتاری چی‌یە بەلّكو دەشیەوێت پێمان بلّیّ ژیان لەژێرسایەی سیستەمێكی تۆتالیتاریدا چۆنە ٠

زۆرگرنگە كە لە یادمان بێت كە پەیرەویكردن لەئایدیۆلۆژیاییەك هەر ئایدیۆلۆژیایەك بێت، ڕەنگەو بگرەتاسنورێكی زۆر راستە كە ببێتە مایەی نەبونی هەلّكردن(تسامح) بەرامبەر بە بۆچوونو جیهانبینی دیكە٠ كاتێك كۆمەلّەخەلّكێك

گەیشتنە ئەو قەناعەتەی کە ئایدیۆلۆژیایەك دەتوانی وەڵامی هەمووپرسیارەکانی بداتەوە٠ ئیدی ناتوانن هەڵبکەن لەگەل کەسانیدی. لە مەترسناکتر پەیرەوی کردن لە ئایدۆلۆژیا خۆی واتە دەستبەرداربون لەخودێتی هەریەك لەپەیرەوانی ئایدیۆلۆژیا ٠کەواتە ئەوەنەبونی تەسامح نەبووە کە بووەمایەی گۆلاكو کامپەکانی مەرگ بەڵکو ئارەزووی دەربازبون لە لێپرسراویەتیخودێتیو تاکایەتیو ئارەزووی دڵنیابونی موتڵەق٠ ئایدیۆلۆژیاتەنیا ئەو کاتە گیانی سالم دەردەکا کەئەو کەسانەی دەتوانن حوکمیبەسەردابدەن وبیکەنە مادەی گفت وگۆیعەقلٚ٠ ئەوکەسانە خەفە بکرێن ٠ئەمەش تەنها لەرێگەی تیرۆرکردنی خەڵکەوە دێت٠ هەر رژێمیٚ کەبە خەفە کردنی دەنگینەیاران و دەنگی عەقلٚ و گفتوگۆی عەقلی هەڵبستیٚ خودبە خود ڕژێمێکی تۆتالیتاریە٠ هەرئایدیۆلۆژیایەکیش لە پرنسیپێکدا سیحری تێگەیشتنی هەموو دیاردەکان ببینێتەوە٠ دەبێتە ڕێگر لە بەردەم بیرکردنەوەی سەربەخۆدا.

بەندی حەوتەم

پەروەردەی لیبراڵو زانکۆو ستەمکاری

کەزانیمان ستەمکاری هەمیشە ئەگەرێك بوەو ئەگەرێکە لەژیانی سیاسیو کۆمەڵایەتیو کلتوری جڤاتەکاندا، لەنێو کۆمەڵگاکاندا، ئەو پرسیارە بەناچاری خۆی دەسەپێنێ کە ئێمە ، ئینسانەکان جڤاتەکان چ میکانیزمێك شك دەبەین بۆ رێگرتن لە ستەمکاری یا ڕزگار بوون لە ستەمکاری؟ فەلسەفە کە گوتمان لە مێژووی خۆیدا بەشێوەی جیاواز جیاواز دەست و پەنجەی لەتەك ستەمکاریدا نەرم کردوە. چ رێگا چارەسەرێك پێشنیار دەکا بۆ دروست کردنی بەربەستێك لەبەردەم ئەم ئەگەرە ترسناکەدا کەستەمکاریە؟ گوتمان ئایدیۆلۆژیا خۆی هەڵگری تۆوی ستەمکاری‌یە، کەواتە هەموو ئەو پەیمانو دروشمو ئایدیاو زاقو بریقەی کە ئایدیۆلۆژیاکان هەڵیان گرتوەو زۆرجار وەك پرۆژەیەك بۆ رزگاربوون لەستەمکاری خۆ دەنوێنن ، هەموو ئەمانە لە باشترین حاڵەتدا کۆمەڵێ درۆو فێڵ و وەهمنو ئەفسانەو لە خراپترین حاڵەتیشدا پرۆژەی ستەمکاریەکی تازەن، کەواتە شۆڕشو بەرپاکردنی شۆڕشو راپەرینو دروشمی رادیکاڵیانەی گۆرانو گۆرانی بنەرەتی کەئایدیۆلۆژیاکانی دروستکراوی مۆدێرنتی پێشنیاریان کردووە لەرابووردوداو ئێستاش وێڕای ئەو سیستەمە ستەمکاریانەی کە هەموو ئەو ئایدیۆلۆژیانە (لەوانە کۆمۆنیزم، ناسیۆنالیزم، سۆشیالیزم بەهەموو جۆرەکانیەوەو، لیبرالیزم)، دروستیان کردوە، پیشنیاری دەکەن، بەتەواوی دەبیت لە هاوکیشەکە ئایدیۆلۆژیا بخەینە دەرەوە، لیرەدا دەبیت بگەریینەوە بۆ فەلسەفەو لە فەلسەفەدا بۆ ریگا چارەیەك بگەریین، فەلسەفەش پیشنیاری پەروەردەی لیبراڵ دەکا وەك میکانیزمیك، پرۆژەیەك بۆ دروست کردنی بەربەستیك لەبەردەم ستەمکاریدا هەر بۆیەشە لیرەدا ئیمە باس لەپەروەردەی لیبراڵ و زانکۆ دەکەین لە پەیوەندیدا بەستەمکاری‌یەوە.

* * *

"مانای تەقلیدی پەروەردەی لیبراڵ لەم بۆچوونەی ئەم نوسەرە مرۆڤ دۆستەی رینسانس دا ڤیرگیریۆس بەجوانی خۆی بەیاندەکا:

ئیمە ئەو لیکۆڵینەوانە ناو دەبەین بە لیبراڵ کە شایانی ئینسانی ئازادن، ئەو لیکۆڵینەوانەی کەلە ریگەیانەوە ئیمە دەستمان بەفەزیلەتو حیکمەت دەگاو پراکتیکی فەزیلەت دەکەین، ئەو پەروەردەیەی کە مەشق بە ئەوکەسانە دەکاو ئەوانە گەشەپیدەدا

کە خاوەنی بەهرەی بەزری عەقلی و جەستەیین ، ئەو نەجیبانەی کەلەپلەو پایەدا وان لەریزی فەزیلەت خۆیدا "(١).

مانا بنەرەتیەکەی پەروەردەی لیبرال بریتییە لەهەولدان بۆ بەیانکردنی سروشتی ئینسان لەهەمە بنەرەتیو هەمیشەییەکاندا. زیاتر لەمە، پەروەردەی لیبرال گریمانکاری ئەوە دەکا کە جەوهەری ئینسان ئەوکاتە دەدرەوشیتەوە کە پەیوەندی ئینسان بەجڤاتی سیاسییەوە political community رۆشنکرایەوە. بەرای بیریارە کلاسیکیەکان ژیانی ئینسان نوقسانە، کەمو کوری دەبیت لەدەرەوەی بوون بەئەندام لەکۆمەلەیەکی مەدەنیدا،و ژیانی ئینسان ناتوانری بەدروستی لەسەر بنەمای تاکە کەسییەوە شایانی تیگەیشتن بیو پرمانابیت. لیرەوە پەروەردەی لیبرال بریتییە لەپەروەردەی مەدەنی. لیۆشتراوس لەوتاریکدا بەناوی "پەروەردەی لیبرال چییە"دەلی:

"پەروەردەی لیبرال پەروەردەیەکە لەکلتووردا یاخود بەرەو کلتوور. بەروبوومی پەروەردەی لیبرال بریتییە لەئینسانیکی خاوەن کلتور (cultured). کلتوور لەبنەرەتدا واتە کشتوکال، کیلانی زەویو پەروەردەکردنی بەروبووم.. کلتور واتە کیلان، پەروەردەکردنی عەقل، بەتەنگەوەهاتنی عەقلو گەشەپیدانی عەقلیش پیویستی بەمامۆستا هەیە"(٢)

شتراوس لەهەمان ووتاردا دەلی کە پەروەردەی لیبرال پیکهاتووە لەخویندنەوەو لیکۆلینەوەی کتیبە مەزنەکان بەدیقەتو بەووریاییەوە، ئەو کتیبە مەزنانەی عەقلە مەزنەکان بۆیان جی هیشتووین. بەرای شتراوس پەروەردەی لیبرال لەرۆژگاری ئەمرۆدا ئەو پەیژەیەیە کە ئیمەپیایدا سەردەکەوین لە پلەی یەکەمەوە کە دیموکراسی جەماوەرە بەرەو پلەکانی سەرەوەی دیموکراسی بەمانا رەسەنەکەی دیموکراسی. کەواتە پەروەردەی لیبرال هەولو کۆششیکی پیویستە بۆ "دۆزینەوەی ئۆرستۆکراسیەتیك لەنیو ئەم دەریای دیموکراسیەتەی گاراندا". ئاشکرایە کە ئەم بۆچوونەی شتراوس خۆی رەخنەگرتنە لەو شتە عەجیبەی کە پیی دەلین "کلتوری جەماوەر یا حەشامات Mass culture". دیارە شتراوس تەنیا بیریاریك نەبوو لەسەدەی بستەمدا کە دژ بەوکارەساتە بوەستیتەوە کە پیی دەلین "کلتوری حەشامات". گەر پەروەردەی لیبرال بریتی بیت لەو پەیژەیەی کە ئیمە سەردەخاتە

سەرەو ە بۆ گەیشتن بەمەزنی، مومتاز بوون، شادبوون بە بەرهەمە گەورەکانی ئینسان، شادبوون بەرۆحانیەتیکی بالآ، ئەو پەیژەیەی سەرمان دەخاتە سەرەوە تاببینین عەقل چ شاکاریکی خولقاندوەو گفتوگۆ بکەین لەتەك عەقلە گەورەکاندا، ئەمەش واتە کلتوور بەمانا کلاسیکیو رینسانسیەکەی، گەر ئەوە پەروەردەی لیبرال بیت ئەوا کلتوری جەماوەر یا حەشامات داگرتنەوە یا هینانە خوارەوەی ئیمەیە لەوبانیژەیەوە بەرەو ژیر زەمینی ساویلکەیی، ژیر زەمینی گەمژەیی، سەردابی غەریزەکان، کەلکەلە ئاژەلیەکان، کلتووری جەماوەر یا حەشامات Masses ئیمە دەکاتەوە بەئاژەل. لەو ژیرزەمینەدا کە کلتوری جەماوەری Mass ئیمەی بۆ کیشدەکا مانای کتیبی مەزن مردووە، خویندنەوەی کتیبی پیرۆزو playboy وەك یەك مانایان هەیە، خویندنەوەی "ددان پیادانانەکان"ی سانت ئۆگستینو خویندنەوەی موغامەراتە سیکسیەکانی یاریکەریك وەك یەکن. پەروەردەی لیبرال پەروەردەکردنیکی مەدەنییە بەومانایەی کە ئینسان لەبوونەوەر یکی خامەوە دەکاتە هاونیشتمانی. لەدایەلۆگی "یاساکان"دا ئەسینایی غەریب دەلی ئەوشتەی کە پەروەردەی لیبرال لەپەروەردەکردنیکی دی جیادەکاتەوە گەر لەسەر ئاستی بالآ بیت، پەروەردەی دیکە بازارییەو نالیبرالو ناشی پیی بلیین پەروەردە، ئەم خالەیە: پەروەردەی لیبرال بریتییە لەپەروەردەکردن لەمندالیەوە بۆ ئاشنابوون بە فەزیلەت، ئەو شتەی کە کاریك دەکا کەتاك ئارەزوو بکا ببیتە هاونیشتمانیەکی کامل، هاونیشتمانیەك کە دەزانی چۆن فەرمانرەوایەتی بکا بەعەدلەوەو چۆنیش فەرمانرەوایەتی بکردری"[٣].

پەروەردەکردن لەبواری هاونیشتمانی کۆماریدا Republicanو پەروەردەکردنیك کە تۆوی حەماسەو عیشقو ئیلتزام بۆ بەشداریکردنی مەدەنیو بۆ عەدالەتی سیاسی لەهاونیشتمانیاندا پەروەردە دەکا، پەروەردەکردنیك بەم مانایە جی هیشتنی مانای پەروەردەی لیبرال بەمانا ئەفلاتوونیەکەی نییە، بەلکو بریتییە لەدلی ئەوشتەی کە ئەفلاتوون بە پەروەردەی لیبرال لەقەلەمی دەدا. پەروەردەی ئەفلاتوونی رەهەندیکی بالآتری هەیە، ئەم رەهەندە بالآیەش لەدوا قۆناغدا رەهەندیکی فەلسەفییە. لەکاتی گفتوگۆکردنیدا لەسەر پەروەردەکردنی فەیلەسوفەکاندا لەکتیبی حەوتەم لەدایەلۆگی کۆماردا، سوکرات پەروەردەکردنی فەلسەفە بە "دیالکتیك" لەقەلەم دەداو هەر زۆر زوو ئەو خالە روون دەکاتەوە کە "دیالکتیك" ناشی لەریگای قوتابخانەی گشتییەوە فیربکردری.. قوتابخانە دەتوانی زەوییەکە ئامادەبکا بۆ تاکە کەسەکانو کردنیان بەهاوریو لەم ریگەیەوە زەمینە بۆ پەروەردەی فەلسەفی ئامادە دەکا. پەروەردەی لیبرال لەجەوهەریدا سەرگەرمی ئەوەیە کەئینسانەکان

بگونجینی لەتەك جیهاندا، لەتەك یەکتردا، لەتەك ناکۆکیە ناو خۆییەکانی رۆحی خۆیاندا.

پیویستی بوون بە پەروەردە paideia (پەروەردە بەمانا یۆنانیەکەی) لەئەمرۆدا زیاتر لەهەرکات پیویستیەکە شوینی نکۆلی لیکردن نییە، زیاتر لەسەردەمەکانی دیکە. لەدوو وینە ووردبینەوە، وینەیەکی گشتی جیهانو وینەیەکی تایبەتی ولآتانی ئیمە. سەبارەت بەوینەی یەکەم کەمەبەستمان بارودۆخی ئەمرۆی جیهانە، دەبیت بلیین کە ئەمرۆ هیزیك، هیزیکی ئابووریو کۆمەلآیەتی پشت ئەستوور بەزانستو تەکنۆلۆژیا، بالآ دەستی پەیداکردوەو نیازی وایە، بەرنامەی دریژخایەنی هەیە کە جیهان بکاتە یەك بازار یەك مەیدانی گەورەو ئینسانەکانیش هەر هەموو بەرەنجدەر (بەمانا هانا ئارینتیەکەی رەنج). ئەم هیزە کە خۆی لەکۆمپانیا گەورەکاندا دەبینیتەوە لیپرسراو نییە لەهیچ، بەپیچەوانەی ئەو دامو دەستگا مەدەنیانەی دیکە، لەسیستەمە دیموکراسیەکاندا کە شوینی لیپرسینەوەن گەر هاونیشتمانی هۆشیار حازربیت لەسەریان، ئەم کۆمپانیایانە کەلکەلەی تەماعو کۆکردنەوەی سامان لەپیناو ساماندا ئەو مۆتۆرەیە کە دەیانجولینی، پشت ئەستوور بەجیهانبینیەك کاردەکەن کە لەلایەك ئەم گۆی زەوییە، سروشت بە stuff شتو مەکی بی گیان، مادەی خام دەزانن، ئەم گۆی زەوییە هەیە بۆئەوەی توور هەلبدریتە ناو پرۆسەی بەرهەمهینانو بەکارهینانو ئنجا جاریکی دی بەردەوامی دان بەم سوورە بۆ ئەبەد بەرئەنجامە فیکریو سیاسیو کۆمەلآیەتیو ئەخلاقیەکانی کە لەم مەبەستو نیازو دیدگای ئەم هیزەوە دەکەونەوە هیندە ترسناکن کە لەتوانای کەسیکدا نییە، توانای باسیکدا نییە، چەند کتیبیکدا نییە کە ئاماژدەیان بۆبکا، لەبەرئەوە لیرەدا تەنیا ئەوەندەمان لەسەرە کە بلیین ئەم هیزە یەکەم شت ئیمە لەهاونیشتمانیتی، هاونیشتمانی بوون دەخاو دەمانکاتە ئیشکەرو رەنجدەرو بەکارهینەر. بۆ ئەوەی بەردەوامی بەژیان بدەین کە ژیان خۆی دەبیتە رەنجدانیکی رووت، بۆ ئەم مەبەستە پیویستمان بەووزە هەیە واتە دەبیت بخۆینو پیویستیە بایۆلۆژیەکانمان تیربکەین، لیرەوە دەبیت کار بکەین، ئیدی لەم بازنەیەدا بۆ هەمیشە گیردەخۆینو تەنیا ئیزافەیەك هەبیت کە کاریك بکا بەرگەی ئەم سوورە بگرین ئەو شتەیە کە پیی دەلین Entertainment (تسلیە)و تەفریحو حەوانەوە، لیرەوە هونەرو ئەدەب دەبنە تەسلیەو حەوینەرەوەو ماس میدیاش دەبیتە ئەو بنکەیەی کەفەراهەمی دەکا. لەمە ترسناکتر ئەوەیە کە سیاسەت وەکو هونەری پەروەردەکردنی رۆحو هونەری گفتوگۆو دەمەتەقیی عەقلی دەبیتە ئینتەر تەیمینت، حەوینەرەوە، واتە ئیمە لەئینسان بوون دەکەوین، لەهاونیشتمانی بوون

دەکەوینو گۆشەگیردەبینو خۆمان دەمینینەوە بە ریمۆت کۆنترۆلیکەوە لەبەردەم تەلەفزیۆنیکدا. دەسکەوتە رۆحییە گەورەکانی ئینسان وەکو ئەدەبو سیاسەتو هونەر دەبنە هۆکاری رابواردن، گفتوگۆکان دەبنە چەند ئاماریك یا دەمەتەقیی ئەو کەسانەی بەپسپۆر ناو دەبرین لەسەر شاشەی تەلەفزیۆنەوە کە لەنیوان کۆمیرشالەکاندا باس لەگۆرە دەستە جەمعییەکان دەکەن، خودی گۆرەکانو کارەساتەکان ماناکان لەدەست دەدەن. قسەکردنیش لەسەر چارەنووسی ئینسانەکان دەبیتە ئیشی ئەوکەسانەی کە لەودیو پەردەوە لەئۆتیلەکاندا، لەپاپۆرەکاندا بەنهینی وەك مانیجەری کۆمپانیاکان بریار دەدەن چی بخۆین، چۆن بیربکەینەوە، چی لەبەربکەین، کامە حەب بەکار بهینین، کام فیلم ببینین، چ سیستەمیکی سیاسیمان هەبیت، کی سەرکردەمان بیتو چەند بژینو چۆن بژین. یەکورتیەکەی ئەم هیزە کەناوی نیو لیبرالیزمەو جەوهەری مۆدیرنتییە گەرەکیەتی لەسەر ئاستی جیهان کۆیلایەتی کۆمەڵایەتیو ستەمکاری نەرمو نیان کە نمونەکەی ئەمریکایە گلۆباڵایز بکا، بەجیهانی بکا. لەبەردەم ئەو وینە گشتییەدا دەلیین پەروەردەی لیبرال ئەمرۆ تاکە ئەلتەرناتیڤیکە کە لیوەی جاریکی دی ئینسانیەتی خۆمان کەشف بکەینەوە، بەکتیبە مەزنەکان کە بەروبوومی عەقلو حیکمەتی رابووردون ئاشنابینەوە، جاریکی دی خۆمان وەك هاونیشتمانی ببینینەوە لەسەر ئاستی ئەو جڤاتەی کە لەناویدا دەژینو ئنجا هاونیشتمانیەکی سەر ئەم گۆی زەوییە جاریکی دی ئینتمامان تۆخ بکەینەوە. پەروەردەی لیبرال تاکە ئەلتەرناتیڤیکە دژ بەو شیزۆفرینیا دەستە جەمعییە کە پیی دەلین کلتووری حەشامات Mass culture.

هەرچی پەیوەندی بەوینە تایبەتیەکەوە هەیە دەبیت ئاماژە بەبارودۆخی ئەو وڵاتانەی لەمەر خۆمانەوە بدەین کە لیوانلیون لەقەیران، قەیرانی سیاسیو رۆحیو فیکریو کۆمەڵایەتی، ئەوکلتورانەی کە گیریان خواردوو ئیدی بیرکردنەوە بەرهەم ناهینن و ئینسانەکانی نیوە ئەو کلتورانە ئیدی بیرناکەنەوەو هەمووشت لەژیانیان لەماندوو بونیکی سەدەکان قسەدەکا، ئایدیۆلۆژیاکان فریادرەس نین بەلکو خەمیری کارەساتەکانن، لیرەوە تاکە ئەلتەرناتیڤیك بمینیتەوە بۆمان وەك رزگار کەریك لەوقەیرانە قوڵانە هیچ نییە جگە لە پەروەردەی لیبرال.

ئیمە پیویستمان بەوەیە کە بکرینەوە لەبەردەم ئەو ئەگەرەدا کە کۆمەڵی عەقل هەن دەتوانن بەرزبینەوە بۆ ئاستی سەروو زەمەنەکەی خۆیانو لەودیو سەدەکانەوە قسەبکەن لەپرۆسەی هەوڵو کۆششی ئینسانیدا بۆ تیگەیشتن لەهەلو مەرجی ئینسان. بەمانایەکی دی یەکەم هەنگاوی پەروەردەی لیبرال رەخنەگرتنە لەمیژوویتی (هیستۆریسزم التأريخانية) کە پی دادەگریت لەسەر ئەو پرنسیپەی کە

هەر بۆ چونیك، بیرۆکەیەك، نووسەریك کتیبیك، فەلسەفەیەك زادەی شوینو زەمانیکی دیاریکراوەو ناتوانی وەڵامگۆی پرسیارو کیشەکانی سەردەمو شوینەکانی دیکەبیت. بۆخستنەژیر پرسیاری دۆگمای میژوویتی کە دەیەوی ئیمە لەمیراتیکی دەوڵەمەندی ئینسانی دابری، ئیمە پیویستمان بەخویندنەوەی کتیبە مەزنەکانەو مەبەستیش لەخویندنەوەی کتیبو عەقڵە گەورەکان فەراهەم کردنی گفتوگۆیەکی عەقڵیو رۆحانیە لەتەك ئەو میراتە دەوڵەمەندەدا.

* * *

فەلسەفەی پەروەردەی لیبرال بەسوکرات دەست پیدەکاو ئیمەش لەسوکراتەوە سەرەتای گەشتەکەمان دەست پیدەکەین. لەساڵی 399 ی پیش زاینیدا سوکرات دادگایی کراو تاوانبارکرا بەوەی کە خودا نەناسەو باوەری بەو خودایە نییە کەشاری ئەسینا باوەری پییەتیو ئنجا تاوانبارکرا بەوەی کە گەنجەکان فاسد دەکا. دەتوانین سی خاسیەتی پەروەردەی سوکراتی دیاری بکەین کە لەبەرهەمەکانی ئەفلاتوونو زینۆفۆندا دەیانبینینەوە:

١ـ خاسیەتی یەکەم بریتییە لەپیداگرتن لەسەر بیرکردنەوەی نەقدیو پتەوو گونجاو.

٢ـ خاسیەتی دووهەم بریتییە لەسەیرکردنی پەروەردە وەك پرۆسەیەکی بەردەوام کە تییدا چ مامۆستاو چ قوتابیش هەردووك چاو لەوە دەبرن کە فیربن، بەپیچەوانەی پەروەردەیەکەوە کە تییدا مامۆستا بانگە شەی ئەوە دەکا کە هەموو حەقیقەتی لا هەیەو قوتابی تەنیا گوی گرتنی لەسەرە.

٣ـ خاسیەتی سییەم بریتییە لەپەروەردە لەبواری فەلسەفەدا بەو نیازەی کە فەلسەفە نەك کۆمەکیان بکا بۆ چۆنیتی ژیان، ژیانیکی چاك لەسەر ئاستی تاکەکەسو چۆنیتی بەتەنگەوەهاتنی رۆح، بەلکو فەلسەفە بەکارە سیاسییەکەی خۆی هەلبستی ئەویش رووناکی خستنە سەر ژیانی جڤات.

سوکرات لەدایەلۆگی گۆرگیاسداپرسیار دەکا:

"من سەر بەچ گروپیکم؟ من لەگەڵ ئەوانەدام
کە خۆشحاڵ دەبن رەت بکرینەوە، منیش خۆشحاڵ دەبم
رەت بکریمەوە گەر شتیك بلیم راست نەبیت، خۆشحاڵیش دەبم
کە کەسیك رەت بکەمەوە گەر شتیك بڵی راست نەبیت
بەڵام لەراستیدا زۆرتر خۆشحاڵ دەبم کە رەتبکریمەوە
نەك رەت بکەمەوە. من لەو باوەرەدام
کەچاکەیەکی مەزنە کە لەدەست هەڵەو خراپە رزگار بکردریی
چاکترە لەوەی کە کەسیکی دی لەو بەڵایە رزگارکەی". [٤]

لەو وینەیەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوی کە قەناعەتی نییە، بۆچوونیك نییە، مەسەلەیەك نییە کەنەچیتە ژیر پرسیارو رەخنەوەو نەبیتە بابەتی گفتوگۆ، گفتوگۆش گەمەنییەو ئامانجیش لیی بردنەوەی گەمەیەك نییە، گەیشتن بەپلەو پایەیەك نییە بەلکو گفتوگۆ لەلایەکەوە تۆخکردنەوەی ئینسانی بوونی ئیمەیە بەشیوەیەکی بەردەوام، لەلایەکی دیکەوە بۆزانینی جوانیو راستیو فەزیلەتە. کاتیك کەسیك بانگەشەی مەعریفە بکا سوکرات روبەرووی ئایرۆنیەکەی (موفارەقە) خۆی دەکاتەوە، ئەو ئایرۆنیەی کە بەو کەسە دەلی: من دەبمە قوتابیت تەنیا لەوکاتەدا گەر شتیك بلیی کە لەبەردەم پرسیارەکانمدا خۆی بۆ رابگیری. سوکرات لیرەدا رۆلی مامۆستا نابینی بەلکو رۆلی قوتابیەکی فەلسەفە دەبینی کە فەلسەفە لەپرسیارکردندا دەبینیتەوە. لەم پرۆسەیەدا سوکرات خۆشیو هاو دایەلۆگەکانی رادەکیشیتە ناو پرۆسەیەکی دریژخایەنەوە کە پەروەردەی عومرە، ئەم گفتوگۆیانە رۆلی پەروەردەکردنی خود self-education دەبینن چ بۆ سوکراتو چ بۆ هاو دایەلۆگەکانی سوکرات هەمیشە پی لەسەر تاقیکردنەوەی بۆ چوونەکانی خۆی دادەگریو هەولیش دەدا کە هاو دایەلۆگەکانی کاریك بکەن کە تاقیکردنەوەی ـ خۆ بکەنە پرۆژەی خۆیان. لەدایەلۆگی عوزرخواییدا دەخوینینەوە:

"مەزنترین چاکە بۆ ئینسان بریتییە لەگفتوگۆکردن
لەسەر فەزیلەت هەموو رۆژی.. چونکی ژیانیکی
تاقی نەکراوە شایانی ژین نییە بۆ ئینسانەکان."(٥)

پرۆژەی سوکرات، پەروەردەی ـ خۆ و تاقیکردنەوەی ـ خۆ، پرۆژەی تەمەنی سوکرات بوو، ئەو پرۆژەیەی کە مەبەستەکەی بریتی بوو لەمەعریفەی ـ خۆ، ئەو پرۆژەیەی کە لەزۆربەی دایەلۆگەکاندا خۆی لەوەدا دەبینیتەوە کە فەیلەسوف هەمیشە پی لەسەر نەزانینی خۆی دابگریتەوە. ئەوەی سوکرات دەیزانی لەباشترین حالەتدا راگرتنی مانای نەزانینی خۆیە لەریگای تاقیکردنەوەی خۆیەوەو راستەوخۆیانە. لەعوزر خوایدا سوکرات باس لەوە دەکا کە چۆن. لەریگای ئۆراکلەوە (oracle) (وەحی ئیلاهی) کە بەهاوریکەی گوتراوە گوایا سوکرات لەناو ئینسانەکاندا لەهەمووان زیاتر حەکیم ترە، چۆن ئەمە سوکرات دەخاتە سەر ریگای کەشفکردنی حەقیقەت یا لوغزی ئەم ئۆراکلە. (٦)

سوکرات دەست دەکاتە گەران بۆ پەیداکردنی کەسی کە حەکیم بیت یا حەکیم تر بیت لەخۆی. ئەو دەست دەکاتە پرسیارکردن لەو کەسایەتیو تویژانەی شاری ئەسینا لەوانە سیاسەتمەدارەکانو شاعیرەکانو خاوەن پیشەکان. لەئەنجامی ئەم گەشتە لەپرسیارو وەلامدا سوکرات بۆی دەردەکەوی کە سیاسەتمەدارو شاعیرەکان

جاهیلو نەفامنو تەنیا ئیدعای مەعریفەیان هەیە نەك خودی مەعریفە. هەرچی پەیوەندی بەخاوەن پیشەکانەوە هەیە ئەوان لە زۆر شت ئاگادارنو زۆر شت دەزانن لەوانە پیشەکانی خۆیان بەلام هەر بەهۆی ئەم زانینە کەمانەوە بەهەلەدا دەچنو وا تەسەور دەکەن کە دەربارەی پرسیارو کیشە گەورەکانیش دەزانن، لەوانە فەزیلەت، عەدالەت.. هتد. بەلام ئەمان بی ئاگان لەوەی کە هیچ دەربارەی شتە مەزنەکان نازانن. لەئەنجامدا سوکرات دەرك بەم حیکمەتە دەکا ئەویش ئەوەی کە سوکرات دەشی لەهەمووان حەکیم تر بیت بەلام لەدوو خالدا. یەکەم: ئەو دەزانی کەنازانی، دوو: حیکمەتی ئینسانی لەبەرانبەر حیکمەتی خودادا بی بەهایە.

لەشوینیکی تردا سوکرات دەبینین کە لەتەك سۆفستائیەکاندا دەرگیرە، لەوانە پرتۆگۆراس، گۆرگیاس، هیپیاس، لەگەل قوتابیەکانی سۆفستائیەکاندا لەوانە مینۆ، ڤیدرۆس، لەگەل ژەنەرالەکاندا وەکو لاچس، لەگەل گەنجەکان وەکو کلینیان لەدایەلۆگی یوسیمیۆسو لایس،و ئنجا کەسایەتی ئەلسابایەدیس. پەروەردەی سوکراتی بەپلەی یەکەم لەخستنەرووی پرسیاریك یا چەند پرسیاریك پیك هاتوە، پرسیاریك کە فەیلەسوف دەیخاتەروو بۆ قسە لەسەر کردن. فەیلەسوف لیرەدا ئیدعای ئەوەناکا کە وەلامەکە دەزانی یاخود مامۆستای حەقیقەتە، نا، بەلکو فەیلەسوف وەکو قوتابیەکان یا هاو دایەلۆگەکان دەیەوی بزانی، دەیەوی فیربی، دەیەوی بەراستی مەسەلەکە بگا. بەرای ئیمە دۆکترین یا عەقیدە یا دۆگمای سوکراتی وجودی نییە جگە لە خودی پرسیار، هەر ئەمەشە جەوهەری ناحالی بوونەکەی نیچەو هایدگەر ئنجا ئەوانەش کە بۆچوونی ئەمانە دووبارە دەکەنەوە، سەبارەت بەئەفلاتوونو سوکرات.

فەیلەسوف ئەو پرسیارانەی کە دەیانخاتە روو بۆ گویگرەکانو هاو دایەلۆگەکانی چاو لەگفتوگۆیەکی دۆستانە دەبری، بەلام هاودایەلۆگەکان لیپرسراون بەرانبەر بەهەر وەلامی کە لەو گفتوگۆ دۆستانەیەدا خۆی بەیاندەکا. ئەم خالەی دوایی زۆر گرنگە چونکی لەم سیستەمە پەروەردەییەدا کەسانی بەشداربوو هەست دەکەن کە وەلامەکانیان مولکی ئەوانەو هەولی ئەوانە بۆ تیگەیشتن لەکیشەی شوینی پرسیار. بەواتایەکی دی ئەمە پرۆسەیەکی بیرکردنەوەیە کە لەیەك کاتدا بیرکردنەوەیەکی سەر بەخۆیانەیەو ئنجا پرۆسەیەکیشە زەبت کردن (دیسپلین) لەخۆدەگری. لەیادمان بیت کە فەیلەسوف ریگە دەدا کە هاودایەلۆگەکان هەست بەلیپرسراوی بکەن لەبەردەم راکانیانداو سەربەستن رای خۆیان بخەنە بەردەم، بەلام ئەمە بەو مانایە نایەت کە فەیلەسوف ریگابدا هەمووشتیك بروا، هەمووشت شیاو بیتو دواجار لەتەك

بیرکردنەوەی ناگونجاو ناتەبادا هـەل بکـا، واتـە سـوکرات ریژەگـەرا نییـەو هـەروەها پۆست مۆدیرنیستیش نییە.

ئەم میتۆدە پەروەردەییەی سوکرات یا ئـەوەتا ئـەنجامیکی نیگـەتیڤ بەدەست دەهینی ئەویش ئەو کاتـەی کـە هاودایەلۆگـەکان بـەو ئەنجامـە دەگـەن کـە لەشتیك قسەیان کردوە هیچ مەعریفەیەکیان دەربارەی نەبووە، یاخود ئەنجامیکی پۆزەتیـڤ ئەویش ئەوکاتەی کـە بـەبۆچوونيكو ئیلـتزامیکی ئـەخلاقی نـوی دەگـەن کـە پیشتر نەیاندەزانی ئەوان هەلگری بوون. لەهەردوو حالەتەکەدا فەیلەسوف جگە لـەوەی کـە خۆی لەم میتۆدەو لەم گفتوگۆیە فیر دەبیـت، هاودایەلۆگـەکانیش دەولەمـەند دەبـن بەمەعریفە، ئەمە جگە لەوەی کە کیشەی قسە لەسەرکراو مامەلەیەکی عەقلی لەگەل دەکری، ستانداردیکی مەعریفـە دەخریتـە روو لەزۆربـەی حالەتـەکاندا بەریککـەوتنی هەموو لایەك.

میتۆدی سوکراتی ئەوە لە خۆ دەگری کە چۆن بیرکردنەوە مەیسەر دەبیت، چۆن بیرکردنەوە گونجاوو بەدوور لەهەرەمەکی بیتو خاوەن جەوهەر، ئەمەش پشت بەوە دەبەستیت کەهەر لەسەرەتاوە بەشدارنی دایەلۆگ دەبیت توانای ئەوەیان هەبیت کە بیربکەنەوە، چونکـی کەسـی نـاتوانی کەسـیکی دی فـیری بیرکردنـەوە بکـا، کەسـی کەمـەهارەتی بیرکردنـەوەی سـەرەتایی نـەبیت هیـچ کەسـی دی نـاتوانی فـیری ئـەو مەهارەتەی بکا. مامۆستا (فەیلەسوف) ئەوەی لەسـەرە کـە قوتابیـان فیربکـا چۆن بەدروستی بیربکەنەوە چۆن دژایەتیەکانی ناو گوزارەکانیان بناسنەوە. فیربونی بـالاّ پشت بەو سەرچاوانە دەبەستیت کە قوتابیان خۆیان هەیانە، لەو سەرچاوانە چەمکە سـەرەتاییەکان، توانـای پەیوەسـتکردنو داتاشـینی ئەنجامـەکانو ئنجـا توانـای رەتکردنەوەی دژایەتیەکان لەبیرکردنەوەیانداو توانای قبولکردنی رەتکردنەوە.

بۆ ئەوەی لەسوکراتەوە فیربیت دەبیت وەك ئەو ئاگرو شەوقی ئارەزووی مەعریفە جیت پی تەنگ بکا، وەك ئەو دەبیت بەهایەکی زۆر بۆ فیربوون دابنییت. ژیان لـەژیر کاریگەری ئـەو ئـارەزووەدا بـۆ مەعریفـە واتـە فەیلەسـوف بـوون عاشـقی حیکمـەت. فەلسـەفە بـەمانا قولەکـەی خـۆی حیکمـەت نییـە بـەلکو عیشـقی حیکمەتـە، ئـەو گەشتەیە، ئەو عەودال بوونەیە بە بەدووی حیکمەتدا، فەیلەسـوفیش ئەوکەسـە نییـە کە بەحەقیقەت شادبووە. بەلکو ئەو کەسەیە کە شەوقی دیداری مەعریفەو حەقیقەت خستویەتیە سەر ریگای بی کۆتایی بەرەو حەقیقەت. گـەر تاکـەکان روو لەفەلسـەفە بکەن ژیانیان دەگـۆری، حیکمـەت دەکەنـە ئامـانجی خۆیـان لەشـوینی دەسـتەلاّتو سـامان. ئـەم رەهـەندەی فەلسـەفەی سـوکرات بـووە شـوینی هەرەشـە لـەئایینی تـەقلیدیو ئـەخلاقی تـەقلیدی یۆنـان. لـیرەوە ئیـدی ئاسـانە ئـەو ناکۆکیـەی نیـوان

سوکراتو ئەوانەی تاوانباریـان کـردوە لـەدادگادا ببینـین، نـاکۆکی نیـوان سـوکراتو سۆفستائیەکان، ئاسانە ئەوەببینین کـە لـە بنـەرەتدا ریك نەکـەوتنیك هەیـە لەسـەر بەهای پەروەردەی سوکراتی.

پەروەردەی سوکراتی جـۆرە تەشـویق کردنیکـە بـۆ ریگایـەکی نویـی بیرکردنـەوە لەریگای رازی نەبوونەوە بە وەلاّمی سادەو پیـش وەخـت ئامـادەکراو، رازی نـەبوون بەهەر وەلاّمیـك کـە کـەمتربیت لەمەعریفـە. پـەروەردەی سـوکراتی چاو لەوئامانجـە دەبری کە کاری بکا خەلکی (دیارە هەموو خەلك نا) ویرای ئازارو ئەشـکەنجەی ویـل بوون بەدووی حەقیقەتدا چاو لەستانداردیکی بالاّبرن، ستانداردیك کە تەنیا ئەوکاتە شوینی بەرگە گرتنــە کـە تـۆ بەهایـەکی زۆر بـۆ مەعریفـە دابنییـت لەسـەروو هـەموو شتیکەوە. لیرەوە فەلسـەفە هەرەشـە لـەوەدەکا کـە ژیـانی خـەلکی، یـا قوتابیـانی فەلسەفە، لەبنەرەتەوە بگۆری، گۆرینی هەموو ئەوشتانەی کـە خـەلکی دەیانکـەنو حەزیان لیدەکەن، یاخود گۆرینی دیـدو زەوقو سـلوك. عیشـق لـەژیانی فەیلەسـوفدا لەئارەزوویـەکی شەخسـی ئیروتیکـەوە دەگـۆری بـۆ حەماسـەتیك بـۆ مەعریفـە. رەوانبیـژی لای سـوکرات ئیـدی بەهرەیـەك نییـــە، بەهرەیـەك بـۆ سـەرگەرمکردنی حەشامات وەك ئەوەی لای سۆفستائیەکان هەیە، بەلکو وەك لە دایەلۆگی فایدروسدا دەبینین دەبیتە هونەری نووسـین لەتـەك مەعریفـە لـەناو رۆحـی ئینسـاندا. ئەمـەش خۆی بەمانایـەك مەسـەلەیەکی سیاسییە، سیاسـەت بەوشـیوەیەی کـە سـوکرات پراکتیکـی دەکـا لەئەنجومـەندا، لەپەرلـەماندا روونـادا بـەلکو هـەرکاتیك دووکـەس یەکتریان بینیو پرسیاریان کرد کە چۆن دەتوانین باشترین ژیان بژین ئـا ئەمـە دلـی سیاسـەتە. لەپـەروەردەی سـوکراتیدا جـەغدکردنیك هەیـە لەسـەر پـەیوەندی نیـوان ریکخستنی سیاسیو ژیانی عەقل، ئەوخالەی کە هەمیشە دووبارە دەبیتەوەو شوینی تەئکیدکردنە سەرە لەهەمووشت زیاتر بریتییـە لەپیویسـت بوونـی هاوسـەنگی ئەمـە تەنیا گوی گرتن نییە لەفەرمانی دیلفیك Delphic کەدەلی "هیچ شتیك بـەزیادەرۆیی نـا"، "هـەموو شـتیك بـەئیعتدال" بـەلکو بـۆ بەخشـینی هـەر توخمـە بەشـی خـۆی لەبەشداریکردنی ئینسان لەواقیعدا. سوکرات دەرکـی بـەوە کردبـوو کـە ئـاژاوە هیـچ کـات کۆتـایی نایـەت گـەر لایەنـە گـەورەکانی واقیـع پشـت گـوی بخریـن، ئـارەزووی کورتنـەکراوەی ئینسـان بـۆ چاکـە، ئـازاری گـرژی نیـوان جەسـتەو رۆح، ئامـادەیی حەماسەتی سیاسی (سوموتیك thumotic)، ژیانی ئیرۆتیکیانـەی گوتـاری ئینسـانی، بەشداربوونی عەقلی ئینسانی لەعەقلی ئیلاهیدا، پەیژەی سەرکەوتن بەرەو چاکە کە رۆحـی پرسـیارکەر دروسـتدەکاو ئنجـا حەتمیـەتی دارزانـی جەوهـەری رژیمـە سیاسییەکان. رۆحیکی هاوسەنگ بەرای سوکرات بەردی بناغەی بوونی بەختیارییـە.

چەند فۆرمیکی ئەم هاوسەنگییە لە دایەلۆگەکاندا دەبینریتەوە کە لە پەروەردە قسە دەکەن. یەکەم فۆرم بریتی‌یە لەو فۆرمەی کە لەپەروەردەی کۆندا مەی‌رکەزی ترین بوە ئەویش دارشتنی کاراکتەریکی چاك. لەدایەلۆگی کۆماردا سوکرات دەگیری دارشتنی رۆحیکی هاوسەنگە. ئەو گریمانکاری دروستکردنی "شاریك لەگوتاردا" "City in a Speech" دەکا تاکو هارمۆنیەك لەنیوان هیزە سەرەکیەکانی رۆحدا دروستبکا. گفتوگۆی چۆن شار دیتەبوون، چۆن فەرمانرەواکانی پەروەردە دەکرین، چۆن چاکەی هەموان دابین دەکریت، ئنجا چی روودەدا ئەوکاتەی کە رژیمی سیاسی فاسد دەبیت، هەمو ئەمانە ئەو پرنسیپە ئەفلاتوونیە دەسەلمینن کە لۆژیك بەبی درامای فەلسەفەی ناتوانی بەکاری قانع کردن هەلبستی.

پەروەردەی ئەفلاتوونی جەغد لەسەر دووهیزی جەوهەری رۆح دەکا، حەماسەت thumos (سومۆس)و ئیرۆس (عەشق). هەریەکە ئەگەری ئەوەی هەیە کە ببیتە مایەی خولقاندنی ئاژاوەیەکی ئینسانی، بەلام لەهەمان کاتدا چ سومۆس‌و چ ئیرۆسیش ئامرازیکن بۆ بەدەست هینانی نەجیبترین ئەزموونی ئینسانی. دوو هاودایەلۆگی سەرەکی ناو "کۆمار" گلاوکۆن‌و سراسیماخۆس ویلی ئەو چیژە پەیمان پیدراوەن لەلایەن ئەو ئیدعایەیەی سۆفستائیەکانەوە کە گوایا دەتوانن هونەری فەرمانرەوایەتی ستەمکاریانە فیرببن، بەلام سوکرات هەول دەدا کە یارمەتیان بدا دەستیان بەرازی بوونیکی بالاتربگا، رازیکردنی ئارەزووە قولەکانیان. سوکرات هەول دەدا کە تییان بگەیەنی کە ئارەزووی ناوبانگ‌و پلەوپایەی مەزن ئارەزوویەکی ستەمکارانەیەو چاکترە بە کەنالیکی دیکەدا ئەو ئارەزووە گوزەربکا. سومۆس (حەماسەت) تەعبیر لەخۆی دەکا وەك ئارەزووی تۆلە، توورەبوون، هەلچوونی دەروونی بەلام لەهەمان کاتدا خۆی وەك حەماسەتیکی وەفادارانە، کرداری دلیرانەی خۆبەختکردن لەپیناو شەرەفدا تەعبیر لەخۆی دەکا. لە دامەزراندنی "شاریك لەگوتاردا" هاوری گەنجەکانی سوکرات فیری ئەوەدەبن کە چۆن ئیدارەی ئەم حەماسەتانە بکەن، هەروەها چۆن ئارامیان بکەنەوە تاکو بەسوودبن لەبواری فەزیلەتی سیاسیدا. بەبی داکۆکی کردنی حەماسیانە (سۆمۆسیانە spirited)ی شار، بی خۆبەختکردنی بەشەرەفانە بۆ جڤاتی سیاسی، شار دەبیتە کەلەکەبوونیکی غەریزە بایۆلۆژیەکان. لەخۆتەرخانکردنیاندا بۆ شاریکی تەواو عادل کە تییدا حەماسەتەکان بەکەنالیکی تردا رۆیشتوون‌و بەحالەتی تسامی (بالابوون) گەیشتوون، ئارەزووە کانیان ئەو کاتە بەرازی بوونیك، تیربوونیکی قوولتردەگەن. بەلام بەم تیکەلکردنەی ئارەزووی تاك بەژیانی مەدەنی بەم شیوەیە، سوکرات ریسکی دامەزراندنی ریکخستنیکی سیاسی کرد کەتییدا داخوازی عەدالەت بەوشیوە تۆخی‌و

توندییە خۆی داواکردنی قوربانییەکی زۆرەو ئەرکیکی گرانە بەسەر بوونی ئینسانەوە، لەبەرئەوە دەبیت ئەو کەمیك لەو جەغدە زۆرە لەسەر سومۆس کەم بکاتەوە. لیرەدا جاریکی دی ئارەزوو وەخەونی ستەمکارانە جاریکی دی دینەوە بەردەم تاسەی گەیشتن بەهەموو (کل) بەگشت، تاسەیەکی ترسناکە. تاسەی گەیشتن بەهەموو بریتییە لە ئیرۆس. لەکاتیکدا هاو دایەلۆگەکانی سوکرات هەر هەموو دەزانن کە یەکەم دەرکەوتنی ئەم تاسەیە بریتییە لەسیکس، ئارەزووی سیکسی بەلام لەلایەن سوکراتەوە بانگ هیشتن دەکرین کە ئەزموونی ئەو تاسەیە بکەن، واتە ئیرۆس، لەریگای پرۆسەی لەسەرە خۆی تسامی (بەرەوبالا) کە بەهۆیەوە هەمان تاسە، تاسەی گەیشتن بەکەمال ئەمجارە خۆی لەعیشق حیکمەتدا بەیاندەکا. ئەزموونکردنی ئەم پرۆسەی تسامییە گەیشتنە بەرازی بوونیکی قوول کە خۆی لەحیکمەتدا دەبینیتەوە، لە پرۆسەی‌فەلسەفاندندا. دیارە رۆحی فەلسەفی دەبیت جاریکی دی بیتە خوارەوە بۆ ناوشار چونکی لەشاردا دەژی‌و بەناچاری لەکۆمەلگای سیاسیدادەژی، لیرەوە دەبیت خۆی لەنیو چوارچیوەی پیویستە سیاسییەکاندا پیناسەبکا. ئیرۆس خۆی لەفۆرمە کۆنکریتیەکاندا مانیفیست دەکا، ئەو فۆرمانەی کە هاوریکان سەرنجی یەکتری بۆ رادەکیشن. ئەگەری ئیرۆس پشت بەمەشقکردنی سومۆس دەبەستی، بەلام رامکردنی سومۆس پشت بەخستنە گەری ئیرۆس دەبەستیت. ئیرۆس‌و سومۆس یەکتر تەواو دەکەن، یەکتر لەئەگەرەکان‌و سنوورەکانی یەکتر ئاگادار دەکەنەوە.

لەپرۆسەی داتاشینی شیوە سیاسیەکاندا "شاریك لەگوتاردا" سوکرات هەول دەدا کە رۆحی هاو دایەلۆگەکانی پەروەردەبکا. ئەو تۆن‌و هەست‌و ریگاو نیشان‌و هەرەمی ریکخستنی هیزەکانی نیو رۆحی ئەوان دیاری دەکات کاراکتەریك دروست بیت کە نەزوو لەخۆوە هەلدەچی‌و نەترسنۆکیشە، نە کەلە رەق‌و نە نەرم، لیرەدا حیکمەتی سوکراتی بریتیە لە هاوسەنگی نیوان ئازایەتی‌و بی باکیدا، ئیعتدال‌و تاسەی موتەعالی.

خالیکی دیکەی پەروەردەی سوکراتی بریتیە لەپەیداکردنی هارمۆنیەك لەنیوان ماتماتیك‌و شیعردا کە نموونەکەی لەهونەری دیالکتیکی گوتاردا خۆی دەبینیتەوە. گووتار ئەو شیوەیەیە کەتییدا ئارەزووە ئینسانیەکان‌و تاسەکان بە قوولی‌و پیکەوە گونجاندن دەگەن. لەزمانی یۆنانیدا گوتارو عەقل هەمان ووشەیان بۆ بەکاردیت، لۆگۆس. رەهەندی ئیرۆتیکی گووتار بە بونیادەکانی عەقل دەگا، ئەم بەیەك گەیشتنە کاریك دەکا کە دیالکتیك شیاوبیت، لەدیالکتیکشدا تاسەی گەیشتن بەکەمال تیردەبیت لەریگای تیگەیشتنی لەسەرخۆی مەعقولیەتی گەردوندا، گوتاری

دیالکتیکی کە ماتماتیکو شیعر، عەقلو ئیرۆس بەیەك دەگەیەنی، ئەو پەیژەیەیە کە رۆحی ئینسان دەبەستیتەوە بەریکخستنی واقیعەوە، ئەو یەکیتی بوونەی کە باس لەتاسەی ئینسان لەتەك کەمالی خوداوەند دەکا. گووم بوونی هەر هاوسەنگیەك واتە ئاژاوەی سیاسیو سەرلیشیواوی عەقل. نمونەی ئەم ئاژاوە سیاسیو سەرلیشیواوی عەقلە چاکتر خۆی لە سیستەمە دارزیوەکانی وەکو دیموکراسی دیماگۆگیو ستەمکاریدا دەبینیتەوە لەو سیستەمە دیموکراسیەدا کە بەو هەلو مەرجە دەناسریتەوە کەتییدا هەموو ئارەزوەکان ریگایان پیدەدری تا تیربن، ئەو هەلو مەرجەی کە تییدا ئەو ئەنرژییەی (ووزەیەی) لەئەنجامی نەبوونی ئاراستەوە دەبیتە مایەی دروستکردنی ڤاکیوم (بۆشاییەکی) ترسناك، کە هەر زۆر زوو لەلایەن دیماگۆگیەکانەوە پردەکریتەوە کە لەبەرئەنجامدا ریکخستنی سیاسی دەبیتە حوکمی میگەل، لەلایەکی دیکەوە ستەمکاریەکان بەبی یاساییو بەرەڵلایی دەناسرینەوە، جۆرە حوکمیك لەلایەن ئارەزووە شەخسییەکانەوە، فەنتازیای ژیانی ستەمکار باس لەبی هاوسەنگی دەکا.

لەهەر دوو شیوە دارزاوەکەی حوکمدا، دیموکراسیو ستەمکاری، ئەفلاتوون لەو باوەرەدابوو کە فەیلەسوفی ساختەو سۆفستائی وجودیان دەبیت کە هونەری دیالکتیكو هونەری موجادەلەی عەقلی بەخراپی بەکار بهینن، وەك ئەوەی ئەو دوو هونەرە یاری دەستی ئەوان بن هەمیشە بەراستو چەپدا بۆ مەبەستی جیاجیاو پر لەدژایەتی بەکاریان دەهینن، وەك شەکەرۆکە لەززەت لەپەرت پەرت کردنی موجادەلە وەردەگرن بۆ دلخۆشکردنی می گەل.

* * *

بیرۆکەی پەروەردەی لیبرال لای ئەرستۆ رەهەندیکی دی کلاسیك نیشان دەدا. ئەرستۆ زیاتر سەرقالی پەروەردەی مەدەنییە لەژیانی رۆژانەی سیاسیدا. پیویستی بوونی پەروەردە لەو تیگەیشتنەوە سەرهەلدەدا کە سەیرکردنیکی قولی سروشتی ئینسان پیویستیەکی نکۆلی لینەکراوە، ئەمە لەکاتیکدا ریفۆرمی سیاسی ناتوانی ئەو سەیرکردنە فەراهەم بکا جا بۆ ئەوەی ئەو ریفۆرمە سەرکەوتوو بیت ئەو سەیرکردنە قوولەی سروشتی ئینسان لەلایەن پەروەردەوە فەراهەم دەکریت.

لەکتیبی "سیاسەت"دا ئەرستۆ باس لەجیاوازی نیوان دەستوورە سیاسییەکان دەکا، چونکی دەستوریك لەدەستووریکی دی جیاوازە پەروەردەش کە ئەو دەستوورانە لەزەیندا (زهندا) دەچەسپینی لەدەستووریکەوە بۆ دەستووریکی دی دەگۆری. هەروەك چۆن باشترین دەستوور بەرجەستەبووی باشترین بۆچوونیکە

دەربارەی فەزیلەتو بەختەوەری، ئاوهاش باشترین پەروەردە دەبیت لەسەر سروشتی ئینسانەوە بیت، بەلەبەرچاوگرتنی پیویستیەکانی، تواناکانیو ئنجا سنوورەکانی سروشتی ئینسانەوە. بەرای ئەرستۆ ئینسانەکان، لەپال سیاسی بوونیاندا، بوونەوەری سایکۆفیزیکین کە رۆحیان لیپرسراوە لەژیانو وەزیفەی کاراکتەریان. ئەم رۆحانە پیك هاتوون لەبەشی عەقلی ـ کە ناوکی حیکمەتی پراکتیکییە Phronesis و عەقل nous و بەشی نا ـ عەقلی کە پیك هاتووە لەئارەزوو سۆز، ئەم بەشەبی بەری نییە لەکاریگەری عەقل. لیرەوە پەروەردەی ئەرستۆیی لەسی بەش پیك دی، مەشقکردنی جەستە (جمناستیك)، راهینانی ئارەزوو و سۆزەکان (ethismos)و هەروەها پەروەردەکردن لەریگای عەقلەوە بۆ بەشە عەقلانیەکە. ئامانجی هەرهەموو بەشەکانیش بەرهەمهینانی کەسیکی کۆو عەقلانییە، کەسیك کە رۆحی بەجۆریك خاوەنی هارمۆنیاو هاوسەنگییە کەدەتوانی بەختەوەریی حەقیقی بناسیتەوەو عەودالی بیت. چۆن؟

کرداریك یا چالاکیەك کە تەعبیر لەحیکمەتی عەمەلی دەکا بریتییە لەبەرئەنجامی بریاریك کە خۆی ئارەزوویەکە لەسەر راویژو خۆزگەوە بیناکراوە، خۆزگە ئارەزوویەکی عەقلییە بۆ گەیشتن بە بەختەوەری یاخود ئەوشتەی کە بکەر وینای دەکا وەك بەختەوەری (7) گەر ئارەزووەکانمان بەگشتی گونجاو بن لەگەل خۆزگەکانمان ئەوا ئیمە حالەتیکمان هەیە کە دەشی پیی بلیین ددان بەخۆداگرتن temperance ، گەر ئەم دووانە لەتەك یەکتر نەگونجین یا حالەتیکمان دەبیت کە دەشی پیی بلیین ئیرادەی لاواز (ئەو کاتەی ئارەزوو دەستەلات بەسەرخۆزگەدا پەیدا دەکا)، یاخود حالەتی قانیع بوون (واتە خۆزگە بەسەر ئارەزوودا دەستەلات پەیدادەکا)، لەهەردوو حالەتەکەدا ئیمە ئەزموونی ناکۆکیەکی پر لەئازاری ناوخۆیی دەکەین لەجیاتی هارمۆنیەکی ناوخۆیی. ئیستا فەزیلەتی کاراکتەر بەتەنگ ئارەزووەکانەوە دی بەلام لەهەمان کاتدا بەتەنگ هەستەکانیشەوە دی، "فەزیلەت بریتییە لەهەستکردن بەشتیکی دروست لەکاتیکی دروستدا دەربارەی شتیکی دروست، هەستکردن بۆ خەلکیکی دروست بەنیازی ئامانجیکی دروستو بەریگایەکی دروست" (8). بابپرسین "دروست" لەم رەوتەدا مانای چی؟

لەبەرئەوەی هەلچونو داچوونە دەرونیەکان راو بۆچوون لەخۆدەگرن کەواتە لەرووی بوون بەهیزەوە عەقلینو شایانی پەروەردەکردن. کەسی ترسنۆك دەشی لەریگای فیربوونەوە لەترسنۆکی رزگار بکردریت، کاتیك تیگەیەنرا کەئەو شتەی ئەو لیی دەترسی هیچ هەرەشەیەك بۆسەر ئەو دروست ناکا، بەلام هەلچوونو داچوونە دەروونیەکان لەلایەکی دیکەوە ئارەزوەکان لەخۆدەگرن، ئەمانەش بەئاسانی

ناگۆرین لەلایەن ئامرازی عەقلیەوە، رەنگە ئەزموون‌و کاتمان بوی بۆ هینانەدی ئەو گۆرانە. لەبەرئەوە بەرای ئەرستۆ بۆ بەدەست هینانی فەزیلەت پیویستمان بەراهینان habituation هەیە، بەخووگرتنەوە هەیە. خووەکانی ئیمە لەئارەزووکردن‌و هەستکردندا تارادەیەکی زۆر چۆنیتی ئەوەی ئیمە چۆن کردار دەنوینین دیاری دەکەن. لەمەزیاتر، هەر ئەو خووە ئامانجی کردارو ویناکردنی ئیمە بۆ بەختەوەری دیاری دەکەن. کەواتە ئامانجی پەروەردەی ئەرستۆیی لەپەروەردەکردنی هەلچون‌و داچوونە دەروونییەکان‌و ئارەزووەکاندا بریتییە لەبەرهەمهینانی هاونیشتمانی، هاونیشتمانییەك کە کردار بەرمەبنای یاساو ریزگرتن لەیاسا بۆی دەبیتە سروشتی دووهەم، کەواتە مەسەلەیەکی لەرادەبەدەر گرنگە کە ئیمە لەگەل خووی چاکدا گەورەببین، ئەرستۆ لەم روەوە دەلیت "گەر بمانەویت بەشیوەیەکی دروست قوتابی ئەوشتە بین کەچاکە، کە عادلەو قوتابی پرسیارە سیاسییەکان بەشیوەیەکی گشتی" ئەوا دەبیت خوو بەشتی چاکەوە بگرین. بەلام خووی چاك هەرچەندە پیویستن، لەگەل ئەمەشدا بەتەنیا کافی نین، بەلکو پیویستە ئیمە لەرووی ئەخلاق‌و سیاسییەوە پەروەردەبکرین، هەر ئەم پەروەردەکردنەیە کە ئیمە دەکاتە "قوتابییەکی دروست" ئەخلاق‌و سیاسەت جەستەکانی مەعریفەی عەمەلین، ئەخلاق کاریك دەکا کە ئیمە بەدروستی نیشانە بپیکین لەکردارەکانمانداو بەبەختەوەرییەکی رەسەن بگەین ئەمەش لەریگای فەراهەمکردنی مەعریفەی ئەوشتەی کەهەیە. سیاسەت ئیمە دەولەمەند دەکا بەمەعریفەیەك کە پیویستە بۆ دارشتنی دەستوور، دەستوریك کە ئەو بەختەوەرییەی تییدا دیتەدی.

لەکتیبی حەوتەم‌و هەشتەمی "سیاسەت"دا ئەرستۆ رای خۆیمان لەمەر باشترین رژیمەوە پی دەلی: سیاسەتی کە بەچاکی کاریك دەکا خەلکی ئەگەرەکانی بوونیان، ژیانیان جی بەجی بکەن، ئەگەری فەزیلەت. ئەم حالەتە کۆمەلی مەرجی ئابووری‌و جوگرافی دەخوازی، بەلام رۆحی ئەو رژیمە سیستەمیکی پەروەردەی دریژخایەنە کە تییدا فەزیلەتەکان جیی خۆیان دەگرن دوای گەشەکردنی هەستی لیپرسراویتی‌و پەرەپیدانی توانای حوکم کردنی خۆ لەلایەن هاونیشتمانیانەوە. لیرەدا پەروەردە تەنیا ئامادەکردنیك نییە بۆژیان،و تەنیا بۆ گەنجەکانیش نییە، بەلکو چالاکی سەرەکی ژیانە. پەروەردەی لیبرال ناشی‌و نابیت کورت بکریتەوە بۆ مەهارەتەکانی وەکو پزیشکی، ئەندازیاری، یا کشتوکال یا تەکنۆلۆژیا، بەلکو پەروەردەی لیبرال ئەوشتەیە کە ئینسان دەکاتە ئینسانیکی ئازاد. لای ئەرستۆ ئازادی برتیی نییە لەهەواو هەوەسیك، بەلکو پەروەردەی لیبرال لەئیمەدا ئەو فەزیلەتانە گەشە پیدەدا وەکو لیبرال بوون، بەمانای هەلکردن (تسامح)و ددان بەخۆداگرتن،و ئیعتدال‌و ئنجا

ئازایەتی، ئەمانەش بەدەوری خۆیان ئازادمان دەکەن لەدەست هەلچوون‌و هەواو هەوەسەکان کە گەر بیت‌و لییان بگەریین ئەوا بەرەو ئاستی ئاژەل راپیچمان دەکەن. کەواتە پەروەردەی لیبرال کاریك دەکا کە ئیمە بتوانین دوای پەروەردەکردنی توانای راویژکردنی خۆ ئیختیارەکانمان بەچاکی هەلبژیرین، جیبەجیکردنی بریار لەمەر مەسەلە گرنگەکانی وەکو عەدالەت‌و ناعەدالەتی، جوامیری‌و ناجوامیری، ئینسان بوون یا ئاژەل بوون. هەبوونی گوتاری عەقلانی دەربارەی ئەو مەسەلانە ئەو قەناعەتەی ئەرستۆیە کە دەلی" ئینسان بەسروشت ئاژەلیکی سیاسسە . ئیمە ئەوکاتە بەفەزیلەت دەگەین کە توانیمان لەسەر ئەلتەرناتیڤەکان گفتوگۆمان کرد، پرسیارمان کرد باشترین حکومەت کامەیە، چۆن لیپرسراوبین بەرامبەر بەخۆمان‌و ئەوجڤاتەی کەتییدا دەژین، ژیانی چاك کامەیە..هتد.

ئەرستۆ جیاوازی دەخاتە نیوان ئیش‌و حەوانەوەو کاتی ئازاد leisure. ئیشی جیدی‌یە بەلام پر لەئازارە، ئەوشتەیە کە دەبیت بیکەین بۆ ئەوەی زیندوو بمینینەوە حەوانەوە بۆ ئامانجیکی دی هەن کە لەخۆیان بەرزترە، ئەرستۆ ئەم ئامانجە ناودەبا بەکاتی ئازاد کە لەیۆنانیدا ووشەی skole تەعبیری لیدەکا، ووشە ئینگلیزییەکانی وەکو سکۆل school. سکۆلەر شیپ scholarship لەوشەی skole (سکۆل) (کاتی ئازاد)ی یۆنانیەوە وەرگیراون. کەواتە پەروەردە بریتییە لەکاتی ئازاد بەپلەی ئیمتیاز par excellenle .

بەرای ئەرستۆ ریگای جیاواز جیاواز هەن بۆ گەیشتن بەحقیقەتی کە لەدەولەمەندکردنی شارو یەکیتی شاردا رۆلی جەوهەری دەبینی. پەروەردە دەبیت بریتی بیت لەکرانەوەو ئیلتزامی مەدەنی، گەشتیك لە بەشەوە بەرەو گەردوونی (Universal)و ئینجا گەرانەوە بۆ بەش. کەواتە پەروەردە ناشی نیشتمانپەروەری بخاتە ژیر پرسیارەوە، و لە هەمان کاتیشدا نابیت تەشویقی خۆبەستنەوەیەکی بەربەریانەو لاعەقلانی بکا بە جیهانە بچووکەکەی کەسەکانەوە وەکو ئەوەی ناسیۆنالیزمی مۆدیرن دەیکا. بوونی ئیمە بەستراوەتەوە بەو جڤاتەوە کە تییدا دەژین، نە داخستنی ئەو جڤاتەو نەخۆبەستنەوە بەو جڤاتەوە بەشیوەیەکی دەمارگیریانە ئیمە دەکاتە هاونیشتمانیەکی چاك‌و نەر اکردن لەو جڤاتە کە واقیعی‌و کۆنکریتی‌یە بەرەو جڤاتیکی خەیالی کە پیی دەگوتریت جڤاتی جیهانی واتە بوون بە هاونیشتمانی جیهانی. ئەو شتەی بەدەستی دەهینین‌و تاقیکردنەوەی ژیان‌و گەیشتن بە جەوهەری ئینسانی بەپلەی یەك لەریگای بوونە ئەندامی جڤاتیکی سیاسی‌یەوە دەبیت کە خۆمانی تییدا دەبینینەوە. ئەو شتەی کە ئەمرۆ چەپەکان‌و لیبرالەکان‌و

میدیای بەناوی هاونیشتمانیتی جیهانی Global Citizenship قسەی لێدەکەن هەرگیز ناتوانی شوێنی ئەو جڤاتە کۆنکریتیو حەقیقیەیە بگریتەوە کە ئیمە تییدا گەورە بووینو خۆمانی تییدا دەبینینەوە، مانای عەدالەتو بەختەوەریو ژیانی چاك تەنیا لەسەر ئاستی ئەو جڤاتە مانایان هەیە.

* * *

تا ئیرە باسمان لە بۆچوونی کلاسیك کرد دەربارەی پەروەردەی لیبرال، بەتایبەت دیدی سوکراتیو ئەفلاتونیو ئەرستۆیی. ئەم گەشتە گەشتیکی ناکامل دەبیت بیقسەکردن لەسەر بۆچوونی سانت ئۆگستینو تۆماس ئەکوانیەسو فارابیو ئیبن سیناو مەیمۆنەدیس. بەلام لیرەدا قسەکردن لەسەر بۆچوونی ئەو فەیلەسوفو سیۆلۆجیانە هەلدەگرین بۆ بۆنەیە کیدی، لەجیاتی ئەوە لە کلاسیکەوە بازیك دەدەین بۆ دنیای مۆدیرنو چەند سەرنجیك تەنیا لەسەر دیکارتو ڤیکۆرو رۆسۆ دەدەین. تەواوکردنی ئەم باسە قسەکردنە لەسەر هۆبز، سپینوزا، لۆك، کانت، رۆمانتیکیەکان، هیگل، نیچەو هایدگەر کەبابەتی پرۆژەیەکی دیکەن.

لەنیو بیریارە مۆدیرنەکاندا، دیکارتو ڤیکۆ بۆ ئەم باسەمان گرنگییەکی تایبەتیان هەیە چونکی لە بۆچوونەکانیاندا ئەو شتەی کە ئەفلاتوونو ئەرستۆ پییان گوتین کە شوینی مەترسیە، توندرەوی، لە نووسینەکانی ئەماندا بەرەوا لەقەلەم دراوە، لەگەل بوونی جیاوازیشدا لەنیوان ئەم دوو فەیلەسوفەدا، ئەو هاوسەنگیەی کە بیریارە کلاسیکەکان قسەیان لیدەکرد، هاوسەنگی نیوان ماتماتیكو شیعر، لای ئەمان ئەو هاوسەنگیە هەلوەشاوەتەوە سەرەتا با سەرنجیکی دیکارت بدەین.

هەنگاوی یەکەمی فەلسەفەی دیکارت بە جەغدکردنە سەر خود (زات) دەست پیدەکا ئەمەش لەو کتیبە سەرەتاییەدا کە بەناوی "یاساکانی ئاراستەکردنی عەقل لە Rules for the Direction of the mind وەیە دەست پیدەکا. جەغدی سەرەکی ئەم کتیبە وا لەسەر گەشەکردنی پرۆسەی لیکۆلینەوە کە بەرای ئەو دەبیتە مایەی بەدەستهینانی مەعریفەیەکی رەسەن. یاسای سیهەم بریتییە لە:

ئیمە دەبیت نووسینەکانی نووسەرە کۆنەکان (کلاسیکەکان) بخوینینەوە چونکی سوودیکی زۆر دەبینین گەر بتوانین لە بەروبوومی کۆمەلی ئینسان بخۆیین. دەبیت ئەمە بکەین لەپیناو فیربوونی ئەو راستیە کەمانەی کە کەشف کراونو زانینی ئەو خالانەی کە ماونەتەوە کاریان لەسەر بکردریت لە بوارە جیاجیاکاندا. بەلام لە هەمان کاتدا مەترسییەك

هەیە ئەویش ئەوەی کە گەر بیتوو ئیمە زۆر لە نزیکەوە لەو بەرهەمانە بکۆلینەوە رەنگە ئەو هەلانەی کە لەو بەرهەمانەدان دزە بکەنە ناومانەو بیویستو ئیرادەی خۆمان.."(٩).

"بەتەنگەوە هاتنی ئەو بابەتانەی کە پیشنیارکراون بۆ لیکۆلینەوە، ئیمە دەبیت لەو شتە بتویژینەوە کە بە ئاشکراییو بەبەلگەوە دەتوانین ببینینو لیی دلنیابین، نەك ئەوەی کە خەلکی چۆن بیریان لیکردۆتەوە، مەعریفە لە هیچ ریگایەکی دیکەوە بەدەست نایەت.

ئنجا دیکارت دەلیت ئیمە دەبیت تەنیا پشت بە دوو شت ببەستین حەدس (حدس intuition)و ئیستدلال deduction، دەربارەی حەدسیش دەلی:

"مەبەستم لە حەدس شەپۆلەکانی هەستەکان نییە یاخود حوکمی هەلخەلەتینەرانەی خەیال، بەلکو ویناکردنیکی ئاشکراو بەئاگای عەقلە کە ئاسانو جیاوازە تا ئەو رادەیەی کە گومانیك ناهیلیتەوە کە ئیمە بەراستی تیدەگەین. کەواتە حەدس بریتیە لە ویناکردنیکی بەدوور لە گومانی عەقلیکی ئاشکراو بەئاگا، کە بەتەنیا لەرووناکی عەقلەوە دیت"(١٠).

حەدس لای دیکارت بە ئیستدلال تەواو دەکریت، مەبەستیش لە ئیستدلال ئەمەیە: ئاماژەکردن بە شتیك بە ناچاری لەریگای گوزارەکانیترەوە کە ئەوە زانراوە بەدوورن لە گومان. بەو شیوەیەی دیکارت دەیانبینی حەدسو ئیستدلال ریشەکانیان وا لە ئەزموونەکانی تاکە کەسدا. لای دیکارت مەعریفە لەنیو کتیبەکاندا نییە یاخود لە ئۆتۆرەتیدا (دەستەلاتدا)، بەلکو بۆ ئەوەی تاکە کەس بە مەعریفەی رەسەن بگا ئەو دەبیت بە فعلی ئەزموونی هەبیت، ئەو ئەزموونەی کە بریتییە لە گەیشتن بە حەقیقەت لەریگای حەدسەوە، حەقیقەتی گوزارە یاخود دروستی ئاماژ دەکردن بۆ گوزارەیەك لەریگای گوزارەیەکی دیکەوە. بەم شیوەیە فیربوون بریتی نییە لە نەقل کردنیکی پاسیڤانەی ئەو شتەی کە مامۆستا یا کتیبیك دەیلی. قوتابیەك کە خۆی ئەزموونی نییە مەعریفەشی نییە. دیکارت لە هەمان سەرچاوەدا دەلیت:

"هەروەها گەر هەموو موجادەلەکانی arguments
ئەفلاتوونو ئەرستۆشمان خوێندبێتەوە بەهیچ شێوەیەك
نابینە فەیلەسوف گەر نەتوانین حوکمی دروست بدەین
لەسەر ئەو بابەتانەی کە قسەیان لەسەر دەکەین،
چونکی لەو حاڵەتەدا ئەوەی کە فێری بووین وا
دەردەکەوێ زانست نەبێ بەڵکو مێژوو بێت"(١١).

کەواتە پەروەردە نابێت بریتی بێت لە نەقڵ کردنی زانیاری یا دۆکترین (عەقیدە) یا دۆگما بەڵکو پەروەردەکردنی عەقڵ ئامانجەکەیە.

لە کتێبەکەیدا "گووتار دەربارەی میتۆد" دیکارت چەند پرنسیپێك دیاریدەکا بۆ مەعریفەی دڵنیا لەسەر مۆدێلی ماتماتیکەوە، ماتماتیك وەك باڵاترین شێوەی رەهای عەقڵ. دیکارت ئەوە روون دەکاتەوە کە ناڕەحەتیەکانی ژیانی ئینسان لە جیاوازی راوبۆچوونی ئینسانییەوە سەرهەڵدەدەن. جیاوازیەکان سەر هەڵدەدەن نەك لەبەر ئەنجامی ئەو جیاوازییە حەتمیانەی وێناکردنی واقعێکی ئاڵۆز، بەڵکو بەپێچەوانەوە لای دیکارت واقیع زۆر سادەیەو بەهرەکانی ئینسانەکانیش یەکسان. کێشەکە خۆی لە ترادسیۆنی عەقڵێدا کە ئێستا هەیە مەلاس داوە. دیکارت لەو باوەڕەدایە کە میتۆدی دیکارتی چارەسەرەکەیە چونکی پەیمانی ئەوە دەدا کە میتۆدێکی گەردوونییەو سەرچاوەیەکی بنەبڕە بۆ دارشتنەوەی هەموو مەعریفەی ئینسانی. دوو هەنگاوی بنەبڕ (حەدی) لەم میتۆدەدا بەرچاو دەکەون؛ هەنگاوی یەکەم بریتییە لە گومانی سیستماتیکی، گومان کردن لە شەهادەتی هەستەکانو هەستی هاوبەش وەك بناغەیەك بۆ ئەو شتەی کە شایانی دەرك کردنە، شتەکان بەو شێوەیەی کە ئێستا لە جیهاندا هەن ئیدی دەبنە شوێنی گومانو ماسکەکانیان لەرێگای ئەم گومانەوە دەکەونو رۆح ئیدی ناتوانێ بڕوا بە دەرکەوتنەکانی جیهان بکاو ئیدی جیهان ئەو شتە نییە کە هەناسەی خوداوند ئینعکاسی بکاتەوە. هەنگاوی دووهەمی میتۆدی دیکارتی بریتییە لە بوونی میتۆد وەك ئامراژێکی نەقدی بۆ سەرلەنوێ دروست کردنەوەی جیهان. لەژێر فەرمانەکانی میتۆدی دیکارتیدا داوپێنگی حەقیقەت کورت دەبێتەوە بۆ ئەو پرۆسە عەقڵیەی کە شێوە بە واقعی جیهان دەبەخشێ، لێرەدا ئۆپەراسیۆنی Operation لۆژیکی شوێنی واقیعی دەرەوونی دەگرێتەوە. پێکهاتەی جەستەو رۆح کە لە قۆناغی کلاسیكو سەدەکانی ناوەڕاستدا

مایەی بەخشینی گرژیو سنوورەکانی بوونی ئینسان یا ئینسان بوون بوو، سەرچاوەی مەعریفە بوو، لێرەدا لەلایەن عەقڵێکی سەربەخۆوە سەرکوت دەکرێ، دیکارت پێشنیاری میتۆدێك دەکات کەئاڵۆزی تێیدا سەرەتا هەڵدەوەشێنرێتەوە بۆ بەشە سادەکانیو ئنجا ئەم بەشانە جارێکیدی پێکەوە گرێدەدرێنەوە. ئەم پرۆسەی هەڵوەشاندنەوە ـ دروست کردنەوەیە لەسەر ئەو گریمانکارییەوە کار دەکا کە ئاڵۆزی بە سروشت شوێنی سەرلێشێواوییەو رێگرە، ئەو گریمانکارییەی کە دەڵێ چاودێریکەر Observer دەتوانێ تەنیا راستەو خۆو یەکسەر ئەو شتە دەرك پێبکا کە ئاشکرایەو ئەو شتەش تەنیا لە بەشە سادەکانیدا شایانی دەرك پێکردنە. ئیدی بەم شێوەیە دیاردەکانی جیهان ئاڵۆزنینو هیچ پڕیش نین لە ناکۆکی چونکی ئەوە ئێمەین کە هەڵمانوەشاندونەتەوەو دامان رشتوونەتەوە، ئەمەش ئەو پرنسیپە دەسەلمێنێ کە دەڵێ تەنیا ئێمە دەتوانین ئەو شتە بزانین کە خۆمان دروستمان کردوە. لێرەدا ئاشکرایی، سادەیی شوێنی ئەو وێناکردنە دەگرێتەوە کە دەڵێ واقیع فرە رەهەندەو پڕ لە موعەمایە، پڕ لە نهێنی. دوا هەنگاوی پرۆژەی دیکارت بریتییە لە تەئکیدکردنە سەر باڵادەستی مەعریفەی ماتماتیکی، بەتایبەت ئەندازەی شیکاری، وەك مۆدێلێکی شوێنی باوەڕ بۆ دروستکردنەوەی جیهان.

با بپرسین میتۆدی دیکارتی بەرەورووی چ ئامانجێك ئاراستەکراوە؟ لە بەشی شەشەمی "گووتار دەربارەی میتۆد" دەخوێنینەوە:

" لە رێگای ئەم فەلسەفەیەوە دەتوانین دەسەڵاتو
کرداری ئاگرو ئاوو هەوا بزانین، ئەستێرەکانی
ئاسمانو هەموو ئەو مەبەستانەی کە لە ژینگەکاندا
هەن، زانینێکی دیارو ئاشکرا هەروەك چۆن هونەرو
بەهرەی خاوەن پیشەکانمان دەزانین، ئنجا
دەتوانین ئەم مەعریفەیە بەکار بهێنین بۆ ئەو
مەبەستانەی کە گونجاون، بەم شێوەیە خۆمان
دەکەینە سەروەری سروشت"(١٢) (جەغدکرنە
کە کاری ئێمەیە نەك دیکارت)

کۆنترۆڵکردنی سروشت، ئینسانیو نائینسانی کە جەوهەری مۆدێرنیتییە بریتییە لە وەڵامێکی پڕ لە دڵنیایی بۆ قەلەقیە رۆحیو عەقڵیەکانی رابوردوو. کاتێك کە دیکارت دەڵێ "حەقیقەتی فەرەزیە hypothesis لەرێگای واقعیبوونی ئەنجامەکانەوە

دەسەلمینری" ئەو لە راستیدا دەرگا دەخاتە سەر پشت بۆ سەروەریکردن‌و بەکارهینانی سیستماتیکی جیهان بەنیازی هینانی بۆ ژیر رکیفی یاسادارشتنی لۆژیکی، بۆ ژیر رکیفی لۆژیك، کورتکردنەوەی فرە رەهەندی جیهان بۆ یەك رەهەندی، رەهەندیك کە دەتوانین بیناسینەوەو بیزانین لەریگای لۆژیکەوە.

ئەم بە ماتماتیك کردنەی جیهان کە فەلسەفەی دیکارت‌و جەوهەری مۆدیرنیتی‌یە، لەلایەن ڤیکۆوە رەتدەکریتەوە بەتایبەت لە کتیبی "لیکۆلینەوە میتۆدیەکانی سەردەمی ئیمە"داو ئەمە رەهەندی شیعرگەرایی، جوانناسی زیاتر تۆخ دەکاتەوە. ڤیکۆ ویرای ئەوەی کە ددان بەوەدادەنی کە میتۆدی ئەندازیاری لە داهینانی شتەکاندا رۆلی خۆی هەیە، بەلاّم بەرای ئەو ئەو میتۆدە دیکارتی‌یە شکستی هینا لەوەی کە دەربارەی ئینسان وەك گشتیك قسە بکا، هەروەك چۆن مۆسیقایەك لەسەر هاوکیشەی ماتماتیکی‌یەوە داریژرابی هیچ چیژیك نابەخشی، ئاوهاش ئەو میتۆدە لەمەر رەهەندەکانی ئینسانەوە بی‌تامە. میتۆدی لیکۆلینەوەی ڤیکۆیی بەپلەی یەك گرنگی بەو گووتارە دەدا کە پیی دەلیت eloquence رەوانبیژی. رەوانبیژی ڤیکۆیی بەپیچەوانەی رەوانبیژی کلاّسیکەوە کە هەول دەدا هارمۆنیەك لەنیوان رۆحی تاکەکەس‌و بووندا دروست بکا، روانبیژی ڤیکۆیی بە قوولی تەعبیرکردنیکی ویژدانیی توانای خەیالە لە رەنگ پیدانەوەی هەستی یەکیتی بوون لەریگای سۆزی‌بوونەوە.

دژ بە حەدی بوون‌و بنەبری ماتماتیکی دیکارتی، ڤیکۆ ئاشکرایی‌و رەوانی شیعر پیشنیار دەکا. شیعر ریگایەکی کورتە بەرەو ئایدیای سیاسەتی سیرەپیوتیکی (چارەسەریی)، گریدانی گەران بەدوای تەحقیق کردنی زاتدا لەگەل پرۆگرامی رزگاربوون لە نارەحەتیەکانی هەل‌و مەرجی ئینسان بوون. هەولی ڤیکۆ بۆ رزگارکردنی تاسەی یەکیتی بوون لەدەست بونیاد، رزگارکردنی خەیال لەدەست گووتار، شیعر لەدەست ماتماتیك، ئەم هەولە وەرچەرخاندنیکی مۆدیرنە بەرەو تاسەیەکی رادیکال بەرەو رزگاری لە عەقلاّنیەتیك کە هەموو رەهەندەکانی ژیان دەخاتە ژیر رکیفی خۆیەوە، ئەم تاسەیە بۆ رزگاری بەناو شیعرەوە لیرەوە ترادسیۆنیك بۆ خۆی دروست دەکا کە دواجار لەلایەن رۆسۆو رۆمانتیکیەکان‌و نیچەو ئنجا پۆست مۆدیرنیستیەکانی ئەمرۆوە دریژەی پی‌دەدری.

لەگەل دیکارت‌و ڤیکۆدا هاوکیشەیەکی مۆدیرن سەرهەلدەدا، هاوکیشەیەك لەنیوان، لەلایەکەوە، گەردوونی بوونی میتۆدی ئیستدلالی، لەلایەکی‌دیکەوە، تاسەو خەون بینین بە عەفەویەت‌و بە یەکیتی‌بوونەوە، تاسەی رزگاربوون لە عەقلی ماتماتیکی‌و دریژکردنەوەی ئەو عەقلە بۆ بوارەکانی مەدەنی‌و ئەخلاّق. دژایەتی

نیوان دیکارت‌و ڤیکۆ قسە لە گرژیەکی ناومۆدیرنتی دەکا کە دواجار لەتەك پرۆژەی رۆمانتیکیانەی رۆسۆدا دژ بە لیبرالیزمی سیاسی سەرهەلدەداتەوە، هەر هەمان گرژی نیوان دیکارت‌و ڤیکۆ دواجار لە بەرگی گرژیەکدا خۆی نیشان دەدا، گرژی نیوان ئەخلاقی شیوەیی (شکلی) کانتی‌و بانگەوازی شیلەر بۆ پەروەردەی جوانناسیانەی ئینسان.

هەولی ژان ژاك رۆسۆ بریتی‌یە لە زیندووکردنەوەی غەمی کلاّسیك، بەختەوەری‌و گەشەکردنی سروشتی ئینسان لەنیو کۆمەلەیەکی مەدەنیدا. بەرای رۆسۆ رزگاری ئینسان‌و گەشەکردنی ئەخلاّقی زۆر فراوانترن لەوەی کە لیبرالیزمی سیاسی تەسەوری دەکا (یادەکرد)، لەوانە جۆن لۆك. رزگاری‌و گەشەکردنی ئەخلاّقی ئەم رەهەندانە لەخۆ دەگرن: ئازادی ئیمە وەك هاونیشتمانی لە بەشداریکردنی سیاسەتدا، ئۆتۆنۆمی ئیمە کە لەو کەرامەتە سروشتی‌یەوە هاتووە کە هەر ئینسانە بە سروشت خاوەنیتی، بەتەنگەوە هاتنی ئەوانی دیکە.. هتد. بەرای رۆسۆ مافی ئیمە لە بەشداریکردنی کاروباری سیاسی‌و مەدەنیدا زۆرترە لە مافی بەدەستهینانی مولك‌و مالاّت، لەبەر ئەوەی رۆسۆ جەغدی زیاتر دەکاتە سەر تواناکانی ئیمە وەك هاونیشتمانی لە گشت بوارەکاندا، لیرەوە مانایەکی مۆدیرن بەو قەناعەتە کلاّسیکی‌یە دەبەخشی، قەناعەتی ئەوەی کە هونەری فەرمانرەوایەتی‌کردن لە بنەرەتدا بریتی‌یە لە هونەری پەروەردە.

رۆسۆ لەو باروەرەدا بوو کە کۆمەلگای بۆرژوازی لەریگای بە رۆتینی کردنی پیشبرکی‌وەو خولقاندنی قەلەقی پیشبرکی لەلایەکەوە زیاتر لە هەر کات دوورمان دەخاتەوە لە بەختەوەری سروشتی‌و لەلایەکی دیکەشەوە جەوهەری ئینسانی بوون دەشیوینی.. بەرای رۆسۆ چ ئینسانی هۆبزی کە هەمیشە سەرگەرمی بەدەست هینانی دەستەلاّتەو چ بەرنامەی سیاسی‌و ئەخلاقی رۆشنگەری هیچ کامیکیان سروشتی نین، بەلکو ئەوە جۆرە ئینسانیکە کە لەلایەن کۆمەلگاوە فاسدکراوە(١٣).

لە کۆمەلگای بۆرژوازیدا لەوکاتەدا کە پیویستیەکانمان رۆژانە زیاترو زیاتر دەبن، غەمخۆاردن بۆ مانا قوولەکانی بوون کەمتر دەبنەوە، لە کۆمەلگایەکی لەو جۆرەدا زیاتر ئیمە سەرقالی جی‌و مەقام‌و هەیبەت دەبین وەك لە مانا قوولەکانی بوون‌و حەقیقەت. ئیمە خۆمان دەدۆرینین‌و لەجیاتی زاتیکی دروستکراو یا صناعی دروست دەبیت کە لەلایەن ئەوانی دیکەوە دیاری دەکری‌و پیناسە دەکری، قبوولکردنی ئەوانی دیکە بۆ ئیمە یا قبولکردنی ئیمە لەلایەن ئەوانی‌دیکەوەو قبوولکردنی زەوق‌و سەلیقەی ئیمە لەلایەن ئەوانەوە خۆی دەبیتە تاکە قەلەقیەك. ئەمە کۆمەلگایەکە لەسەر کیشمەکیش لەسەر جی‌و مەقام بیناکراوەو هەقی گەیشتن بە شکۆمەندیەکی

رەسەنا نەمان لێدەستێنیتەوە، شکۆیەك کە قارەمانەکانی کلاسیكو سیاسەتمەدارەکانی کلاسیك بەدەستیان دەهیناو لەجیاتی ئەمە دەمانکاتە ئەو بوونەوەرە بچووکانەی کە سەرگەرمی رازیکردنو بەختیاری زۆر بچووك بچووکن. چارەسەری رۆسۆ بۆ ئەم کارەساتەی کۆمەلگای بۆرژوا لە کتیبی "ئەمیلی"دا خۆی بەیان دەکا کە بریتییە لە پەروەردەیەکی ئایدیال بۆ ئینسانیکی سادە. (١٤) ئەم چارەسەرە بۆ ئەوەیە کە تا دەشی سەربەخۆیی سروشتی بپاریزری تاکو ئینسان لەمە زیاتر ئازار نەچیژی بەدەست ئیعتمادکردنیەوە لەرووی سۆزەوە بە ئەخلاقی باوو دیدەگای باوی کۆمەلگاوە. با یەك دوو سەرنجی خیرا بدەینە کتیبی "ئەمیلی".

لە پرۆسەی پەروەردەکردنی ئەمیلیدا، پیویستیەکانی ئەمیلی کورتکراونەتەوە بۆ پیویستیە سادەو سروشتیەکانی مانەوەی خود، یاخود–مانەوە self-preservation ئەمەش لەریگای ناردنی ئەمیلییەوە بۆ لادی تا پشت بە کۆمەلگای بەرخۆری (إستهلاکی) نەبەستیتو تاکو راپیچ نەکریتە سەر خوانی ململانی لەپیناو جیو مەقامداو تا نەبیتە قوربانی ئەو ئارەزوو رۆژ لەدوای رۆژ زیادبووانەی ئەو کۆمەلگایە. بەلام کاتیك ئەمیلی بە تەمەنی بالق بوون دەگا ئەم هەنگاوەی یەکەم کافی نییە بۆ پاراستنی ئەمیلیو سەربەخۆیی بوونی. لەبەر ئەوەی ئارەزووی سیکسی بە ناچاری پشت بە کەسانی دیکە دەبەستی، لیرەوە بۆ تیرکردنی ئەو تاسەیە ئیمە بەناچاری دەبیت خۆمان توور هەلدەینەوە ناو پەیوەندییە باوەکانو پر نامۆبوونەکانەوە. کاتیك ئەمیلی وەدووی ئارەزووی سیکسی دەکەوی بە ناچاری سەربەخۆییو خود–کەفایی خۆی لەدەست دەدا، لەجیاتی ئەوە دەبیت هەول بدا کە بەپیی ستانداردەکانی کۆمەلگا کە ئەوانی دیکە (others) دایانرشتوون هەلسوکەوت بکا. لیرەوە ئەو لەخودی خۆی دادەبریو بەخۆی نامۆ دەبیت. چارەسەری رۆسۆ بۆ ئەم حالەتی نامۆبوونە بریتییە لە جولاندنی جۆشو خرۆشی ئەمیلی لەریگای وینەی ئافرەتیکی ئایدیالەوە، واتە سۆفی. رۆسۆ بەیەك گەیشتنی ئەم دووانە دادەخا تا ئەوکاتەی کە خەیالی ئەمیلی تەواو پەخش دەبیت وە بۆ هەموو سنورەکانی. ئەو ئەمیلی قانیع دەکا کە لەم ئافرەتەدا (سۆفی) سەربەخۆیی سروشتیو تەوازوعو چاکەی سروشتی ببینیتەوە. رۆسۆ ئەمیلی تەشویق دەکا کە تیرکردنی ئارەزوو و تاسەی بۆ ئەم ئافرەتە دوابخا تا ئەو کاتەی کاریك دەکا کە خۆی بەشیوەیەك پەروەردە بکا کە شایانی سۆفی بیت، لەریگای سەربەخۆ بوونو ئازادبوونەوە هەروەك چۆن سۆفی ئازادو سەربەخۆیە. لەریگای قانیع کردنی ئەمیلیوە بۆ گۆرینی ئارەزووە سیکسیەکان بەتاسەیەکی رۆمانتیکیانە یاخود رۆحیانە بۆ یەکیتییەکی رۆحی لەگەل سۆفیدا، لەگەل باشترین خاسیەتەکانی سۆفی کە خۆی رەنگدانەوەی

خاسیەتەکانی ئەمیلی خۆیەتی، لەم ریگایەوە رۆسۆ ئەمیلی فیر دەکا کە عاشقی سەربەخۆیی خۆیی بیت لەگەل عاشقی حیکمەت، چونکی سۆفی بەمانا یۆنانیەکەی واتە حیکمەت. لەریگای فیرکردنی ئەمیلی تاکو ئیرادەی دەستەلاتی بخاتە گەر لەپیناو ئایدیالی خۆیدا، رۆسۆ ئیرادەی ئەمیلی رزگار دەکا لە هەموو ئەو شیوە فاسدانەی ژیانی کۆمەلگا وەکو عەودال بوون بە دووی حەوانەوەی ماتەریالیستیو جیو مەقامی کۆمەلایەتی..هتد.

لای رۆسۆ خواستنی خودی خۆمانو بەرزبوونەوە بۆ ئەودیو غەریزەکان پیویستە لە ئیرۆتیکای بەیەکیتیبوون گەیشتندا زەمینەی خۆی خۆش بکا، لە هارمۆنی نیوان حەماسەتو ئەرکدا. بەم شیوەیە رۆسۆ هەولدەدا کە دیدی کلاسیكو بەتایبەت پەروەردەی ئەفلاتوونی جاریکیدی زیندوو بکاتەوەو دایبریژیتەوە لەسەر مەبنای تاکگەرایی مۆدیرن.

*   *   *

با پرسیار بکەین کە رۆلی زانکۆ لەم پرۆسەیەدا، لەم پرۆژەیەدا، پرۆژەی پەروەردەی لیبرال، لەم گفتوگۆ فیکریو عەقلیەدا چییە؟ سەرەتای دەبیت بزانین کە مەبەستمان لە زانکۆ چییە؟

لەکۆتایی سەدەکانی ناوەراستدا ژیانی ئەوروپایی خۆرئاوا گۆرانیکی گەورەی بەخۆیەوە دی راستەوخۆو ناراستەوخۆ بەهۆی کیشمەکیشیکی زۆر کە پییدا تیپەری. بەربەرییەکان لە باکوور (ئەوانەی کە زۆر درەنگ بوونە مەسیحیو هەر زۆر زووش وازیان لە مەسیحیەت هیناو ئەمرۆش مۆلگەن بۆ دژایەتیکردنی نەك مەسحیەت بەلکو هەر ئاینیك) جۆریك لە زەینی (زهنیەتی) توندوتژیو جۆریك لە ئەخلاقی جەنگاوەریانەیان بە ئەروپای خۆرئاوا ناساندو ئیزافە کرد.

موسلمانەکانیش وەکو ئەوی دیکەی مەسیحیەکان بوونە مایەی ئەوەی کە دامو دەستگا مەسیحیەکانو مەسیحیەکان ناچار بکەن کە بە ئاگا بینەوەو خۆئامادە بکەن بۆ ئەو تەحەدا عەقلیو ئیمانیەی کە ئیسلام دروستی کردبوو، لەپال ئەم فاکتەرانەو فاکتەری ئابووریو سیاسی دی بوونە مایەی سەرهەلدانی ئەو شارانەی کە بە حەسار چواردەوریان گیرابوو. ئەم شارانە دواجار بوونە شوینی لەدایك بوونی زانکۆکان. لە نیو چوار دیواری ئەم شارانەدا هاونیشتمانیان لەسەرخۆ بەجۆرە سەربەخۆییەك دەگەیشتن. لەو شارانەدا خەلکی ئەنجوومەنیان دروست دەکرد بۆ ئیدارەکردنی کاروباری هاوبەشو پاراستنی پیشەکانیانو دانانی یاسا بۆ چۆنیەتی بەریوەبردنی ئەو کاروبارانە، بەم شیوەیە هیواش هیواش خۆیان رزگار کرد لەو کۆسپو تەگەرانەی کە دەهاتە پیشیان لەلایەن کلیساو میرەکانەوە. ئەم بزووتنەوە

مەدەنیە هەر زۆر زوو کاریگەری خۆی لەسەر بواری پەروەردە نیشان دا. یەکێك لەو کاریگەریانە زیادبوونی ژمارەی قوتابخانەکان بوو. ویرای کۆنترۆلی پیاوانی ئایینی بەسەر ئەو قوتابخانانەوە، بە تیپەربوونی کاتی ئەو قوتابخانانە زیاتر مۆرکی عەلمانیان بەخۆوە گرت. لە کۆتایی سەدەکانی ناوەراستدا هەندی لەو قوتابخانانە لەژیر کۆنترۆلی کلیسا دەرچوون‌و بوون بە داموو دەستگای سەر بە شارەوانییەکان: قوتابخانەکانی خویندنی بالا لەسەرەتاوە پییا دەگوترا: studi a generlai (لیکۆلینەوەی گشتی)و تادواجار بە universities ناویان دەرکرد.

سەرەتاکانی زانکۆ دەگەریتەوە بۆ سەدەی دوازدە ئەو کاتەی لە کۆمەلی شاری جیاوازەوە قوتابیان روویاندەکردە چەند شاریك کە ناوبانگیان دەرکردبوو بە بوونی قوتابخانە یا مامۆستای چاك لە بوارەکانی سیولۆجیا (ئیلاهیات)و پزیشکی‌و یاسا، وەکو پاریس‌و ئۆکسفۆرد سەرەتاکانی گەشەکردنی فیربوون بریتی‌بوو لە هونەرەکانی لیبرال liberal arts، لەکاتیکدا لە ئیتالیا بەهۆی پیویستی ژیانی پراکتیکی‌یەوە هونەری رەوانبیژی‌و بەرئەنجامە یاساییەکانی ئەو هونەرە زیاتر شوینی گرنگی پیدان بوو، لە باکووری ئەوروپا بەهۆی دەستەلاتی کلیساوە بەسەر سیستەمی پەروەردەدا زیاتر لۆژیك‌و دیالەکتیك شوینی برەوپیدان بوون، بەتایبەت لۆژیکی ئەرستۆیی. لەشاری پاریس زیاتر لیکۆلینەوەی فەلسەفی‌و ئیلاهیات لە برەودابوو، لە سەرەتای سەدەمی دوازدەدا ئەڤیرۆسیزم (ئین روشدیەت) بۆ ماوەیەك شوینی گرنگی پیدان بوو تا ئەو کاتەی کە تۆماس ئەکواینەسی بە ئەڤیرۆسی (ئیبن رۆشدی) تاوانبارکراو بۆ ماوەیەك تۆماسی ئەکواینەس‌و ئەڤیرۆسزمیش یاساغ کران. لەگەل بوونی جیاوازیشدا لیکچوونیکی بنەرەتی لە هەلومەرجی ئەکادیمیدا لە برەو پەیداکردندا بوو لەو بنکە پەروەردەییانەدا لە ئیتالیاو پاریس‌و ئینگلستان. لە هەموو حالەتەکاندا، هەندی قوتابخانەی هونەرەکانی لیبرال لەسەر خۆ جەغدیان کردە سەر هەندی بواری تایبەتی لیکۆلینەوەو لیرەوە ئەو قوتابخانانە بوونە شوینی studia generalia (لیکۆلینەوە گشتی‌یەکان)، واتە بەشیوەیەکی گشتی بوونە شوینە ناسراوەکان بۆ لیکۆلینەوە کە دەرگاکانیان کراوە بوو بۆ هەموو قوتابیان لەسەرتاسەری ئەوروپادا. لیرەدا دەبیت هیلیك بهینین بەژیر ووشەی لیکۆلینەوەدا چونکی ئەمە سەرەتای زانکۆیەو زانکۆش بۆ ئەم مەبەستە واتە لیکۆلینەوە هاتە ئاراوە. زانکۆکان بریتی بوون لە کۆمەلەیایانەی مامۆستایان‌و قوتابیان کە دامەزرابوون بەنیازی نەك خویندن بەتەنیا بەلکە یارمەتیدانی یەکتری‌و پاراستنی یەکتر لەسەر شیوەی ئەو کۆمەلە پیشەییانەی‌تر کە لەسەرهەلداندا بوون‌و لە دەوری یەکتر کۆدەبوونەوە بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکان.

لەسەدەی سیازدەهەمدا گۆرانیکی گەورە هاتەکایەوە. کۆمەلی لەو قوتابخانانە گەشەیان کرد لەتەك هەبوونی پەیرەووپرۆگرامی تایبەت‌و بوونی ئیداریەکی سەربەخۆدا کە دواجار ناسران بە Universita Studii ئینجا Universitias (بە زمانی لاتینی). لیرەوە زانکۆ لە بەرانبەر دەستەلاتی مەدەنی‌و ئاینیدا خۆی چەسپاند، ئەمەش ریگای خۆش کرد بۆ رینسانس‌و پەروەردەی هیومانیستی (مرۆڤ پەروەری). سەرەتا سەرنجیك لە زاراوەی رینسانس بدەین زاراوەی "رینسانس" کە بەو بەکارهینانە باوانەی کە هەیەو مانای بە ئاگاهاتنەوەیەکی رۆحی کە بووە مایەی وەرچەرخاندنیکی نوی، ئەم زاراوەیە لەرووی حەرفی‌یەوە زۆر بەرتەسکە. لە باشترین حالەتدا تەنیا یەك قۆناغی ئەو بزوتنەوەیە لەم زاراوەیەداو لەم بەکارهینانەدا تەعبیری لی‌دەکری. دوو راستی بنەرەتی دەبیت لەبەرچاو بگرین، لەلایەکەوە، جاریکی‌دیکە لەدایك بوونەوە re-birth یا بووژانەوەی بیروپراکتیکی کلاسیك‌و راپەرین دژ بە تەسك بینی سەدەکانی ناوەراست‌و جەغت کردنە سەر ژیانی تاکە کەسی لەلایەکی‌دیکەوە بەواتایەکی‌دی پرەنسیپی یەکەم لە بووژاندنەوەی رابووردوو دەدوی‌و ئەوی دیکە خولقاندنی داهاتوو، ئارەزووی بوژاندنەوەی رابردوویەکی پرشنگدار لە بنەرەتدا شیوەیەکی دی ئەو ئارەزووە بوو بۆ ئایندەیەکی رۆشن ئامانجی ئەو کەسانەی کە چاویان لە بەرهەمهێنانەوەی ژیانی جیهانی کلاسیك لە راستیدا بریتی بوو لە دروست کردنەوەی جیهانی خۆیان. لەبەرچاوگرتنی ئەم دوو کەلکەلەیەی رێنسانس زۆر گرنگە بۆ زانینی لەلایەك گەشەکردنی پەروەردە لەدوای رێنسانس‌و لەلایەکی‌دیکەشەوە کاریگەری ئەو دوو کەلکەلەیە لەسەر پەیام‌و ئایدیای زانکۆ. جەوهەری پەیامی زانکۆ بریتی‌یە لە پەروەردەی مەدەنی Civic education‌و پەروەردەی مەدەنیش خۆ ئامادەکردنە بۆ گفتوگۆکردنی مەعریفیانە دەربارەی کێشە سیاسی‌یەکانی بواری مەدەنی، لێتوێژینەوە دەربارەی گشت کایەکان، خستنەڕووی پرسیارو دەرگیربوون لە تەك گفتوگۆی عەقلی بەدوور لە هەر دەستەلاتێك جگە لە دەستەلاتی عەقلێ. ئەم رۆحیەتە زانکۆی خستە سەر رێگای پەیامێك کە لەسەرخۆ بوە مایەی دروستکردنی ئەدەبیاتی نوێ زانستی نوێ، مێژوی نوێی فەرمانڕەوایەتی کردن. بە مانایەك لە ماناکان دروشمی "گەڕانەوە بۆ ئایین‌و ئەدەبیاتی جیهانی کۆن" لە راستیدا چاوی لەم ئامانجە بڕیبوو "دروستکردنی جیهانێکی نوێ"و لێرەوە زانکۆش هۆکارو ئامرازەکە بوو بۆ هێنانەدی ئەو ئامانجە، بەلام زانکۆ چی‌یەو پەیامی زانکۆ دەبێت چی بێت؟

سەرەتا با پێناسەیەکی سادە بکەین‌و لێرەوە، بەرەو ئالۆزی زیاتر کە رەنگدانەوەی ئەم دەستگا ئالۆزەیە هەنگاو بنێین. زانکۆ ئەو مەلبەندە

پەروەردەییەیە کە تێیدا لێکۆڵەرەوە Scholar و قوتابیان دەگیری پرۆسەی زانینن، کەشف کردنی ئەو شتەی کە دەبێت بزانرێت، پرۆسەی گەڕان بەدوای راستیدا، واتە ئیرادەی زانینین. مادامێك ئەم پرۆسەیە پەیوەندی هەیە بە هەموو رەهەندەکانی ژیانی کۆمەڵگاو مرۆڤەوە، رەهەندی مەعریفیو رۆحانیو سیاسیو هتد، لێرەوە تەنیا زامنێك (گەرەنتۆرێك)و ئنجا مۆتۆڕێکی ئەم پرۆسەیە برتییە لە ئازادی ئەکادیمی. راستیەکی نکۆڵی لێنەکرا وە کە دەوڵەتو کۆمەڵگا چاو لەم دەستگایە دەبڕن چونکی ئەم دەستگایە قوتابیان ئامادە دەکا بۆ دنیای گشتی Public، و مەشقیان پێدەکا بۆ گەشەکردنی توانا زانستیو عەقڵیەکان. لێرەوە زانکۆ ئەو دەستگایەیە کە ئامانجی پراکتیکی (عەمەلی) هەیە بەڵام ئەم ئامانجە تەنیا لەرێگای فەراهەم کردنی ئازادییەوە بەدەست دیٚ، لێرەوە ئازادی رۆحی زانکۆیە. پرۆسەی زانین کە هۆ یا بەهانەی بوونی زانکۆیە لەرێگای چاودێریکردنو بیرکردنەوەی میتۆدیو رەخنەلەخۆ وەك پرۆسەیەکی بەردەوام مەیسەر دەبێت، ئەمەش لێتوێژینەوەی سیستیماتیك دەخوازیٚ، لێرەوە لێتوێژینەوە دەبێتە کاری یەکەمی زانکۆ.

ئاشنا بوون بە میتۆدو لێتوژینەوە لەرێگای وانە گووتنەوەو، پرنسیپی سەرەتایی زانکۆیە . ئامادەکردنیلێکۆڵەرەوە، یا دروست کردنی نەوەی نویٚ لە لێکۆڵەرەوەکان لەقوتابیان لەڕێگای لەبەرکردنی کۆمەڵیٚ چەمك و جەستەیەکی داخراوی مەعریفییەوە، مەیسەر نابێت بەڵکو لە رێگای مەشق کردن و گەشەپێدانی بیرکردنەوەی زانستی یەوەو گەشەپێدانی فاکۆڵتی عەقڵەوە مەیسەردەبێت. هەنگاویو یەکەم دەبێت قوتابیان فێر بکرێن چۆن پرسیاربکەن، پرسیارکردن هەم هەنگاوی یەکەمەو هەم ڕۆحیەتێك کە ئەو دوای ژیانی سکۆڵەرانەی(لێکۆڵەروانەی) قوتابی، گەر ببێتەلێکۆڵەرەوە، ڕێنومایدەکا .لەشێوەی دەرەوەداو لەژیانی ڕۆژانەی ئینسانەکاندا ڕەنگەپرسیارکردن ڕەنگەواخۆ بنوێنیٚکە ئەرکێکی گەورەنییەو مەشق کردنی ناویٚ، بەڵام هەرکە پێمان نایە ناو مەملەکەتی مەعریفەو، ئەوسا تێدەگەین کە پرسیارکردن سەخت ترین کارە، کام پرسیارانە دەتوانین بخەینە روو؟ چۆن لەتەك پرسیارەکاندا دەستو پەنجە نەرم بکەین؟ چۆن پرسیاری ڕاست لەکاتی ڕاستداو دەربارەی بابەتی راست بخەینەروو؟ مەسەلەی فێربوونی پرسیارکردن پەیوەندی بەلێکۆڵینەوەی سیستیماتیکیەوە هەیە ، چۆن لەرووی سیستماتیکییەوە، ئەو پرسیارە بخەیتەرووەدەربارەی بابەتێکی دیاریکراو کە قوتابی دەگەیەنێتە سنورێك. لەم پرۆسەیەداقوتابی بەکۆمەڵیٚ مەعریفەی واقعی دەگا، بەڵام وێرای گرنگی ئەم ڕهەندەی ئەم پرۆسەیە، ئەمەئامانجی سەرەکی نییە، بەڵکو ئامانجی سەرەکی بریتییە لە چۆنێتی لێکۆڵینەوە، بریتییە لەمیتۆد، چۆنێتی بیر کردنەوەلەو

فاکتانە(ڕاستیانە) و چۆنێتی خستنە رووی پرسیاری نویٚ. لێکۆڵینەوە پەیوەندی بە پرنسیپێکی دیکەی بنەرەتییەوەهەیە ئەویش یەکێتی مەعریفەیە، گەر لەناوی زانکۆ وورد بینەوە چ لەزمانی کوردیداو چ لە زمانە ئەوروپیەکاندا دەبینین کە زانکۆ واتە کۆی زانینین و(university) کەڕیشەکەی(univerise)ە واتە گەردوون. کەواتە ئەو کاتەی زانکۆ دەبێتە کۆمەڵیٚ لێکۆڵینەوەو دیپارتمان (بەش) کەپەیوەندیان بەیەکەوە نییەو شتێك، ڕۆحیەتێك ، پەیامێك، ئامانجێکی گەردوونی نییە کە پێکیانەوە گریٚ بدا ئەوسا زانکودادەڕزیٚ و ئەمەش حاڵەتێکی بیٚمانایی دروست دەکا. دەتوانین ئەم یەکێتی مەعریفی یە ناوبنێین"دیدی فەلسەفی". دەبێت فەلسەفە لە دیدی فەلسەفی جیا بکەینەوە، فەلسەفەوەك کایەکی تایبەتی، بەڵام دیدی فەلسەفی کە هەرچەندە زادەی فەلسەفەو ڕوحی فەلسەفە، کەمێك سەراپاگیر ترە، مەبەستمان لە دیدی فەلسەفی دووشتە، یەکەم ئەوکەڵکەڵەیەیە کەلێکۆڵینەوە لێوەی دەست پێدەکا، ئەو ئایدیایەی کە ڕێنومایی لکۆڵینەوە دەکاو مانابەم گەڕانە دەبەخشیٚ، ئەم کەڵکەڵەیە گەڕانە بەدوای حەقیقەتدا، ئیرادەی ڕاستیو زانینین. دووهەم، مەبەست لەدیدی فەلسەفی سەیر کردنی ژیانی ئینسانەو غەمخواردنی دەربارەی هەلو مەرجی ئینسان وەك کۆیەك ، واتە کۆی هەموو ڕەهەندەکانی هەلو مەرجی ئینسان. لە ڕاستیداگەر ئەم دیدە فەلسەفییە نەبێت کەوەك کۆیەك لە هەلو مەرجی ئینسانی بڕوانیٚ هەر لقەی زانست ئەگەری ئەوەی هەیەکە بە ڕێگایەکدا بڕواو گەشەبکا کە دواجار ببێتە مایەی خاپوورکردنی ژیانی ئینسان ، یاخود بەلانیکەمەوە ، ئەو لقەی زانست ڕوولە عەدەمیەت(هیچ گرایی)بیٚ یاخود بەهیچ گەرایی بگا ، زانکۆ عەودالّی زانستو لێکۆڵینەوەو وانە گووتنەوەیە ،هەولٚ دەدا. کە ئیزافە بخاتە سەر کلتوری عەقڵی، زانکۆ ڕێگایەکە کەلێوەی حەقیقەت وەکو بەرهەمی ئەو گەرانە خۆی بەیاندەکا، زانکۆ چاو لە میتۆدیٚ دەبریٚ کە مەوزوعیەتی کردۆتە ئامانج، ئەم میتۆدە ڕێگانادا کە کەس، قوتابی یا لێکۆڵەرەوە بەهەر شێوەیەك کەدڵی دەخوازیٚ بیر بکاتەوە ، بەڵکو خاسیەتی سەرەکی بریتییە لەڕۆحیەتی گومان و هەڵسوکەوتی پرسیار کردن،بەلاّم ئەوەمان لەیادبێت کەگومان جۆری زۆرە ، گومان هەیەمندالانە، هەرزەکارانە کە سەرچاوەکەی ڕاکردنە لە بیرکردنەوەی ڕەسەنو گومانیش هەیە خۆی هەنگاوە بەرەو بیرکردنەوەی ڕەسەن واتە هەر کەسە گووتی "بۆ" مانای وانیە کەگوومانی هەیە یا پرسیاری دروست . کەواتە ئەرکی زانکۆ بریتییە لە لێکۆڵینەوەو پرۆسەی فێر کردن ، پەروەردەوکلتوور بەواتایەکی دی سیٚ شت لەزانکۆدا پێویستن: مەشق کردنی پیشەیی (پرۆفێشناڵ) و پەروەردەی سەراپاگیری ئینسان ، مەبەست

له سەراپاگیری لێرەدا بەسەرکردنەوەی گشت ڕەهەندە کانی ژیانی ئینسانە ، و لێکۆڵینەوە. لەزانکۆدا ئەم سێکایەیە دەبنەیەك

لەپاڵ لێکۆڵینەوەدا پەروەردە کۆڵە کەیەکی دیکەی زانکۆیە. چونکە پەروەردە ئەو ئاوێنەیەیەکە بونیادەکانی کۆمەڵگا عەکس دەکاتەوە، لێرەوە بەهۆی گۆرانکاریە مێژوویەکانی کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتی‌یەوە ئایدیای پەروەردەش حاڵەتێکی نەگۆری نی‌یە، بۆ نموونە باڵەم دوو تاییە ووردببینەوە. تاییێکمان هەیەپێی دەگوترێت پەروەردەی سوکراتی. لە دیدی سوکراتەوە پەروەردە بریتییە لەمامانی کەتێیدا قوتابی کە سك پڕە بەئەگەرو دەستەڵات کۆمەك دەکرێ تابزێ، واتە ئەگەرەکانی خۆی بکاتە واقع، واتە ئاگادار دەکرێتەوە، هۆشیاردەکرێتەوە کە تواناکانی خۆی کەشف بکا. پەروەردەی سوکراتی واتە دەست گرتنی قوتابی تاخۆی بیربکاتەوەو توانای بیرکردنەوەوتاقی کردنەوەی عەقڵی بخاتە گەڕ، دەست گرتنی قوتابی بۆ سەر ڕێگای ناسینەوەی حەقیقەت. تاییی دووەهەم بریتی‌یە لە سکۆلاستیك . ئەم جۆرە لە پەروەردە بریتی‌یە لەگواستنەوەی ترادسیۆن لەنەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی، تێیدا کتێبو مامۆستاو دۆگما وەك ئەتۆرەتی سەیریان دەکرێ، مامۆستا بەتەنیا ئەوەی لەسەرەکە ئەم جەستەیە لەمەعریفە بێدەست کاری نەقڵ بکا بۆ قوتابیان وقوتابیانیش تەنیا ئەوەیان لەسەرە کەئاشنا بن بەو کتێبو دۆگمایانە دەبێت ئەوە بڵێین کە ئەم تاییەی پەروەردە گەر شان بەشانی جۆرێکی دیکەی پەروەردە برواکە تێیدا توانای بیر کردنەوەو پرسیار کردن‌و توانای تەفسیر فەراهەم بکا، ئەم تاییە گرنگی خۆی هەیە، بەڵام گەر بەتەنها مەبەست لە نەقڵکردن بێت ئەوامانا پەروەردەییەکەی خۆی بزر دەکا. لەپاڵ ئەمانەدا جۆرێکی دی پەروەردە هەیە کەبریتی‌یە لەئامادەکردنی قوتابیان‌و کردنیان بەکادێر لە کۆمەڵێ بواری پیشەیدا، واتە کردنی قوتابی بەپسپۆرلە پیشەیەکی تایبەتیدا کەدواجار پێویستی‌و داواکاری کۆمەڵگا لەقۆناغێکی تایبەتی مێژووی خۆیدا دەیسەپێنێ. ئەم تاییە لە پەروەردە ئەوکاتە ئیشکالیەت ئامێزە کەباڵ بەسەر زانکۆ دا بگرێت‌و زانکۆ لەو بنکەیەوەکەبریتی‌یە لەکۆبونەوەی لێکۆڵەرەوەو قوتابی لەسەر خوانی مەعریفە بگۆرێتە سەر پەروەردەکردنی تەنیا کەسی خاوەن پیشە، ئەوسا زانکۆ لەپەیامی مەعریفی خۆی لادەداو پەیامەکەی خۆی لەدەست دەدا ، ئەمەش بەشێکە لەو قەیرانەی زانکۆکانی خۆرئاوا لەرۆژگاری ئەمڕۆدا.

مەشق کردنی قوتابیان لەسەر لێکۆڵینەوە بریتی یە لەپەروەردەکردنیان تاکو واسەیری خوێندن نەکەن کە نەقڵکردنێکی زانراوەکان‌و ڕاستی‌یەکانە بەڵکو بەئاگا هاتنەوەی ڕۆحی نەقدی‌یە لەناویانداو گەشەکردن‌و چالاککردنی عەقڵە. بەم شێوەیە

پەروەردە کەڵکەڵەی عەقڵی‌وفەلسەفی لە خۆ دەگرێ کەچاولەئینسان دەبرێ وەك کۆیەك وتەنیائیلتزامێکیش شوێنی جەغد کردنە ئەویش رۆحی لێکۆڵینەوەو گەران بەدوای حەقیقەتی شتەکاندا، گوێگرتن لە ئەرگومێنت، تێگەیشتن لە ئەرگومێنت، پەروەردە کردنی توانای بیرکردنەوە لە ئەرگومێنت‌و هەڵسەنگاندنی ئەرگومێنتو ئینجا خستنەرووی ئەرگومێنت. ئەم هێزەی پەروەردەکردن کەئایدیای زانکۆیە لە ئیرادەی زانینەوە سەرچاوە دەگرێ، ئەو ئیرادەیەی کە لەیەك کاتدا دڵنیایی ئامانجەکان بەکەسی پەروەردەبوو دەبەخشێ، ئەو پرۆ سەیەش خۆی لەخۆیدا کارێکی کلتوری یە، واتە جیاکردنەوەی مرۆڤ لەئاژەڵو نەفام‌و جاهیل، چونکی کلتور واتە ڕزگار کردنی ئینسان لەستەمکاری نەزانین‌و گەیشتن بەڕووناکی‌زانین کە خۆی بریتی‌یەلە ئازادی. گومان لەپێویستی بوون یابوونی ڕاستی،پێویستی بوونی مەعریفە، قبووڵکردنی هەمووشتێ ، ڕازی بوون بەوەی کەهەموو ئەگەرێك وەك یەك سەنگیان هەیە، سەیر کردنی زانست وەك حیکایەت ، کاڵ بونەوەی سنورەکانی نێوان عەقڵوناعەقڵ(ئارەزوو غەریزە)، کاڵ بوونەوەی سنورەکانی جەهل ومەعریفە، ئەمە تەنیا عەدەمیەت نی‌یە بەڵکو مەرگی زانکۆشە، ئەمڕۆش لەدنیادا کەم نین ئەو دەنگانەی کە بانگەشە بۆ ئەم کارەساتە دەکەن . مۆتۆری زانکۆ بریتی‌یە لە ئیرادەی گەڕان بێ رێگری، گەشەکردنی عەقڵ بێ دەست تێوەردان ، جگە لەرێنومای کردنی لەلایەن خودی عەقڵەوەوپەیرەوی کردن لەدروشمی"بۆیرە بزانیت".

لەسەرەتادا گووتمان سەربەخۆیی زانکۆ بنەمایەکە مشتو مڕ هەڵناگرێ ، گووتمان کە کۆمەلگاو دەوڵەت بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان هەیە لە زانکۆداو زانکۆش وەڵامگۆی کۆمەڵێ غەمی کۆمەڵگاو دەوڵەتە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ. بەڵام ئەم پەیوەندی‌یە نابێت بەوە بکشێتەوە کەزانکۆ بکاتە بنکەیەك کە بەپێ‌ی خواست‌و ویستو ئارەزووی کۆمەڵگاو دەوڵەت شێوە بەخۆی یا شێوەی پێببەخشن چونکی لەم حاڵەتەدا زانکۆ لەپەیامە سەرەکی یەکەی کەچاو بڕینە لەمەعریفەو راستی‌لادەدا. هەموو دەست تێوەردانێکی دەوڵەت، لە هەندێ‌حاڵەتیشدا حزب بەتایبەتی لەو وڵاتە ستەمکارانەی کەدەوڵەت بوونی نی‌یە بەڵکو حیزب فەرمانرەوایە، لەوانەئەزموونی کوردستانی عێراق لە دەیەی نەوەددا، هەموو دەست تێوەردانێکی لەم جۆرە دەبێتە لادانی زانکۆ لە ئیلتیزامە سەرەکیەکەی بۆ مەعریفە . هەموو دەست تێوەردانێکی لەم جۆرە زانکۆ دەکاتە دام‌و دەستگایەکی‌دەوڵەت‌و مل کەچی بڕیارە سیاسی‌یەکان . ئەم دەست تێوەردانە لە رژێمە ستەمکاریەکاندا بەپلەیەك دەگا کە بەپوچەڵکردنەوەی زانکۆو ڕۆڵی زانکۆ

کۆتایی دێت ، هەر بۆیەشە لەو وولاّتانەدا زانکۆ بەمانا قوڵەکەی بوونی نییە . لەژێرسایەی ئەو سیستەمانەدا زانکۆ دەبێتە بنکەیەکی مەشق کردن، سەربازگەیەك مەشق کردنی خەڵکی بۆ پەیرەوی کردن لە ئایدیۆلۆژیایەك، ئەفسەرو سەرباز شوێنی سکوڵەر (لێکۆکەرەوە) و قوتابی دەگرنەوە ، لەجیاتی فێربوون پرۆسەی چاندنو شتنی دەماغ بەرکەماڵە.

زانکۆ بنکەیەکە کە بوونی ئەو کاتە مانای هەیەکە سەربەخۆیە ، بەڵام ئەم سەر خۆبوونە لەکۆمەڵگاو دەوڵەت بەمانای ناسیاسی بوونی ئەم دەستگایەنایەت ، بەپێچەوانەوە زانکۆ سیاسیترین دامو دەستگایە چونکی لەتەك مەعریفە مامەڵە دەکات ومەعریفەش پەیوەندی تەنگاتەنگی لەگەڵ سیاسەت دا هەیەبەمانا فراوانەکەی سیاسەت . وەك گوتمان زانکۆ بریتییە لە گفت وگۆو لێکۆڵینەوە لەسەر هەموو رەهەندەکانی ژیان ئەمەش خۆی لەخۆیدا سیاسەتە بەمانا قوولەکەی سیاسەت . هەروەهازانکۆ بنکەیەکە کەقوتابیان ئامادە دەکا بۆ بواری گشتیو مەدەنی (public) ئەمەش مانایەکیدی سیاسی بوونی زانکۆیە . بەڵام ئەوکاتەی لەجیاتی گەران بەدوای راستیدا زانکۆ ببێتە شوینی گوتنەوەی دۆگماولەجیاتی گفتوگۆی عەقلی ببیتە بنکەیەك بۆ نەقڵ کردن گویگرتن لە پروپاگەندەی ئایدۆلۆژیا، ئیدی ئەو کاتەزانکۆ لە بنکەیەکی مەعریفییەوە یا دەبیتە بارەگای حزب یا مەخفەری پۆلیس یا ژوریك لە شارەوانی بۆ ریکخستنی خزمەتگوزاریو کریکاران . هەروەها ئازادی زەمینەیەکە تییدا گەران بەدوای حەقیقەتو لیکۆلینەوەی زانستی مەیسەر دەبیت ، هەموو دەست تیوەردانیکیش دەبیتە مایەی ووشك بوونەوەی ئەوزەمینەیە، مەبەستیش لە ئازادی ئازادی پرسیار کردنە ئازادی گومان کردن لەتیوریەکان، ئازادی لیکۆلینەوە، ئازادی پیادەکردنی ئەرگومینت. ئازادی ئەکادیمی تەنیا ئازادی لیکۆلینەوەو بیرکردنەوە ناگەیەنیت، بەلکو ئازادی وانە گوتنەوەش بەشیکە لەپرۆسەکە ، مامۆستاو لیکۆلەرەوەکان دەبیت ئازادبن لە چۆنیتی و چیەتی گوتنەوەی وانە. چ مامۆستایانو چ قوتابیان دەبیت بەدووربن لە تارمایی هەر جۆرە ئەتۆرەتیەك(دەستەڵاتیك) جگە لە ئەتۆرەتی عەقڵو حیکمەت . ئەم ئازادییە بەو مانایە نابیت تەفسیربکردری وەك ئەوەی جۆریکە لەمۆلەت ، جۆریك لەبەرەڵایەتی، واتە مافی گوتنی هەرشتیك کە کەسیك دلی بخوازی، ئەمە مانای لەناو چونی ستانداردی عەقلییەو عەینی فەوزەویەتەو ئەو عەقلیەتەش دوژمنی فەوزەویەتو فەوزەویەکانەو فەوزەویەتیش جگەلەوەی نا ـ عەقڵانییە ریگە خۆشکەریشە بۆ بەرەڵایەتی ئازادی ئەکادیمی واتە رزگاربوون لەهەموو ئەرکیك جگە لەئەرکی عەقلیو لیکۆلینەوەی سیستماتیکو ئیلتزام بە حەقیقەتەوە. لەلایەکی دیکەوە زانکۆ ویرای

پەیوەندی بەکۆمەلگاو دەولەتو نەتەوەیەکی تایبەتەوە، ئامانجی زانکۆ مرۆڤایەتییە، واتە مرۆڤایەتی بەشیکەلە جەوهەری زانکۆ: کەواتە زانکۆ پەیامیکی گەردوونییەو هەرئەم پەیامەشە کەناوی زانکۆ تەعبیری لیدەکا، کۆی مەعریفە. زانکۆ ئەو کاتە خزمەتی گۆمەلگاو مرۆڤایەتی دەکاکە جەغدلەسەر داهینانی عەقڵ بکا نەك خزمەتکردی ئایدیۆلۆژیا. لیرەوە زۆربەکورتی دەتوانین بلیین کە زانکۆ بەسی ئەرك هەڵ دەستی کە کاریك دەکا ستەمکاری مەحاڵبیت:

١–لیکۆلینەوەی زانستیو فکری وعەقلی

٢–پەروەردەکردنو پرۆسەی فیرکردن

٣– دروست کردنی هاونیشتمانیەکی چاك کە لەبیری کیشەکانی کۆمەلدابیت، واتە دروست کردنی کاراکتەریك کەمەحالە ستەمکاری قبوول بکاو بتوانی لەژیر سایەی ستەمکاریدا بژیو مەحالەستەمکاری لەسەریەوە هیچ شتیك بینا بکا. لیرەوە پەروەردەی لیبراڵ و زانکۆ ئەوهۆکارەن کەلەریگایانەوە ئیمەدەتوانین ئەو بازنەیە بشکینین کە چەندین سەدەیە ئیمە تییدا قەتیس ماوین کە بازنەی ستەمکارییە.

پەراویزەکان

پەراویزی پیشەکی :

١ـ شتراوس، دەربارەی ستەمکاری، لاپەرە: ٢٣ Leo Strauss ، on tyranny

٢ـ بەرنامەمان بوو بەدریژی قسە لەسەر ئەم دووشارە بکەین، بەلام ئەمە بۆ بۆنەیەکی هەلدەگرین.

٣ـ بروانە سیۆسیدس، میژووی جەنگی پینیپلژیان، لاپەرە ١٣.
Thucydides , History of Pelonnesian War

٤ـ پەیوەندی فەلسەفەو رەگەز بەشیکە لەنامەی دکتۆرا کەم کە بەنیازم لەئایندەدا بەزمانی کوردی قسەی لەسەر بکەم.

پەراویزی بەندی یەکەم:

١ـ ئەم تیکستەمان لەم کتیبەوە کردووە بەکوردی Leo Strouss, On Tyranny.

٢ـ لەزمانی ئینگلیزیدا (private) بەکۆمەلیك مانا دیت، لەوانە کەسی (private) ئەوکەسەیە کە لەبواری مەدەنیو گشتیدا کارناکات واتا کار بۆمیری ناکات، بەمانایەکی دی سەربەخۆیەتی، ئیمە لیرەدا کەسی تایبەت بەکاردەهینین. بۆ ئەم مەبەستە.

٣ـ ئەرخۆن حاکمی یەکەم لەئەسینای کۆندا.

٤ـ بروانە دەربارەی ستەمکاری، شتراوس.

٥ـ بروانە فینۆمینۆلۆجیای رۆح، هیغل Hegel Phınomınology of Mınd

٦ـ بروانە گووتارەکان، میکاڤیلی. Machiavelli, The Discourses.

پەراویزی بەندی دووەم:

١ـ بروانە میژووی جەنگی پینیپلژیان.

٢ـ R.Sealey , A History of The Greek City state.
سیلی، میژووی دەولەت شاری یۆنانی، لاپەرە ٥٧.

٣ـ A. Andrewes, The Creek Tyrants.
ئەندریۆس، ستەمکارەکانی یۆنان، لاپەرە ٠٢١

٤ـ ئەفلاتوون، کۆمار Plato, The Republic
بەشەکانی ٤٣٥e ــ ٤٣٥b ــ a ٤٤٣,c ــ ٤٤٤

٥ـ هەمان سەرچاوە، بەشەکانی ٤٣٣a ــ a ٤٣٣

٦ـ هەمان سەرچاوە بەشی d ٤٤٣ ..

٧ـ دایەلۆگی گۆرگیاس، ئەفلاتوون، بەشەکانی ٤٧٧a ـ ٤٧٨b Gorgias, Plato.

٨ـ کۆمار، بەشی e ٥٤٤

٩ـ کۆمار، ٥٥٥b٣ ــ ٥٦٢ a٣

١٠ـ کۆمار، ٥ ـ ٤ a ٥٥٧

١١ـ کۆمار، ٥٧١a

١٢ـ کۆمار، ٥٦٥d

١٣ـ گۆرگیاس، ٤٦٩c

١٤ـ کۆمار، c ــ ٥٧٣٠

١٥ـ کۆمار، c - d ٥٧٩

پەراویزی بەندی سیهەم:

١– سیاسەت، ئەرستۆ ١ a ١٢٥٣ Aristotle, The Politics.

٢– سیاسەت ٧ a ١٢٥٣.

٣– سیاسەت ٧ – ١٢٥٢٠١.

٤– سیاسەت ١٥ b ١٢٥٢.

٥– سیاسەت ١٧ a ١٢٩٥ – ١ ١٢٩٥a.

٦– میتافیزیك، ئەرستۆ ١٢ b ١٠٢٧ Aristotle, Metaphysics, Book1,.

٧– میتافیزیك ٣٠ – ٢٣ a ١٩٩.

٨– ئەخلاقی نیکۆماخی ٢٠ – ١ a ١٠٩٤.

٩– ئەخلاقی نیکۆماخی b6 – ١٠ a ١٠٩٧.
١٠– شارو ئینسان لاپەرە ٣٠، Leo Strauss, The city and Man,
١١– سیاسەت ٣٧ b ١٢٦٣.
١٢– سیاسەت ٢٩ a ١٢٨٠ – ١١ b ١٢٨٠.
١٣– سیاسەت ٣٩ – ٣٢ a ١٢٥٥.
١٤– سیاسەت ٣١ – ٢٥ a ١٢٦٢.
١٥– سیاسەت ١٤ – ٧ b ١٢٦٢.
١٦– ئەخلاقی نیکۆماخی ٢٧ a ١٠٩.
١٧، ١٨– بروانە ئەم بەشانە: سیاسەت، ٣٧ b ١٢٨٦ – ٢ b ٤١٦١٢٨٩ – ١٦ – ١٣ a ١٢٦٧. رەوان بیژی، ٢٤ a ١٣٤١.
١٩،٢٠– بروانە ئەم بەشانە: سیاسەت ٣٠ b ١٤١٤ – ٣٢ – ٢٥ b ١٣١٩ – ٣٢ ٣٥ a ١٢٨٧ – ١٤ – ١٣ a ١٢٦٧٠ رەوانبیژی ٣١ – ١ a ١٣٦٦.
٢١– سیاسەت ٢٢ a ١٢٧٥.
٢٢– سیاسەت ٢٢ b – ٥ b ١٢٧٥.
٢٣– سیاسەت ٢٥ b ١٢٥٧، ١٢ a ١٢٥٨.
٢٤ – سیاسەت ٣٥ b ١٢٣.
٢٥– ئەخلاقی نیکۆماخی ١١٤٠٢٤.
٢٦– ئەخلاقی نیکۆماخی ٢٦٧ p ٢١ b ١١٥٧.

پەراویزی بەندی چوارەم:

١– رۆحی یاساکان، کتیبی یەکەم، بەشی یەکەم سییەم.
٢– رۆحی یاساکان، کتیبی یەکەم، بەشی دووەم، ١–٣، برگەی١١.
٣– رۆحی یاساکان، کتیبی یەکەم، برگەی ١١١.
٤– نامە فارسییەکان، نامەی ژمارە L XXX .
٥– نامە فارسییەکان، نامەی C11.
٦– نامە فارسییەکان، نامەی LXXX.
٧– رۆحی یاساکان، برگەی ١١١، بەشی یەکەم دووەم.
٨– رۆحی یاساکان، کتیبی دووەم، بەشی یەکەم.
٩– ئەرستۆ، کتیبی سیاسەت، ٢٠ b ١٢٩٥.

١٠– رۆحی یاساکان، کتیبی سییەم، بەشی سییەم، برگەی هەشت کتیبی VIII ، بەشی سیهەم–برگەی دوانزە.
١١– رۆحی یاساکان، ١٤ X.
١٢– رۆحی یاساکان، بەشی دووەم، کتیبی چوارەم، بەشی VIII، برگەی هەشتەم، ٢١.
١٣– ئیرنست بیرکەر، ئەفلاتوونو ئەرستۆ، لاپەرە، ١٣.
١٤– بۆ زیاتر زانیاری بروانە :
The Growth of Political Thought in The West from the Greeks to the End of the Middle Ages.
١٥– The Elements, T. Hobbes.
١٦– رۆحی یاساکان، کتیبی پینجەم، بەندی چواردە، بەشی یەکەم/ برگەی ٥٩.
١٧– Considerations on the causes of the Grateress.
١٨– رۆحی یاساکان، کتیبی سییەم، بەشی نۆیەم، برگەی ١٢٠٦.
١٩– نامە فارسییەکان، نامەی ٦٢.

پەراویز: بەندی پینجەم:

١– لە هاوینی ٢٠٠١ کارم لەسەر ئەم باسە کردووە، بەلآم دوای یازدەی ئەیلول دیارە دەتوانین تەفسیریترمان بۆ ئەمریکا هەبیت، وولآتیك کە خاوەنی وەزارەتیك بیت بەناوی وەزارەتی ئاسایشی نەتەوەیی کە ٢٧٠ هەزار کارمەندی هەبیتو بودجەی سالآنەی ٤٤ بلیۆن دۆلار بیت ئەستەمە بتوانین تەنیا پیی بلیین ستەمکاریەکی نەرمو نیان بەلکو راسترە پیی بلیین ستەمکاری بەمانای ووشە.
٢– توکیۆڤیل، دیموکراسی لە ئەمەریکا، بەرگی یەکەم/ لاپەرە ٩–١٠.
Democracy In America, Vol 1. P9-10.
٣– تۆکیوڤیل، رژیمی کۆن، لاپەرە ١٦٩.
Ancien Regime. P169.
٤– ئەن ئیقتیباسە لەم کتیبەوە وەرگیراوە: مارتن تۆرنیل: بۆدلیر، لاپەرە ٢٣٤.
Martin, Turnell. Baudelaire, p234.
٥– فرانك مانیویل. جیهانە نویکەی سان سیمۆن. لاپەرە٢٨٤.
Franke. E. Manuel. P284.

٦– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی دووەم، لاپەرە ١٤٩.
٧– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی دووەم، لاپەرە ٣٤٧.
٨– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ٩٤.
٩– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی دووەم، لاپەرە ٣٣٠.
١٠– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ٣٤٠.
١١– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی دووەم، لاپەرە ٣٣٦.
١٢– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ٢٦٥.
١٣– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ٢٧.
١٤– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ٢٧٣.
١٥– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ٧٤–٧٣.
١٦– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی یەکەم، لاپەرە ٢٧٥–٢٧٤.
١٧– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی دووەم، لاپەرە ٣٣٦.
١٨– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی دووەم، لاپەرە ٣١١.
١٩– توکیوڤیل، نامە هەڵبژێردراوەکان دەربارەی سیاسەتو کۆمەڵگا، لاپەرە٣٧٦.
Tocqueville, Selected Letters.. p.376
٢٠– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی دووەم، لاپەرە ٣٣٧.
٢١– دیموکراسی لە ئەمریکا، بەرگی دووەم، لاپەرە ١١٦.

پەراوێز بەندی شەشەم

١– یەکەمین پیشەکی (سالی ١٩٥٠) بۆ کتێبی "ئەسلەکانی تۆتالیتاریانیزم"
Arendt, Origins of Totalitarianism. P VII.
٢– لێرەدا رووبەرووی گیروگرفتێك دەبینەوە ئەویش نەبوونی مقابلی کوردی بۆ ئەم دوو زاراوەیە لە کوردیدا، ئێمە بۆ (labour)و (work) تەنیا کار یا ئیش بەکار دەهێنین بەڵام لای ئارنێت ئەم دوو زاراوەیە زۆر جیاوازنو ئەم جیاوازیەش جەوهەری بۆچوونەکەی ئەوە کەواتە ناتوانین تێکەڵیان بکەین لەبەر ئەوە من لێرەدا رەنج بۆ (labour) بەکاردەهێنمو کاریش بۆ (Work).
٣– ئەرستۆ، سیاسەت، کتێبی یەکەم، بەشی دووەم.
Arstotle, politics, 1.2

٤– ئارێنت، هەلومەرجی ئینسان، لاپەرە٣٠.
The Human Condition. P30.
٥– هەلومەرجی ئینسان، لاپەرە ٢٨.
٦– ئەرستۆ، ئەخلاق، کتێبی دووەم،A. ٤
Ethics, II, 40 A.
٧– هەلومەرجی ئینسان، لاپەرە ١٣٤.
٨– هەلومەرجی ئینسان، لاپەرە ١٣٩.
٩– هەلومەرجی ئینسان، لاپەرە ١٧٦.
١٠– هەلومەرجی ئینسان، لاپەرە ٢٣٧.
١١– هەلومەرجی ئینسان، لاپەرە ٢٦٩.
١٢– هەلومەرجی ئینسان، لاپەرە ٣٢٢.
١٣– ئەسلەکانی تۆتالیتاریانیزم، لاپەرە ٤٧٥.
١٤– بڕوانە ووتاری "دروست کردنو تیرۆر" لە کتێبی (ووتارەکان دەربارەی تێگەیشتن: ١٩٣٠–١٩٥٤)، لاپەرە، ٣٠٢.
١٥– ئەسلەکانی تۆتالیتاریانیزم، لاپەرە ٤٣٠–٤٣١.
١٦– ئەسلەکانی توتالیتاریانیزم، لاپەرە٦.
١٧– ئێریك ڤۆگلین لە نامەیەکیدا بۆ لیۆشتراوس دەربارەی کتێبەکەی کارل پۆپەر (کۆمەڵگای کراوەو دوژمنەکانی) دەڵێت: بەینی خۆمان بێت لە هەموو ژیانمدا کتێبی ئاوا سەخیفم نەخوێندۆتەوە.
Faith and political philosophy.
١٩– ئەسلەکانی توتالیتاریانیزم، لاپەرە ٤٥٧.
٢٠– ئایدیۆلۆژیای ئەلمانی، مارکس، لاپەرە ١٣–١٥.
Marx. The German Ideology p13-15
٢١– ئایدیۆژیاو یۆتۆبیا، لاپەرە٥٩.
Ideology and Utopia p59.
٢٢– ولیەم دیلنی، لەکتێبی "گفتوگۆی کۆتاییهاتنی ئایدیۆلۆژی". ئامادەکردنی چەین واتمان. لاپەرە ٢٩٥.
William Delany. P295.
٢٣– ئەسلەکانی تۆتالیتاریانیزم، لاپەرە ٤٦٩.
٢٤– ئەسلەکانی تۆتالیتاریانیزم، لاپەرە ٤٦٩.

پەراویزی بەندی حەوتەم:

١-

Pier paolo Vergerio, "Concerning Liberal studies in Vittorino da felter and Other Humanist Educators.

دەربارەی لیکۆلینەوەی لیبرالی، ڤیرگیریۆ، لاپەرە١٠٢.

٢-

What is liberal Education? In Liberalism Ancient and Modern

پەروەردەی لیبرال چیە؟ لاپەرە ٣٠.

٣- ئەفلاتوون، یاساکان، ٦٤٤a – ٦٤٣ b.

Plato, The Laws

٤- گۆرگیاس، ٤٥٨٩.

٥- عوزر خوایی، ئەفلاتوون، ٣٨٩

Plato, Apology

٦- Ovacle: وسیط الوحی، کاهن لە یۆنانی کۆندا. وەحی ئیلاهی لە ریی کاهنەوە، ئەو باوەرەی کە خوداکان لەریگای کاهنەوە وەلامی پرسیارەکان دەدەنەوە.

٧- ئەرستۆ، ئەخلاقی نیکۆماخی، ١٤-٩ a ١١١٣.

٨- هەمان سەرچاوە، ٣ – ٢١ b ١١٠٦.

٩-

Philosophical Writings of Descartes Vol 1

نووسینە فەلسەفی‌یەکانی دیکارت. لاپەرە ١٣.

١٠- هەمان سەرچاوە، لاپەرە ١٤.

١١- هەمان سەرچاوە، لاپەرە ١٣.

١٢- هەمان سەرچاوە، لاپەرە ١٣٢.

١٣-

J.J. Rousseau. The first and Second Discourses

جان جاك رۆسۆ، یەکەمین‌و دووهەمین گووتار.

١٤-

J.J Rousseau. Emile, or on Education.

جان جاك رۆسۆ، ئیمیلی یان لەسەر پەروەردە.

References:

Aristotle. 1941. The Basic Works of Aristotle. Edited and with an introduction by Richard McKeon. New York: Random House.

-----------. 1976. Ethics. Translated by J.A.K. Thomson. London: Penguin Books.

-----------. 1981. The Politics. Translated by T. A. Sinclair; revised and re-presented by Trevor J. Saunders. London: Penguin Books.

Arendt, Hanna. 1958. The Origins of Totalitarianism. New York, London: A Harvest-HBG Books.

------------------. 1958. The Human Condition. Chicago: University of Chicago Press.

------------------. 1994. Essays in Understanding, 1930-1954. Edited by Jerome Kohn. New York: Harcourt, Brace & Co.

Hegel.G.W.F. 1967. The Phenomenology of Mind. Translated, with an introduction and notes by J. B. Baillie. New York: Harper Torch Books.

Hobbes Thomas 1928. The Elements of Law, Natural and Politic. Cambridge, Eng.,U. P.

Machiavelli, Niccolo. 1950. The Prince and the Discourses. New York: The Modern Library.

Manuel, Frank Edward. 1956. The New World of Henri Saint-Simon. Cambridge: Harvard University Press.

Mannheim, Karl. 1936. Ideology and Utopia; an introduction to the sociology of knowledge. London, K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd.; New York, Harcourt, Brace and company.

Marx, Karl. 1965.The German Ideology. London: Lawrence.

McIlwain, Charles Howard. 1932. The growth of political thought in the West from the Greeks to the End of the Middle Ages. New York: Macmillan.

Montesquieu. 1734. Considerations on the Causes of the Greatness of the Romans and their Decline. Translated, with Notes and an Introduction by David Lowenthal. New York: The Free Press.

----------------. 1973. Persian Letters. Translated with an introduction and notes by C.J Betts. London: Penguin Books.

-----------------. 1994. The Spirit of the Laws. Translated and Edited by Anne M. Cohler, Basia Miller, and Harold Stone. New York: Cambridge University Press.

Plato. 1992. The Republic of Plato. Translated with Notes, an interpretive essay, and a new introduction by Allan Bloom. USA: Basic Books.

--------. 1997. Plato Complete Works. Edited by John M. Cooper. Cambridge: Hackett Publishing Company.

Rousseau, Jean-Jacques. 1967. The Social Contract and Discourse on the Origin of Inequality. New York: Pocket Books.

Sealey, Raphael. 1976. A history of the Greek city states, ca. 700-338 B.C. Berkeley: University of California Press.

Strauss, Leo. 1964. The City and Man. Chicago: Rand McNally.

---------------. 1991. On Tyranny. Edited by Victor Gourevitch and Michael S. Roth. New York: The Free Press.

---------------. 1993. Faith and political philosophy: the correspondence between Leo Strauss and Eric Voegelin, 1934-1964. Translated and edited by Peter Emberley and Barry Cooper. USA: Pennsylvania State University Press.

Thucydides. 1972. History Of the Peloponnesian War. London: Penguin Books.

Tocqueville, Alexis de. 1945. Democracy in America. Vol 1,2. New York: Vintage Books.

-----------------. 1955. The old régime and the French Revolution. Translated by Stuart Gilbert. Garden City, N.Y: Doubleday.

------------------. 1985. Selected letters on politics and society. Edited by Roger Boesche . Translated by James Toupin and Roger Boesche. Berkeley: University of California Press.

Turnell, Martin. 1953. Baudelaire: a Study of His Poetry. London: Hamilton.

Waxman I. Chaim, ed. 1968. The End of Ideology Debate New York: Funk & Wagnalls.

سوپاس و پێزانین

سوپاس و پێزانینێکی زۆر بۆ بەڕێزان کاک سیروان ئەنوەر و کاک هونەر وەهبی و کاک فەتاحی هاوڕێ کە دڵسۆزانە هەوڵی جیدیان دا لەچاپکردنی ئەم بەرهەمەدا، هیوادارم نمونەیان زۆر بێت.

فاروق رەفیق